THE POEMS

OF

AMṚITARÂYA.

(THE GREAT MARÂTHÎ POET OF THE MAHÂRÂSHTRA.)

EDITED WITH

CRITICAL AND EXPLANATORY NOTES

BY

VÂMAN DÂJÎ OKA.

Second Edition.

REVISED BY

BHÂLCHANDRA SHANKAR DEVASTHALI.

PUBLISHED

BY

TUKÂRÂM JÂVAJÎ,

PROPRIETOR, "NIRṆAYA-SÂGAR" PRESS,

23 KOLBHAT LANE, KALBADEVI ROAD,

Bombay.

PRINTED BY B. R. GHÂṆEKAR AT THE "NIRṆAYA-SÂGAR" PRESS,

FOR THE PUBLISHER.

1910.

Price 1½ Rupees.

महाराष्ट्रकवि अमृतरायकृत

कवितासंग्रह.

वामन दाजी ओक

यांनीं

अर्थनिर्णायक व अवांतर माहितीच्या टीपा देऊन तयार केला.

आवृत्ति दुसरी.

भालचंद्र शंकर देवस्थळी

यांनीं तपासून शुद्ध केली.

ती

मुंबईंत 'निर्णयसागर' छापखान्याचे मालक तुकाराम जावजी यांनीं

छापवून प्रसिद्ध केली.

मुंबईंत,

बाळकृष्ण रामचंद्र घाणेकर यांनीं 'निर्णयसागर' छापखान्यांत

प्रकाशकांकरितां छापिली.

१९१०.

किंमत २ रुपये.

महाराष्ट्र भाषेचें आणि कवितेचें

आस्थापूर्वक अध्ययन

करूं पाहणाऱ्या सज्जनांस

हा ग्रंथ

सप्रेम अर्पण करितों.

'काव्यसंग्रह'कार.

अमृतराय.

कीर्तनसुखार्थ झाला अवतारचि अमृतराय जीवाचा; ।
भलत्या मुखांतुन अशी सुरसखनि निघेल काय जी ! वाचा ? ॥

मोरोपंत—'सन्मणिमाला.'

प्रत्येक कवीचे समग्र ग्रंथ छापून झाले म्हणजे त्या कवीविषयीं जी माहिती मिळण्यासारखी असेल ती मिळवून वाचकांस सादर करावी, असा आम्हीं संकल्प केला आहे. त्यास अनुसरून अमृतरायाची जितकी कविता उपलब्ध झाली आहे तितकी छापून प्रसिद्ध केली आहे. आतां त्याच्या संबंधानें जी माहिती उपलब्ध आहे, ती येथें देण्याचा विचार आहे.

जीवनवृत्त—अमृतराय हा देशस्थ आश्वलायन ब्राह्मण होता. याचें जन्म शालिवाहन शके १६२० मध्यें बहुधान्य संवत्सरीं झालें. हा बिडाजवळील एका खेड्यांत राहात असे. मोंगलाच्या पदरीं त्रिसामोरो म्हणून एक मुत्सद्दी होता, त्याच्याकडे नोकरी असल्यामुळें यास मुख्यतः औरंगाबादेस राहावें लागे.

असें सांगतात कीं हा कांहींसा थट्टेखोर असल्यामुळें यानें एकदा मध्वमुनी म्हणून एक साधु होते त्यांची थट्टा केली. तीवरून मध्वमुनीश्वर त्यास यत्किंचितहि रागें न भरतां एवढेंच म्हणाले कीं, 'तुला परमेश्वरानें अमृतामारखी वाचा दिली आहे, शिवाय आईबापांनींहि तुझें नांव अमृतराय असें ठेविलें आहे, असें असतां त्या वाणीचा तूं असा उपयोग करावास हें योग्य नाहीं.' हें स्वामींचें बोधपर भाषण ऐकून त्यास पश्चात्ताप झाला, व तेव्हांपासून त्यानें आपल्या वाणीचा चांगला उपयोग करण्याचा निश्चय केला. एखादा पर्वत आड आल्यानें जशी नदीच्या जलौघाची दिशा बदलते, तशीच अमृतरायाच्या जीवनयात्रेची दिशा या गोष्टीनें बदलली, असें म्हटलें पाहिजे.

अमृतरायाच्या वृत्तींत असा पालट झालेला पाहून मध्वमुनीश्वरस्वामींनीं त्यास आपले गुरु अद्वैतानंद यांजकडून अनुग्रह करविला—अशी दंतकथा आहे, परंतु ती खरी नसावी असें वाटतें. यास प्रमाणः—'अविनाशसंदेहहरण' नामक प्रकरणांत त्यानें आपली गुरुपरंपरा दिली आहे, व आपल्या गुरूचें नांव ' अंबिकासरस्वती' होतें असें दर्शविलें आहे, तसेंच 'ध्रुवचरित्रा'च्या शेवटीं (पृ० १४ श्लो० २०) आपल्या मातापितरांचीं नांवें सांगून 'अंबाजिता अमृत पावन नाम ज्याला' असा आपल्या गुरूच्या नांवाचा उल्लेख केला आहे. तसेंच पृष्ठ ११८ पद १० चरण ३ यांत

'अंबा फळला'—अंबिकासरस्वती फळ देता झाला—असें ह्मणून आपल्या गुरूच्या नांवाचा उल्लेख केला आहे. आतां मध्वमुनीश्वर मात्र अमृतरायाचा समकालीन असून त्याच्या उपदेशानें त्यास उपरति झाली असावी, व पुढें त्यानें अंबिकासरस्वतीपासून उपदेश घेतला असावा, असें ह्मणण्यास कांहीं बाध येत नाहीं. हा अंबिकासरस्वती श्रीशंकराचार्यांच्या शिष्यपरंपरेपैकीं एक साधु होता.

अमृतराव गुरूपदेश घेतल्यावर सर्व कामकारभार सोडून कीर्तन करूं लागला. कीर्तनामध्यें कथासंदर्भास अनुरूप अशी कविता तात्कालिक स्फूर्तीनें करून म्हणत असे. तो कडकडीत वैराग्यानें राहात असे. त्याच्या वैराग्याबद्दल एक आख्यायिका आहे. ती अशीः—

'वैराग्यभाग्यासारखें भाग्य नाहीं' हें अमृतरायानें केलेलें पद आहे. (पृ० १२९ पद ४८ पहा.) त्याची तेव्हां लोकांत बरीच प्रसिद्धि झाली. तें एका बैराग्याचे कानीं आलें. तेव्हां स्वतः अमृतरायाचें प्रेम वैराग्यावर किती आहे हें प्रत्यक्ष पहावें म्हणून तो औरंगाबादेस आला. पाहातो तों अमृतराय तर मोठा झोंकदार पोषाक करून झोंपाळ्यावर बसले आहेत, व खुशाल झोंपा घेत आहेत. तें पाहून बैराग्यानें अमृतरायास विचारलें कीं, 'वैराग्यभाग्यासारखें भाग्य नाहीं' हें पद आपलेंच ना ! अमृतरायानें 'होय' म्हणतांच बैराग्यास राग आला. तो म्हणाला, 'बोलणें सोपें, पण करणें फार कठीण आहे.' आपण भाग्याचा उपभोग खुशाल घेऊन लोकांस वैराग्याचा उपदेश करावा, यांत फायदा तो कोणता?' अमृतराय म्हणाले, 'हें देहप्रारब्ध आहे.' बैरागी म्हणाला, 'ठीक आहे. आपलें देहप्रारब्ध आपल्याबरोबर आहेच, आपण माझ्याबरोबर वनवासास चलावें.' अमृतराय म्हणाले, 'फार चांगलें.' पुढें तो गोसावी व अमृतराय औरंगाबाद सोडून लांब एका निर्जन वनांत आले. तेथें वनांत चिटपाखरूंही नाहीं अशा ठिकाणीं अमृतरायास बसवून आपण गांवांत भिक्षा मागण्यास निघून गेला. इकडे अमृतरायाचा एक शिष्य मोठा सरकारी कामदार होता तो त्या मार्गानें येत होता. त्यानें अमृतरायास पाहातांच तेथेंच मुकाम केला, व अमृतरायास चाकरांनीं मऊ परांच्या गादीवर निजविलें व ते त्याचे पाय चेपूं लागले. इतक्यांत गोसावीबोवा भिक्षेहून आले. पाहातात तों अमृतरायाचा निराळाच थाट ! तो पाहतांच अमृतरायाचें भाषण त्यास खरें वाटलें. मग तो अमृतरायाचें शिष्यत्व पतकरून त्याच्या आज्ञेनें निघून गेला.

अमृतरायाचें कीर्तन फार रसाळ होतें असें मोरोपंतांच्या वर्णनावरून स्पष्ट होतें. श्रीमंत नानासाहेब पेशवे यांनीं याचें कीर्तन करविलें होतें, व कीर्तन ऐकून ते फार खुष झाले अशी लोकप्रसिद्धि आहे.

याच्या आईचें नांव उमा व बापाचें नांव शंकर (ध्रुवचरित्र–पद्य २०, पृ० १४ पहा.) होतें. याहून जास्त माहिती उपलब्ध नाहीं.

याचें देहावसान शके १६७५ चैत्र शुद्ध ६ श्रीमुखनामसंवत्सरीं झालें. याचें वय मरणसमयीं ५५ वर्षांचें होतें.

कवितासंग्रह–अमृतरायकृत जीं काव्यें आमच्या संग्रहीं होतीं, व जीं आमच्या रसिक सन्मित्रांनीं आस्थेनें शोध करून मिळवून आमच्याकडे पाठविलीं, त्या सर्वांचें प्रकाशन करून तीं आमच्या वाचकांस अर्पण केलीं आहेत. अमृतरायाची कविता फारशी नाहीं. आहे तींतही सबंध आख्यानें फार थोडीं आहेत. वर्णनपर कविता फार आहे. कटिबंधांपैकीं 'शुकचरित्र,' 'ध्रुवचरित्र,' 'सुदामचरित्र' हे फार मोठे आहेत. व यांत कवीचें चातुर्य ठळक ढळढळीत पडतें. अमृतरायाची एवढीच कविता जरी वाचून पाहिली, तरी त्याच्या कवितेंतले प्रसादादि गुण नजरेस पडल्याशिवाय रहावयाचे नाहींत. 'दामाजीचरित्र' हें प्रकरणही बरेंच मोठें आहे, व सरसही आहे. सुरेखसें कथानक निवडून काढून त्यावर काव्य लिहावें, असा कवींचा संप्रदाय साधारणतः असतो; परंतु कालिदासासारख्या कवीस कथानक निवडण्याची गरज लागत नाहीं. कुबेरानें यक्षाला शाप दिला, तो अरण्यवासास गेला व त्यानें मेघाबरोबर आपल्या स्त्रीस निरोप पाठविला; एवढ्याशा कथानकावर आमचे कविकुलगुरु 'मेघदूता'सारखें सुमनोहर काव्य तयार करितात! तसाच कांहींसा प्रकार अमृतरायाचा आहे, असें म्हणण्यास कांहीं प्रत्यवाय नाहीं. 'ध्रुवचरित्र,' 'शुकचरित्र' हीं म्हणजे मोठीं निवडक कथानकें आहेत असें नव्हे, पण तींच प्रकृत कवीस आपली प्रतिमा किती उज्ज्वल आहे हें दाखविण्यास पुरलीं! वर्णनपर कटाव बरेच आहेत, परंतु ते लहान लहान आहेत, पदें अनेक विषयांवर आहेत. कांहीं भक्तिपर आहेत, कांहीं उपदेशपर आहेत, कांहीं प्रासंगिक आहेत. आणखीही पुष्कळ कविता न मिळालेली अशी असण्याचा बराच संभव आहे. प्रकृत कवीनें हिंदी भाषेंत 'रुक्मिणीस्वयंवर' रचिलें आहे, असा सर्वतोमुख लोकप्रवाद आहे; परंतु तें अद्याप उपलब्ध झालें नाहीं, हें दुर्भाग्य होय.

सरणी–अमृतरायाची वाणी अमृतलहरीसारखी सुधास्राविणी आहे. मराठी भाषेंतील उच्च प्रतीच्या कवींत त्याची गणना करण्यास कांहीं हरकत नाहीं. याची कविता प्रासप्रचुर असल्यामुळें ती नुसती ऐकणारासही गोड वाटते, मग जो अर्थाकडे दृष्टि देऊन ती वाचील तो तन्मय झाला म्हणून काय नवल! प्रकृत कवीनें कर्णमधुर कविता केली आहे तरी उगीच क्लिष्टपणा येईल अशी रचना कोठेंच आढळत नाहीं. वर्णनास एकदां आरंभ झाला म्हणजे त्यांत योग्य ठिकाणीं योग्य शब्दयोजना

व्हावयाचीच असें पाहून त्याच्यापुढें मराठी भाषा हात जोडून उभी असावी असें वाटतें. त्याचें जन्म औरंगाबाद येथें झालें असल्यामुळें त्या शहरांतलें अपार वैभव, आणि यवनांचा इष्कबाजपणा त्याच्या मनांत प्रतिबिंबित झालेला दिसतो. त्यामुळें त्याच्या वर्णनास अनेक स्थळीं दिलदारपणा व झोंकदारपणा आला आहे. मराठी भाषेप्रमाणेंच हिंदीभाषा त्याला अवगत असल्यामुळें त्याची दोन्ही भाषांतील कविता सारखी रसाळ आहे. अमृतरायाची कविता कडाका छंदांत आहे. तरी साकी, दोहा, घनाक्षरी इत्यादि वृत्तांतही त्याची कविता आहे. थोडेसे श्लोक आहेत. पैकीं कांहीं श्लोकांत (पृ० ९१ पहा.) वर्णन केल्याप्रमाणेंच प्रकृत कवीची अर्धांगी असली (कदाचित् तें सामान्यत्वेंकरून स्त्रियांचेंही वर्णन असेल) तर ती त्याच्या वैराग्यवृत्तीस उत्तेजन देणारीच होती असें म्हटलें पाहिजे. प्रसंगानुरूप वर्णन करण्यांत कवीचा किती हातखंडा आहे हें पहावयाचें असल्यास 'गणपतिवर्णन'—कडवें २; 'ध्रुवचरित्र'—कडवीं ४,५; 'शुकचरित्र'—कडवीं १,२,३,९; 'सुदामचरित्र'—कवडीं १,२, ४,६; 'भीष्मप्रतिज्ञा' इत्यादि स्थळें पाहावीं. अमृतरायाच्या काव्यांत प्रसादगुण विशेष आहे. भक्तिरस ओतप्रोत भरला आहे. कटावांत प्रासानुप्रासांची गर्दी दृष्टीस पडते, तरी ती ओढून ताणून आणलेली आहे असें दिसत नाहीं. कवीची स्वाभाविक रचनापद्धति तशी असावी असें वाटतें. पदें अगदीं साधीं आहेत. तरी त्यांत हृदयंगमत्व नाहीं असें नाहीं. मुक्तेश्वराचें महाभारत वाचूं लागलें म्हणजे रसिक डोलतच राहतात; परंतु 'कौतूहलरामायण' वाचूं लागतांच त्यांची निराशा होते. तसें अमृतरायाचें नाहीं. जो रंग कटिबंधांत आहे, तोच रंग 'दामाजीचरित्रां'त आहे, आणि तोच रंग 'देव तो रे! तो रे!' अशा किरकोळ पदांतही आहे. ही गोष्ट कांहीं लहान नाहीं. 'दामाजीचरित्र' करुणरसानें ओथंबलें आहे. विठ्ठलानें विठ्या महाराचें रूप घेतलें याचें चित्र कवीनें रेखिलें आहे, त्यापेक्षां कोणता कल्पक चित्रकार अधिक चेतोभिराम चित्र काढील ? विठ्या महाराचें बोलणें ऐकून बादशहा बादशाही सोडून वेडा झाला म्हणून नवल तें काय? प्रसाद पहावयाचा असल्यास पद ९,२२,४८,११३ इत्यादि पहावीं. वैराग्याबद्दल तर कवीनें जागोजाग मार्मिक वर्णन केलें आहे (पदें १०६,१०७,१६५ इत्यादि पहा.) अमृतरायाचा उपदेश मनावर ठसा उठविण्यासारखा असून फारच सौम्य शब्दांनीं गुंफिलेला आढळतो. (पदें ४०,४५,५०,५९,६०, ६१,७० पहा.) उगीच कोरडे ओढिले आहेत असें नाहीं. यामुळें अमृतरायाच्या कीर्तनाचा परिणाम श्रोत्यांच्या मनावर फार उत्तम घडत असेल, असें अनुमान करण्यास जागा आहे. उपदेशाचा हा प्रकार ध्यानांत ठेवण्यासारखा आहे. मनास पाझर आणून वर्ण्यविषय श्रोत्यांच्या मनांत भरवून देण्याची कला अमृतरायास चांगलीच साधली होती. [पदें १०६,१०७,१६५ इत्यादि पहा.]

प्रकृत कवीची कविता दिसण्यांत जरी थोडी दिसते तरी छंद मोठा असल्यामुळें तींत अनेक विषय येऊन गेले आहेत. संस्कृतांत 'बाणोच्छिष्टं जगत्सर्वम्' अशी म्हण आहे, त्यासारखाच प्रकृत कवीचाही प्रकार दिसतो. याच्या काव्यांत अनेक प्रकार अनेक ठिकाणीं येऊन गेले आहेत. 'शुकचरित्रां'त गर्भवासाचें दुःख, अनेक जन्म, पापपुण्यांचीं फळें, यांचें वर्णन आहे. 'सुदामचरित्रां'त कृष्णाच्या अपरिमित भाग्याचें व सुदाम्याच्या दारिद्र्याचें वर्णन आलें आहे. 'राधावर्णनां'त अनेक अलंकारांचें वर्णन आहे. 'कृष्णलीलें'त कृष्णाच्या बाळलीलांचें व चटोर पोरांचें वर्णन आलें आहे. 'द्रौपदीवस्त्रहरणां'त अनेक तऱ्हेच्या आणि अनेक ठिकाणीं त्या काळीं उत्पन्न होणाऱ्या वस्त्रांचें वर्णन आलें आहे. 'जीवदशावर्णनां'त गर्भवासादि दुःखांपासून अपार वैभवाच्या शिखरावर पोंचेपर्यंतचें वर्णन आहे. शिवाय वेगळालीं अनेक प्रकारचीं वर्णनें अन्यत्र आहेतच. या अपूर्व अनेक प्रकारांच्या सन्निवेशामुळें अमृतरायाची कविता वाचणारास नुसता काव्यरसपानाचाच लाभ घडतो असें नाहीं, तर त्या वेळच्या देशस्थितीचें, रीतीभातींचें, आचारविचारांचें, ऐतिहासिक दृष्ट्याही ज्ञान होण्यासारखें आहे.

अमृतरायाच्या काव्यांत प्रसंगविशेषीं शृंगार, वीर, हास्य, बीभत्स इत्यादि रसही अंगभूत आहेत. 'शुकचरित्रां'त शृंगार व वैराग्य यांचा मासला पहावयास सांपडेल, वीररस 'भीष्मप्रतिज्ञें'त आढळेल, 'नारदी' व 'सुदामचरित्र' यांतील वर्णनचमत्कार हे हास्यरस उत्पन्न करण्यासारखे आहेत व 'वेडा तामसा जोगी' हें साधेंसें पद बीभत्स-रसाचें मूर्तिमंत उदाहरण होय.

भाषा—अमृतरायाची भाषा साधी, सरस व प्रौढ आहे. तींत शब्दांचीं वेडीवांकडीं रूपें केलेलीं फारशीं नजरेस येत नाहींत. अमृतरायास हिंदीभाषा किती चांगली येत असे हें सांगावयास त्यानें तींत मराठीसारखीं सरस कवनें केलीं आहेत एवढें सांगणें पुरे आहे. संस्कृताचें ज्ञानही त्यास चांगलें असावें असें त्याच्या भाषापद्धतीवरून दिसतें. त्यानें श्रीमद्भागवत, रामायण, भारत, काशीखंड, मार्कंडेयपुराण, योगवासिष्ठ इत्यादि ग्रंथ वाचले असावे असें त्याच्या कवितेवरून दिसतें.

लेखकपरंपरेनें घडत आलेले प्रमाद व संस्कृतहिंदी या भाषांची मिसळ यामुळें त्याची सर्व कविता लावण्यास सुलभ नाहीं. अमृतरायाची भाषा सर्व काव्यांत सारखी नाहीं. कोठें गीर्वाणवाणीच्या संगतीनें प्रौढ बनलेली, कोठें हिंदीच्या सहवासानें झोंकदार झालेली, कोठें साध्या रूपानें प्रकट होणारी आहे. या वैचित्र्यामुळें ज्या प्रकारचा वाचक असेल त्या प्रकारचें रूप धरून ती करमणूक करणारी आहे. याच कारणानें ती आबालवृद्धांस संतोष करणारी आहे. कोणी 'मुंडमथन करि जननिजनक

निजरंडमालधर' यांत रममाण होईल, तर कोणी 'तमाम ऐने काम मुलायम' यांत गुंगेल, कोणी तर 'देव भेटेल कैसा। आग्रह हो जरि ऐसा' इत्यादि साध्या कवनांत आनंद मानील. इतर कवींच्या कविता भिन्नभिन्न रसांच्या आवडीप्रमाणें भिन्न भिन्न ठिकाणीं रुचिकर होतील परंतु अमृतरायाचें तसें नाहीं. त्याची वाणी कोणासही अमृतरसाच्या पानानें संतुष्ट करून सोडिल्याशिवाय राहणार नाहीं. नुसतीं 'प्रभाती' या नांवाखालीं मोडणारीं पदें (पृ० १५४व१७३) जरी कोणीं एखाद्या साध्या गायकाकडून ऐकिलीं तरी तो अमृतरायाच्या काव्यमकरंदावर मिलिंदायमान होऊन जाईल अशी आमची पक्की खातरी आहे.

अमृतरायास उर्दू, आरबी व फारशी या भाषांचेंही चांगलें ज्ञान असावें असें त्याचें 'सुदामचरित्र' (पृ० ९४-१०२), 'पूतनावधाख्यान' (पृ० ९२-९४) इत्यादि प्रकरणें वाचलीं असतां म्हणण्यास कांहीं हरकत आहे असें वाटत नाहीं.

विद्वत्ता—अमृतरायाला मराठी, संस्कृत, हिंदी, फारशी, आरबी व उर्दू भाषा येत होत्या हें वर सांगितलेंच आहे. व्यवहारांत त्याचें चांगलें लक्ष्य असल्याशिवाय हुबेहुब वर्णनें उठवतां येतील हें तर म्हणावयासच नको. अनेक ठिकाणची जी माहिती त्यानें आपल्या कवितेंत गोविली आहे ती बहुश्रुतपणाशिवाय प्राप्त होण्यासारखी नाहीं. हिंदीभाषा त्यास कशी करतलामलकवत् होती हें त्याच्या हिंदी कवितेवरून कळण्यासारखें आहे. संस्कृत भाषेचें ज्ञान किती होतें हें 'ध्रुवचरित्रां'तील चूर्णिका वाचल्यानें कळून येईल. मराठीविषयीं तर बोलावयासच नको; कोणताही कटाव वाचला असतां त्याचें वर्णनचातुर्य आणि महाराष्ट्रभाषानैपुण्य सहज लक्षांत येईल. आतां याच्या कवितेंत दोष अगदीं नाहींत, असें नाहीं. परंतु असले तर ते फारच कमी आहेत. एका संस्कृत कवीनें म्हटलें आहे कीं 'एको गुणः खलु निहंति समस्तदोषान्'. एक गुण असला तर सर्व दोष नाहींसे होतात; पण प्रकृत कवीच्या कवितेंत गुणांचें पारडें खालींच बसेल, यांत शंका नाहीं. कोठें ऱ्हस्वाचें दीर्घ, दीर्घाचें ऱ्हस्व, अप्रशस्त समास, ग्राम्य शब्द इत्यादि दोष त्याच्या कवितेंत मधून मधून आढळतात. परंतु असे दोष त्या वेळची स्थिति पाहिली असतां क्षम्य आहेत असें म्हटल्यास कवीची वाजवीपेक्षां जास्त तरफदारी केल्याचा दोष आमच्यावर येईल असें वाटत नाहीं. सारांश अमृतरायाच्या कवितेंत दोष अगदीं थोडे आहेत व जे आहेत तेही कवितेच्या बाह्यांगाच्या (प्रासानुप्रासाच्या) व अंतरंगाच्या (अनेक सुरसांच्या गर्दींत) वाचक गुंग झाला म्हणजे त्याच्या लक्ष्यांत येत नाहींत. याची शब्दयोजना अशी कांहीं सुरस, समर्पक, विपुलार्थसूचक, श्रवणमधुर व मनोरम आहे कीं याची कविता वाचीत असतां वृत्ति इतकी तल्लीन होते कीं दोषैकदृक् पुरुषाला आपल्या वृत्तीस चळवळ

करून देण्यास वावच सांपडत नाहीं. याच्या कवितेंत कांहीं जे दोष असतील-कारण निर्दोष असें कांहीं नाहीं—ते कोण्या सांदडींत दडून पडले आहेत हें समजत नाहीं.

अमृतरायाच्या कवितेविषयीं आम्हांस काय वाटतें हें सांगितलें आहे. तें 'भिन्न-रुचिर्हि लोकः' या न्यायानें कोणास अग्राह्य वाटेल, कोणास अपूर्ण वाटेल व कोणास अरुचिकरही वाटेल हें आम्ही जाणून आहों. यास्तव या लेखांत कोणास कांहीं गैर अथवा संशोध्य आढळल्यास मेहरबानी करून आम्हांस कळवावें अथवा छापून प्रसिद्ध करावें असें सविनय सुचवून अमृतरायाच्याच वाणीनें 'क्षणभर अमृत-मधुरगुण ऐका हो' [अमृतराय–पदसंग्रह–पद १५ पृ० ११९] अशी रसिकांस प्रार्थना करून प्रस्तुत लेखाची परिसमाप्ति करितों.

आवृत्ति दुसरी.

पहिली आवृत्ति संपून आज चवदा वर्षांनीं दुसऱ्या आवृत्तीचा प्रसंग आला आहे. पहिल्या आवृत्तींत अमृतरायाची कविता—कटिबंध, आख्यानें पदें वगैरे—जसजशी उपलब्ध होत गेली, तसतशी छापून प्रसिद्ध केली होती. त्यामुळें अर्थातच एखादा विशिष्ट कटिबंध किंवा आख्यान शोधून काढणें म्हणजे सगळें पुस्तक चाळल्याशिवाय गत्यंतर नसे. या आवृत्तींत प्रथमतः कटिबंध, नंतर आख्यानें, त्यानंतर पदें—मराठी व हिंदुस्थानी—आणि शेवटीं श्लोकबद्ध द्वादशमासवर्णन व ओंवीबद्ध अविनाशसंदेशहरण हीं दोन लहानशीं काव्यें, या क्रमानें अमृतरायाची सर्व उपलब्ध कविता प्रसिद्ध केली आहे. शिवाय वाचकांच्या सोईकरतां शेवटीं परिशिष्टांत समावेश केलेले अधिक मजकूर, पाठभेद, अधिक टीपा, शुद्धिपत्र वगैरे शोधही तेथल्या तेथें त्या त्या पृष्ठावर घेतले आहेत.

भा० शं० दे०.

अनुक्रमणिका.

आख्यानें.

अमृतरायकृत कटाव, पदें, वगैरे.

गणपतिवर्णन.

(कटाव).

आनंदें वंदावा गणनायक तो । मंगलदायक तो ॥ ध्रुवपद. ॥

मुंडमथन करि जननि, जनक निज रुंडमालधर, अमळकुंड तो, तृतियनयन परि, तनय विनयविभु, वक्रतुंड जिथें, धुंडिराज करिं, शुंड सरळ, मुनि धुंडिति जनिं वनिं, झुंडनिका बहु, विकटतुंड, गणपुंडरीक, मणिहारप्रलंबित, कुंडलीशकटिबंधतनूद्भव पुंडदमन, मणिकुंडल श्रुतियुगिं, गंडस्थळिं अळि, चंद्रखंडधर, गुणगणमंडित, कीर्ति अखंडित, खंड दुरितचय, पंडितगामिनि, तांडव करि जो, पद्मभवांडीं, मंडलाकृति, चंडपराक्रम, वितंडखंडन, विपक्षदंडन, स्वभक्तमंडन, सुरवर मुनिवर सकल चराचर पावन करि निज प्रसाद देउनि, पुरवि मनोरथ, विघ्नविनाशक तो ॥ मं० ॥ १

परमकृपालय, भालविलसदलि मालदान रसपान करिति, कलिकाल कांपति, परनिर्दाळण करित समरिं जो, पानन करि सुरचालक त्रिभुवनिं, शंभुबाल भवजाल तेच जंजाळ कटनकरवाल, स्मरण तें सप्तताल करि नृत्य सरस तो, झुण झुण झुण झुण कणित नूपुरें, खुळ खुळ खुळ खुळ वाळे वांकि पदिं, फुं फुं फुं करि नागबंध कटिं, ळळ ळळ ळळ ळळ ललित कुंडलें, चप चप चप चप न्यस्त पाउलें, किणि किणि किणि किणि क्षुद्रघंटिका, दण दण दण दण उठति मंजुरव, गुं गुं गुं गुं भ्रमर गुंजती, खण खण खण खण ताल वाजती, धिद्धिद्धिलांग मृदंगरव मृदु, धिमि धिमि धिमि किट, थ थ थ थ थरिकिट थरिकिट, सरिगमपधनी, निधपमगरिसा, सप्तस्वर मुखिं भेद अलापित, स्वर वर्तुनियां, वेष्टनसंगित, तननं तननं रागरागिणी, ध्रुपद त्रिवटगति, गद्यपद्य विभु हृद्य सद्य करि, प्रबंधनिबंध, जगनल लगबग, विसरुनि तटस्थ, मौन्यमुद्रा, धरुनि सादर, समुदाय आयकतों ॥ मंगल० ॥ २

शूर्पकान विभु, गान सरस करि, तानमानबंधान यथास्थित, विमानिं सुस्वर, मानवति मनीं, वर्षुनि सुमनीं, दानव मानव थकित मानसिं, देहभान निज नेणति किंनर, कनकवसनपरिधानविराजित, सिद्धिबुद्धिसह शोभमान तो, सृष्टिस्थितिअवसान करि क्षणिं, वरप्रदान दे, प्रधानपुरुष तो समान जगनग,

---

१. भ्रमर, भुंगा. २. शिव. ३. शत्रु. ४. तरवार. ५. पुष्प. ६. संहार.

कीर्तिमान तो, वर्तमान आवर्तमान भवि, तारि धरुनि अभिमान सुजनीं, अमृतराय कवि सदापदा नमि, वार[1]णमुख तो, विघ्ननिवारण, स्थिरचरकारण, [2]चारण वर्णिति, त्रिभुवनधारण उदरीं करित जो, धर्मस्थापन [3]आगम विरची, धर्मविधायक तो ॥ मं० ॥ ३

जगदंबावर्णन.

(कटाव.)

आनंदें वंदिली आतां । जगदंबा माता ॥ ध्रुवपद. ॥

जिच्या मुकुटिं लोपति रविकोटी, केश निल कुटिल, वेणिकाजुटि त्रिगुण विणवटि, गळां ताइत पेटी, निखिल समपटी, कस्तुरि मळवटी, केशरी उटी, किं विलसित चद्ररेख तळवटीं, भ्रुकुटिं धनुकोटि, ओढोनि करि उभय नयन शर सुटी, भवविभव लुटी, प्रपंचभय लुटी, नेत्रयुग[4]कृपापांग सुखदटी, नासिकसरतटीं बेसर जणुं राजहंस शेवटीं, अधरयुगपुटीं, निगम पुटपुटी, वदनिं द्विजदाटी, रुचिर हणुवटी, केयुर बाहुवटीं, हातसरघटित शोभति मनगटीं, शिवाचें मन गुंतुन राहिलें हनुवटी, चरणतल कि[5]सलयदल पर्णकुटी, उपासकांसि संरक्षि गोरटी गोमटी, तूं हिमगिरिबेटी, नाजुक धाकुटी, शंभुसह पटीं बसलिस, सुर भेटीस येति, ब्रह्माविष्णुच्या कोटी, वेलपाटीरवाटी, विमानांच्या थाटी, मुखिं भाट बोलति माय मोठी, वंदोनि भातरोटी, केळें नारळें ओटींत, आत्मरूप पाटींत भरभरुन वांटिती, सुरवि[6]टप वाटित जय जय शंकरवनितौ जगदंबा० ॥

अखंड परशिवनिडांत सखीसह क्रिडा करित, मुखिं विडा, द्युमणि तानवडा, लज्जित कानवडा, जडित करीं चुडा, अलख शिरीं जुडा, ग्रथित पदीं जुडा, वल्लित मऊ खडा, कौस्तुभ खडा, हृदयकुचगडांत मणिगणलडा लोंबति, कोण व्रिडा, भज जाय पिडा, किमर्थ ही इडा, कां हो इंद्रिय कोंडा, अंबेचा भक्त गुंडा, तयासि हत्ती घोडा, चित्तानुरूप जोडा, सुपुत्रधन जोडा, विस्तीर्ण योग्य वाडा, कल्पतरूच्या झाडाचा बाग घरिं, गाडा भरुनि मोहरा, हांडा भरुनि हिरे, पांडा पांडासि मोठा तांडा, गाई म्हशी झेंडा, येताति विप्रझुंडा, म्हणती 'पात्रें मांडा रे मांडा,' नित्य मांडा जेवण नित्य लोकीं, निर्दोष कीर्ति, भुक्ति मुक्ति योग युक्ति, ज्ञानशक्ति सद्विरक्ति, लाहुनियां काशीवास, भेटीलागीं भाग्यवान, भालचंद्र भागवत, भागीरथी सुरसरिता ॥ जगदंबा० ॥ २

१. हत्ती. २. भाट, स्तुतिपाठक. ३. शास्त्र. ४. कृपावलोकन, कृपाकटाक्ष. ५. कोमळ पल्लव. ६. कल्पवृक्ष. ७. स्त्री. ८. शिव. ९. देवनदी, गंगा.

सहज रंजतनग नभीं, सुरभिसम उभी, मदन जिच्या नाभीमाजि, शंभुसि नाभी, अंतरिं आत्मलाभीं, निरत ब्रह्मलोभी, व्यापक शुभाशुभीं, काष्ठ जिवीं स्तंभीं, मृत्तिका जेंवि कुंभीं, आब्रह्मस्तंभदर्भी, परमाणूच्याही गर्भी, तुरगइभे-इभी, रणांत दुंदुभी, वाजवि शत्र करभि कभी, नाग चित्ते शरभ शरभी, त्याहि भीमनादें भय धरिलें शुंभनिशुंभीं, अंबेनें रणांत मारिले दोघे दंभी, प्रताप स्वारी विजयाची चौरें डौलें कुंभी, जयजयकार वाजंत्री वाजति पुढा-रंभीं, कोतवाल नंदी वरित आनंदित शूळपाणी, हस्तिदंताची पालखी पाणी, सोन्याचें ढाळुनी काम खिल्लगारी, विश्वकर्म्या हातींची रचिली वक्रदांडी, तेथें आसन मांडी, तळीं तक्ये मांडी, स्वामीकार्तिक धुंडीसहित चाले चंडीपुढें, धांवती वायुवेग अश्वारूढ गुड्या धरुनी मुख्य देवांच्या कामिनी, करी तमाम हाटक हस्त खंडीं, मानस क्लीब भक्तीचें शृंगार पिंडि पिंडि, त्या बाणरा-वणचंडीआदि शिवगणाच्या दर्शना येति झुंडी, ते 'हरहर महादेव' उच्चारिती तोंडीं, श्रियाळ वृत्त खंडीं, वाटेंत मोतिं मुष्टिनें टाकिति खंडी खंडी, ऐशी अंबा जीवन्मुक्ता अन्नपूर्णा, भर्गाचें भाग्य वर्णा, अमर समर गण समरसती चरणीं तळीं उतरुनि शरि नमिती अनुपमित अमृतरूप अगणितगुणभ-रिता ॥ जगदंबा० ॥ ३

ध्रुवचरित्र.

(कडाकाछंद.)

प्रथम ब्रह्मदेव देवापासुनि, मुख्य शतरूपा, स्वायंभु मनू त्याच्या तनू-पासुनि, प्रियव्रत सुशील आत्मनिरत, दुजा लोकभरण, सौख्यकरण, उत्ता-नचरण, विहिताचरण, वृद्धवयीं श्रीहरिसी शरण. त्याला दोघी स्त्रिया, तयां-मधें एक प्रिया आवडती सुरुचि, तिचा आवडता उत्तम, तो मांडिवरी बसवि; तेथें नावडती सुनीति, तिचा ध्रुवहि पावे, बसूं धावे, टाकी [6]अंकीं पाय, त्याला त्रासे सापत्नमाय, कलहकारिणी बलाय मारी शब्दशस्त्रघाय; म्हणे, 'पोरा! परता जाय. जाय वृथा करिसि काय? हा तों अनधिकारी काय. तुझा बसाया-चा ठाय नोहे नोहे नेणे राय? कां रे पुरला आयुर्दाय? भाग्य दाय नसे तूज; ऐक राज्यसांप्रदाय. हा समुदाय तों मदीय; तुला व्याली सापत्नमाय.' ऐकुनि मोकलुनी धाय, रुदन करित वायवाय, वायसाचे परी वाक्यचुंचुसायकांनीं टों-

---

१. सुवर्णपर्वत. २. गज, हत्तीण. ३. हत्तीण. ४. हत्तीवर अंबारीसारखें बसायाचें वितान-युक्त आसन. ५. उत्तानपाद. ६ मांडीवर. ७. जीविताचा भाग. ८. माझा. ९. कावळ्याचे.

चिपला, बायको अपायरूप बोलतसे उपाय, 'सुकृतआय पदरिं करुनि घे व्यवायविमुख मुनीशिवाय तुमजतसे दिव्यईशदर्शनपर्याय अंतरस्थ तो अमाय, तया श्रीहरीसि गाय, तूं गाय अर्जवूनि मनीं एकनिष्ठ ध्याय, त्याच्या कृपाबळें माझें उदर राजसुत सराय येथें येऊनियां समाय, तेव्हां नृपाजवळि बसें कदा न घडे अंतराय, हाचि समज अभिप्राय. गाय वांसराचे परी मुला! मला हेचि माय बोभाय जननि मजचि बरा शिकुनि घेइं न्याय, न पावसी प्रत्यवाय, पिशिल राज्यदुग्धसाय, हरिरसायण सेविल्यावीण व्यर्थचि व्यवसाय, वेगीं अपसर सर मागें हो.' । त्याला देव साह्य झाला हो. ॥ १

असें परिसतां उत्तानचरणनृपाचें संतान, तान गिळुनि गेला, धसति उरीं दुष्टवचनबाण, भान तुटे तशी आननगत भा निसरुनि भानु होता उभा सभासदांत भास त्या नभास भासला इभावरी समान, तें इभावरील पतनतुल्य भंगला गुमान, जणुं कलंडलें विमानराजमान गलित मान, तळीं मानव करि भान, करी मानसांत जाणपणें जाणवली संचरली ग्लानि रुक्मबाण झाला म्लान, आलें वाटलें निदान, परदान शांति कीं गृहानळीं घृतावदान, दान कृपण देत तदा न तोष दानवासि, दानवारि झोंबल्या उदानवारि, तेविं तो सुजाण मानी विपरित विदार्ण, प्राण जाईल तरी जावो, परी ज्ञान नको वैरिणीचें, अर्जवूं भगवान्, ईचें थान करूं पान, हेंचि विषासमान ते अपानसाम्य बोल फोल पान, वृथा पुंगीवीण पान, रुचति किमपि न सोपान शमन, तसें अहो चुक्या नसुनि मुक्या शिरीं मुक्या मुक्या बुक्या, जशा वाग्गद्गद दण दण दण रुदन करित जननिसदनिं आला हो. । त्याला देव साह्य झाला हो. ॥ २

असा मनुकुलमणि तोकं, सुश्लोक येत मातृगृहीं, शोकविवश झोक जात, मत्सरविष ओकतसे, घोक करित शब्द फोक सांगतसे थोक थोक, गोकटाक्ष वत्सावरि कोकनदमुखी[12], तशी विलोकुनी सुलोक वाक्य आकर्षुनि करि विवेक, बोल बोलिली सुनीत, 'ध्रुवा! नव्हे साधु रीत. नीतशास्त्र तूं अधीत. हें कथितही ऐकियलें नयेचि चीत व्यर्थ सांडुनि दे क्षीत, भीतदायक हरि जीत, आतां सावध सावध, होय हरिपदीं विनीत, भक्ति दुर्लभ अवनींत, हेंचि सेवीं नवनीत, करिल शीतळ बहू पीतवसनगीत गाय वीतमोह प्रीत धरीं कृष्णरूप वर्णिलें श्रुतींत[13] परब्रह्म सर्वातीत ब्रह्मदेव संस्तवीत, त्याचें दैवत उपवीत, न तें कधिंही

१. गृहस्थाश्रमास विमुख. २. विघ्न. ३. हाक मारी. ४. अडचण. ५. ध्रुवबाल. ६. कांति (मुखाची). ७. एके आहुतीस पुरायाजोगें होमद्रव्य. ८. कौशल्य, विज्ञान, कळसूत्र. ९. सुपारीवांचून. १०. बालक. ११. उत्तम कीर्ति ज्याची असा. १२. तांबडें कमळ, कमोदपुष्प. १३. वेद.

लपवीत, प्रगट भूषण मिरवीत तसें आपण व्हावें, लघू वत्सा ! पावसी प्रतीत, सुरुचि वचन वदे तप करिं हें रुचिकर मज उमजतसे, तूं समज समज हित बरवें, तुझा बाप आजा पणजा सकल राज्य पूजा टाकुनि, देवपुजा वोजा करुनि, ध्वजा लाविति प्रतापाच्या; गजालागुनि योजावया महावत[1] शिरीं जाउनी पिंजारोनी पंजा रोवी जसा तसा धिंवसा[2] देउनी श्रुतिविरचित खचित रवें उचित बोध केला हो. । त्याला देव साह्य झाला हो. ॥ २

'मुला ! वय तुझें लहान, तुला लागल्या तहान, उदक न मिळतांचि हान, धैर्य पाहिजे महान, तुझी बाल्यबुद्धि असो आतां मजपाशीं गहाण, हें शहाणपण त्यजुनि संतपायिंची वहाण होउनि फिरसि तेंव्हां देव भेटल, संशय तुटल, दुःख अटल, सौख्य वाटल, विषय विटल, दुरित[3] घटल[4], लाज फिटल, कुमति सुटल, नयनपटल कांटल पुढें वाटल नेत्र येउनि नेटल, प्रेम दाटल, विठ्ठलकृपा होय तेंव्हां तुझें माझें बरें होइल, जाइल दैन्य, येइल भाग्य, देइल देव ध्रुवपद मग सार्वभौम राज्य एथिल, कथिल[5] जसें सोन्यापुढें, कथिल कोण स्वहित तुला, शिथिल देह नोहे तोंवरि मथिलें पाहिजे निगमोदधी[6], आतां सुता! तप करिं करिं,जाईं रे वेगीं वनाला. रति[7] धरिं हरिपायिं हो.'। त्याला देव साह्य झाला हो.॥

ऐकुनि मातेचे बोल दिला वनाकडे डोल, पुढें दऱ्या खोऱ्या खोल, खोल पर्वतांचे गोल, कैंची उदकाची ओल, गोटे मोटेमोटे, वाटेमधें कांटे, तेणें फाटे पाय, वाटे दुःख महा, जाती उपवासें झोल, बळें सांभाळितो तोल, वदन कोमाइलें, अधरसहित सुकले कपोल[8], काकपक्षही[9] अलोल[10], वरुनि तपन[11] तपत खडतर, जणुं वर्षति विंगोळें[12], उठति मृगजळकल्लोळ[13], येती उष्णाच्या ओंझा[14], पायीं लाह्या भाजति, बाह्या पांघुरणावीन, राह्यालागुनि ठाव नाहीं, वृक्षकोटरढोल, चित्तवृत्तिहि आंदोलतातिं[15], मोल नसे असें राज्य मानियलें फोलें[16], 'आतां काय करूं ? कसें करूं ? कसा हरी मला भेटल ? कसा दिसल ? केंव्हां पाहिन? राहिन पायीं' म्हणुनि परम आवडिनें, प्रेमभरें रडे, पडे, झडे, पुढें धीर वीर पुरुषवरें सुरतरुसम परगुरुवर नारदमुनि देखियला हो.। त्याला देव साह्य झाला हो. ॥

चुकामुकीमाजि माय देखतांचि [17]वांडेकोडें बाळ जसें गळां पडे, तसा योग येउनि वडे, देवऋषी देखुनि दिठीं[18], बळें पायीं घाली मिठी, 'ध्रुवा ! ऊठ ऊठ.'

---

१. महात. २. धैर्य, हव्यास, इच्छा. ३. पाप. ४. कमी होईल. ५. धातुविशेष. ६. वेदसागर. ७. भक्ति, प्रेम, अनुराग. ८. गाल. ९. झुलपेंही. १०. निश्चल, स्थिर. ११. सूर्य. १२. निखारे. १३. मृगजळाच्या लहरी. १४. ज्वाळा. १५. सकंप अस्थिर होती. १६. व्यर्थ, निष्फळ. १७. कौतुकानें, आवडीनें. १८. नयनीं.

म्हणत, तरी उठाउठीं किमपि नुठी मिठी मुठीमाजी चरण धरुनि, कठिणवाक्यरहित वदे नारद *साकर मिठी तसें, बोबडें बाळक साबडें बोलत, 'दाखवा देवदेव भेटुनि माझे करीं मनोरथ पूर्ण, तूर्ण कृपा करुनि सांगा जी.' म्हणुनि वारंवार विनवी हो. । त्याला देव साह्य झाला हो. ॥ ६

(चूर्णिका.)

'रे रे आदिराजवंशावतंसा ! स्वराज्यसरोवरवियोगितबालकलहंसा ! अंसावरोनि गलितोत्तरीयपुंसा ! चौंसाचा गर्भ कंसारी गवसावयालागिं धिवसा धरोनि वागतोसि निश्वसनविराजधिंसा, तरी येथ पाहिजे मुख्य अहिंसा, तेव्हांच हरिदर्शनें होशील हिंसा, अंगिकारावी उत्तरमीमांसा, शीर्णपर्णानिलाहारें शुष्क करावें स्वदेहमांसा, संसारदुःख विध्वंसावयालागिं आत्मप्रशंसाविवर्जित परमहंसांचिया पद्पांसामाजि संसारिकजनरहित असावें केवळ विविक्तदेशीं, त्यक्तद्वेषयुक्त वासना दुर्वासना रहित मृद्वासनावरि मैत्र्यादि वासनायुक्त हरिउपासना करित बसावें आब्रह्मादिभुवनभोगीं रुसावें, यदृच्छालाभसंतुष्ट द्वंद्वातीत विमत्सरपणें विलसावें, अमानित्वादिसाधन भगवद्गीतेसि पुसावें, अंतर्बाह्य वैराग्यभाग्यामाजि योग्य सदाचरणें मानस कसावें, दुराग्रह वितंडवाद न करोनि सच्छास्त्रसद्गुरुवाक्य परिसावें, तार्तीयभागउर्वरितशार्वरींत उठावें, निरलसपणें चित्त ठसावें, ब्राह्ममुहूर्तापासूनि शय्यासनस्थपर्यंत नित्यापरोक्ष परब्रह्मवस्तु आपण अनुभवुनि ब्रह्मरंध्रीं सहस्रदलपंकजीं सद्गुरुध्यानमानसपूजनअजपाजपनिवेदनानंतर प्रातःस्नानसंध्या ब्रह्मसनातनजप करोनि यथापद्धति वैदिकतांत्रिकमिश्रित परमेश्वरार्चन आरंभावें, पुरुषसूक्तोक्तरीत्या षोडशोपचारें यद्वा चतुःषष्ट्युपचारामाजि यथापद्धति लब्धोपचारें तन्मयतेनें शैली, दारुमयी, लेप्या, लेख्या, सैकती, अथवा सूर्यमंडळीं, जळीं, स्थळीं, अष्टमूर्तिस्वरूप श्रीहरीसि पुजावें, मग स्वस्तिकासनीं मीलिताधर वियोग दंतपंक्ति असंस्पृष्टरसना समकायशिरोग्रीव अर्धोन्मीलितनेत्र तत्वमुद्राधृतहृत्कमळीं विष्णूचें ध्यान करावें, चरणकमल नाभीकमल कमलालयश्रीहृत्कमल कमलमालामंडितहस्तकमलीं कमल मुखकमलीं नेत्र-

* नावद.

१. खांद्यावरून. २. चार वेद आणि सहा शास्त्रें यांचा. ३. इच्छा. ४. थंड. ५. सुकलेलें पान आणि वायु यांच्या भक्षणानें. ६. संन्यासी, योगी. ७. एकांतदेशीं. ८. तिसऱ्या हिश्शानें शेष राहिलेल्या रात्रींत. ९. सोळा उपचारांनीं (प्रकारांनीं). आवाहन, आसन, पाद्य, अर्घ्य, आचमन, स्नान, वस्त्र, यज्ञोपवीत, गंध, पुष्प, धूप, दीप, नैवेद्य, प्रदक्षिणा, नमस्कार व पुष्पांजलि. १०. श्रीशंकर.

कमल हा विमलकमलविग्रह भक्तमनोभ्रमर जीवनसाधक नेत्रषट्पदाराम सजलजलदश्याम कनकमुकुट कनककुंडल कनकहार कनककेयूर कनककटक सौंदर्यकटकाकृति अकपट अतिनिकट कनकपटालंकृत कनकवृष्टिकारक परमप्रसन्न ईषद्धास्यवदनप्रसादाभिमुखवरदानयुक्तचतुर्भुज शंखचक्रगदापद्मपीतांबरधरश्रीवत्सकौस्तुभ आपादलंबिनी वनमाला कालत्रयाबाधितसत्यज्ञानानंतानंदैकमूर्तिच्या एकैकावयवीं चित्त स्थिर करीत जावें, अंघ्रितलापासूनि शनैःशनैः अजितस्वरूप जितावें, मग अखंडाकाराकलितवृत्तिनें नखशिखपर्यंत चिंतावें, चिंतितां चिंतितां स्वेदरोमांचकंपवाग्गद्गदादिसात्विकाष्टभावें भगवत्प्रेमानंदमग्नतेनें साक्षात्कारें सकल मनोरथ सिद्धमनोरथ होउनि निजानंदपदीं पावावें,' ऐसा बहु बहुप्रकारें सज्जनसंप्रदायें शिक्षिला, मग दीक्षाधिकारार्थ पूर्णकृपाकटाक्षें लक्षिला, वरदपद्महस्तें मस्तक स्पर्शिला, दक्षिणश्रवणीं लागोनि श्रवणमनादिइंद्रियांसि न कळतां प्रणवसहित द्वादशाक्षर वासुदेवमंत्र उपदेशिला, तो आत्मषट्कोपनिषदोक्तस्वात्योदकबृहद्बिंदु श्रवणशुक्तिपुटीं प्रवेशला, तो अहमादि वासुदेवसर्वनित्यानुभवें अंतःसमुद्रीं उज्ज्वलितमुक्ताकारें आवेशला, एवं श्रीसद्गुरुराजनारद ब्रह्मवीणापाणिश्रीनारदवासुदेवें ध्रुववासुदेवातें वासुदेवत्व हें स्मृति देतां तो वासुदेव स्वतःसिद्ध पहिलेंचि प्राप्तिवत्प्राप्त मानूनि कृतकृत्यपण राहिला, कंठगतचामीकरवद्गुरूपदिष्टआदर्शदर्शनें वस्तु लाभला, अपरिहार्य उपकारकर्ता ब्रह्मपुत्र देशिकराय प्रदक्षिणोनि नमस्कारिला, यानंतर निर्गुणप्रतीतितें पावला असतांहि सगुणसाक्षात्कारार्थ मधुवनीं चालिला, तेथें भगवत्सांनिध्य जाणोनि प्रशस्त कालिंदीतटीं स्थिर जाहला हो. । त्याला देव साह्य झाला हो. ॥ ७

(कडाकाछंद.)

पांचां वरुषांचें मूल, कदा न करि मूळमूळ, खाउनि फळें कंद मूल, करी पातक निर्मूळ, मूळमंत्र जपुनि देव पुजी जाणुनि वाहे फूल, सेवुनि कालिंदिचें कूल, नेसूनि वल्कलें दुकूलें, ध्यानिं मानस अनुकूल, जेव्हां भुकेचि ये भूल, तेव्हां म्हणे वाय हूल, बांधुनि धैर्याचा पूल, कधीं न पेटवी चूल, जसा शूळपाणी धुळीमध्यें कंथा ना झूल, सुखें डुल्लतसे भक्तिपथें टाकित पाऊल, शुद्ध जेविं तूलें हळू वस्तु मात्र वासुदेव हेंचि धन करी वसूल, कदा व्याकुल

---

१ शरीर. २ नेत्ररूप भ्रमराची बाग. ३. सुवर्णाचीं बाहुभूषणें. (ज्यांला अंगदें म्हणतात तीं.) ४. अल्प (हवलासा). ५. पायघोळ लोंबणारी व कधीं म्लान न होणारी अशी कृष्णाच्या गळ्यांतील पुष्पमाला. ६. हळू हळू. ७. ओंकार. ८. 'ओं नमो भगवते भागवताय' हा मंत्र. ९. सोनें. १०. गुरु, शिक्षक. ११. तीर. १२. वृक्षांच्या सालीरूप पाटांव. १३. पातळ वस्त्र. १४. कापूस.

नव्हे गोकुळपतिसि बकुळकुसम सुकलेंसें वाहे सुकलें पान मोकली तरु तें उकलुनि, मग सकळ दिवस ढकलुनि, खाय कलरवशिशु[1] विकल न तो अकळुनि मन शिकल करुनि शाकशकल पिकलेंसें फळ तुळसिचें दळ अंजळिनें जळ घेउनि, असुनि विजनिं बसुनि, अजन हरिचें पूजन करित भजनचि प्रिय झाला हो. । त्याला देव साह्य झाला हो. ॥ ८

सदा मानसीं वितृष्ण. बळें सोशितसे उष्ण, पुढें कृष्णमृगा देखुनि म्हणे, 'कृष्ण कृष्ण कृष्णगड्या वृष्णिकुलोत्तंस महाविष्णुदेव तूंचि काय? कृष्णातटीं जन्मलासि, कृष्णाहिदमन[2], तुवां कृष्णा[3] रक्षिलि, दिससि कृष्णसारथी[4], अखंड कृष्णमुनी[5] वर्णितसे, आस्ताई करूं.' वदुनि नमन करी क्षणक्षणा प्रदक्षिणासहित चित्त दक्षिणा देउनि, गवतभक्षणार्थ घालि धरुनि ब्रह्म लक्षणासुलक्षणाविचक्षणाग्रणी तृणासनीं बसवितां मृणाल[6]मृदुभुजें घृणा[7] त्यजूनि त्यासि आलिंगी विना कळगुणापरी गुणासि गुण गुण गुण गाय तरुत्वचा[8] झुणा नेसुनि उणा भाव दिसों नेदी खग नग[9] मृग अंग[10] ढग ते हरिजिवलग झग झग मग भगण[11]सहित गगन धरुनि जग नग भगवंत सकल भक्तिभानु उगवला तो तन्मय. तेणें कृष्णरूप झाला हो. ॥ त्याला देव साह्य झाला हो. ॥ ९

(चूर्णिका.)

सांप्रत कलंकी अवतार झाला नसतांहि म्लेच्छसंहारादिभगवच्चरित्रें व्यासाज्ञेनें जयदेवादिकीं अष्टपदींत वर्णिलीं. तीं श्रोत्यांहीं साधुसाधु शब्दें अतिसत्कारें आकर्णिलीं, अधुना[12]हि भाविभगवद्गुणानुवादवर्णनपरिणालिका[13] चालिली, याच प्रकारें नारदें ध्रुवातें हरिकथापरिपाठीं सांगीतली, 'रे रे ध्रुवा ताता! पूर्ण परब्रह्म रामकृष्णादि अवतार पुढें जन्मतील, त्यांची लीला निःशंक गात जावी; लज्जा त्यजावी; चरित्रें पाठ करावीं; नामें दीर्घस्वरें उच्चारावीं.' हे आज्ञा स्मरोनि ध्रुव मधुवनचारी उत्तमाधिकारी यमुनातीरविहारी कृतशौच दंतधावनोत्तर प्रातःस्मरणपूर्वक स्नानसंध्यादिक आवश्यक आचरोनि, हरिकीर्तनीं रंगला, करतालिकायुक्तनर्तनहावभावसहित नामावर्तन करूं लागला. हरिचर्चानुकीर्तनामाजी यमुनेचें नीलोदक घननीलहरिमय पाहे; तव प्रवाहजलौघीं मत्स्य देखतां मत्स्यावतारहरीसी वाहे. तो न बोलतां म्हणे, 'त्राहें त्राहें'. पुढें कांसव अवलोकितां वासवानुजकूर्मावतार जाणोनि तटस्थ राहे तो अंतरीं हरिपणें क्षणेक लाहे.

---

१. मधुरस्वर ज्याचा. (शिशूचें विशेषण). २. कालियाला दमविणारा. ३. द्रौपदी. ४. अर्जुनाचा सारथी. ५. व्यास. ६. कमळाचा देंठ. ७. दया. ८. वल्कल. ९. पर्वत. १०. वृक्ष. ११. तारासमूह. १२. सांप्रत. १३ परंपरा.

मग हरिनाममंत्रोच्चारें अवगाहे. विदेहस्थितीनें दोन चार हात वाहे. तों जळपान करितां सूकर देखिला. तो वराहावतार लेखिला. म्हणे, 'वैसुंधरा दंष्ट्रेसि धरिली ते तुम्हीं काय ?' केली बहुधा सर्वभूताश्रयें करोनि ठेविली. तंव अंघ्रि सिंह विलोकितां म्हणे, 'जय जय नरहरी ! तुज चिंतितां चिंतितां तत्काळ होय नर हरी. जय जय भवगजकेसरी ! परिहरीं भेदमति दूसरी. जय जय अंतर्यामी वामना ! आतां आवरीं या मना. जय जय भार्गवरामा ! तुम्हीं कां न वरिली श्री रामा ? जय जय दाशरथी श्रीरामचंद्रा! सांद्रानंदविग्रहसमुद्रा ! जय जय श्रीकृष्ण ! यशोदानंदवर्धन ! गोवर्धनोद्धरण ! पूतनातृणावर्तअघबकधेनुकवत्सअरिष्टकेशिकुवलयापीडकंसचाणूरकालयवनादिअसुरमर्दन ! जनार्दनार्जुनरथाश्वचाळक ! पांडवप्रतिपाळक ! बाळक मी तुज आठवितों. केव्हां भेट देसी, कैं वैकुंठींहून येसी; प्रसन्न होय श्रीमद्धृषीकेशी ! आलिंगीन हृदयेंशीं. चरण मार्जीन केशीं. याप्रकारें सर्वस्मरणपूर्वक कृष्णस्मरणीं प्रवर्तला. ॥ १०

(कडाकाछंद.)

कृष्णगीत गात गात, समाधिस्थ उभा राहे, शुभाचरणसहित सर्व सुभाषणें आवरोनि नभामध्यें उभारिला भाळा, तटस्थ तमा इभालागिं भार देतां नाव जशी डगमगिती, तेविं भुमी सलिल शैल कानन कंपायमान ध्यानसहित प्राणरोधें लोक सकळ विकळ होउनि वैकुंठा शरण गेले; चरण धरुनि म्हणति, 'देवा ! मरण आलें काय नेणों. करणें कांपताति. सांग आतां बा ! करणें कैसें ? सांग तरणोपायासि. उदरभरणावीण गेलों.' अमृततरण घोटवेना तैरुणतरणितुल्य ताप सुखा परहित तापभरें आपशुष्क अधर देखुनि जगद्व्याप मेघैगंभीर संलाप करुनि आश्वासि, 'सुरवर हो ! भिऊं नका ध्रुवबाळक तप करितो त्यासि मी प्रसन्न होतों. सर्व तुम्ही सुखी व्हाल, सुधा प्याल, ख्याल गाउनि *ध्याल माझें नाम, भवव्यालरहित ‍व्याल पुत्र पौत्र; अरे ! न्याल माझी मूर्ति मनीं घ्याल, तैं भ्याल काय, भवालागीं त्याल, बरें निर्भय मग याल निजानंदपदीं'. असें वदुनि अशेष दुःख हरुनि दुःखदहन सहनशील गहनाशय वहन करुनि गरुड, दिव्य गरुडध्वज ध्रुवापुढें आला हो. । त्याला देव साह्य झाला हो. ॥ ११

(चूर्णिका.)

स्वस्ति श्रीमत्षड्गुणैश्वर्यसंपन्न सर्वांतरात्मा सर्वोत्तम सर्वेश्वर जीवजंतुमात्रैकमनःसाक्षिसच्चिदानंदैकविग्रहें ध्रुवाकडे अवलोकिलें. तंव तेणें आपुलें ध्यान

---

* ध्याल.

---

१. प्रवेशे. २. डुकर. ३. पृथ्वी. ४. बालसूर्य. ५. मेघासारिखे गंभीर. ६ प्रसवाल.

धरिलें. निर्विकल्पसमाधिस्थ प्राणस्पंदरहित अंगुष्ठाग्रीं उभा राहिला. बहुजन्मार्जित स्वल्पकाळें अलभ्य लाभ लाहिला. जितानिल जितक्रोध समाहितांतःकरणें अनाहिताख्यचक्रीं द्वादशदलकमलीं ध्यानैकनिष्ठ बाह्यविलोकनीं अनासक्त जाणोनि सर्वोत्कृष्ट अचिंत्य अप्रतिहतयोगशक्तिद्वारा स्वांतस्थ निजरूप अनंतें गुप्त केलें. महत्प्रयत्नें साधिलें तें न दिसतां प्रौढात्प्रौढतरमति ध्रुवबाळकें निर्बुजूनि नेत्र उवडोनि निरखिलें. तंव तेंचि सन्मुख संनिध पुढें देखिलें. तें सत्वाश्रयें सत्वलभ्य मूर्तिमंत सप्तकोटिसूर्यकोटिचंद्र कोटिविद्युत्प्रकाशास्पद निरामय निर्द्वंद्व नित्यशुद्ध निरतिशयानंद यति भूतप तमालनील त्रिभुवनकमनीय चित्र नयनीं रेखिलें. सावयव परब्रह्म जवळी उभें ठाकलें. मग अष्टांगें दंडवत्प्रणामिलें. अहंदेहत्व गाळिलें, वासुदेवोऽहमिति सदहंकारचंदनखंड भगवच्चरणसाहणेवरि उगाळिलें. कृतांजलि परम नम्र स्तवावया उद्युक्त, परि मन वाचेसहित मौनावलें. टकमक उगेंचि पाहूं लागलें. अद्भुत अमायिकदर्शनें वेडावलें. तंव देवें ब्रह्ममय अंबुवत्कंबुमुखें कपोल स्पर्शिले. तेणें श्रुतिशिरोभागरहस्य[१] स्फुरद्रूपपणें स्तोत्र आरंभिलें. तें 'योऽन्तः प्रविश्य मम वाचमिमां प्रसुप्ताम्' इत्यादि द्वादश श्लोक द्वादशादित्यवच्छ्रीमद्भागवतीं चतुर्थस्कंधीं प्रसिद्ध श्रवण होतां जगदीश प्रसन्न झाला. वरदान बोलिला. षट्त्रिंशत्सवर्षें[२] सप्तद्वीपवतीचें अविकळ राज्य करीं. मज नित्य असेंचि हृदयीं धरीं. सकळ मनोरथ पूर्ण होती. सर्व शत्रु शरण येती. संतति संपत्ति आरोग्य बलवान् नित्य निष्कंटक राज्य केलियावरि अढळ ध्रुवलोकीं बसावें. ज्योतिश्चक्र नियमावें. धान्यखलाचे मेढीस वृषभवेढीसमान प्रौढी वर्णोनि ध्रुवपदातें सप्तऋषी[३] प्रदक्षिणा करिताती. तितें अक्षय अचळ आकल्प साम्राज्य कुलोत्तमातें अर्पूनि आपण हरि अंतर्धान पावला.

(कडाकाछंद.)

असें पावुनी वरदान, देशिकें केलें प्रस्थान; मार्गीं आठवी हरि बाप चित्तीं सांठवी संताप, अहा! झाला कृष्णवियोग, त्याविण जावो जळो भोग, नश्वर काय करूं? हें भाग्य कसें हरपलें? वैराग्य गेलें औदासिन्य अनर्घ्य. छी! छी! वैभव अश्लाघ्य कां हो! मागितलें म्यां राज्य? जें कां सत्पुरुषाला त्याज्य. ठकिलों मायेनें मी मूढ, नोहें साधननिस्पृहरूढ, चुकलों परमार्थाची वाट, हा तों प्रपंच दुर्गम घाट, पाहुनि डोळां कृष्ण उदार मूर्खें हरविला मंदार, झाला आत्मसुखासि उदार, केव्हां भेटल जगदुद्धार? यापरि देववियोगें दुःखित

१. उपनिषद्रूपरहस्य. २. छत्तीस हजार वर्षें. ३. मरीचि, अत्रि, आंगिरस, पुलस्त्य, पुलह, क्रतु आणि वसिष्ठ असे सात तारे आकाशांत दृष्टिगोचर होतात ते.

आठवुनि हरिपाय सुशीतळ भूतळ पंथ हळु हळु चालुनि सत्तावंत निजनगरासमीप आला हो. । त्याला देव साह्य झाला हो. ॥ १३

(चूर्णिका.)

पूर्वील कथासंबंधें श्रीनारदें आपुलें व्रत वासुदेवतत्व ध्रुवहृदयीं ठेवोनि साधनार्थ यमुनातटमार्गस्थ करूनि आपण उत्तानचरणराजधानी प्रवेशला; रायें सुवर्णासनीं बैसविला; पाद्यार्घ्याचमनमधुपर्कादिकें सांग पूजिला; स्वराज्य निवेदूनी विनम्र संचित उभा ठेला; कां जो पुत्रवियोगदुःखातिशयें दुखावला, तो सर्वज्ञब्रह्मपुत्रें ध्रुवाचें कुशल भगवत्प्रसादऊर्जितक्षिप्रदर्शनलाभ सूचवोनि स्वस्थ केला आपण त्रिजगद्गुरु षड्जऋषभगांधारमध्यमपंचमधैवतनिषाद या सप्तस्वरीं महती वीणा टणत्कारोनि 'नारायणनारायण'गजरें ब्रह्मलोकीं चालिला. तंव इकडे वैष्णवशिरोरत्न ध्रुव येतो, हे वार्ता वार्तिकांहीं रायाप्रती सांगीतली. ॥ १४

(कडाकाछंद.)

ध्रुवागमन ऐकतांचि भूप हर्षे मानितसे, तट तट तट तुटति कसे; पूर्वदिशे पूर्ण चंद्र समुद्रासि जसा दिसे, उचंबळूनि गर्जतसे; सूर्योदय देखतांचि कमळ जसें विकसतसे; वार्तिकांसि गोष्ट पुसे, तरी खिसेभरित होन त्यांसि अर्पितसे, हंसे बहुत, खासे खासे वस्त्रजोडे ज्यांसि उंच कतक ठसे सेवकांसि वांटितसे; याचकांचें दरिद्र तें दिगंतांत पळुनि वसे; दानशूर नराचिया शिरावरी उत्तानचरण विशे मुसेमधिल जातरूप जसें कढुनि जाणों जळुनि विलसतसे, तेज जसें फांकतसे, टवटवी मुखीं वसे, विप्रसहित सुप्रसन्न. क्षिप्र दिव्य रथीं बसे सुप्रसिद्ध सुप्रभहय अप्रतिहतवेगवंत कोतवाळ पुढें रुतल भूमी म्हणुनि कदां भूतल अनल तीन ते कार्तस्वरभूषित गजराज ते विराजताति, लख लख लख लघुपताक चतुरंगसैन्यभार स्त्रियांसहित राणा तो रानामध्यें ध्रुवालागीं आणावया आला हो. । देखुनि विस्मय बहु झाला हो. ॥ १५

(चूर्णिका.)

श्रीमन्मार्कंडेयवसिष्ठादिचिरंजीवमाळामणिमेरु, वैष्णवाग्रगण्य भगवत्प्राप्ति-

---

१. पादक्षालन करण्याचें उदक. २. पूजाद्रव्य (चंदन, पुष्प, अक्षता, इत्यादि.). ३. विवाहसमयीं वर वधूच्या द्वारीं आला असतां मुनि, राजा, विप्र, यांसारखा कोणी वंद्य पुरुष आला असतां, पादप्रक्षालनादि करून मध, तूप आणि दहीं हीं मिश्रित करून त्यास समर्पून गंध वस्त्र इत्यादिकांनीं त्या वराची अथवा पुरुषाची पूजा करणें या विधीला 'मधुपर्क' म्हणतात. ४. बातमीदार. ५. वंद्य. ६. सोनें.

पुरुषोद्यानसुरतरु, तो निजपुत्र रायें रथातळीं उतरोनि उचलिला, हृदयीं आलिंगिला, सर्वेंचि आदौ सुरुचि सापत्नमाता ध्रुवें धांवोनि वंदिली. ते निर्मळांतःकरणें 'चिरंजीवचिरंजीव' शब्दें गौरवोनि समाधान पावली. तदुत्तर मुख्य सुनीति जननी पैरिष्वंगोनि विजयीपुत्रमुखें सुखावली. उत्तमबंधूसहित इष्टमित्रगणगोत्रप्रधानप्रजादिक सकळ सभा संतोषली. मग प्रश्रयावनत दांत पितृमर्यादशील राजकुमार नृपें स्वहस्तें हस्तिनीवरि बैसवोनि स्वस्थ परमाल्हादितचित्तें वाजत गाजत वैदिकब्राह्मणमंत्रघोषपुरःसर मिरवत मिरवत नगरामधूनि स्वगृहीं अमात्यशालेमाजि आणिला उत्साहभरित सभा करूनि बैसविला जंव जंव ध्रुवाचिया लेंकुरपणांत बुद्धीचें धैर्याचें भक्तीचें ज्ञानाचें वैराग्याचें स्नानसंध्यादिक सुशीळतेचें तपाचें हठयोगाचें नारदसत्समागमाचें भगवत्प्राप्तीचें आश्चर्य करोनि महर्षि देवर्षि स्तविति तों तों राजा सुख मानोनि कितेकां दिवसां प्रजांचें मनोगत जाणोनि मनोगतानुरूप ध्रुव राज्यासनीं बैसवोनि आपण ब्रह्मारण्यामाजि निघाला. तेथें वानप्रस्थ शैब्दब्रह्मनिष्णात स्वानुभवीं महानुभावें मुस्वरूपपरमहंसाचिया मुखें वेदांतश्रवणें सम्यग्ज्ञानक्रियासहितपणें ब्रह्मीभूत होऊनि विज्ञानानंदीं सैमरस झाला हो. । त्याला देव साह्य झाला हो. ॥ १६

यापकारें ध्रुवें अप्रच्युतैश्वर्यअच्युतप्रसादाप्तपरमसार्वभौमत्व भोगित असतां उत्तम बंधू मृगयासक्त व्यसनासक्त राक्षसांहीं वनामाजीं मारिला, सापत्नमाता सुरुचि पुत्रशोकाक्रांत शांत झाली, तत्प्रतीकारार्थ 'अराक्षसी पृथ्वी करीन' या निश्चयें युद्ध करितां ध्रुवें नारायणास्त्रप्रयोगें राक्षससमुदाय संहारिला, आवेशीं भरला, तो स्वायंभु मनु विमानारूढ देवर्षिब्रह्मर्षिमहर्षिपरिवेष्टित अंतरिक्षीं येऊनि निवारिला. 'रे रे उत्तानांघ्रिपुत्रा ! मम पौत्रा ! परमपवित्रा ! सूत्रात्मा हरि एक जाणोनि भूतमात्रातें त्रास न देति, त्याचिया मित्रा उपनिषद्रहस्योपदेशपात्रा. पुरे पुरे हे अनुचित भूतहननयात्रा, नको नको रे ! लोकमारकमात्रा, वासुदेवमहामंत्राचिया विश्वयंत्राचा भंग करितां धात्रा क्षोभलीया; तूं अस्वतंत्राचिया गात्रास सौख्य कसें होईल ? क्षात्रातें आवरोनि स्वक्षेत्रासी जावें. क्रोधासि वर्जावें; तरिच हरिनाम गर्जावें, सर्वभूतसुहृत् शांत होत्साता हरिचरित्रात्मक स्तोत्रातें पढावें, हें पितामहवाक्य श्रोत्रांत येतां नेत्रांत विमलांबु मालालंकारभूषणें निर्दोष यशस्वि दिग्विजय ध्रुव आत्मनगरीं येऊन प्रजापालन सप्तसमुद्रवसनावसुमतीचें राज्य करितां षट्कषट्कें सहस्रवर्षें क्र-

१. आलिंगोनी. २. शब्दब्रह्माच्या पारास पोंचलेली. ३. एकरस, ब्रह्मानंद. ४. निवारण, निवारणाचा उपाय. ५. पृथ्वीचें.

मिळीं; स्वर्गी रसातळीं देवासी दुर्लभ ते विष्युक्त भोग भोगितां अंतरीं वैराग्यवल्ली अंकुरली, ते सर्वभूतदयालता 'यत्करोषि यदश्नासि' इत्यादि सर्व कर्मभगवदर्पणवृक्षाश्रया आत्मविचारसुपुष्पिता जीवन्मुक्तिसफलिता ध्रुवलोकपर्यंत विस्तारली, रूपवती गुणवती कुलवती स्त्री अनुकूल त्रिया त्यागिल्या, अनुकूल पुत्र अनुकूल प्रधानसहित अनुकूल प्रजा उपेक्षिल्या, चामीकरचित्रितदांतमंचकीं मृदु तूलिकापयःफेनस्वच्छपटाच्छादितसपरिच्छद शय्या कंटकससमान परिगणिल्या, निष्कंटक राज्यसंपत्ति मणिमयस्तंभस्फटिककुड्यगतप्रवालजाल वैडूर्यसोपान सौधविद्रुमतोरण रत्नखचित मंदिर रत्नदीपोज्ज्वलित सुवर्णभूमिका उखरवत् तुच्छ मानिल्या, हें अवघें परमार्थासि परमविक्षेपरूप अनुकूळही अतिप्रतिकूलकालोपस्पृष्ट जाणोनि विशुद्ध आत्मवर्त्म मीमांसमान बदरिकाश्रमीं पातला, तपोभूमिकेशीं रातला, ते नरनारायणीं शाला, विशालानाम्नी आत्मवश्याला सुलभ तेथ कल्परहित वल्कलवसन दर्भपवित्रांगुल गोपीचंदनविभूतिलिप्तांग तुलसीरुद्राक्षमालाधारणसचक्रांकित द्वादशशालिग्रामशिलार्चन कंदमूलफलाशन अकिंचनजनसमागमपरमसात्त्विकाविर्भावें हरिकीर्तन करितां करितां वैकुंठींहूनी विमान उतरलें. अष्टादशसिद्धिसामग्रीनें भरिलें. तद्दर्शनें संचितक्रियमाण सरलें उतरलें, प्रारब्ध तें केवळ सुखादृष्ट ध्रुवस्थान ध्रुवपणें आकल्प उरलें. नंद सुनंदादि भगवत्पार्षदगणीं ध्रुवातें विनविलें, तुवां पांचवे वर्षी 'श्रीहरीसि प्रत्यक्ष प्रसन्न केलें, तेणें हें विमान पाठविलें. तरि अविलंबें ध्रुवलोकीं चलावें.'॥ १७

हे भगवदाज्ञा स्वीकारोनि ध्रुवें विष्णुस्वरूप विष्णुदूतांसहित विमान पूजिलें. प्रदक्षिणोनि प्रणामिलें. सुनीतिहृदयनंदनें विमानामाजि आरूढावया इच्छिलें. तंव काळें येऊनि प्रार्थिलें, 'हे मर्त्यशरीर माझें, मज पाहिजे अर्पिलें.' मग मृत्युलागीं समीप बोलाविलें. त्यासि चरणीं लाविलें. एक पाय रिकेबींत देऊनि अश्वारूढ व्हावें, यापरी काळाचे मस्तकावरी वाम चरण ठेवोनि सव्यचरणें विमानामाजि वेधला. कृतांतमूर्धी स्पर्धारहित अर्धा सोपान करून कृष्णकथानिर्धारें ऊर्ध्वलोकीं वेंधला. जयजयकारें देवीं गंधर्वी स्तविला. झाला सर्वांला

---

१. जें करितोस. २. जें खातोस. [भगवद्गीता, अ० ९ श्लो० २७ पहा. 'यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोसि ददासि यत्। यत्तपस्यसि कौन्तेय तत्कुरुष्व मदर्पणम्'. ॥ याचा भावार्थ–हे अर्जुना! जें कांहीं करतोस, जें खातोस, जें हवन करतोस, जें तप आचरितोस, तें सर्व मला अर्पण होवो अशा बुद्धीनें करीत जा. ३. सोनें. ४. हस्तिदंताचें. ५. रत्नविशेष. ६. पायरी, शिडी. ७. मंदिर. ८. विचार करणारा. ९. रममाण झाला. १०. सेवक. ११. मनुष्याचें शरीर. १२. डावा. (येथें दक्षिण असें समजावें). १३. काळाचें मस्तक. १४. चढला.

संतोष. केले घण घण घंटा घोष, किन्नर यश गाती निर्दोष. वाजती टाळ विणे मृदंग. गंधर्व गाऊनि करिती रंग. विमान वेगें चाले फार. वर्षती पुष्पांचे संभार. तों आठवे सुनीति माय, ऊर्ध्वपंथीं दुःख न माय, 'टाकूनि आलों मी जननीस हरिविण आश्रय नाहीं जीस.' ऐसें करितां अनुमान, देवें दुसरें भव्य विमान 'सुनीति माता पावूनि मान, भासे शतरूपेशीं समान. जाय पुढें ते ब्रह्मपदा. मग आपणही ध्रुवलोकीं अक्षय हर्षे अत्युत्कर्षे वर्षे कल्पस्थायी होउनियां बैसला. ॥ १८

(ओव्या.)

हें ध्रुवचरित्र उदार । श्रवण पठण जो करी निरंतर, ।
तो ध्रुवासमान होय । ऐसें श्रीहरी बोले. ॥ १ ॥
चतुर्थस्कंधीं भागवतीं । विदुर मैत्रेय संवादती ।
श्रीशुक आणी परिक्षिती । संस्तविती ध्रुवकथा ॥ २ ॥
बाळक देखोनियां आळिके । कीर्तनाचिया कौतुकें ।
ध्रुवासी ध्रुवपदभातुकें । जगन्नायकें दीधलें. ॥ ३ ॥
तया हरीचें अगणितश्रेयःपददातृत्व । आणि ध्रुवाचें बाळपणींचें सत्व ।
या दोहींसमान महत्व । न भूतो न भविष्यति ॥ ४ ॥
काशीखंडीं अद्भुत महिमा । व्यास वर्णी चरित्रगरिमा ।
स्वर्गमार्गी विष्णुशर्मा । देवदूतीं बोधिला. ॥ ५ ॥
जयामाजी श्रेष्ठ जप । जयामाजी श्रेष्ठ तप ।
ध्रुवचरित्र ब्रह्मरूप । नित्य निःशंक जपावें ॥ ६ ॥
प्रचेते करिती यज्ञसत्र । तेथें नारद ब्रह्मपुत्र ।
प्रेमें गाय ध्रुवचरित्र । श्लोकत्रय भागवतीं ॥ ७ ॥ १९

(श्लोक.)

माता उमा परम, शंकर तात झाला, अंबाजिता अमृत पावन नाम ज्याला, ।
तेणें यथामति कथा कथिली ध्रुवाची, घे भुक्ति मुक्ति निज जो नर नित्य वाची.

---

१. खाचें. २. झालें नाहीं व होणार नाहीं. ३. गरिमन्, गुरुता, मोठेपणा.

शुकचरित्र.

(कटिबंध.)

श्रीशुकयोगींद्रानें रंभेचा गर्व हरिला. ॥ ध्रुवपद. ॥

गर्भी असतां ज्ञान झालें, श्रीशुकानें जिविं तें धरिलें, जन्म[1]जरामयमरण वारिलें, [2]भवभयातें संहारिलें, तपसामर्थ्ये [3]ताप हारिले, विवेकमंत्रें मन आंवरिलें, विषयपसारे दूर सारिले, आशय वे[4]दांतींचे वरिले, अशेष जे जे भोग भोगिले, शुक[5]अर्भका गर्भजाचणी, द्वादश वर्षे *अतिप्रकर्षे, अवयव उदरीं आकर्षुनियां निकर्ष करुनी वर्षे बारा, गर्भदरीचा अती उबारा, [6]क्षुधानळाचा ताप दुबारा, अधोवदनीं, क्लेशसदनीं, [7]जारबंधनीं, मूत्रआधणीं, [8]दाथर विष्ठा पिष्टफळसम उकडत होता जठराग्नीनें; त्वचाहि कोमळ, नाकीं तोंडीं जंतू बुळबुळ वळवळताती; †तळतळ होतां कळकळ जिवास; [9]पूयपंकीं कारागृहवास, कुश्चळ दुर्गंधीचा त्रास, सर्व रोधिले श्वासोच्छ्वास, [10]सोहं सोहं हा निजध्यास वैराग्याचा जिविं हे[11]व्यास, 'बाहेर पडतां मी अभ्यास, करीन साधन बहु सायास, तापही साहिन, शीत न पाहिन, क्षुधेसि खाइन, मनासि घेऊन वनासि जाइन, तृषेसि लाविन आले वाटे, हरिनामाचे घेइन [12]पेटे, उतरुनि भवनदि जाइन नेटें, ‡फोडिन कर्माचींहि कपाटें, झोडिन वासनेचे कांटे, उपडिन अभिमानाचीं बेटें, §उत्पाटिन मी मोक्ष[13]कपाटें,' ऐसा गर्भी ध्यास लागला. मातेचा जीव बहू भागला. व्यास म्हणे, 'इस रोग लागला.' उग्र औषधी रेच योजिला. 'मंत्रप्रयोगें जाळिन याला, समंध ऐसा कोण जन्मला?' ऐसें जाणवि श्रीकृष्णाला, श्रीहरि बोले त्या गर्भाला, शु[14]कापरी $पढवीता झाला, म्हणवुनि शुक हें नाम तयाला, कर्मकथा कथिता झाला श्रीहरिला ॥ श्रीशुक० ॥ १

* अतिनिकर्षे. † तळमळ. ‡ ताडिन कर्माचिंही किचाटे. § उघडिन. $ बोलविता.

१. म्हातारपण व रोग. २. संसार. ३. त्रिविध ताप. आध्यात्मिक, आधिदैविक आणि आधिभौतिक असे त्रिविध ताप. ४. वेदग्रंथांतील शेवटचे ग्रंथ म्ह० उपनिषदें. ५. मूल. ६. भूक हाच अग्नि. ७. गर्भाच्या सभोंवतीं असणारें वेष्टण (वार). तीन प्रकारच्या जीवकोटी आहेत:—जरायुज, अंडज, उद्भिज. ८. मोदक उकडतेवेळीं गवताची भर मांड्यांत घालतात ती. ९. पू हाच चिखल. १०. प्राणी गर्भांत असतो तोंपर्यंत 'सोहं' म्हणजे मी ईश्वर आहें असें म्हणतो, जन्मास आला म्हणजे 'कोहं' म्हणजे मी कोण आहें असें म्हणतो, आणि पुढें मोठा होऊन समजूं लागलें म्हणजे 'अहं' म्हणजे मीच काय तो असें म्हणतो. म्हणजे देवास विसरतो. ११. इच्छा. १२. नदीतुन तरण्याकरितां भोपळे इत्यादि साधन घेतात तें. १३. दार. १४. पोपटासारखा.

'पुससी, कोण तो मी ऐसा? अनादि जीव तो नामें कैसा? पापपुण्यमिश्रित सरीसा, अंगुष्ठासम लहान उलीसा, तो मी सूक्ष्म स्थूळीं भरलों, लक्ष चौऱ्यांशी भरूनि पेणें,[3] दुरोनि झालें येथें येणें, दडी दीधली पापभयानें, माझीं ऐका अपूर्व कथनें, स्वधर्म सांडुनि अधर्म वाटे, कुकर्म जीवा गोड वाटे, अनर्थ तेथें कर्मचपेटे, मर्म तयाचें कर्म फळे, वर्म तयाचें फळ, मग कृमी होऊनि भ्रमणी चक्रीं, भ्रमदुःखानें काळ क्रमीं मी; मी मी म्हणतां मेंढा झालों, [4]चंडीपाशीं मुंडि खंडिलों, काळचक्रामाजि भरडलों, बुरूड होउनि दुरड्या केल्या, कोष्टी होउनि [6]पोष्टा* विणिल्या, परस्त्रियांतें पाहतां दृष्टी, अंध होय त्या पापें कष्टी, विषयप्रयोगें अंग कुष्टी, अन्नदानें स्वदेहपुष्टी, द्रव्यदानें नित्य तुष्टी, अदत्तयोगें पात्रें उष्टीं, चाटीं श्वान होउनि ईंष्टी, भिक्षा तांदूळ न घालि मुष्टी, तरीच कीटक कोरट काष्ठीं, हरिनामाची न करी गोष्टी, दर्दुर होउनि ओरडे सृष्टीं, ब्रह्मकुळींचा आचार भ्रष्टी, तरीच गर्दभ भार पृष्ठीं, अतिथीतें ठेवुनि उपवासी आपुल्या कांया बहुतचि पोशीं, धनी असोनी विपत्ति सोशीं, पुरून ठेवणें पूर्वठेवणें ऐसा दोषी, घुशी होउनि घुसें बिळांतचि, बिडाल काळा मूषक म्हणें मी, सूकर नामा डुकर होउनि, उकिर उकरडा उकरला. ॥ श्रीशुक० ॥२

सुंदर काया तीर्थ स्नानें, पोटशूळ हा †[13]भूतद्रोहानें, गजादि वहनें कृपाद्रवानें, ‡दुष्ट जन्म घे उपद्रवानें, परद्रव्याचें करितां हरणें, दरिद्रतापें तापुनि मरणें, रक्तपिती चोरितांचि सोनें, क्षयरोगी हा [14]वृत्तिक्षयानें, अनेक दुःखें अनृत भाषणें, व्याघ्रादिक हे गळाबंधनें, अस्वल होती रीण गिळोन, नेत्र §झांकुनि जुंपिति घाणीं, वनीं वाघुळा अधोवदनी, पंक्तिभेद जिहिं केला त्यांनीं, धर्म करी त्या मोडा केला, गर्भखोडा प्राप्त झाला, प्रसूतिसमयीं आडवा आला, शस्त्रें छेदुनि लुंडवा केला, लक्ष चौऱ्यांशीं हा बाजार, करी बेजार,

* साज्या. † भूतद्रवानें. ‡ छळितां साधु उपद्रवानें. § बांधुनि.

१. इवलासा (संस्कृत ईषत्). २. चौऱ्यांशीं मुकामाचीं स्थलें–चौऱ्यांशी योनी. २० लक्ष वृक्षयोनी, ११ लक्ष कीटकयोनी, ३० लक्ष पशुयोनी, ९ लक्ष जळचरयोनी, १० लक्ष पक्षियोनी, ४ लक्ष मनुष्ययोनी, मिळून एकंदर ८४ लक्षयोनी. ३. मार्ग चालतांना विश्रांतीकरितां केलेला मुकाम. ४. देवी. ५. दोऱ्यांची कुकडी. ६. सुताच्या गुंड्या. ७. यज्ञ. ८. बेडूक. ९. शरीराला. १०. मांजर. ११. उंदीर. १२. डुकर. १३. जेथें अक्षर दीर्घ असून ऱ्हस्व वाचलें पाहिजे येथें त्या दीर्घ अक्षरावर ‿ अशी अर्धचंद्रकार खूण केली आहे व जेथें अक्षर ऱ्हस्व असून दीर्घ वाचलें पाहिजे तेथें ऱ्हस्व अक्षरावर–अशी कुंकवाच्या चिरीसारखी खूण केली आहे. १४. उपजीविकासाधन. १५. हस्तपादरहित.

बहु जोजार, हजार वर्षें कारागार, देह सर्पाचे, काकबकाचे, गृध्रघुकाचे, स्थावराचे, फिरत फिरत ऐसा ईशदयेनें, कर्मभुमी नरदेहीं येथें; स्मरणीलागीं मेरू जैसा, शतायूष तें अमोल्य थोडें, जन्मलों मी गर्भी स्मरतां, सोहं कोहं बाहेर पडतां, विसरें हें मी, भुलोनि कांता, गृहसुत हें मी देह गेह मी, मायामोहें मामा मामी काका काकी ताई माई आई बाई बहिनी वहिणी विहिणी मेहुणी इत्यादिक हे कर्मकहाणी या नात्याच्या गुंडाळ्यानें गुंडाळुनि बंडाळचि झालों; चांडाळचि, मी, मोहें यांचा, अचळावाचा नरस्तुतीचा, काम *वस्तुचा आर्जवाचा, हरिहरांच्या भजनावांचुनि श्रीहरी, जन्मोजन्मीं काळ क्रमिला. ॥ श्रीशुक०॥२

भय पापाचें कांहिंच न धरी, पुराणकीर्तन देवद्वारीं, तांबुलभक्षण कुष्ट शरीरीं, कर्मे वर्मे निंदा करी, टिटवीजन्म त्या पैक्ष्यांभितरीं, गुरुशिष्याशीं विद्या चोरी, होय पिंगळा तो निर्धारीं; अनुचित प्रतिग्रह ब्राह्मण घेतां, गंडमाळा होती अद्भुता; परद्रव्याचा अपहॉर करितां, परक्षेत्रिच्यां गाई वळितां, अल्पआयुषी होय तत्वतां; सत्पूरुष अणि प्रजा पीडितां, व्याघ्र सर्प ते होति तत्वतां; साधुच्छळणीं वंशक्षयता; देवद्वारींचे तरू तोडितां, छाया मोडितां, पांगुळ होती जाण तत्वतां; जारकर्मि ते वेश्या जाणा; स्त्रीपुरुषांचें गुह्यश्रवणें, दासी किंवा कुंटिण होणें; सेवकासि जो त्रासी पूर्ण, तोची मोळ्यावाहक जाण; सेवक होउनि स्वामि जाचणें, श्वान होउनी बहू हिंडणें; ब्रह्मराक्षस बहु अभिमानें; देवालयाचें तेल चोरणें, मार्जार होउनि गुरगुर करणें; त्रास मातापितयां देती, मर्कट होउनि वृक्षीं फिरती; क्षत्रिय म्हणवुनि युद्धीं पळती, सिमा लोटिती, कवनें निंदितां, सत्पुरुषांची निंदा करिती, वृश्चिकरिसोदि जन्म पावती; वेदशास्त्र जे उगें निंदिती, द्वेष करिती महापुरुषांचा, तस्कर होउनि नाश तयांचा; बंधूबंधू वैर करीती, मत्स्य होउनी जळीं विचरती; सद्गुरुचें जे ज्ञान पाहती, त्यांची होय दग्ध संपत्ति; मार्गस्थाचे वस्त्रासि हरी, प्रेतवस्त्राचा तो अधिकारी; ज्ञान सांगुनि आचरण न करी, धुळी होय तो पृथिवीवरी; दासी स्वामीसेवा न करी, मगरी होति त्या जळाभीतरी; कन्याविक्रयि कसाय झाला; गोरसें विकि तो मद्यपि झाला; बहुतांशीं अपमानी त्याला, पि-

---

* कुस्तीचा.

---

१. त्रास, कंटाळा. २. तुरुंग, बंदिखाना. ३. बगळा. ४. घुबड. ५. मण्यांची माळ. ६. माळेच्या मध्यभागाचा मोठा मणी. ७. पाखरांत. ८. पक्षिविशेष. ९. दान घेणें. १०. शेत. ११. विंचू १२. आस्वल. १३. चोर. १४. गाईचें दूध.

शाचयोनी जन्म दीधला; श्राद्धीं जेउनि स्त्रिया भोगिती, म्लेच्छउदरीं जन्म पावती; दोघी स्त्रिया जे कां करिती, एकीचें जे चित्त राखिती, सारमेयाच्या शरिरावरती, गोचिड होउनि तरतरताती; उदक कोंडितां मूत्र कोंडतो; पृथ्वीपतिची निंदा करितो, उदरीं अग्नी मंद होतो; ग्रहणसंधीं करितां भोजन, पित्तरोग त्या होय दारुण; परबाळा परदेशीं विकणें, वचनीं गुंतुनि पालट करणें, गलितकुष्ठदुर्गंधि साहणें; अपराधाविण स्त्रीस जाचणें, एक अंग तें जाय तयानें; ब्राह्मणाचें अन्न हरणें, वंश शून्य हें शास्त्रि पहाणें; गुरु संत आणि माता पीता, त्यां उपहॅसितां, वाचा जाउनि होय दुःखिता; ब्राह्मणवृंदा त्रासचि देतां, व्याधी तिडका लागती कुंथा; श्रुतिशास्त्राचे श्रवणें अनादर, बधिर होउनी हिंडे फार; पशू पीडितां कर्कश नार; परस्त्रियेसी भोगी जरी, जन्मोजन्मीं स्त्री न मिळे तरी; जीवमात्र ते पीडि परोपरी, रोग फेंफरें होय शरीरीं; गुरुत्यागी उपजत मृत्यु; भानुसन्मुख मुततां नित्य, तरुणपणीं ते जाती दंत; कीर्तनभंगीं रौरव सत्य; शूद्र स्वमुखें वेद पढत, परधर्में तो नरक यथार्थ; तीर्थयात्रेशीं जे जात, मोडा करितां होय अपेशी; अन्न भक्षितां एकादशी, न बोलवे तें पाप आम्हांसीं; विप्र जेवितां जो उपहासी, अरुचिरोग होय त्या मुखासी; परस्त्रीगमनें परमे सोशी; गुरुद्रोही ब्रह्मद्रोही, पंडुरोग त्या न सुटे पाहीं; गुरुकुलसंकट न निवारीजे, संग्रहणी तथिं व्यथा उपजे; ब्रह्मकुळीं उपजोनी जाण, पंचयज्ञ जो न करी पूर्ण, रोग जलोदर त्या दारुण; अग्नी लावून सदन जाळणें, जाउनि नेत्र तो अपवित्र; कीर्तन आवडेना तिळमात्र, कर्णमूळ त्या रोग विचित्र; पुराणश्रवणीं हरिकीर्तनीं, जाउनि निजतां अजगर झाला; अतिवादें तो संनिपातला; देवपुजेनें वीट आला, मारि शिरा खंडितां हाकांला; पुस्तक चोरुनि मुकाचि झाला; नमन करीना जो संताला, कठोरवचनें त्रास दीधला, बहु जन्मांचा बहु जोजार, त्रास पावलों वारंवार; नुलंघवे हा मायापूर,' अशि वाक्यें हीं शूकमुखींचीं, परिसुनि साचीं, परम प्रीतिचीं, श्रवण करी

---

१. कुत्रे. २. पंचमहायज्ञ–ब्रह्मयज्ञ, देवयज्ञ, पितृयज्ञ, भूतयज्ञ आणि मनुष्ययज्ञ, असे पांच यज्ञ. 'अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तु तर्पणम् । होमो दैवबलिर्भौती नृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥' अर्थ–वेदाध्यापन अथवा वेदाध्ययन यास ब्रह्मयज्ञ, अन्नोदकानें तर्पण करण्यास पितृयज्ञ, अग्नीचे ठायीं जो होम त्यास देवयज्ञ, भूतबलीस भूतयज्ञ, व अतिथीच्या पूजनास मनुष्ययज्ञ अशा संज्ञा आहेत. 'पंचैतान्यो महायज्ञान्नाहापयति शक्तितः । स गृहेऽपि वसन्नित्यं सूनादोषैर्न लिप्यते॥' जो यथाशक्ति नित्य नेमानें हे पंचमहायज्ञ आचरण करतो तो गृहस्थाश्रमांत राहून देखील पंचसूनादोषांपासून अलिप्त असतो. (मनु. अ० ३ श्लो. ७०–७१.)

जगदात्मा ज्याचीं, धरी चित्तिं त्या मुक्ति फुकाची; अनुभवाची, जन्मांतरिंची, ऐकतांचि तेधवां श्रीहरि हास्य करुनि काय बोलिला. ॥ श्रीशुक० ॥ ४

पुण्यलता हे फळासि आली, कृष्णें जिभली अशि चालविली, 'पापशृंखळा हे तुज कळली, तरि कां माता हे शिणवीली? निघोनि आतां सोड माउली. स्वरूपसत्ता पाहें आपुली. मनासि बोधुनि वनासि जावें, ब्रह्मभावें जनासि ध्यावें, धनासि अणि स्त्रीजनासि भ्यावें, नातरि माया फिरविल वांया, भरविल बा ! या आडरानें रामावांचुनि निकाम रामा, भुलविल तुजला, देइल टोला, चौऱ्याशींचा दाविल झोला.' कृष्ण बोलतां शूक *निसटला, भ्रष्टला प्रपंचांतुनि गेला, तैसा नाहीं आला गेला, पडला षड्रिपुशत्रूंच्या डाईं, वासनेला मारुनि घाई, जाळुनि अंगीं भस्म चर्चिलें, जीवित जाण असें खर्चिलें, वाणिद्वारा ब्रह्म चार्चिलें, जिवित अर्चिलें, प्रबोध हृदयीं शिरकविला. ॥ श्रीशुक० ॥ ५

हृदयिं धरित करिं पल्लवग्रंथी, प्रेमभरित हृद्विवेकपंक्ति, छेदित ऐसें जेणें न घडे, जन्म सांकडें, द्वयारोकडें, प्रसूत भूत, नूतन सरिता, संकोच रस्ता, विस्तारें श्रम, लिहितां दस्ता कागद न पुरे, पुरे पुरे हे आस्ता, ऐशी शास्ता घडली, धास्ता खाउनि, द्वैपायनसुत पयपानातें अव्हेरुनियां, घोर वनातें, †न घडे जन्म तों तत्क्षणातें, दर्शित ज्याची, ज्ञानदशा जग भूपाचि भासे, मृगीदृशा भ्रमवि अशा तेव्हां, व्यासमनीं हव्यास उठीला, श्वास सांडिला, अशा अशा बाळासि पाहावें, कास घालुनी पृष्ठि धांवला, वियोगदुःखें ओष्ठ सूकला, 'शुक, शुक' ऐशी हाक मारुनी, शुक डोळीयां मूख दाखवी, 'अरे पुत्र! क्षणमात्र उभा रे!,' मोह कळवळे येति उबारे, नेत्रीं चळचळ‡अश्रुधारा, स्मश्रू अधरावरोनि ढळतां, आकळितां नाकळेचि ममता, चक्षू पुसतां पक्षि शुकाचा, वृक्ष आणि तृण पक्षि बोलति, 'ॐशब्दें ऐसा द्विजाप्रती विनवी, जो प्रणव महावाक्याचा ध्याता, ध्याताध्यात ध्यान धारणा. जन वन ज्ञानामृतदृष्टीनें, सृष्टि सिंचुनी शीतळ केली, निवांत झाली, तात! तात! चित्तांत, आप विख्यात मात हे सर्वांतरि हे, निरंतर असतां, अंतर मानुनि, अभ्यंतर कां जाळुनि घेशी, आलों ना मी गेलों कोठें, जन्मलों ना मेलों नसतां, भ्रांत दुःख विश्रांत होउनी,

* निष्टला. † निघे जन्मतां ते क्षणानें. ‡ चंचळ.

१. स्त्री. २. काम, क्रोध, लोभ, मोह, मद, मत्सर. ३. द्वेषांत. ४. संकट. ५. व्यासपुत्र शुक. ६. दूध पिणें. ७. खोटें. ८. स्त्री. ९. दाढी. १०. ओंकार. ११. 'तत्त्वमसि म्ह० तें (ब्रह्म) तूं आहेस,' हें वाक्य.

शांतपणें सिद्धांत विवरुनी[1], असें पहावें, आवरणशक्ति, पंच[2] महाभूतांची व्यक्ती, उभी ठाकतां, बंधमुक्तिचा, शब्द रूढला, अविद्या[3]भ्रम जिवास घडला, अहंब्रह्म सिद्धांत उडाला, भाव बुडाला, मोहजळाचा आला पूर, आत्मा संनिध असतां दूर, हुरहुर जिवास, गुरु ज्ञानाचें अंजन नसतां कानकोंडा[4] प्रपंच फोल, कोंडा कांढून अभिमानाचा धोंडा बांधुनि, भवलोडा जो त्यांतचि बुडती, तसें *नको रे !, आयुष्याच्या अवधी अधीच, सैहा[5] वधोनि सावध व्हावें, †सत्य सनातन[6] असें पहावें, घटीं घटाकृति, मठीं मटाकृति, आकाश विकृति[7] नसतां भासे, प्रतीविकारें तैसा आत्मा पिंडींचा तो ब्रह्मांडींचा, परमात्मा उपनाम पावला, अहंतत्व तें सोऽहं असतां, कोऽहं विभ्रमयोगें विसरे, वेदीं जें वंदिजे ब्रह्म तें निरामय असे, आराम विलसे, नित्य निर्गुण सत्य सनातन, ज्ञानानंतध्यानातीत, सजळ नदींत, चंद्र जैसा दिसे उदीत, सत्याधारें तैसें तया, विश्वघटांत, व्यास न मान, गुरू जमान[8], श्रुति प्रमाण, या वाक्यानें गतागती ‡आत्म्याला नाहीं, देह जेथिंचा तेथें पाहीं, पंच भूतांची असतां खंती, कां बा ! करसी ? भांबावुनियां, वियोग म्हणसी, देहाभिमानें मी तूं सखया !, पंचभुतांच्या संगें जिव हा, वासनेच्या अंगें सोंगें, घेउनि रंगुनि जन्मुनि मरणें, अणि जननीचे जठरीं भरणें, कर्में करणें तीं निस्तरणें, भव तरणें तें न घडे जाणा, गुरुचरणाविण प्रपंचघाणा, त्यासि जुंपिला अज्ञान जीव हा, मोह अंध पशु द्वद्व ग्रामिचा, देह झोंपडीमध्यें मी तूं हेचि झांपडी, नेत्रबंधनीं फिरति बापुडीं, काळहि निष्ठुर होउनि थपडी, न कळे हा मी कोण कैसा, येणें कोठुनि जाणें कोठें, मार्ग दीर्घ तो, क्रमुनि भ्रमुनियां, ऐसें न करितां नाना योनी, माता माझी मी मातेचा, पिताचि झालों, तिचा पुढें मग कांत होउनी अंत पावलों अकांत करिती, प्रिया पुत्र मग क्रिया अचरती, श्रद्धायुक्त श्राद्धें करिती, निर्मोहत्वें परत परत तूं.' ऐसें म्हणतां शूक[9] किरानें, मधुर[10] गिरेनें, 'क्षीरनि[11]-राचा निवाड करितां, अज्ञानाचें कवाड व्यासें उघडुनि अंतरिं विवरी तत्वें विवरुनियां मग आत्मत्वेंशीं मुख्य पदीं निज सख्य करुनियां भागवताख्य पुराणपत्रें, व्यास पवित्रें करिं तीं धरितां भित्तिचित्र हें, विश्व मृषा हे विचित्र हरिची लीळा दर्शित आली प्रतीति[12] महामुनिला. ॥ श्रीशुक० ॥ ६

* न करीं रे. † तत्त्व. ‡ आम्हाला.

१. विचार करून. २. पृथ्वी, आप्, तेज वायु, आकाश. ३. अज्ञान. ४. बहिरा, निर्लज्ज. ५. बद्द शब्द. ६. शाश्वत. ७. बदल, फेरफार. ८. जामीन. ९. पोपट. १०. गोड वाणी. ११. दूध व पाणी. १२. खातरी.

पापभयें वैराग्य जयाला, वेसनविहिन शुक वनासि गेला, अशन त्यजुनियां खाय भुकेला, योगासनासि घालुनि बसला, नमन करुनि गुरु कृष्णकृपेला, उन्मनिचा तो मार्ग शोधिला, 'तत्त्वमसि' महावाक्य बोधिला, कामक्रोधसमुदाय छेदिला, नित्य ब्रह्म निर्वाण लाधला, स्वानंदामृत घटघट प्याला, आनंदाचा ढेंकर दिधला, आत्मा सेवुनि स्वस्थ बैसला, संतोषाचा बाग लाविला, दुराविलें त्या नष्ट आशेला, शाल दुशाला कशास त्याला ? तोडुनि टाकी मोहपाशाला, काय नियम यम करिल अशाला? 'अशासि येथें कशासि आणितां? त्यासि मसाला, करील कोणी झणी कसाला,' बोले कृतांत आत्मदुताला, जिताचि मेला निकाम झाला, जीवन्मुक्त शुक म्हणती त्याला बहु देणें मग नलगे ज्याला, असो बिचारा, त्यास त्रिचारा येईल तैसें बरें म्हणावें, उगें पहावें. इंद्र स्वभावें अभाव त्याचा मनांत येउनि, प्रेरी त्या रंभासुंदरिला. ॥ श्रीशुक० ॥ ७

अनुष्ठान तपकळा लोटल्या, तपतेजें दश दिशा दाटल्या, पुण्यनद्या शक्राच्या आटल्या, सुकृतवळें जरि शुका भेटल्या, ऋणानुबंधें गांठी तुटल्या, इंद्रमनीं कल्पना ऊठल्या, तेव्हां त्याच्या शक्ति सूटल्या, युक्ति खुंटल्या, वृत्ति वीटल्या, जैसें श्वान वमनासाठीं, मार्गस्थाच्या लागे पाठीं, स्वभावदुःखें होउनि कष्टी, तैसा तेणें देवेंद्रानें, योगींद्रानें यत्न मांडिला, रत्न सुरवरी, सभेसि रंभा आणि मेनका तिलोत्तमादिक स्वर्गगामिनी पाचारुनियां इच्छित सांगे, म्लान वदनें, 'पुण्यामृत शुकाचें हरुनी, दोहन करणें मोहनरूपें.' रंभावहिनी चतुर शहाणी, अवनीभुवनीं वनीं शुकाच्या परामृषातें जावें म्हणुनी अतिहर्षानें, शतयज्ञाची[13] आज्ञा वंदुनि करी प्रतिज्ञा; शक्रसभेसी उभी राहुनी वक्र पाहुनि, हांसुनि बोले, 'देइन झोले, भले भले मीं चेवेवीले, पंचविषय मग सेववीले, धांवुनि आमचा मुखरस प्याले, तपक्षयातें सर्वेचि म्याले, आणिक धांवले, वनीं पावले, तपें तावले, नेत्र लाविले, झालें गेलें बरें विसरले, तपोधनानें सघनहि झाले, आसन तुमचें थरारिलें, मग आम्हां प्रेरिलें. तेथें जाउनि, गाउनि नाचुनि, पुण्यदुधातें दोहुनि, घेउनि मोहनयंत्रें,

---

१. नम्र. २. योगाभ्यास करण्यासाठीं बसण्याचें योग्याचें आसन. ३. जागृति, स्वप्न, सुषुप्ति, तुर्या, व उन्मनी या पांच स्थितींतील शेवटचीं म्ह० पांचवी. ४. तें तूं आहेस. ५. महासुख. ६. दुहेरी शाला, जोडशाल. ७. शिक्षा. ८. यम. ९. वेदांतवेत्ता, ब्रह्मज्ञानी. १०. पुण्य. ११. ओकलेला पदार्थ. १२. कोमेजलेलें. १३. इंद्र. १४. चेव आणिला, आसक्त केले, सचेतन केले, जागृत केले. १५. रूप, रस, गंध, शब्द, स्पर्श.

विश्वामित्रादिक सत्पात्रें, वात [1]अंबु अणि [2]गळीत पत्रें, भक्षुनि तपती, अमुचीं सूत्रें, वेधन वक्त्रें, पाहुनि मुत्रें जैसें कुत्रें, तैसें पाठी लागुनि येती ते क्षणमात्रें, तपें वाळलीं ते तनुगात्रें, त्याला मुंगी येउनि [3]लुंगी, सुटली [4]स्मरगुंगी, तें तेव्हां हुंगित हुंगित जवळचि आलें, नको नको म्हणतां गळांचि पडलें, भुजें वेष्टुनी, तपा भ्रष्टवुनि, निसटुनि तुमच्या सभेसि आल्यें, ते हे रंभा [5]अंभोदधिजा, जाणतसां परि मानितसां मज, द्या द्या वीडा, दाविन क्रीडा, मोहबेडा मी घालिन खोडा, करीन वेडा, सोडा चिंता हरीन पीडा, शुक कीडा, थोड्या वयाचा, वडा मनाचा मोडुनि याचा, [6]कर्डासनावरुनियां मग मी सडाचि धडधड धांवत आणिन.’ ऐशी रंभा गोड बोलुनी, [7]होडविडा उचलुनी हस्तकिं, मस्तकिं धरिला. ॥ श्रीशुक० ॥ ८

इंद्र म्हणे, ‘गे चंद्रवदने! चंद्रहार घे चंचलनयने! चित्रविचित्र हीं [8]चिरें भूषणें, चंदनचर्चित सुगंधानें, हार चमेली चंपा [9]सुमनें, चतुरपणें [10]वंचवीं युक्तिनें, निश्चल मुनिमन चंचळ करणें, मुखचंद्रानें [11]चंद्री लावुनि, नयन[12]चकोरें, करीं भिकारें, बहुप्रकारें विकारवावें, चित्त तयाचें, तपोवित्त हळु जपूनि घ्यावें,’ [13]सहस्रनयनें गौरवोनियां, [14]सौरंभजननी सहास्य वदनें ‘अवश्य’ वदली ‘वश्य करिन मी,’ नमन करुनियां गमन करीतां, [15]शचिपतिलागुनि, [16]रतिपति मागुनि, वसंत घेउनि, हास्यवदना, हृदयद्युतिनें, विद्युत्तेज ते ललना जाल्या, उचिताकृतिनें विकृति पावे, विवेक वृत्ति, तैशा अनृती, तथापि तृप्ति, गान तान संगीत पयोधर, शीत तेथ मंद सुगंध वात सह, सुरवर किंनर गंधर्वादिक, सर्वेचि ते वयगर्वें स्फुरती, अवघ्या कुशला सकाम कामिनि, [17]सौदामिनिशा दिव्य शरीरीं, भव्य भूषणें, देति दूषणें, [18]प्रभाकराच्या उग्र प्रभेचा भोळा जन मग लाभ लाभला, भला मनाला आला प्रेमा, [19]बाळालिंगनिं ताळा घालुनि भ्याला, मग त्या परहीताला पडेल घाला, लोश माळा गळांच घालिती, छळोनि घाला, समुदायें प्रमदा [20]येकंसला, सकळाही विमानवहनीं, समान नक्षत्रांच्या पंक्ती, दिशा रंगती, निशा भंगती अंगप्रभेनें, *उजळे तनु ते सोज्वल वस्त्रें, [21]मंजन करुनी,

* उज्ज्वळ तनुवरी.

१. पाणी. २. गळलेलीं पानें. ३. लहानगी. ४. मदन. ५. सागरोत्पन्न. ६. चर्मासन, कटासन. ७. पैजेचा विडा. ८. वस्त्रें. ९. फुलें. १०. ठकवीं. ११. तंद्रा. १२. पक्षिविशेष. हा पक्षी चंद्राच्या किरणांतलें अमृत सेवून उपजीवन करतो, अशी कविप्रसिद्धी आहे. १३. इंद्र. १४. रंभा. १५. इंद्र. १६. मदन. १७. वीज. १८. सूर्य. १९. स्त्रिया. २०. एकदम. २१. स्नान.

कज्जल किंचित चिरी लावुनि, दिसति हिरे पाचूचे हार, फार सुमनांचे ते भार मस्तकिं धरिले, हस्तकिं धरिले, सन्मुख सखया अर्पण करिती, दर्पण पाहुनि [1]सिंधुजानना, मूखइंदुवरि तिलकबिंदु सुरंग रेखिला, अंबुजमुखिनिं मुनिवृंद भेदिला, एक शूक मुनि, त्याहि द्विजवरें, भाळिं बिजवरे, धिक्कारिलें अनुसंधानें, ध्यानयोग हा जुनाट चंदन, *नंदनवनिंचा, आनंदानें अंग चर्चिलें, हृदयपिंडिका त्यांसि अर्चिलें, उद्भेदुनियां आकर्ण हृदया भितरुनि कामें भरुनि पातले, अरुण रंगें, कंचुकीं चित्तें धरुनि राहिले, तरुणजनांचीं हरूनि चित्तें; अशाच येती कितीक जाती, मुनी तापसी ऋषी दिगंबर, अमरतेज परि [2]पामर झाले, विप्रादिक बहु [3]क्षिप्रा भक्षुनि, प्राप्ति इच्छिती स्त्रीअधराची [4]पयोधराची, पिवळ्या अंगीं उट्या केशरी [5]बुंट्या भरजरी, धऱ्या निर्जरी, नेसूं रंगभाळी केशर, नक्षत्रासम [6]बेसर नाकीं, हातांत गजरे, श्रीहरिनामीं, प्राण्या! भज रे, अंतरिं त्यज रे, त्यज रे! त्यज रे! अशा मोहातें, अशा नागिणी कुरळकेश त्या, सरळवेणिया, [7]मुक्तालंकृत [8]श्रेणि नगांच्या, तांबुल वदनीं सिंहकटी त्या, कटिसूत्रें, कटिं ज्यांच्या सुवर्णरत्नें जडित, [10]तडिद्भाससम भांग भरुनियां द्वादश अंगीं सांग [9]अभरणें [11]मतंगगमना, [12]उत्तुंग कच ते पतंग जसे, तंग ताठ [13]हृद्बंध अशा परी, अंग बराबर अनंगाचें, [14]दळ सबळाचें. कवि अबळा यां, बळेंचि म्हणती, चपळा एकी, बुबुळा फिरवुनि, लोकत्रय हा दुबळा करिती, चित्त वित्त तें समस्त हरिती, पुढें प्रेरिती वसंतकामा, [15]अनिळ रिकामा, [16]सिंधुसमा देउनी तयातें, धाडि धाडिली, 'पात्रे जेथें अगण्य पुण्यारण्य शुकाचें, बिकट वनीं त्या निकट जाउनी विनोदवाचाउपक्रमो आदरिला. ॥ श्रीशुक० ॥ ९

वसंत संतत [17]सुलता प्रसवी, [18]कंदर्पाची सत्ता वसवी, [19]समीरदर्पहि वायू सुचवी, [20]पुष्पवाटिका रम्य नेटका, टाकंटीका विस्तीर्ण चेटका वस्ति [21]खेटका, मंत्रें समान सूत्रें साधुनि, कळा कूसरी निबीड दूरी, शीतळ छाई, विकसित जाई जुई शेवती, चमेली चंपा गंधमालती, मंदाराच्या सरळ्या पंक्ती, कोरांटी बहु रंग रंगिती, आराटीची नाहीं जाती, फुलें मोगरे पिंवळी जाती, गोकर्णी

* पवित्र.

१. चंद्रमुखी. २. गरीब. ३. खीर. ४. स्तन. ५. बेलबुटीदार भरजरी वस्त्रें. ६. नथ. ७. मोत्यें. ८. पंक्ति. ९. दागिने. १०. विजेसारख्या तेजस्वी. ११. गजगामिनी. १२. पुष्ट. १३. चोळ्या. १४. सैन्य. १५. वायु. १६. समुद्र. १७. उत्तम वेली. १८. मदन. १९. वायु. २०. बाग. २१. खेडेगांव.

गोकर्ण आकृती, एक सुकृती तुळशी नवती, जैसे चेंडू फुलले झेंडू, गेंद शेंदरे लोक आदरें कानिं खोविती, तुरे लाविती. घट्ट फुलांचे बट्टमोगरे, द्वार पांगरे निंद्य कळीचे कळवळती, भळभळीत फुलले, मल्लिकांच्या दीर्घ वल्लिका कलिका फुलल्या, अपार जेथें पारिजात, जळिं वारिजात, कर तरंग ते, भातभातचे वात त्यांत बहु मात करीतो, वनस्पतीचा गुण विखरीतो, खडे दुपारीं, फुले दुपारी, सरळ सुपारी गगन चुंबिती, द्राक्षघडातें पक्षि भक्षिती, क्षितीबराबर शीतळ नीतळ सपाट वाहती पाट जळाचे, साट, गहन त्या पाट, थाट दाट तत्प्रफुल्ल वृक्षीं फाट नसे, परि वाटेमधिं चोहोंटे बांधिले. रत्नशिळा लखलखाट, त्यांच्या कळा फांकती, मधुर शब्द कोकिला गुंजती, गुंजारवती सकळांमध्यें, बकुळाच्या सम कुळाभोंवते अलीकुळाचे वृंद हिंडती, मंदमारुतें वृक्ष डुल्लती, नागकुळें परिमळें झुल्लती, शूक शुकातें स्पष्ट बोलती, 'अरिष्ट तुज हें आलें' म्हणती, धारिष्ठातें *हरूं पाहती, मुख्य अवाती श्रीरागानें गीत गाती, ऐशी विवशी, तुज खायासी, वश्य कराया लक्ष लाविती, दक्ष मुनी तो अक्षकपाटें अक्षय देउनि, क्षेमरूपें सुक्षित जेणें, शमदम समाधि सादर हृदयीं भरिला. ॥ श्रीशुक० ॥ १०

कुशासनीं क्षेम समोद, भजनीं रस चढे उन्माद, न गणी कांहीं हर्ष विषाद, निर्गुणाशिं नित्य विवाद, भोगी अद्वय चिन्मय मुद्रा, सौख्यसमुद्रामध्यें विषय क्षुद्रासी त्या नातळोनियां, मन बुद्धीचे पैल तिरास, निरासतेची मूळ मिरास, तिजवरि गांठुनि शूकगिरास, भाग्याचा तो वैराग्याच्या दुर्गावरता, दुर्गाधिपभर्गासम साजे, स्वर्गावरूनि स्त्रीवर्गानीं शुकोपसर्गा मोहोत्सर्गातें घेउनि, त्यावरि विध्वंसाया ईर्ष्या पोटीं, अतिहर्षानें सुंदरशा त्या संगें घेउनि, 'बाळा प्रौढा मुग्धा नारी' सुरतीं निरता, चतुरी चौकसा, चौऱ्याशींचे ऑसनीं बसुनी, व्यसनीं शहाण्या, सुंदर पोंहाण्या, कोणी लहान्या मोठ्या गोऱ्या गोमट्या त्या, खोट्या मनिंच्या, कामिष्ठा त्या, नेमिष्ठाचें चेष्टाया मन, अचाट दळ अबळांचें कैसें प्रबळ माजलें, मांजपट्यानें मांज बांधले, सैन्य साजलें नितंबें

* हळवुं पहाती.

१. कमळ. २. तऱ्हेतऱ्हेचे. ३. एका प्रकारचें फूल. ४. चव्हाटे. ५. भ्रमरसमूह. ६. सर्प. ७. अक्षीण. ८. नेत्रकपाटें. ९. शम म्ह० मनोजय आणि दम म्ह० बाह्येंद्रियजय. १०. किनखाबर. ११. मिष. १२. 'बाला स्यात्षोडशाब्दा तदुपरि तरुणी त्रिंशतिर्यावदूर्ध्वं प्रौढा स्यात्पंचपंचाशदवधि परतो वृद्धतामेति नारी.' (रतिरहस्य). १३. 'अंकुरितयौवना मुग्धा.' १४. देखण्या, सुंदर. १५. कमरपटा. १६. कमर. १७. कुले.

तेची मतंग[1], त्यांवरि ध्वजा फरारी, तेवीं अंचळ वायुस्पर्शें हलती चंचळ, पाहुनि त्याचें धीरत्वहि तें चळचळ कांपे, झळफळ झळफळ भांग शिरींचा वदनद्युति सांगचि हृदयत्वें दुभांग करिती, भांग[3] जशी सर्वांग व्यापुनी गाढी, मूर्छा पाडी, भृकुटीचापें ताडी, नर मृगनयनबाण सैंत्राण[2] विवेकें प्राण हरीती, वैराग्याच्या ठाण्यावरती, उठावणी हे, कठिण कुचांची, अग्रें ज्यांचीं निग्रेह झाले, तेंवि निघाले, कंदन[6] कराया मदन शुभांगी, भणंग शिवें तो अनंग केला, यदर्थि चरणावळी चालविती, कुंजवनीं स्मरसंजिवनी ते, मंजुळ मंजुळ ते जप जपती, पैंजण आंदू[8] पैज बोलती, तुरें[9] तींचि नूपुरें[10] वाजती छननं छननं, अ-लाप रागें तननं तननं, मृदंग झल्लरी झननं झननं, विमानघंटा घननं घननं, वाजति रागें, रागोद्धारी, सारिगमपधनि हृदय विदारी, सुरासुरीं घेउनी बांसुरी[11], गात सुस्वरीं, किंनर घे करिं महाहुन्नरी चित्त हारिती, विरक्त योगी सक्त कराया, कामयुक्त हीं श्वेतरूप पक्ष्यांचीं युग्में वृक्षावरुनी पक्ष पसरुनी मन्मथ-क्रीडा करिती, त्यांतें वेडावुनि उन्मत्त स्त्रिया त्या करीं दावुनी खदखद हंसती, वसन आणि कुंचकसणी[12] फेडुनि, ऑसन दाविती चौऱ्यांशीचें, ऐशी लीला से-उनि, दाविति नाना लीला, कामकळीला खुलवायासी, वपूहि उघड्या, किती एक त्या फेडुनि लुगड्या घेती फुगड्या, धीट धांगड्या, धांगडधिंगा, अंग मोडुनी पिंगीं[13] देती, अनंगाचिया रंगा येउनि रंग पाहुनी ढंग मांडले, छंद तालस्वर थै थै थै थै, मंद मंद हें नृत्य करीती, गंधफुलांचे गेंद घेउनी भारमदें बहु मार करीती वारंवार, तरवारीचे वार परांचें हृदय विंधिती, बुद्धि जाउनी शुद्धि हरीती, युद्धीं ज्यापरि शूरचि जैसा, शूकहि तैसा, धीर वीर तो धीमे[14]-हीच्या अधीन, स्वामी नव्हे पराधीन, अधिष्ठानीं, निचेष्टित मनीं ब्रह्मनिष्ठ शिष्टवाक्यें योगवासिष्टग्रंथाचीया, अर्धग्रंथिची जेंडो[15] छेदुनी, अखंड निर्गुण समाधि साधी, अबाधीत सुख रमाधिशाच्या, अनुग्रहें[16] विग्रहेंचि अंतरिं, आ-वरिलें त्या मन्मथअरिला. ॥ श्रीशुक० ॥ ११

त्यांत मुख्य ते रंभा रमणी, खंजन[17]नेत्री, कुंजरगमनी, पुढें पातली मन्मथ-रमणी, चंचळाक्षि ते अंचळांतुनि, कंदुका[18]कृति, बंधु[19]कानन, नेमें संदुके[20] लक्ष लावुनी, निकट जाउनी, स्नेह दावुनी, तपोधनाच्या अपोशनातें वश्य कराया,

१. हत्ती. २. एक प्रकारचें शस्त्र. ३. एक मादक पदार्थ. ४. जोर. ५. शासनदंड. ६. युद्ध. ७. भिकारी. ८. बिडी. ९. वाद्यें, (सं० तूर्य). १०. पैंजण. ११. अलगुजें. १२. चोळी. १३. खेळ. १४. ध्यान. १५. मूळ. १६. प्रसादकृत्य. १७. एका प्रकारचा पक्षी. १८. चेंडू. १९. बंधुकमुखी. (बंधूक=एका प्रकारचें फूल.) २०. पेटी.

हास्य करुनि मग विकसितवदना, मदन *हृष्टवी, मिष्टमिष्टशा गोष्टि वदे परि, दुष्ट अंतरीं जशी कातरी. एकांतीं कांता ते बोले, 'कांता एथें न दिसे तुमची कांति अशी कां अकांतवीली? न बोलाचि कां अबोला हा, आम्हांसि धरिला? असे कसे तुम्हि तपप्रमत्तें? कठोर चित्तें तुम्हां जनांचीं, तापसांचीं कापसासम मृदू असावीं, हृदयिं निरंतर शुष्क वचनें, मिथ्या आतिथ्याची. रीती, स्नेहभरित सामोरे जाउनि उठा बसा हें कांहिंच नाहीं.' 'परस्त्रिये! त्वां दूर †असावें.' 'अहीं अपपर तुम्हां नसावें.' 'ईश्वरआज्ञा तीस पुसावें.' 'करणी वाणी कसें उगें असावें?' 'भजनद्वारीं नित्य धेसावें.' 'समर्थ तप हें किमर्थ करितां?' 'उलंघितों भव अनर्थसरिता.' 'व्यर्थ देह कां दंडुनि मरतां?' 'काय न लाभे स्त्रिया भोगितां.' 'या या, मागें मागें सरतां?' 'छी छी मूर्खे! गच्छ गच्छ तूं. गच्छ गच्छ तृणतुच्छ आम्हातें; निरी वरी बरि भरिसि परी हे निरीच्छ माझी स्वच्छ वासना, हरिचें देणें अद्भुत केणें[3].' 'खरें ऐक मुनि! वारि पीउनि, जित्रासि हा कां त्रास देसी? तनुक्षेत्राशी यासि त्रासिसी? काय इच्छि मन अशा तपानें? शांतपणें हें अपूर्व दिसतें पूर्ववयीं, हें जेविल्याविणें अंचवणें, हें सेविल्याविणें स्वाद सांगणें, श्लेष्मास्त्रवही उपद्रव मानुनी घ्रोण छेदणें, हर्षे हर्षे उपजल्याविणें बारसें करणें, करितां आर्ष म्हणावा जैसा, तैसा तुमचा पृथक् छंद हा, प्रथमवयीं वैराग्यपिसें[6] हें दिसों लागलें, योगमिसें हृद्रोग असे हा; विश्वासें मी ‡पथा सांगतें, सांगु तुम्हां तें ऐका खरें हें, श्रीशुकराया! शोक हराया, लोक तराया, कोकैंपुस्तका घोक घोक तूं, आशय तेथिंचा विषय इंद्रिया, जोड घालुनि कोडकौतुकें, गोड गोड रतिसुखासि सांडुनि, वोढ तपाची द्वाड सोड हे, सोड सोड निग्रहो मनाचा, मद्मनाचा मार्ग धरावा.' स्वर्गअर्गळा बार्गळ चित्तें, बाष्कळ बाष्कळ वदतां वक्त्रें, नव्हेचि तो शुक कामातुरिला. ॥ श्रीशुक० ॥ १२

'तरीच एथें जन्मा यावें, तरुणीकुचद्वय पेटे घ्यावे, मन्मथसरिता तरूनि जावें, तरुणीसंगें निसंग व्हावें? व्यर्थचि कां तारुण्य हरावें? तृणासनाला काय करावें? सुखमंचकीं मंदिरीं भरावें, गाढालिंगनिं शयन करावें, मुखामृताचे स्वादहि घ्यावे; येथें दंडुनि किती झडावें? शीत वातें हुडहूडावें; खुडखुड वाजति

* चेष्टवी. † सादर. ‡ यथार्थ.

१. बिवर्ण, फिकी. २. घुसावें. ३. माल, जिन्नस. ४. पाणी. ५. नाक. ६. वेड. ७. रतिरहस्यनामक कामशास्त्रग्रंथ. हा ग्रंथ कुप्कोककवीने केल्यामुळें त्या ग्रंथास 'कोकशास्त्र' नांव पडलें. 'कुप्कोकनाम्ना कविना कृतोऽयं श्रीवैन्यदक्षस्य कुतूहलेन। विलोक्यतां कामकलासुधीरैः प्रदीपकल्पो वचसां विगुंफः' ॥

दंत स्वभावें, इंद्रियानें किती रडावें? म्हणाल कां हो! अम्हां छडावें, हितोपदेशीं नाचि चिडावें, भोगसुखाला ऐक्य व्हावें, गृहाश्रमानें श्रमा हरावें, ज्याप्रीत्यर्थ तप आचरावें, षड्रस सेउनि तृप्त असावें, जीवात्म्यातें तोषवावें, न कळे तरि कौशिका पुसावें, अहा कपाळा! किती हंसावें, गौंचैळवचनें व्यर्थ फसावें, श्रीगुरु तुमचा कृष्णहि भोळा, आणखी गौळणींचा चाळा, सोळा सहस्र केल्या गोळा, अणिखी त्या गौळणिंचा मेळा, भंवत्या अबळा सुंदर सबळा, तितक्या भोगुनि ब्रह्मचारी, झकविलें तुज बरें त्रिचारीं; वितरागी केला संसारी, अंकीं बैसवि गौरि बिचारी, उगाचि वदनीं नामोच्चारी, स्वामी! तुम्ही साळेभोळे, डोळे लावुनि, पाषाणातें दडता खाळे, अज्ञानाचे खोळे दडतां, सांवळी मी षोडशवर्षा, कंवळी तनु हे, उतावळी मनिं अतां वाटते, ऐशा रानीं, माझि शिराणी, आलिंगिन मी उभय करांनीं, तुमची राणी मुख्य घराणी, विकल्प न धरावाचि वरांनीं, नेमनिष्ट मी अनुच्छिष्ट, हे शिष्ट वराया कोरें पात्र, नाहीं स्पर्शिलें तिळमात्र, पवित्र पीयूषाचें हें गात्र, सेवीं सखया! उशीर न करीं अधरचुंबनीं, उद्धरिं मातें करीं धरूनियां, करसी अंगीकार तरी मी तरुणांगाची सूख शेगडी देउनि तूझि शीतळ हुडहुडी; शांतवूनियां वेडी बागडी, भक्ती माझी शक्त्यनुसार, ते उपचार, अर्पुनि फुकट निकट वनीं मी बसेन एकट, ऐसा दास्यविभाग माझे मनें दृढ धरिला.' ॥ श्रीशुक० ॥ ११

बोले ब्रह्मराज तो प्रचंड, 'निश्चळ मळमूत्राचा पिंड संचय होउनियां उदंड, मातलें हें स्त्रियांचें बंड, भुलले कविजन अशांसि लंड, मोहमदिरेनें भंड उदंड, बडबडोनि श्रमविति तुंड, निःशंक मुखासि शशांक म्हणती, मृगांक तुळिती, नेत्रनासिका छिद्रें असती, मेकुड शेंबुड थेंबुड नाहीं, बिडबिड लाळ थुंका पाहीं, मांस गोठलें ते स्तन उठले, कविसि वाटले हेमकुंभ हे, ऐसे वेडे मदांध रेडे, मन्मथचाडे, भिडेभिडेनें गाढवाचे घोडे म्हणती, कुडकुड हाडें, प्रत्यक्ष किडे, क्षतें पडतांचि चिडे तेधवां आंतड्यावरि कातड्यानें दुर्गंधिस्तव पढ वेष्टुनि टाकियले, मग कुडें मडें अमेध्याचे सडेचि स्त्रवती, मूढ मोहारूढ

१. गोड, खारट, कडु, तुरट, आंबट, तिखट. 'रसो बहुविधः प्रोक्त ऋषिभिः प्रथितात्मभिः। मधुरो लवणस्तिक्तः कषायोऽम्लः कटुस्तथा ॥' (महाभारत, शांतिपर्व, अ० १८४ श्लो० ३१.) २. विश्वामित्र. ३. गवळी. (कृष्ण.) ४. प्राग्जोतिष्पुरचा राजा भौमासुर यानें सोळा हजार जमविलेल्या राजकन्या कृष्णानें द्वारकेस आणून त्यांशीं विवाह केला अशी कथा आहे. ५. सांवळी= षोडशवर्षा, म्ह० 'श्यामा षोडशवार्षिकी'. ६. आवड. ७. पुष्कळ. ८. मद्य. ९. चंद्र. १०. सुवर्णकलश. ११. रक्त.

होउनि, कुडीवासना, उडी घालिती, पूयगर्ती, दडीच देती, गडी तयांचे नव्हेच आम्ही, पडी घेउनी सुखी राहिलों, रंभे! आली वाट धरावी, चाट बोलसी, अचाट भलतें, नष्ट विषयभ्रष्ट वासना, निष्ठा कळली, चेष्टा करिसी, विष्टेचीच प्रतिष्ठा वदविसि, विटाळाचा जमला गाळ, अधोऊर्ध्वद्वारा लाळ, द्रवती तेथें मूत्र खळाळ, अशुद्ध भळभळ, जंतू वळवळ, तंतु सूक्ष्म मग गुंतुनि पडती, दुष्ट कोणी कुष्ट वाणी पुष्टहि अपानमार्गी पचती, जैसीं मुतती कुत्रें त्यांचीं छत्रें उठती, तशा तूंहिया विषयापासुनि विषवल्लरी ग्रामथिल्लरी, उदकानें टवटवीत तेजें, शृंगारुनियां नर्कमंदिरीं गर्क जाहलां, मूर्ख अशा तुम्हि तर्क कराया, यौवन जाइल, मग जरा करील जर्जराचि यातें, उंच कूच हे दुष्ट मदानें उंचावले, नर लांचावले कां चर्ममयी त्या चर्मपिशव्या घर्मजन्य शिरिं केशि उवा, बदन बोथरें, नेत्रिं पू भरे, शरीर अवघें थरथर कांपे, सर सर परती दूर हो मागें, वरि वरि आंगें वृंदावनशीं, गोड बोलशि तुं, खोड स्त्रियांची गोड बोलणें, भग सद्वृतिला पुढें लावणें, कर्मकोथळी, धर्म तूमचा, वर्म निष्टुर.' ऐसें रंभा परिसुनि चित्तीं, शब्दें खोंचुनि लज्जा वेंचुनि, जघनेमुक्त केलें निरिला, निर्दोष हृत्कोश चिरोनि शुकापुढें दाखविला. ॥ श्रीशुक० ॥ १४

रंभा भरली क्रोधभरानें, भ्रमा पावली गर्वमदानें, वस्त्र फेडिलें दुराग्रहानें, करद्वयाच्या नखाग्रानें, शुक्तिपुटें सम उदर गोमटें, अधर चाउनि विदारुनियां पदर त्वचेचा, उघडुनि लावण्याची पेटी, पोटीं त्या तेजाची कोटी, चंद्र कोटी अर्कांचाही, अर्क संग्रहें, सकर्पूरमृगमदासहित तो, सुंदर उदरीं गंध सेवितां, प्रकाशल्याची दीप्ति दाटली, तृप्ति वाटली, मधुकरास तो, वसंताचिये संपत्तिस तो मैवास येउनि, प्रवाह होउनि निवास केला अक्षय तेथें नंदनवनिंचा, चंदन अत्तर इतर द्रव्यें केशर मृगमद आणि मैलागर, कृष्णागरादि सर्वहि कांहीं दर्प दाटले, सर्प पातले, कर्पूराचा तर्पुर गंध रंभागर्भीहुनि संभवला, प्रत्यक्षापरि प्रमाण वाटतो, ऐसें ऐकुनि नेत्रीं पाहुनि, शुकही तुष्टला, 'धिग् धिग्' म्हणे 'मज जन्म जाहला, बारा वर्षें नर्क भोगिला, नव्हतें ठावें, खेद वाटला, कळतें येतों या उदराला.' ऐसा तो मुनिराज बोलिला, विगतगर्व ते रंभा होउनि, तपोवरिष्ठा ब्रह्मनिष्ठा सैंष्टांगें प्रणिपात घालुनि बोले, 'मी पा-

१. चाड, मनोहर. २. रक्त. ३. कडुवृंदावननामक फळ. ४. मोत्याच्या शिंपीचें पूड. ५. कस्तूरी. ६. लुटारू, चोर. ७. 'जानुभ्यां च तथा पद्भ्यां पाणिभ्यामुरसा धिया । शिरसा वचसा दृष्ट्या प्रणामोऽष्टांग ईरितः ॥ अर्थ—दोन पाय, दोन हात, दोन गुडघे, भाळ, वाचा, नेत्र, ऊर आणि बुद्धि या अंगांनीं केलेला नमस्कार.

त्की घातकी दुर्गुणी तुज निर्गुणातें छळुनि पाहिलें, क्षमाक्षितीशा ! बहुत साहिलें, मुनिचिद्रूपा ! कृपा असों दे, [1]त्रपा लयातें गेली, अपुले सुरालयातें, जातें घेउनि शोक भयातें, येथें येउनि अपजयातें, नेहुनि देतों वाण जयाचें, [2]चौदंती तो त्याची खंती, येउनि अधोवदनीं त्याची पंथीं, आत्मारामा देखुनि वदनीं, ओष्ठ चाउनी कुष्टी होइल. असो अतां तें.' ऐसें बोलुनि विमान सज्जुनि अपमानानें जर्जरभूता नि[3]र्जरि त्या त्वरें पावल्या हो निर्जरपुरिला.॥श्रीशुक०॥१५

निकट जाउनी श्रुतिरंध्रातें, भृत्य सांगती देवेंद्रातें, लज्जा लांछन मुखचंद्रातें, काळिमा लाउनि येइल एथें, रंभादिक त्या स्वर्गनायिका, शक्रसायका, पुण्यदायका त्यांचें हृदय भग्न कराया नग्न तनूंतें शुकसंलग्नीं, नृत्य करित, परि वृत्ति तयाची ब्रह्मीं जडली, [4]अरुणाचळसा अचळ आसनीं अचळमतीनें, विवेकशस्त्रें कामास्त्रातें छेदुनि विजयी वस्त्रें त्याला, पातें उघडुनि विनय तपातें, देखुनि तीच्या अवयवातें, लेखुनि मातेसमान नातें, भावें खेवों उदित मुनी तो, निष्कामत्वें शुद्ध सत्वरत, तत्ववेत्ता जोडुनि हस्ता, सत्वर बोले प्रशस्त चित्तें, 'माते ! माझी जननावस्था, [6]अळुमाळ कळतें, जरि हें मजला, बाळक होउनि तुझिये पोटीं काळ कंठितों. माते! सांगूं काय ! अंगीं घाय भेदिले, पूर्वकर्मकृत धर्मयोगें, स्रष्ट्यानें अदृष्टिं लिहिलें, कष्टें विष्टमध्यें मुष्टि, शुष्कओष्ठि शोषुनि, खितपत पूयें जठरीं, [7]ऐंक तप मी तपलों. आप्त हरिविणें न दिसे कोणी, हर ! हर ! तें दुःखचि आठवतें. एकेक घटिका, युगसम अटका, न घडे तिटकाऱ्यानें चुटका, सोऽहंभजनीं लटका, तेथें नव्हेचि उदरीं कदापि सुटका, रस कटु माता तीक्ष्ण भक्षुनि, क्षणक्षणां वांग्यासम आंगीं होरपळे मांसाचा गोळा, काळ कावळा तधींपासुनी टपला तेव्हां त्यातें त्रासुनि उदास झालों, दास हरीचा, आतां माते ! पुत्रस्नेहें रक्षीं मातें कृपाकटाक्षें लक्षीं;' म्हणतां रंभा चित्तीं करी अचंबा. अंबा सांबाहूनि उदास होऊनि आगळी, पाहुनि रंभा दंभातीत सुनितंबिनि मनीं आपुल्या दंग होउनि, सत्संगाचें वारें आंगीं, सद्गद आंगीं गद्गद कांपे, स्वेदकंपरोमांच थरारा, नेत्रीं धारा, अधर स्फुरती, रुदन दाटलें वदनविकारें स्तवन मांडिलें, जळीं लवणसें वि[10]षमं सांडिलें, प्रांजळ मग गंगाजळ होउनि, अंजळि जोडुनि मंजुळ बोले, 'हे सुज्ञा ! तुज अज्ञानें मीं अशुद्ध वचनें निषिद्ध केलें. नमन करुनियां योगींद्रातें गुप्त पातली, गृहीं सु[11]सली. ऐसें ऐकुनि इंद्र दुतांतें प्रेरुनि अणितां पं[12]कजनयनी, संकोचानें

१. लाज. २. ऐरावत. ३ अमरी. ४. उदयपर्वत. ५. आलिंगन. ६. क्षणमात्र. ७. बारा वर्षें. ८. आश्चर्य. ९. सुंदरी. १०. वांकडें, द्वेष. ११. निजली. १२. कमलेक्षणा.

[1]विबुधसदनीं लज्जित तथापि आर्जवानें धीटपणाचा लोलो म्हणतां, कशि निष्ठुर बोले, स्वामी आम्ही श्वानें तुमचीं, छू छू म्हणतां, 'स्वस्थ गच्छलों, [2]अळाद ठकलों, वचना तुमच्या चुकलों नसतां त्याचा नेम हराया जपलों, संनिध जाउनि कामहुकी न मुकलों, बहूत [3]बँकलों, [4]शेखीं उकलुनि काय दाउनि थकलों, आपुले प्रतिज्ञेला मुकलों. वदनीं छकलों, असतां सुकलों, तेथुनि झुकलों, एथें यावया पाय पाहवया, कारण ऐसा, योगी रोगी भोगीं विटला, वासनेचा आंगीं तुटला, स्वयें चिकित्सा त्याची केली, भोगाची निरीच्छता झाली, समूळ इच्छा शक्ती येथें यावयासी शक्ति खुंटली, भक्तिमुक्तिचीं पथ्यें सेविलीं, तथ्य भावना सत्य वळखली, औषधीविणें व्याधि पळाली, सुखी असा निजपदीं बसा, न रुसा आम्हांसि.' ऐसी रंभा करुणारूपें विनोद करितां, मो[5]दँभरानें पुष्पसंभारें, भरित पुष्पवटितें मुनिवरा करावयातें, सकळ बरोबर, सुरवर किंनर घेउनी, जयजयकारें, झोंका रे ! झोंका रे ! म्हणवुनि दुं[6]दुभिवरि, रोष काढुनी, घोष मांडिला, दोषरहितमुनियशासि वर्णिति, आदित्य कदाचित् टळेल नेमा, सिंधु कदाचित् सांडिल सीमा, चळेल यद्यपि शेषनामा पाताळींचा, उत्तमोत्तमा तुझी ऊपमा, तूज विराजे, साम्राज्य सुख शांति सुखासनिं, भाळिं शुकाच्या अक्षता लावुनि, गेला तेथुनि सुराध्यक्ष तो. [7]अंबरांतुनि पितांबराचे, रुमाल उडविति, धुमाळ वाद्यें, मोरपिच्छ करि स्वच्छ चामरी, अमरेंद्रावरि वारिति अमरी, अमरावतिला त्वरित पातला. चरित असें शुक विराग ज्ञानें, पराग सेवन करितां करितां, पावन होतो श्रोता वक्ता, उपजेना तों अभय हरीचें, पुष्कळ पैका, प्राप्त गायका, भव्य भूषणें, दिव्य बायका, ऐसा याचा छंद जयातें, घरीं [8]पायका, ऋद्धी सिद्धी रमानायका, इंदिरावर प्रिय होउनियां, [9]इंदिरेसँम मंदिर सुंदर, मंदरधर हरि, स्व[10]कंधरींची प्रसादमाळा कंठीं घालुनि, यम हात संसारापासुनि गौरवानें रौरव चुकउनि अतिउत्कीर्ती, भवखुंटीतें, सोडुनि हरि [11]वैकुंठीं नेइल हें, सत्य वचन अमृतराय भक्तांसि वदला. ॥ श्रीशुक० ॥ १६

१. स्वर्ग. २. अगदीं. ३. बडबडलों. ४. शेवटीं, अखेरीस. ५. आनंद. ६. नगारे. ७. आकाश. ८. चाकर. ९. लक्ष्मी. १०. कंठ. ११. विष्णूच्या निवासस्थानीं.

सुदामचरित्र.

श्रीकृष्णें सुदामजीला सोन्याची नगरी दिधली । स्वानुभूतिहृद्यामधिली. ॥ ध्रुवपद. ॥

ब्राह्मण ब्रह्मनिष्ठ बहु मोठा, त्याचा प्रपंच हीन करंटा, मुलें भुकेनें करिती तंटा, घरांत वाजे नकारघंटा, स्त्री बरवंटा, धैर्याचा वरवंटा, मनांत परवंटानें, पोट बळें वेंटाळुनि, बाहू कंवटाळुनि, कधिं कंटाळेना, पुरुषवचन तें टाळुन चित्त विटाळूं नेणे; नसतां मूठपसाभर दाणे, पतिव्रता तीव्रता न जाणे, कांता ते एकांतीं नेउनि, म्लान वदन मउ बोल बोलली केविलवाणें, 'जी जी स्वामी! द्वारकेंत श्रीकृष्ण विष्णु गोपाळ तूमचा बाळमित्र चिरकाळ नांदतो, ऐसें ऐकियलें हो ! कानें, त्याचें तुमचें दर्शन होतां, अपार धन देइल सन्मानें, समर्थ श्रीहरि सखा मुखानें, तुम्हांसि अर्पिल सोनें नाणें, प्रेमें आलिंगिल जीवानें, तुम्ही कुटुंबी सदा हिनवाणे, कांपतसां दारिद्र्यहिंवानें, हरी भेटतो आर्जवानें, उचित दिसे जी तेथें जाणें.' यापरि ब्राह्मण दुबळा, त्याची अबळा, ते बुबुळातें फिरवुनि बळानुजप्रभुयदुपतीभेटीसाठीं मधुर मृदु बहु प्रकार प्रियकर वाक्यें वदली. ॥ श्रीकृष्णें० ॥ १

सुदाम बोले साधु स्वभावें, 'कांते ! द्वारकेसि जरि जावें, हरिच्या भेटीस काय न्यावें ? लाजिरवाणें काय म्हणावें, निष्कामत्वें त्यासि पहावें, परम लाभ तो पुण्यश्लोका अवलोकावें,' तें ऐकुनियां क्षमाशील क्षुत्क्षामा[1] रामा, श्यामांगी चौठायीं याचुनि, चारी मुठी पोह्यांचें चूर्ण जीर्ण चेलखंड चिंध्या जोडुनियां, चौपट पदरीं लहानशी गांठुडि बांधुनियां, चारुमतीनें, चतुरगतीनें, चित्तहरण चैतन्यवृत्तीनें, अहंब्रह्मसिद्धांतरितीनें, पतीपुढें ठेवियली तीनें, गळतिल कण म्हणउनियां तेणें कक्षापुटीं रक्षियली. ॥ श्रीकृष्णें० ॥ २

झाल्या प्रातःकाळीं स्नानसंध्योपासन, दर्भासन तें गुंडाळुनियां, कृशांग तो द्विज, कुशांगुळीये कुशस्थळीच्या शुभप्रयाणीं, पाणि पियासि पाणी जोडुनि, अंजलिपात्रमात्र सहाय यात्रेकरू तो यथापथातें विराग मानें मनोरथाचा साज, बांधिला माज, आज यदुराज हरीचा मुलाज मतिचा विलाज कैसा सलाज चित्तीं शंकित जातां, अवाजम होतां, गरिब नवाज माधवजीची दुरूनि द्वारवती देखियली. ॥ श्रीकृष्णें० ॥ ३

---

१. क्षुधेनें थकलेली, कृश झालेली स्त्री.

चरती कामधेनुखिल्लारें, सुवर्णरत्नखचित धवलारें, फुललीं कांचनमय कल्हारें, कौतुक रचिलें हरिमल्हारें, समुद्रवलयित मलयमेरुसम निलय हरीचें, प्रलय संपल्यां कुवलयें उगवे, करुणालयआलवाल, यादवप्रवालवल्ली भली उगवली, कृष्ण घन कल्पद्रुम फळली, कोमलतासत्वें पल्लवली, मुक्ताफळें चहूंदेशीं सवलीं, अमृतफळें नम्रत्वें लवलीं, सोमवंशतेजें टवटवलीं, स्थैर्यमंडपावरी सांठवलीं, संतवसंता भेटतां शांती लवली, धवळी भूतप्रभा उद्भवली.॥श्रीकृष्णें०॥४

जाहले हात पाय त्या नळ्या, नाडी दिसती वरी वेगळ्या, सुकलें मांस पडल्या वळ्या, नखीं वेष्टियल्या आंगोळ्या, उपोषणें चिरकालें झालीं, सरकाळें अंगाचीं वाळुनि, देह तपें जाहलासे जर्जर, उभा अस्थिचा केवळ पंजर, तो भूनिर्जर, निगमगर्भ कृश दुर्भर, बोटीं दर्भ पवित्र, सदा मुखीं स्तव, ब्रह्मसूत्र सित गळां, परि निबर दोडका, तंवि रोडका, धर्म जोडका, अडका जवळी नाहिं तथापि, अडकाठीही कोणि न करितां, तीन देवड्या ओलांडुनियां, चौथें मुक्तद्वार हरीचें, वेंघतांचि देखिलें हरीनें, लगबग लगबग, अंकीं रुक्मिणी बसली ते पर्यंकीं लोटुनि, उडी घालुनी, धांवत धांवत स्वयें येउनी, ब्राह्मणचरणीं मस्तक टेवुनी, दंडवतानें मिठी घालुनी, उठीं उठीं म्हणतांचि सुदामा, चहूं भुजीं कडकडुनि आलिंगुनि, प्रेमबाष्प वारि तें लोचनीं, स्फुंदत स्फुंदत कडे घेउनी नाचत नाचत, पूर्ति नव्हे प्रियमूर्ति द्विजाची, निजासनीं बैसविली. ॥ श्रीकृष्णें० ॥ ५

ब्राह्मण बैसविला पर्यंकीं, त्याचे चरण मळले पंकीं, ते टेवुनियां आपुले अंकीं, शंकितमति नाहीं द्विजरंकीं, जिंकित केवळ, अंकितसा अवलोकित पंकज, अंकुरहस्तें शंकरसमान शंकर सुदामभूदेवाचे पाय चूरिले, जानु जंघा गुल्फ पद कठोर भिंगुळीका, आर्ती अंगुळिका, नखमातीसहीत ते सांवरिले, हळू हळू पदतळ कुरवाळुनियां कंटक हरिले, सुगंध शीतळ निर्मळ जळ रखुमाई ओती कांचनपात्रीं, प्रक्षाळुनियां अंचळवस्त्रें पुसोनि निर्मळ हृदयीं धरिले, नेत्रीं लावुनि, मुकुट काढुनी, मस्तकिं वरिले, चंदनचौकीवरि विस्तरिले, क्षणक्षणां अवलोकुनि प्रेमें बहु आदरिले, स्वागत सुखशब्दांहीं भरिले, धन्योऽहं कृतकृत्य मतीनें मस्तकिं धरिले, चरणोदक सहकुटुंब सेवुनि, दांडे वांसे स्तंभ शिंपिले, नवकेशरवनसारमलयपाटीरघनरसें भाळ चर्चिलें, सुखकारकशशिकिरणकरें उद्वर्तुनियां सर्वांग अर्चिलें, ब्राह्मणचरणीं तनु मन धन सर्वस्व अ-

---

१. घर. २. कमळ.

पिलें, दशांग गुग्गुळ, धूप कूपभर तूप, यूपसम तूळवर्तिका, सूपसविस्तर दीपमाळिका कूप, लाविले अमूप, मध्यें भूप विप्रवर रूप, भव्य भरपूर आणि कर्पूरदिवे बहु परिमळ वाहे घव घव घव घव, ते तूपसाखर अमूप, वक्र करंज्या, शुभ्र फेणिया, पंचखाद्य नैवेद्य हृद्य मृदु दुग्धदधि, वाद्यपुरःसर गद्य पद्य, अनवद्य सद्य सुख विद्यमान, शुभ नद्यजलाशय, मध्य मध्य पानियासहित श्री आद्य हरीनें नैवेद्य समर्पुनि वेदवेद्य ब्राह्मणापुढें त्या भरुनि पराता त्वरा करुनि पृथु पात्रें निवेदिलीं. ॥ श्रीकृष्णें० ॥ ६

सत्यभामा छत्र धरी, सत्या शैब्या चामर वारी, जांबवंती व्यजन सांवरी, भद्रा मयूरपिच्छ उभारी, सूक्ष्मदृष्टिनें पक्ष्म न लावुनि लक्षुनियां पैं उभी लक्ष्मणा, मित्रविंदा छत्र आतपत्र, कालिंदी इंदीवरसमान हस्ता जोडुनि संदी, तो द्विज वंदी, आनंदित बहु अष्ट नायका, ष्ट्यष्टसहस्रा शिष्ट बायका, कृष्ण जिष्णुपदनिष्ठ तिष्ठती, इष्ट हरीसी असी अभीष्ट जाणुनि, मिष्ट मिष्ट रस प्रविष्ट करिती, मीठ मोहऱ्या मुष्टि भरुनियां, दृष्टि उतरती, ऊर्जित अदृष्टें कष्टरहित तो, हृष्ट पुष्ट संतुष्ट, मिष्ट मृदु विष्टरवासी, वसिष्ठ जैसा हृष्ट हृष्ट, उत्कृष्ट त्रिविष्टपश्रेष्ठ, देव श्रीपुष्पवृष्टिनें स्पष्ट भाळ अवशिष्ट शिखा, अस्पष्ट अशी त्या ज्येष्ठ हरीनें कनिष्ठ होउनी, एकनिष्ठ ते ब्राह्मणकाया, दैवी संपत्ति, बरवी पूजियली. ॥ श्रीकृष्णें० ॥ ७

सुंदर हंसतूळिकास्वपिती, वरुता ब्राह्मण जैसा नृपती, सेवेलागुनी स्त्रिया जपती, संनिध बैसला तिमया त्रिपती, नम्र हस्तकें विप्रहस्त हस्तातें घेउनि, प्रशस्त चित्तें, कुशल प्रश्नें, वर्तमान मागील पुसे जो सुदामजीतें, 'तुम्ही आम्ही बाळपणीं, उज्जयिनीमाजी, घरीं गुरुजिच्या पढत असों तें आठवतें कीं, सांदीपिनिसद्गुरुची भार्या, आर्या जननी, इंधनार्थ रानांत पाठवी, वनांत आपण सर्पण वेचूं, काष्टें संचूं, फिरतां फिरतां अकस्मात अकाळीं, प्रपंच काम दुरासद वायु झडझडी, क्रोध बोधरिपु वीज कडकडी, लोभ क्षोभकर मेघ घडघडी, आत्ममोहजळ लोट भडभडी, मद मीपण कटु झाड कडकडी, मत्सररूप येत हुडहुडी, परमार्थाचा मार्ग चुकलों, गुरुपद..........ग्राम मूकलों, असत्प्रलापें बहुत कष्टलों, आत्मसुखांतुनि वृथा भ्रष्टलों, अंधकार अज्ञानरात्रीं, घन तो गुरुसेवन साधनयोगें, भाग्योदया कृतप्रातःकाळीं, गुरूमाउली, आत्मपावलीं, धांउनि आली, त्वरित पावली, मधुर बोलणें करीत साउली, 'कृष्ण! कृष्ण! सुदामा!

---

१. यज्ञस्तंभ. २. कापूस.

सुदामा। विवेकविपाक हाक मारितां, आपआपणां सांपडलों, पायां पडलों, गुरुमाउलिच्या पोटीं दडलों, गुरु दैवत, गुरु माय बाप, गुरु दीनबंधु, गुरु कृपासिंधु, गुरु, बंधहरण, गुरु आद्यदीप, गुरु दुःख देखतां प्रसन्न जाहला, गुरुभक्तीनें गुरु मानवला, आत्मलाभ कृतकृत्यपणाचीं उपनिषदांतिल शिरोवाक्यें वरदानें ओपियलीं. ॥ श्रीकृष्णें० ॥ ८

'तुमचें दैव तें आहे तमाम, आत्मसुखीं हो अंतर्याम, सफलित झाला प्राणायाम, प्राप्त होइल धनसुतधाम, या वरदानें मी बळराम, मथुनि रथ पृथु मथुरे आलों, मथुनि दैत्यखळ, जथुनि यादवदळ, तेथुनि निघुनियां, आतां येथेंचि राहिलों, तुम्ही निरंतर गुरुकुळवासी, गुरुआज्ञेनें समावर्तनें विवाह शुभ केला कीं नाहीं, प्रापंचिक बोला जी! कांहीं, चित्त अनुकूळ नवरी मिळाली कीं सांगा, काय? किती घरीं मुलें लेंकरें? योगक्षेम कसकसा चालतो, पहिल्यापासुनि तुमची वृत्ति उदास सदा, सदसदास ब्रह्मविदास, जगत्सुहृदास, सदास ते रतली उपनिषदास, न पावुनि विषयमदास, त्रासली मानसप्रिय वैराग्यभाग्य, समभोग्य योग्य, आरोग्य तुम्ही छांदोग्य, मृग्य अवधूत पूत हरिदूत मान्य पुरुहूतवंद्य' हें स्तवन करुनियां, अवघा घरिंचा समाचार बहु पुसुनि, आपलें महत्व गाळुनि, विप्रवराची क्षिप्र प्रसन्न मनोवृत्ति आनंदा पावविली. ॥ श्रीकृष्णें० ॥ ९

'तुमची भार्या तूर्याग्रहणी, शांती दया तियेला विहिणी, रुक्मिण्यादि जियेला बहिणी, आमुची वडील मान्य वहीनी, काय तियेनें पाठविलें? तें आठविलें, मज भक्तिभातुकें, कोडकौतुकें, थोडेंही बहु गोड मोडकें पान भाजिचें, मोड फुलाचा, दोड फळाचा, रोड बदरीची फोड, जोडतां वोढवितों मुख धोड, खाजवनें खोड आमुची पतितपावन, होड नावरे, सोड सख्या! तूं सोड गांठुडी,' म्हणउनि लज्जित, सुदामकरींचे पोहे हसडुनि, आवडिनें हरि सांवडितां, बचके विचकुनि, मुख आ पसरुनि, पृथुमुष्टि सुखें सेवियली, दुसरी मुष्टि धरी रखुमाई, मायिक चिद्ग्रंथि विभेदुनि, पृथुकतंदुळात्मककणभर्जित, बीजविवर्जित, केवळ विचारदुकूल जीर्ण श्लथ श्रीभगवंतीं अर्पितांचि सुटली, चतुष्टय महावाक्यमय विरागभक्ति, ज्ञानानुभवें पटाश्रितातें, तद्गत तत्पद आपुलें आपैसें घे, त्वंपद तें तूं ब्रह्म असिस हें, असिपद घेतां, श्रीरुक्मिणीनें धरिला कर, निकरें निर्विकार, ताळित व्हावया संप्रज्ञात, समाधिजनित, स्मृतिवृत्ति जननीनें हरिली. ॥ श्रीकृष्णें० ॥ १०

पोहे सत्कृत पोहे, चिद्रहस्य पोहे, सेविल जो हे, तो भव पोहे, दरिद्र नोहे, सुवर्ण लाहे, लाहे कामधेनुची वोहे, घरिंचे दोहे, सदनीं मोहे, तो साम्राज्य-

पदीं आरोहे, तो हेमांबर नेसुनि सोहे, निजसुखमाहेरांतचि राहे, आत्मा आहे, हें मी वाहे, उचलुनि साहे, तयास बाहे वाहे, नयनीं पाहे, तो मज आहे, तुच्छवत् तद्वत भेद न साहे, त्याचे चरणरजीं अवगाहे, निगमप्रवाहें बाहे, त्याप्रति खादी वाहे, आहे संसाराची न लाहे, असें म्हणुनि श्रुति श्रवण मनन आणि निदिध्यास साक्षात्कारादिक मुठी ती शेवटील प्रियतर देवें चाखियली. ॥ श्रीकृष्णें० ॥ ११

(श्लोक.)

सुदाम्याचे पोहे धरुनि वदनीं देत मिटक्या
अशी गोडी कैंची अमृतघुटक्यामाजि लटक्या ।
न सीमा भामाद्यादिकअधरपानांत विटक्या
असें श्रीभिक्षेचा विटति कुटक्यांमाजि तुटक्या. ॥ १२

(कटाव.)

कृष्णें वृत्ति करुनि पांगोळी, आपुली वागवूनि आंगोळी, घालुनि मोतियांचि रांगोळी, करवी ब्राह्मणासि आंघोळी, चौकन्हाण त्रिहिणीचें, तैसें ब्रह्मश्रीबहिणीचें, हिरवे नवे केळीचे, खांब कोंवळे लांब लांब सह इक्षुदंड, वरि मंडप साखरनिंबोळ्यांचे घोंस पोसले, गल दुरंग्या नारंग्या सारंग्या लटकति, द्राक्षांचे घड पिकले, रसाळ मधुप झोंबती, मुक्त लोंबती वारिजात नयन फुल पारिजात शुभ्र चांदवे तयांत खुलले, कमळ फुलारे फुलले, विठावाइनें ठाणें सोडुनि, ठाणवया लखलखीत ठेवल्या, रांवे हंस ज्यांस लाविले, नवरत्नांच्या चौरंगावरि, श्रीरंगानें झुलत सुखप्रद विप्र बसविला, पीतांबर पडदणीस देउनि, खंबाइती भरजरी नेसवुनि, दीनबंधुनें सुगंधराय, चमेली वरचांपेल बुक्याचा लेप देउनी, बेल फुलेल बुक्याचं उटणें, कृष्णहास्तिचें उष्ण उष्ण जळ घंम घंम कर्पूरवर्तिका, वाजंत्र्याचे बाजे वाजति, त्या फुलबाज्या, नळे हवाया चंद्रज्योति बहूत सूटती, मखरीं लोंबती घागरमाळा. घंटा घणघण भंवत्या भंवत्या फिरति बायका, अष्टनायका, द्वारावतिचे कृष्णरावजी, त्यांचे बंधू वडील भावुजी, महा साउजी, जडावाचिया खडावांत हळु पाय देउनी, क्षीरोदेक परिधान करवुनी, उंच दुशाल खुशाल समोर मशाळ अति विशाल, त्यांतुनि सुदामम्मूर्ति भोजनार्थ माजघरीं चालविली. ॥ श्रीकृष्णें० ॥ १३

---

१. रुक्मिणी, जांबवंती, भामा, सत्या, भद्रा, लक्ष्मणा, कालिंदी आणि मित्रविंदा. २. पांढरें पातळ.

मांडुनि स्वस्तिक सुवर्णपाट, अडणीवरि सोन्याचें ताट, भंवता फलशाखांचा थाट, कांठीं वरण पिंवळें दाट, मीठ मिरें, वरि अलें लिंबु तूतिया खोबरें, किसून कोशिंबीर सुंदर, अम्ल रायतें, रुचिर आयतें कोमळ आंगीं, सगळीं वांगीं, शुभ्र कारलीं, मेथी पोथी, बोथीं केळें, कोथिंबिर हाळदीसह, काथी ताथी साथी चरुसह चाकवत चुका, चवळी विवळी, कवळ्या शेंगा, चिमकुरादळ चिरुनि, चांगली चमचमित फोडणी देउनि चरारीत, चारोळीसांभारें, मउ चिमणीं बोंडें, चिंचपान चिंचोळी तोंडें, कोहळा कांशीफळें, कांकडी कुहिरिया, कमळकंद कोंवळि काचरी, दूधभोंपळे, दिव्य दोडके, डाळ दिंड शेवाळ वाळकें, शेंगा सुरण अरुवार परवरें, पडवळीं तोंडलीं, कोंडली कंद मूळ फळ फूल पत्र तरु वेलमात्र घृतपाचित शाका, वडे नसति वावडे, सार आवडे, तिखट तिळवडे, सारबिजवडे, सहित पापडे कथिक वडे, आणिक कोरवडे, शिऱ्या सगट गट पुऱ्या, बऱ्या गुरवऱ्या, काचोऱ्या सांजोऱ्या, माल्या बोटवे, शुभ्र देटवे, सायसहित शेवाया, शर्करा पायस लुचया, मांडे पांडुरवर्ण पूर्ण पोळिया, घृतें घोळिल्या, द्विजें गीळिल्या, दुरडी भरुनी घिरडीं, भाजुक साजुक, नाजुक राजसवाणे कानवल्यासी मानवले, साखरफेण्या घिवर घारगे, मोतीचूर, जिलेबी दळिया, बारिक ओदन, दे अनुमोदन, घमघमाट तो आमोद न राहे, भात केशरी परम कूसरी, दहीं दूध घृत मधु साखर, निंबू घन राब जांबभर, पन्हें फुटाचें, मठ्ठा मिठ्ठा, मटमटा बहु, मधुर लापसी, लोणकडें थिजलें गाईचें तूप, मधुर सुवासिक महा चंगाळ, थोर गंगाळ, वाटीभर एक एक घरींचें, सोळा हजार पदार्थ आले निजभाग्यें भोजनीं अन्न ब्रह्मरसानुभवानें विप्र जेविला, उरलें भानें, सादर नम्र समारंभानें, करिती प्रीतिनें पंचारति, सहस्र नव गंगेरी पानें, विडा अर्पिला अतिसन्मानें, कात रुक्म रंगेरी पानें, चिकणी सुपारी सोनेरी कोने, लवंग सोनेरी सवंग केले वेळा जायफळ सौवर्णिपर्ण चूर्णकृत मौक्तिक भाजुनि चुना अर्कनिभ वर्ख शर्करा संक्षाळित·········हस्तें सेवितांचि कर्क गुरु सम गर्क सुदामा, तर्करहित नृप अलर्क तैसा समाधिशयनीं शयन करुनि इंद्रभुवनपद सुवर्णपट्टण आत्मलक्ष दक्षणा लक्षशत मूर्तिमंत अगोदर देवें त्यासी न कळतां हुंडी करोनि गांवाची गांवा पाठविली. ॥ श्रीकृष्णें० ॥ १४

कदापि धन हरिलागिं न याची, वृत्ति अयाचित सत्य तयाची, निस्पृहता मोहरा रुपयांची, कळली हरीस मुख्य तयाची, एक रात्रि हरिसंगें कंठुनि, कल्पसमय विकल्परहित श्रीकृष्ण चतुर्भुज सगुण ब्रह्म विलोकुनि, चिंतुनि स्नानसंध्या सूत्रमात्र चिन्मात्रपणें करि नित्यतृप्त आश्रित हरीचा, महानिराश्रय श्रु-

त्यंतैकश्रवणपरायण तो विगतश्रम स्वाश्रमासि चालिला, सुदामा औदासिन्यें स्थिति उदामा देखुनि, मानवला हरिनामा बोळवीत आला द्विजसंगें, कांहीं हरीस कधीं न मागे, हरि धांवे त्या मागें मागें, रमागेह सेवित पद मार्गे, सर्वांगेंशीं पुढें पुढें हरि वेडा होउनि विप्र गड्याला पायघड्या, उघड्या बहु घाली, चहूं भुजानें लुगड्यानें वरि करित साउली, निघड्या मतिनें विड्या देत, मुख दुःख आपुलें जाहिर करुनियां, बाहिर निघुनि मग आहेरसहित, निज माहेरघरींहुनि लेंकी विहिणी बहिणी बोळवीत पुढील मजलेची करुनि निश्चिती, ब्रह्ममूर्ति गौरविली. ॥ श्रीकृष्णें० ॥ १५

मार्गीं ब्राह्मण तो अविकार, जाणे विवेक मुख्य प्रकार, जवळी नाहीं एक पकार, आठवि श्रीहरिचे उपकार, अधन मित्र जरि सधन होइल तरि साधनरहित मदबंधन पावल, आडवाटेनें धांवल, द्विज मज विसरल, अघ कसें हें सरल, भव कधीं हो तरल, निज हित अंतरल, अतितरल मानस, काम तरळ भरल, अहिगरळ करळ भर कशि उतरल, मन विषयिं चरल, भेदमति संचरल, अनुचित अचरल, ज्ञान कोठुनि जिरल, आयुष्य किति हो पुरल, देह तारुण्य झुरल, वळ समूळ सरल, तें झुरळ तसा प्राणि जन्मातें फिरल, नेथें अज्ञान शिरल, पुण्य कांहीं न उरल, किमपि न अदरल, मन विषयीं स्थिरल, लोभ अति पसरल, स्थितीहुनि घसरल, [1]उपरम निसरल, अशि हरिला बहु माझी आली करुणा नव नव करुणाघन मोह धरणा हरि आपुलें म्हणवी, त्यासि धन नाहिं देत कांहीं, असेल हित रिनेंहि हिरोनि नि······················ ले कदा न हरिलें, हरिस्वरूप··············रावया हरि जवळि फिरत जरि असो म्हणों तरि नाहिं दुसरा, आजि सण दसरा, जग हरिमय निखिल सकळ अविकळ हे उपकृति हरिची सादर आठविली. ॥ श्रीकृष्णें० ॥ १६

चाले आत्मसावधानी, मानस हरिच्या अनुसंधानीं, येतां आश्रमसंनिधानीं, देखे सुवर्णराजधानी, गरुडटके नेटके पताका, सोनटके मोटके चित्रिले, चहुंकडे लखलखाट, कांचन घाट, नद्यांचे पाट वाट, तरि चिंतामणिचे थाट, दाटकला द्रुम, सोपानवापिका, वनें उपवनें, स्वच्छ जीवनें, कल्पलता सफलिता घरोघर दांडे वांसे किलच्या सोनें, खांब उथाळीं मोहल्या सोनें, भिंती आंत बाहेरही सोनें, पाट सज्जा चौकटीस सोनें, बृहत्कपाटामध्यें सोनें, आंगण जोत्यालागुनि सोनें, दिवाणखाना पाहतां सोनें, गजरथहयपडशाळा सोनें, भा-

---

१. विरक्ति.

णत्रसा सोन्याची चूल, उतरंडी मडकीं पाहतां सोनें, हंडे गंगाळेंही सोनें, शौच कराया माती हातीं घेतां सोनें, थवे बटकींचे देवांगना, अंगणांत बाहिरही सोनें, चुंबळ घागर तेंही सोनें, सुवर्णमय दशदिशा पूर्ण आपणासहित जी सिद्धिऋद्धियुत आर्तस्वर हरि अलापितं, अजि कार्तस्वररमणीय घरें रत्नांचीं देउनि, स्वस्ति श्रीद्वारकाधीश अमृतेश्वरसंतें श्रीभगवंतें ब्राह्मणास ब्रह्मानंदमय संपत्ति संतति शाश्वत अर्पियली. ॥ श्रीकृष्णें० ॥ १७

रामजन्म.

(हिंदुस्थानी कटाव.)

त्रेताजुग, तारण संवत्सर, तामो चैत्र मास ऋतु सुंदर, नवमी शुक्ल पक्ष रविवासर, अभिजित् लग्न पुनर्वसुभीतर पाये राम जन्म रविकुलमो, लीला नटकर बानधनुख पैंटपीत सुभितकट, दिव्यमुगुट शिर, कानन कुंडल, हार-जडित मणि पदकखचित शुभवदन रदन, अतिनलिन नयन, जुगसत्रन अधर, भ्रूचापसदृश शुकनाससरल हनु गाल भालपर तिलक, ललित मृदु कुरळ सुनिळ, तनुविमल हृदय, समसदय-उदर, जगनिलय चरणद्वय, कदलिगर्भ, सकुमार, मारसम, अलंकार साकार अभयकर परमधाम परमेश परमनृपकामिनिसन्मुख ठाड रहे, जगदीश जान कर, चरन धरे, अतिचकित थकित मृदु बात करत, 'प्रभुजी! इह तुमविध रूप धरे तब कौसल्यासुत कौन कहे?' यहि मातनकी बिनती सुनके तवही करुनाघन बाल भये, जननी जगदीश उठाय लिये. जग-जीवन स्तनपान दिये, मलबेस्तरमो प्रभु सोय रहे, हर यहविध प्रेमलको बस व्हय सहसुमित्राभरतरिपुघ्न अये, नरनाथकु सुखसिंधु भये, बिधिपूर्वक जातकर्म किये, निजपुत्रबदन अवलोकत, यह दिवि दुंदुभिनाद विनोद प्रमोद महासुर-वृंद सुमनवृष्टि करत है. । रामजन्म अमृतराय कहत है. ॥ १

लंकावर्णन.

देखोरे देखो आया लंकका राजा. ॥ ध्रुवपद. ॥

कांचनकी लंका, तीन कोन, सब काम सुनेरी रंगमहाल, सब जगा जगा चौगिर्द बनी है, लाख माडिया, बड्या उंच खुब खड्या हवेल्या, मैंड्या लालसे, जड्या जुहरसे, झगमग तारे, लाल अगारे, सफेद सारे कोंदन हीरे, जरी फरारे, उपरसवारे, चंद्र हजारे, सबसे न्यारे, चंद्रसुरज दोनोपर वारे, ढाल

१. सोनें. २. त्यांत. ३. पीतांबर. ४. उभा राहिला. ५. मळवस्त्र. ६. मढविल्या. ७. जड-विल्या. ८. जवाहीर.

ढोल डफ मेघगर्जना, कडकड बिजली, घडघड बादल, भंभेरीया चराचर, करन ताल रणसिंग ढोल पखवाज बजंतर, थैय्य थैय्यकै लाख लठिया, अश्वसूत्र और तिडिमिडि तिडिमिडि, धौस धडाधड नोबद बाजा ॥ देखोरे० ॥ १

रणखांब गडा अस्मान[1]बराबर, ध्वजा उंच नव लाख देखते, लोक खेलक सब, मुलुखमुलुखके, करोर हाती, घोरे तेजी, ऊट पालखी, रथ गाडीया, करोर लष्कर, ताहामें बूबखूब बिलंदी, दसाननघन, सुभान अल्ला, ओमतवाला, खूब बना दौलतका प्याला, दौं[3]दा आदमकी अजब लीला, कांचनका तो कोट बना है, चौफेर जिन खंदक क्यारी, भरे जोर दर्यात्र दर्द कर, कहा करे भाई वो राम लछिमन भरत सत्रुघन वाली सुग्रिव बंदर लंगुर, बैनबैनको घुमा चौकडे, खानेवाले देखो यारो, थरथरथरथर दसाननके कंपत भये बीस भुजा. ॥ देखोरे० ॥ २

इतनेमो श्रीरामचंद्रकी चढी फौज जा पडी लंकपर, अढी आढाकार सिडी आनपर, भिडी बांधकर, खडी बाँ[4]हपर, बडी लढाई, चढी लंकपर, चंद्र सुरज दो डाउडाउकर, नडा छूटकर खडा मेघ गडगडा गुमानिल लडा ऊठकर खडा लढा लढु सननननननन, बान छुटे छच्छननननननन, खर्ग बाजे खक्खननननननन, तोफ बाजे दद्दननननननन, गगनबीच घंवननननननन, मेघनाद कंकडडडडडडड, पटे बाजे बब्भररररररर, बाके तीर सस्सररररररर, उडे फूल जब झूले हाती, गिरे सिपाई फते[5] रामकी, खुले लाल गुलालसिंधुकर, रावन मारा, राकेस[6] घेरा, तमाम सारा, भागे लोक कुल लंक लुटाई, निशाण चढाया दुँहाई फिरे रामराजा. ॥ देखोरे० ॥ ३

लुटी लंक जब खटपट कठोर चटपट चटणी लटपट लटणी निकट भुवनघट खटाटोप पट द्रमकुटद्रिकिट दधधीमपधीमप अनुहत बाजे तनित परम पटे हर राम राम घनश्याम सुंदर नर नाम जपजे काम पूरणधाम त्रिकुट दे धाम विभीषण ठाव अचल दे सीता सकल निल महानील येर सबल सेतुबल अंगद मैंतरु सुक्र सुक्षणघन जांबुवंत हनुमान गनत दुर्वास ब्रह्मऋषी वसिष्ठ विश्वामित्र प्रती वाम पौलस्त्य भार्गव भारद्वाज अंगिर मार्कंडेय गुरु पैगंबर पूजत राम राम सुखधाम सकळ सब काम पूर्ण परब्रह्म सनातन कविजन पुष्पवृष्टि करत जयजयकार करत, कहे अमृतराय सब लंगरऊपर ज्या बैठे सब, देव, देव बजावत, अनुहात बाजे बाजा. ॥ देखोरे० ॥ ४

---

१. आकाशाएवढा. २. प्राणी. ३. महादेव. ४. बाजूवर. ५. जय. ६. राक्षस. ७. हाती.

रामचंद्रवर्णन.

राजाधिराज रामचंद्र गावा हो. ॥ ध्रुवपद. ॥

असितसजलघनघटा तशी तनु, पोटावरि त्रिवळि, कटावरुनि पितपटासि लपटुनि कटार खोंवि, करपुटांत शरधनु, बोटांत मुदि, मनगटांत पहुंची, फेटा शिरीं जरिबुटा, अजब बार भेटावयासि बाह्या कौटाळुनि धरितां, वाटे तयासि राम जवळि असावा, अंकीं सतत बसावा, नित्य नयनिं दिसावा, कोठें किमपि न जावा हो. ॥ राजाधिराज० ॥ १

राम वैराग्यशीळ बहु मोठा, राज्यभार मोटा, त्यजि कै कै हटासि, मानि भोग विटाळ, सांडि दोप होटासि, नानि ज्ञान वाटा येवुनि चित्रकूटासि, गौतमितटासि, काहिंबाहि वटातळिंच एकवटा बांधोनि, तृण चटावरी काळविटाचें चर्म बाहु बाटा, बोपित शिरिं जटा, जुळित सुमुगुटा परि, विभुतिपटा कपाळीं, पर्णकुटांत, लक्ष्मण भटासहित, द्विजमठांत बसुनियां, वेदांत विचारित, चरित हरित मन दुरित शांत प्रेमभरित सुर, त्वरित ह्मणे, रघुविर सुखकर लवकरि या हो. ॥ राजाधिराज० ॥ २

श्रीराम सितेसि पाहता चारिवाटा, अटव्य नृप भटासमान अकपटा, मतिनें खग जटायु, तारि वन अटांत कंदमुळ कुटात सेवि आम्रपुटासि हिंगनबेटाचि फळें स्वयें खाये शबरिचीं बोरें गुटगुटा, सौमित्र धाकुटा वायुच मुटमुटा पिवुनि सिंधुलाटांत, शैल मात्र गोटांत, फेकित जानु विटांत रति जेंवि लाटा जोडुनि मन विटा वाटेंत मर्कटांची फौज तटतटा, वेष्टुनि लंकबेटांत, पेटुनियां कोटांत दशमुख धिटासि, दटावुनि किटासम रगडिति, चित्रकुटाचळिचे राज्यपटा, बिभिषण सोडवि जानकी संकटामधुनि चोखटा, अयोध्यापुरपटांगणांत, देव लोटांगण घालिति, पायां पडति पटपटा, श्रीरामराज अविकार, तिहिं लोकीं जयजयकार, साकार मुखाचे वरदेकार, वाटित ठाणठकार, मारुति भुभुःकार, करि नामाचा झुंकार, अमृतासि चमत्कार, देति सगुण, साक्षात्कार उद्दाम भजावा हो. ॥ राजाधिराज० ॥ ३

कृष्णवर्णन.

गोविंद गाणें गाईच्या गोठणीं गातो. ॥ ध्रुवपद. ॥

रेखकुलिशअंकुशासहित, यवनिशाण चरणीं, कुशांत फिरतो, विशाळनयनी, निशारमणसम खुशाल वदनी, दशा तरुण वय, घशांत पिकरव, दिशा उजळती, तशाच व्रजवधु, सर्वे बहुतशा, पिशा गळितशा, सकाम विवशा, तशांत हरि, आरशांत प्रतिसम, बसोनि विशोकविग्रह अशोकतरुतळीं, किशोरयशोमती, आशाहि मतिसुततो. ॥ गोविंद० ॥ १

नंद पशुपति वंश, गोपिरदंश, अवरिं भृतवंश, नाळलसदंश, हंसगत हंसवाह अवतंस, कंसविध्वंस धेनुपदपांसुसहित तनु हस पुरवितो, ध्वंस भवाचे लौकरि परि हरि तो. ॥ गोविंद० ॥ २

मोरमुगुटवनमाला वस्त्रें त्याला, निजव्रजबाळवेष्टितगोपाळासह करि दधिकाला, निर्विकल्प परम देत सुखाला, शिवसनकाला लाभतांचि मनिं उत्सव झाला, सुरादिकांला हर्ष मनाला, पाहतां श्रीनंदनंदनाला, आत्मसुखाचा पूरचि आला, पूर्णब्रह्म निरंतर अवतरला जो, सुरहरकुहरगत, तमोहर व्रजजनिं विहरत तो. ॥ गोविंद० ॥ ३

चामर वारिति, वलयसहितकरि, कुवलयनयना, धवल धाम, शिवनवलनवल, नवनीतकवळमह, कवळिति गवळणी, जवळ बसुनि सुख, निवळ निवळ घेति, पोवळे दंट सम, कोंवळे ओट वटपत्रपोट मृदु, कंबुकंठ वैकुंठनाथ अति, उत्कंठितरव त्या कंठीं धरुनी, अकुंठित काळ कंठीतो. ॥ गोविंद० ॥ ४

ग्रह वालिमकांत तेजें प्रेम विभागीं निरागिणी, समजनि लागुनि परमविरागी निरागिणि, प्रिया गोप ऐकूनी मुरली, नाग सरसा न सांडुनि, अवसर साधिति, हस्ति हस्त सर मोत्यांचे सर, वांसरमणिसम बेसर नाकीं, केशर निढळीं, ईश रमविती, रासमंडळीं कान धरुनियां, तान अलापिती कान देति, बहु मोल दानमान, देहेभान रहित, रसपान करुनि, थै थै थै थै पैंगत पैंगत पैंजण, रुणझुण वेणु, मिलित डफ ढोल नाद, ब्रह्ममुसावत, मृदंग अद्भुत रंगतरंगीं दंग होती, सुरअनंग भुजंग, विहंग अचलित, समाधिसौख्य उपेक्षुनि, मुनिजन, अंतरिक्षगति रक्षि क्षितिवरि, अमृतप्रभु वरदायक श्रीहरि तो. ॥ गोविंद० ५

---

१. चंद्र. २. कोकिलस्वर. ३. गौळणी. ४. कमलनेत्रा. ५. सूर्य.

कृष्णवर्णन. (हिंदुस्थानी कटाव.)

गोकुलकी क्या कहूं बडाई ? जहा खेळत फणपतसाई. ॥ ध्रुवपद. ॥

कोई न पावे जाको पार—निर्गुण निजानंद निजसार, इह जगदंबरको करतार, धरिये निजलीलाअवतार—जलदश्याम —कौस्तुभमणिराजित, जलजकंठ—कानमे कुंडल, मंडितशुभ— मंदहसितमुख मधुर वचन नवकमलनयन सुखसदन सगुण शशिबदन रदनछब, रतनतनक—निरंकारसाकार सुरत वसुदेव जानकर चकित थकित स्तुति करत पुनितपद जुगुल उपरक्रुत नमस्कार वहु पुनित पुकारत देवकि उठाय जयजयकार किन्हो नंस्कार परमकर जोरजोर निजबृत्त कहत कर लेत चलत भगवंत बचनसों वंद तूट गये कबार[1] ग्वृले रछक[2] भूले सोय रहे सब घोर भई निशि बादल आये मलय पवनघन गरजगरज बिज दामिनिदमके अंबर चमके रमुकझुमुक जलतुसार लाग्यो बुंद परे हरिभिगत जान फन सेस धरे तनछत्र करे अहिरूप भयंकर विशाल देखे कंपन लाग करपंकजपर पंकजलोचनधर संकटमो करारसे जमुनातट पायो तब जमुना भरपूर भरी तट[3]उमंड चली जल प्रवाहदुस्तर तरल लोल कल्लोल भवतबिच अवर्त अगनित न्यहारके[4] मन उतारको कछु पार न पायो मुरारके पदप्रतापसे नदि झरारके द्वयभाग भई पदबाट दई बृजसुमारमेगोकुलमो आये जोगे[5] माया वह जनी जसोदा भूल रहे सब कौउ न पूछे इतनेमो हर पलंगपर पोहडाय कुमरि लिये तब जागृत बालक देखतही अल्हाद भये है तब सब बृजजनमंगल गाये भेरि बजाये हरख बढाये बिप्र बुल्हाये मंगलजल पशुपाल कन्हाये देवदुंदुभी नादामोद प्रमोदकर भइ सुखकर दाई माई ॥ गोकुलकी० ॥

कोन पावे ज्याको पार, सब घट पूरन अपरंपार, निर्गुन निजानंद निःसार, धरि है निजलीलाअवतार, जब कौंसनका कारागार, तव त्रिभुवनसुंदर मोहनमाधव घनश्याम पीतांबरधर, कर शंख चक्र, शिर मुकुट, खचित श्रीवत्स हृदय, गले बैजयंती माल लटकधर, कौस्तुभविराजित नलिनकंठ, भुज भ्रुकुटि घ्राण हनु, बाल बाल तनु, कानन कुंडल, मंडितमुख श्रीखंडतिलक लघु, अलक कुटिल मृदु, कमलवदन हरि मंद हसित, अतिललित अधर, है मधुर बचन, शशिवदन मदनछब, रदनतनक, हरि मदनजनक, शिवसनकवरद, कटि कनक बसन, करिं कटक प्रमुख सब अलंकार सह, निरहंकार ओंकार, मुरत साकार सुरत. ॥ गोकुलकी० ॥ २

---

१. द्वारं. २. रक्षक. ३. दोन्ही तटांवरून. ४. पाहून. ५. त्या योगमायेस यशोदा प्रसवली.

कृष्णलीला.

हरिविण गमेचि ना ग! मज माये! । गोकुळ करूं मी काय?॥ ध्रुवपद.॥

खेळे, आंगणि लघु खेळे, घेवुन करी चाळे, मागत दधिगोळे, न देतां अवगळे, दापितां चोळि डोळे, चोरुनि दधि पळे, पडतां आडखळे वाजति वांकि वाळे, कौस्तुभ कंठीं रुळे, [1]आपद वनमाळेसहित केश काळे, मोराचे पिच्छ निळे, मस्तकिं अनघाळे, खोविले कंज काळे, स्तभन परिमळे, वसंत वरि लोळे, रेखिले रम्य टिळे, कुंडलमणिकिळे, जुळिता काय कुळे, शशांक सूर्य किळे, पाहतां मुखकळे, कामाचें मन भाळे, ते मूर्ति वेळोवेळां स्मरतां पाप जळे, मनाचे मळ क्षाळे, वेदाचें भान गळे, संसारभ्रम टळे, पाहतां मुक [2]बोले, यापरि कृष्णलिळेसारखें सुख निळे, कधवां प्राण पळे, हृदय कळवळे, पडति पोटिं पिळे जयासि त्यासि कळे, यापरि आन बाळे, यशोदामाय लोळे, दाटलें प्रेम गळे, भंवते वधुमेळ, टखुनि बोले, 'आणा आणा वेगिं तान्हा कान्हा पाहिना राहिना राधेसदनीं.' ॥ हरिविण० ॥ १

घरीं, न राहे क्षणभरी, धुंडाळि व्रजपोरी, [3]निशिचे अवसरीं, कवाड टणत्कारी, गोपाळ वरोबरी, नवुनि दधि चोरी, पात्रांत पाणी भरी, निजल्या गोपिनारी, मुखासि लोणि सारी, बिंटाळ घालि वरी, टकण लावि द्वारीं, देहाचा परवारी, वांमरे सोटी सारीं, एकिचे आळंकारी, भांडण परस्परीं, लावुनि पळे दुरी, ऐशिच घरोवरीं, क्रिडला नानापरी. एकदां इंद्र वैरी वर्षति शिळधारी, धरिला बोटिं [6]गिरी. सर्वेचि अघा मारी, मुष्टिक बळा वैरी, केशिया तृणा मारी, नाचला सर्पाशिरीं. धाडिला दिगंतरीं, गोधनें पायिं चारी, विचित्रवेषधारी, मुरली मनोहारी, अवहित अविकारी, तो बाळब्रह्मचारी, म्हणवि व्यभिचारी, जो सुरां साहाकारी, होवुनि अवतारी, चरित्र विश्वा तारी, तो बाई! माझा सांवळा गोवळा प्राणविसांवा असावा, त्याचा वियोग नसावा दिनरजनी. ॥ हरिविण०॥२

द्वारीं, बैसुनि खडे मारी, सांगति मज पोरी, घागर शिरिं भारी, त्यावरि जळ भारी, टेवुनि झणत्कारीं, त्या गौळणिच्या हारी, चाखति मारिपुरि, मागुनि पाय धरी, चिमटि चहुं करीं, कंचुकि मुक्तहारी, एकिची काढी शिरी, एकिचि फेडि निरी, न टेवि कांहिं उरीं, दुजिया डोईवरी, मथुरे जातां नारी, वाटेंत पूतनारी, आडवि नानापरी, म्हणे, 'मी अधिकारी, नंदाचें नाव करी, झोंबुनि बलात्कारी, दान दान-

१. पायांपर्यंत. २. निवे. ३. रात्रीचे. ४. मांजर. ५. पाणी. ६. गोवर्धन पर्वत. ७. कालियमस्तकीं. ८. पंक्ति.

वारी, दांडुगा सुरासुरी, आणिक बाइ! थोरी त्याचि तुं अवधारीं, गाईले मुनीश्वरीं, अखंड वेरझारी, नारद नमस्कारी, वाणिति शिवगौरी, राधेसि म्हणे नवरी, राजेश्वराचे गौरी, सांवळा माझा हरी, शोभत सरोवरीं, त्या यमुनेच्या पारीं, हिंडतां पादचारी, घोंगाट परिचारी, विराजे वेणुधारी, कोठें तो सुखकारी, गेला वो! मज सोडोनियां वैरी, मायबहिण मोहनी, काय सांगुं मी आझुनी, सखे साजणी. ॥ हरिविण० ॥ ३

मोठा, खणीक दधिघटा, प्राशित[1] वटघटा, म्हणोनि नारिहटा, उलांगतरि हटासि, पेटे गृहवाटा, रोधोनि करि चाटाइ बहुतचि घोटा, चरोणि मनगटा, नाथ बोले गटाच रम्य देवखटा, धरिले देवगाटा, गिळित गटगटा, हांसोनि जगपोटा, जाणोनि काळभटाच्या मागें लावि पाटा, दिकाहि काळरिठा, असुरबळ कटातमारि बळकटा, सतत करि अवघटा, माज कटकटा, सांगति उरगटा गौळणि दुरगटा, बोलति सटसटा, रुरुया दोरकटा, सिव्लावि वोथिटा, आंगोळ्या दोन्हि माठा, लाविति चारि बोटांच्या माजित ने फांटा, पडिला मग ईटाइ त्यासी भेटावयासि पूर्ण सांठा पाहिजे पर लाधला साधला हरि हातीं सोडिला, मथुरेसि म्यां धाडिला नये फिरोनी. ॥ हरिविण० ॥ ४

पोटीं, दाविल्या विश्वकोटी, शकट पायिं लोटी, पूतनाप्राण घोटीं, द्वारिंचे द्रुम लोटी, काउळा करपुटीं, चिरीला नदितटीं, वणवा मुखिं चाटी, धेनुक निजजेठी, मारिला उठाउठी, दुधाची प्रीत मोठी, भरोनि मागे वाटी, बोबड्या बोले गोष्टी, चांगली हनुवटी, मोहनमाळ कंठीं, बांधिली विरगुंठी, मिरवे मनगटीं, सुगंध गंधउटी, घेतली बरवंटी, कासिला पितपटी, अगाध बहुवंटी, कनक मनगटी, मुद्रिका व्योमवटी, मोहरि वाहे होटीं, ऐकतां पडे मिठी, तयाची हातवटी, कोणासि नये घाटी, सुवर्ण सूत्र काठी, सुनिळ समवोटी, विराजे करकटी, चालतां पायिं पाटी, सांगाते गोपदाटी, आरत्या रत्नताटीं घेवुनि वधुथाटी, धांवति पाठोपाठीं, कालिंदीवाळवंटीं, होईल कोणा भेटी, सुनिळतनु गोजरी गोमटी, अतिसाजरी धाकुटी, आणा आणा गे! निकटी, बोटिं धरुनी. ॥ हरिविण० ॥ ५

मेला, अक्रुर गोडबोला, कोठुनि येथें आला? नांवाचा घास केला, भोळुव अवगळा, साष्टांग सकळांला वंदुनि दिसे भला, ऐकुनि त्याच्या बोला, नंदही वेडावला, उद्धव कवणाला, न कळे सखियांला, नाहिं गे! चोजविला,

---

१ प्राशन करी.

सजोनि छंदेनाला, द्वारांत उभा ठेला, कांहीं उऊलिला, रथांत बसविला, सारथि स्वयें झाला, क्षणांत मथुरे गेला, देखतां कृष्ण नेला, गोविंद गुणाथिला, पुसुनि मज गेला, ते वेळे स्तन प्याला, सप्रेमें आलिंगिला, हृदयिं रेखियला, विसरूं केंवि त्याला, दैवासि लाधियला, कृष्ण दधिकाला, प्रसंगें आठविला, स्वहस्तें जेवविला; वांटिता बोदनाला, दुर्लभ विबुध्याला; स्वानंद प्रगटला, देखुनि दिव्य लिला, न साहे ब्रह्मयाला, घालुनि तेणें घाला, ने वत्स वत्सपाळा, कृष्ण जिंकवला, तितका स्वयें झाला, ब्रह्माहि लाजविला, वेणुहि वाजविला, त्रिभंगि ठाण देहुडा पाउलीं, कान्हु कानडा, वाटेसि पावा रोकडा; दाम ठेवूनी. ॥ हरिविण० ॥ ६

पाणी, दावुनि मागे पाणी धरुनि स्वयें फणी, नाचत खाय लोणी, मेखळा रुणझुणी, चिमणा चक्रपाणी, साजती बाळलेणीं, लाजवि दिनमणी, सुंदरिशिरोमणी, सधैर्य रत्नखाणी, पाहतां सुरधर्नी, तयासि दृष्टि कोणी, लाविल बाइ! झणीं, यालागिं तेचि क्षणीं, उतरि निंबलोणी, बोवाळी चक्रपाणी, घरांत वेगीं आणी, गोवळा गोपांगणी, खेळत गुणागुणी, मंजुळ गाय गाणीं, बोबडी बोले वाणी, सांवळा स्वयें गुणी, वेवुनि लघुफणी, राधेची घाली वेणी, वृषभ धनुवानी, दोहिला बाळपणीं, भरली सांजवणी, विस्मित गवळणी, त्याहुनि शतगुणी, कौतुक सांगातिनी, पाहिले निजांगणीं, तो देव चूडामणी, दाखवा अज कोणी, करित विनवणी, सेवित पाय दोन्ही, यापरि नंदराणी, चिन्मय गुणागुणी, तो बाई! माझा सांवळा गोवळा प्राणविसांवा असावा, त्याचा वियोग नसावा दिनरजनीं. ॥ हरिविण० ॥ ७

कृष्णलीला.

(हिंदुस्थानी कटाव.)

श्रीवृंदावनमो यदुराज बिराजत है. ॥ ध्रुवपद. ॥

गीतनृत्यगति, हावभाव किती, धिमिकिधिमिकिधिमि, मृदंग नववन, घोर गर्जे पखवाज राज सीसाज ताजकी, अवाज गेहरें, परन होत यत, झननं झननं, झनन झांजरी, इतन मोलकी, ढोलकी गत, घुम घुम घुम घुम, नाद जम रह्यो,

---

१. कटिभूषण. २. लहान. ३. दृष्टीचा अथवा पिशाचबाधेचा विकार न व्हावा म्हणुनि मीठमोहऱ्या व निंबाचीं पानें हीं लहान मुलावरून ओवाळून टाकणें यास 'निंबलोण उतरणें' असें म्हणतात. हा एक प्रकारचा तोडगा आहे. ४. गंभीर.

तांमो मुरली, तननं तननं, उपज अलोटी, कोयेल कंठी, कृष्णकंठसो, लपटलपटके, तानलपटके, निपटैमुलायम, तीन ग्राम यकवीस मूर्छना, यकसो येक, अलाफ सवाई, मुखी हो वृखभानजवाई, उप्पर थाट, बिमान सुरनर, गुमान अमृतरायनें, अधरांगुलि दे दे थकित रहै. ॥ श्रीबृंदावनमो० ॥ १

कृष्णलीला. (२)

श्रीबृंदाबनमो अजपत ब्रिजराज बिराजत है. ॥ ध्रुवपद. ॥

घनतरबरसुरतरुकी छाया, कमल कर तक्त बिच्छाया, तापर सजल जलदसमकाया, मोरमुगटसिरपेंच बनाया, संगराधिकासह ब्रिजजाया, परब्रह्महर तिनको पाया, नैननमों भरपूर समाया, मायामे नटभे कछु पाया, बाकाबनमाली मन भाया, महलसराय मोहबादरी, हरसखि नादर, दामिनि सुंदर, बनिअनिआदर, कोदरवारन आदरबासुरको प्रबला, असुरखल प्रतापकार प्रभाकर प्रस्तुती, प्रभुप्रसादकार प्रमदानी, कमलनि प्रयानिका गतिप्रफुलित मतिसो, प्रबुध प्रबीन, प्रगट प्रेम ते परमपुरुख संनिध सेवा कर है ब्रिजजनहरिसेवा कर रहे. ॥ श्रीबृंदाबनमो० ॥ १

बेठे शाम महामरकततनु, तापे मोरको चामर बीजित, कामरसिक सखीकार, लिये, धामरहित भई शामनयनकु, नाम शरनमो, पामरसमकर, रगरिठारी, त्यजी अटारी, बिपुरपुरकबती, अलकसवारत, ललितसुललना, नहि कच्छु तुलना, काननिकट अति, मानवती मृदुपान खवावत जांबुनदछबि तांबूल लिये, कंबुकंठगति अंबुज करसो, अंबुपान करवावत दूती, श्रवणमकर मनु मुखि अधर अनुग्रह, ग्रहसी ज्याके, सन्मुखदगते पाच्छे सरकत मनु उन्मन मोहे. ॥ श्रीबृंदानमो० ॥ २

श्रीपति कुंजनिवासि सहसआया, अविनास निजरासमंडलमो असपाया, सहभास सकलकु, एकएक गोपी एक नंदलाला, भुजपर भूज भुजंग विशाला, करमहेकर कुकुट रसाला, मालाकार भई ब्रिजबाला, मरकत मजनिभ श्रीगोपाला, सुवर्ण नमनी त्रय अधर प्रवाला, मर्द गर्द जामनि जुथजुथमो, नवघनमो डारी, जुंगल जुंगल राकेंद्र उजारो, कवन ग्यान उपमान सवारो, गुन गाय भवबंध न करे, जमुनाजलकल्लोल, लोललोलका रज, कुंजके कुंज फुले अलिपुंज लुंजहि गुंज तनहि मोहे गुंजरमतहे बेटे नांद सुश्वद, लेत अनुवाद, बिना उन्माद मगनधुनि अपनि कच्छुना कहे. ॥ श्रीबृंदावनमो० ॥ ३

१. त्यांत. २. कोकिळ. ३. अति कोमल. ४. वृषभानूचा जामाता.

गीतनृत्यगति हावभाव इति धिमकिति धिमकिति, धिमि धिमि धिमि धिमि— घोर गर्जत पखवाज साजकी, अवाज गहेरी, परन होत सननननननननन सननं सननं, झ्यांझरि इतनमोलक, ढोलकी गत, घुंघुंघुंघुं मोरचंग, तार गुंगार उठतु है एक सखि मुख ते तत्थैया तात्थैया कवितकार कहत इत पायल, नरतन चाल चलत घुंगरु छुम छुम छुम छुम नादजम रहो, तामो मुरलिया तननं तननं सारिगमपधनिसा, सानिधपमनंग स्वसुरावर्तनि उपज अनोटी, कोयलकंठी, कृष्णकंठसे लपट, कपटकी तानलपटकी तिक पट मुमयन तिनग्राम और एकहि जो गगनहवाई, खुसी होत वृखभानजवाई, कपित सुरसुरि रागरागिनी, कवित, ध्रुपद त्रिवट पंचदर पंचगीत और प्रबंध सुनि सुनि, ठौर ठौर गंधर्व गर्वहत, उपर थाट बिमानी सुरमुनि गलित गुमान, अमृतराग प्रभुलीला देखे, अधर अंगुरिया देह थकित रहे सुरनर किंनर, यकित रहे नारद तुंबर थकित रहे. ॥ श्रीवृंदाबनमो० ॥ ४

नारदी.

भवभ्रम हा नारदाचा श्रीकृष्णें सर्वहि हरिला ॥ ध्रुवपद. ॥

ब्रह्मभूत अवधूत पूत जो सूत हरीचा प्रियकर नंदन ब्रह्मसनातन नंदनवनिचा आनंद भोगी वृंदसमाजीं, मुकुंदस्मरणें सदा विचरणें, भवभयवार्ता कधींहि नेणे, समुद्रउदरीं मत्स्य कच्छ ते रमतां देखुनि हृदयसंपुटीं कष्टि जाहला, 'प्रपंच आम्हीं नाहिं पाहिला, जन्मभार हा व्यर्थ वाहिला, द्वारकेंत श्रीकृष्ण विष्णु गोपाल बाल तो कृपाल आहे, मुढाळ मौक्तिकमाळ घाली, शील माल वनमाल शोभती, मयूर पिच्छ ते मुकुटावरती, सहस्र सोळा नूतन नायका अष्टनायका यदुकुळटिळका कटकाचा पति अटकावचि त्या, काळिसांवळी असो बावळी शक्ति नसो अशक्त असो वा मागुनि हरिसी विषयसुखासी भोगुनि देऊं त्याची त्याला. ॥ भवभ्रम० ॥ १

म्लानवदन अति अस्वस्थ होवुनि सलज्जमतिनें जवळ जाउनी, 'गृहांत आमच्या नसे कामिनी, चैन पडेना दिवसयामिनी[1], अग्निहोत्र मज अवश्य घेणें, अनुभवोनियां पुनरपि देणें, अभिलाषाची वृत्ति नेणें,' रमाकांत एकांत पाहुनी, 'कांता तुमच्या समीचीन[2] घरिं कमीचि नसतां' शुद्ध बुद्ध तो मुनिवर वदला, विपयसर्प कंदर्प झोंबला, भ्रमला जाणुनि अबला मागे कमलापतिचे करकमलानें कमलोद्भवसुत धरि करकमला कमलनाभ तो प्रसन्न वदला, 'जयीं स्थळीं

१. रात्र. २. उचित, योग्य.

मी नसेन स्वामी! तया स्त्रियेशीं निजसुखधामीं हेतू पुरवा, तुरवा कांहीं, बरवा प्रपंच नीट करावा, वाहवा तुमची जनांत होइल, मनांत कांहीं विकल्प न धरा, अधरामृत तें पान करावें, अविलंबानें शीघ्र उठावें,' ऐसें पाहुनि त्वरित निघाला, पाहात चालला त्या श्रीहरिला, भामेमंदिरीं कृष्ण निजेला, कालिंदीला घेत कडेला, लक्ष्मणेचा निजकर धरला, जांबुवंतीनें विडा अर्पिला, मयूरभद्रा चुरि चरणाला, मूळ धाडितो त्वरित मुनेला, स्वयें घेउनी कडे मुलांला, मंडप बांधी व्रतबंधाला, ऐसा झाला भरोनि उरला ठायीं ठायीं सर्व व्यापिला. ॥भवभ्रम०॥ २

लज्जित मुनिवर बहुत होउनी अर्जित हरितें, 'ऊर्जित आमुचें कधीं न करिशी, तुझीच मर्जी, तसें अचरसी,' म्हणउनि मुनि तो करि स्नानासी दिव्यरूप ते रंभा नटली, चीर कंचुकी अंगीं तटली, नाकीं मुपाणी प्रभा फांकली, पुष्ट कुचद्वय उदर त्रिवळी, प्रथम बुडीशीं सगर्भ झाली, साठ पुत्र एकदां प्रसवली, प्रभव विभव पुढें शुक्ल प्रमोदित, ऐसे साठी विऊनि पोटीं धीट नीट उभि कपिला षष्ठी, या विषयाची न तुळे केवढि गोष्टी कटिं लंगोटी, कठिण काळ भज प्राप्त जाहला, कपटी हरिनें अपटी दिधली, ईश्वरमाया पूर्ण पटली, तुटली ममता छेदि अहंता, अमृतेश्वर दास म्हणोनि पाळि आपुला. ॥ भवभ्रम०॥ ३

द्रौपदीवस्त्रहरण.

या पांडवांचा श्रीकृष्ण दास जाहला. ॥ ध्रुवपद. ॥

स्त्रियामंडळीं मग पांचाळी, 'त्राहे[१] त्राहे गा! वनमाळी! काय विधात्या! लिहिलें निढळीं, दुःशासन हा कली मातला[२], पाहुन मजला केश आकळी, बळी हे पांडव झाल निर्बळी, सुकेश कुरली ज्यानुक बाळी, वोढुनि पाडी, धरि करकमळीं, गळित झालें मी ये काळीं, शेळी पाहुनि व्याघ्र रांदळी[३], बैस्तरुपें[४] ही सर्व मंडळी, मुखकमळींचा शब्द निघेना, कृष्ण विष्णु गोपालजीवना, गोपीवल्लभ गरुडवहना, भक्तकाज प्रल्हादरक्षका, सुदाममित्रा परमपवित्रा, सूत्राधारी, जगचालका, नंदबाळका कालियमर्दन, कालिंदीतटीं विहारकरणा, गुंजाभरणा, कमलाक्षा कमलोद्भवपीता, कमलाकांता; किल्मिष[५]हरणा, राधावल्लभ भक्तवत्सला, कूळदीप तूं यदुवंशाला, मत्स्य कच्छ वाराहावेषा, नरहरि वामन फरशधरा तूं, राम कृष्ण तूं बौद्ध कलंकी, अनंतरूपा, अनंतशायी अनंतगुणी ब्रह्मांडनायका, कपटरूपें पूतनाशोषका, पयदधिनवनितकवळ-

---

१. रक्षण कर. २. माजला. ३. रंवदळी, चवताळून हातपाय हापटीत येई. ४. बकरा. ५. पाप.

भक्षका, कागरुपें चांडाळखळानें, कुशब्दबाणें करितो जाचणी, जननि ग! माझी कृष्ण माउली, या समयासी दूर राहिली, असति तरी मज करिति साउली, धांव धांव हरि! लाज चालिली.' वचन ऐकुनी लगबग उठला, ताट झुगारुनि ग्रास टाकिला, सत्वर भगिनीपाठिं राहिला. ॥ या पांडवांचा० ॥ १

दु:शासन निरि वढी तांतडी, चिरडी तांबडी आणि चौकडी, घडी पाहतां घडी रुंदली, चंद्रकळा मग सुसिला अंकीं, राधाबळना, मावळ पोकळ, रंग सुरंगी दुरंग दिसती, मग नारायणपेठ निघाली, सफेद बारिक उंच गुलाली, मुगे हिरवे, वरुनि जांभळी, गुलमट कलसे, घटमुठ दिसती, हुमनाबादी, निपटनिरुंदी, कलबुर्गी, हलबुर्गी लुगडें, सोळा हातीं, रुंद धडोती, तऱ्हेतऱ्हेचे, नवलपरीचे, जरिकांटाचे, नवखंडांचे, जरीबादली बूटछिटाचे, किती नांव हें घेऊं पटाचें, पैठण रोजे उंच किंमतिचे, पुणें देशी, अंजिरी तऱ्हेचे, तऱ्हा फुटानें, उडीद दाणे, खसखसित कपिला, अक्कलकोट सोलापुर उदगिर बारिकयेली त्या घनवेली, तुळजापुर वैराग बारसी बनारसीचे भडक झळकले, जालनापुर वैजापुर यवलें लखलखीत हे दिंड निघाले, महेश्वर धनवाड, आणिक गज रायचूर हे, मोतिचूरचे, नागपटीचे, धटी गहनगोमटी निघाली, माव अष्टिचे कटीं वेष्टिले, मुठिंत माय भरजरी सिलारी, जरीकिनारी, भरतारी मग, शालु पाहुनि, अरी म्हणतसे घरींच ठेवा, मवाज करणे, करनाटक बुंदेलखंड हा गौडबंगाला, वसन फेडितां हस्त गळाला, चंदाचंदी ओर कलंदर, वंदर सुटले, सुंदर हस्तें चित्रविचित्रें, सुवर्णवर्णी, केतकपर्णी, पीतपट्टकुळ काशीचा, रंग पाहातां अस्मानीचा, मुगा तपसिला, सवें सोडिला, श्रीनगरचे, नगरसगरचे, नागपूर भरपूर धडीचे, ताडपत्रि मग विणून सूत्री, पाहुनि नेत्रीं, म्हणती वक्री, साधु वर्णिती माय सुपुत्री, पुतनारीनें फार वेष्टिलें, फरमासीनें वकिल धाडिला, ऐकुनि साहती त्या भगिनीला, पीतांबर खंबाइत जैसा अंबा नेशी सांबाजवळी, बिंबाधरि जगदंब शोभली, शेट होवुनी पेट आणिली, द्रुपदसुतेची लाज रक्षिली, पतीव्रता ही मनीं क्षोभली, भीष्म बोलिला तंव अंधासी, 'तूं भ्रमलासी, तुझिया पुत्रें वंश खंडिला.'॥ या पांडवांचा० ॥ २

द्रौपदीवस्त्रहरण.

पुढें तरि कृष्णा! बहिण तुझी मी, साची जन्मलीं, देवकिउदरीं, स्नेह सुभद्रेच्या परिवारीं, लोभ न सांडीं सख्या मुरारी! हे पुतनारी! अगबग मारी

१. या कटिबंधाचीं ४ कडवीं आहेत. पैकीं आम्हांस शेवटचीं दोनच उपलब्ध झालीं.

लीलाविहारी, कुंजविहारी, कठोर होसी तूं झणि अंतरीं, नको नको रे हरी! नको रे! उगाचि पाहसि कां निर्धारीं? अससि अससि ऋणि हरिभक्ताचा, पिता जसा धरि स्नेह सुताचा, त्याहुनि त्याचा अधिक कृपेचा, किति म्हुनवाचा वदुं रे! असि वाचा, वदली वदली, परि हे चुकली खरि दास तुझे पांडव लौकिकी, सत्य ब्रीद हें साच करीं बा! ये समयीं जसि मोकलसि, मज कोण सोडविल तुजवांचोनी दीनदयाळा पतितपावना, येऊं दे करुणा, नंदनंदना! काय करूं परि हरि! दुर पडला तुझा गांव. ॥ ३

द्रुपदतनयेचा मुखशर सुटला, श्रवणीं हरिचा, रुचि कड तरला, तेणें झडकरि वेध लाविला, सुखनिद्रेचा विधु डोहळिला, पदें झिडकाउनियां भी-मकीला, सर्वेचि उठला, चक्र धरूनि उभा ठाकला, धांवसे गजबज सैरा, हीतपटाच्या खोवित पदरा, क्षीरोदक रुळत फरारा, उडत सांवरी कबरीभारा, किरिट मस्तकीं दर्डपित स्वकरा, वैजयंति कंठांत चमकति, वनमाळा रुळताति प्रभेति, पायिं नूपुरें रुणझुणताती, त्यजुनि वहन मन पवन त्याहुनि, अति वेग करुनि मग धांवत आले, वस्त्र पुरविले, अहंभाव दुष्टाचे हरले, धर्मादिक प्रेमें तोषविले, द्रौपदीचें बहु चित्त रक्षिलें, असेंच करित हरि, त्वरित त्वरित मग, अमृत वदे हरिभजनीं आवडि लाव. ॥ ४

द्रौपदीवस्त्रहरण.

(हिंदुस्थानी कटाव.)

महाराज द्रौपदिके काज गरुडारूढ दुडदुड [3]दौरे. ॥ ध्रुवपद० ॥

कपटी काहा करे दै मारे, कपट कर कर फांसे डारे, कपटी कौरव दु-र्जन हारे, कपटें पांडव जीते सारे, निपट कपट कर लपट रहत रिपु, अपट अपट रहे चपट न काजे, खटपट निपट करे तन दुर्जन बिपत करत [4]मोहे सिताब भैया दौर करो तो रहत शरम प्रभु बेग पवन रथ [8]तेजी [9]जोरके पांउपे-योद नही तो आपने दौरे. ॥ महाराज० ॥ १

भैया भगतराज प्रभु प्यारे, भैया बळिभद्रसों प्यारे, भैया शूर बीर हत यारे, ऐसे नर कौरव संहारे, कवन काजपर विलंब कीनी? कैंवलों अपनो प्राण धरूं मै, मान जाय अपमान आवे गो, लाज गई नाहीं रही सरम कछु, [11]अंस

---

१. वेणीला. २. पुष्पमाळा. ३. धांवे. ४. विपत्ति. ५. मला. . लवकर. ७. बंधु. ८. घोडा. ९. झुंपून. १०. कोठपर्यंत. ११. वस्त्र.

जाय अपजस आवें गो, देस देस अकीर्ति होयगी, इस कारण प्रभु सीसें नमाऊं, राख लाज मै शरण आयकी, सिताब भैया साहेब मेरे भक्तकाजपर बहोरे. ॥ महाराज० ॥ २

पटपट्टन काशीते ल्यावे, पैठण ज्याहलनीं मंगवावे, कौरव छीनत हारी आवे, प्रभुजी आपने बेहेनको पेहरावे, जेर्द लाल सो सफेद कौरे, नील गुलाबी गुलाल चीरे पीतांबर रंग केसरी, जरीकुसंबी गुंलेअनारी रंग किमारी, नरम रेशमी, बोहोत रभासा, मोल हजारा, अमोळ सौरी, जडे जोहरे, अंचल सारे सरस किनारे, जैसे तारे, अजब प्यारे, न्यारे न्यारे तापरवारे, लटकत मोती छुटकत पल्लव झटकत कौरव कलाबतूके, चिकन कसीदा, तार सुनेरी झुने रंगके, अबहि दुशाला दिल्ली लाहुरी, करनाटकके बंदरमछरी तैलंगनके चंदिचंदावर, जुन्नरके कलसपाक, कल्याण कनोरी, ताडपत्र सातारा पुना उज्जन सारी, खंदार दक्खन गौडबंगाला सबमुलताना, गांव उदेसी वराड बावन रूप कोंकणी, बिलायतसे पटभर ल्याये, उचित नावसे हलक पदरपर खिलक जनावर मुलुक मुलुकके, हंस मोर और चकोर तोते, सिंह चीते, हरना भैसा, बाघ रीछ और हाती घोरे, गऊ बैल रथ चंद्र सुरज और चक्र निकारे भांतभातके तऱ्हेतऱ्हेके चित्र बिराजत निरंजन अमृतराव प्रभु देत बेहेनको अपने करसो जोरे. ॥ महाराज० ॥ ३

मृत्तिकाभक्षण.

बाळपणीं हरि रांगत रांगत आंगणिं येवुनि कौतुक केलें. वृंदावनिंची लाल मृत्तिका पाहुनि लोचनिं करीं घेवुनी. जवळि यशोदा धांवत आली. मुखामाजि करपल्लव घाली. म्हणे, 'मुरारी! माति भक्षिली? काढीं.' म्हणुनी श्रीमुख उघडी हरि, तंव कौतुक देखतसे. सत्यलोक कैलासपतीसह चंद्र सूर्य नवलक्ष उडुगणें, सत्यमृत्युपाताळभुवनही, शेषशायि नारायण देखे, सप्तद्वीप आणि मेरुशिखरही, ऋषिगण किन्नर सुरवर मुनिवर विद्याधर गंधर्वनगरिंचे, वामन भार्गव राम कृष्ण हरि बौध्य कलंकी पाहे वदनिं अवतार हरीचे, नारद तुंबर सर्व चराचर अद्भुत भ्यासुर राक्षससेना रावण रघुविर वानरसेना, पांडव, कौरव, वीरभारती, सागरसहित चौदा भुवनें जळचर वनचर भूचर खेचर विश्वरूप चौऱ्यायशीं लक्ष गति ॥ १

१. मस्तक. २. पिवळा. ३. काळे. ४. डाळिंबाच्या फुलाच्या रंगाची. ५. साडी. ६. पृथ्वीतील एकंदर आपदें. ७. कीर. ८. मखमल. ९. शोभत.

शिष्ट वशिष्ठ पराशर वाल्मिक व्यास महामुनि गौतम विश्वामित्र अगस्ति गालव भार्गव ऋषभदेव कपि सनकादिक शुक नारद अत्री कपिल काश्यप दालभ्यास्तिक वामदेव श्रुतदेव चमस जडभरत दत्तऋषि याज्ञवल्कि भृगु भरद्वाज उपमन्यु कदर्यु पुंडरीक मुनि मुद्गलकवि हरि मार्कंडेय अंतरिक्ष शाकल असित देव दुर्वास जैमिनी वैशंपायन धौम्य अंबरिष कणादमुनि कण्व पिप्पलायन. ॥ २

मृत्तिकाभक्षण.

(हिंदुस्थानी कटाव.)

ब्रजराजजीके दरसनको भये लोभी नैन हमारे. ॥ ध्रुवपद. ॥

पैकर[1] पूंतके[2], करमो दो कर मो धर राखत, लय छैरी[3] डरावत दइदइ मारे, मैं[4]लान मुंख[5] कर, हस हस हसकर, 'नहीं नहीं मृत्तीका खाई, झूट कहत बलभद्रभाई, सो तुम सांच न मानो माई! आव देखो म्हारे[6] मुंखमाई[7],' बदन पैसारत[8] तोमो[9], कैकै प्रकारके रूप, दीपदीपांतर, शशि सूरज नवलाख तारांगण, पंचतत्व तेजांबर धरनी, पवन पाणी चारों बानी, चारों देह चतुर्दस लोग, गया पैरंजाग[10], विष्णुकांची, आवंतीका, द्वारावति, गोकुल, कुलसुरबर, सनकसनंदन, बिद्याधर बहु, बिबिध देखकर, जैंसुमत[11] मनमों थेकीत[12] हो कर, कीरते[13] बखानत, पूरनब्रह्म परमात्म सनातन पुरानपावन पुतनाशोषण चंचलके चित्तनके चालक त्रिभुवनपालक! बालक हो कर, तुम जोते हम हारे[14]. ॥ ब्रजराज०॥ १

वत्सहरण.

ब्रजभुवनीं पूर्णब्रह्मप्रति ब्रह्मा पाहूं आला. ॥ ध्रुवपद. ॥

सत्य किंवा असत्य ब्रह्मा म्हणवुनी विधि करि काय कर्मा, गाई हरिल्या न कळे वर्मा, तेव्हां काळी आरक्त ढवळी निळी पिंवळी शिंगमोडी, नाना खोडी, पयासि थोडी, परंतु गोडी प्रचूर, वंध्या प्रसूत दुग्धा मैल सुगंधा मळ्यांत चरती, तळ्यांत फिरती, गळ्यांत बिरडीं युग्म लोडणी खैरीटीवरि लत्ताप्रहरी विशाळ कच्छा दीर्घपुच्छा जळाविण मासा तळमळे तैशा वत्सासाठीं धांवुनि येती, कान गोरे लहान वासुरे बैल पोरे चितळे मोरे मोठेमोठे हणम सोरडे, मोठेमोठे

---

१. भरून. २. पुत्राचे. ३. छडी घेऊन. ४. म्लान. ५. वदन करून. ६. माझ्या. ७. तोंडांत. ८. उघडून. ९. त्यांत. १०. प्रयाग. ११. यशोदा. १२. चकित. १३. स्तुति करूं लागली. १४. हारलें.

तावड हट्टे जैसें जैसें स्वरूप ज्यांचें तैसें तैसें कमलेशानें होवुनि धरितां विचरे वृंदावनीं परि अनुभव नकळे कवणाला. ॥ व्रजभुवनीं० ॥ १

एक वर्ष हरि धेनु जाहला, गौळीसुत नकळतही झाला, ऐसें नकळे गोपव्रजाला, तेव्हां वेडा वणजा वाकडा कुडा पावडा कुबडा लंगडा चिकणचोपडा मुका साबडा लुला खुळा पांगळा आंधळा, वळस वाढला, कपटी भोळा दळ अक्षद्वय अक्षें तिरळा सभाग्य दुबळा लावण्याचा मदनपुतळा काणा कहिरा आळशी बहिरा बद्धबोचरा कंद सुंठीसम दीर्घ दातरा काळा गोरा लहान थोरासमान गोरावर्ण नेटका ओठ तूटका स्थूळ रोडका उंच ठेंगणा वदे गेंगणा घट्टा कट्टा जान कट्टा ऐशापरि हरि धरिता जाहला. ॥ व्रजभुवनीं० ॥ २

वत्सहरण.

(हिंदुस्थानी कटाव.)

श्रीवृंदाबनमो अँजपत व्रिजराज बिराजत है. ॥ ध्रुवपद. ॥

सत्यलोकतें ब्रह्मदेव जब, गोपभेखहर देखन आये, गोवेंनके लँघु रँछपाल कँर पुच्छ धरत, सिर मोरपिच्छ, गरे गुंजगुच्छ, विधिलच्छलच्छ श्रीवच्छचिन्हप्रभु तुच्छ गन्यो बेल परिछवेको, बँच्छा बालसह सकल चुराये, एक बरस, दरसन बिन व्रिजजन तत गोकुलगन आप भये ग्रह ग्रहकी बछिया, नइ नइ अछिया, धारी धुमरी, कारी पीरी, हरी बिचित्रा, कपिला बरनी, प्रतच्छहरणी जे ग्रह जैसो रहे तैसो, रंग चाल खुर सिंघ भाल, गोपाल बाल सब बिष्णु अवतरे, ज्याको जैसो सुभाव तैसो, ऐन बैनको, नैनहीनको, बधीर कुबरे, पंगु दुबरे, तुटी पैन्हय्या, नई पुरानी, अपुन बिरौनी, लँकुट कँमरी, गलित पाँसुरी, धुनिन बासुरी, कुरुप सुरुप सब विश्व कृष्णमय त्रिलोकबिलोक, नमन करत एक व्रिजराजचरनपर आँनपर लुटित, कोटि कोटि कहे, मुरत आप मुरख बिसरे स्तुति गावत, पदपंकज पुनित रहे. ॥ श्रीवृंदाबन० ॥ १

कुंजवनविहार.

व्रिजवासी गोपि निघाल्या, । कुंजवनीं जात्या झाल्या. ॥ ध्रुवपद. ॥

पाहा कि चहुंवर्णाच्या नारी, नटल्या करून नटाला भारी, भेटूं इच्छिति प्रियम-

१. रमापतीनें. २. वृंदेच्या विहारवनांत. ३. गोपाळ. ४. गोपवेष धारण करणारा हरि. ५. गाईचे. ६. लहान. ७. रक्षपाळ. ८. हातानें शेपटी धरित. ९. बळपरीक्षा करण्यास. १०. वांसरें मुलांसह. ११. जोडा. १२. चांगली. १३. काठी. १४. कांबळी. १५. पासोडी. १६. घेऊन पडे.

दनारी, कथितों नामवाचणी सारी, गंगा यमुना सरस्वती नर्मदा त्रिवेणी कावेरी गोमती रेवती भागिरथी पार्वती अंबिका कृष्णा वैण्या भीमरथी गोदावरि अलका मंदाकिनि भद्रिका भवानी भोगावती भार्गवी भैरवी पुष्करणी चंद्रिका चांदणी पुष्पवती पुष्पिणी अंजिरा कंजाक्षी मीनाक्षी हरणी पद्मावती पद्मिणी हंसिनी कस्तुरी केसरी नागिणी चित्रांगी चित्रिणी रागिणी जाइ जुई सेवती माळती नारंगी केतकी मोगरा दवना तुलसी लवंगी चंबेली चंपा निंबी निंबोळी साळई बदामी सोनचिडी आणि चिडीफुटाणी दाळिंबी मैनावति रंभा सरी निरी आणि मिरी जवादी हिरी हिरकणी विजली मनुकि येसी तानी मनी गुजी आणि बजी सारजा चंद्रावळि रुक्मा राधाई सुलोचना उर्वशी तुकाई रमा सिता आणि तुळजाबाई सावित्री लक्ष्मी तुकाई कावेरी मंजरी जानकी जयंति कमळा मुक्ताई रेणुका बनाई भीमा भिवरा पाराई वाराई चिमाई कासाई रासाई ताई शामा भामा रामाबाई भानु वेणू सुलक्षणा चंचला धरित्री यमा उमा ठमा भुलाई धोंडु सकु आणि बकु गंभीरा बहिणा चिमणा चिंतुबाई, शतावधी तरि किति सांगाव्या? नामवाचण्या कुठवर घ्याव्या? परदेसनि पुढती ऐकाव्या, कृष्णस्मरास्तव श्रवणीं घ्याव्या? शावकुंवर गुलबासी नन्ही पगली बसंती निंबिया छोटी हीरा हंसा धनिया चुनरी छतर कुवर ठुकरायन बुंदिया गुलाबछत्री गन्नि झलकन रुकिया ठकिया मंजन सुरजन मंगिया गुंदिया फुंदिया सुंदरी लछीलच्छो लटकनदंदी राजकुवर फुलझडी कालका ठुकरायन कलिया आणि चंचल, ऐशा बहुविध मिळुनि वनांतरिं हरिचरणीं रत झाल्या. ॥ ब्रिजवासी० ॥ १

राधावर्णन.

चक्रपाणि करिं फणी घेउनी, फणीश्वरासम वेणी घाली, भांग दुभांगी, नाग मागतें चंद्रकोर, त्यासमोर केवडा, जडावाच्या हिरेजडित कडीमधें सुरती मोतीं, नसती वांकडी, दिव्य राखडी, तीहि फांकडी, सरळ आंकडी, सनग सनग मग, वरती फुलें सवती, मध्यें मुक्ताग्रथित मूद ती, जाणों करती, मुख थारा प्रति थरा सह या बिंदिबिजबरा, घोंस बाळिका, तोषदायका, कामीमानसा, रगडी बुगडी, छाप दरिकव, तापहरण ते काप शोभती, सरळनासिकेंमधिं नथ हालती, वरी चौकडी, खालिं झिरमुळीं, मधीं हलकडी, तीच लालडी, धौत इंदुची जोत पोत ते, ग्रथित सद्गुणी, आणि तन्मणी, वज्रपाणि व-

झटीक आणि शाखा, गुजराथीच्या ठुशा, क्षुद्र घंटा, कंठामध्यें मोत्यांचा बहु मोठा कंठा. ॥ १

चंद्रावळी.

चंद्रावळिनिमित्त हरिनें रूप धरिलें त्या राईचें. ॥ ध्रुवपद. ॥

चारुदंत मृगनयन अप्सरा, सभोंवतां सखियांचा वेरा, हे खुण कळली कृष्णप्रभूला, वृंदावनिं मग खेळ मांडिला, मुरलीरव मंजूळ उठविला, गाई गोप किति तांडवलीला करुनि विसरति देहभानाला, चकित गोपि पुसे चंद्रावळिला, 'दान घेतसे हरी वाटतें, सांभाळुनि तुम्हि सकळिक चाला,' तो पेंध्यानें तुंग पाहिला, चंद्रावळिचा थवा देखिला, पाहुनि तीच्या स्वरुपा भुलला, सांगतसे हरिलागुनियां तो, म्हणे, 'मार्गि चंद्रावळि येते, तुम्ही बहुदिन श्रमची करितां, परी नये कामिनि हे हाता, सहज निघाली मथुरारानीं, दधी-दुग्ध विकायालागुनी,' बोले तेव्हां सारंगपाणी, 'तुम्हि रोधावा मार्ग जावुनी, दान मागणें मीस करोनी, मीही येतों मग त्या स्थानीं,' ऐकुनी बोधा, धांवुनि मार्ग करीतसे पेंधा, म्हणे, 'न जावें सकळा प्रमदा, दान देवुनी स्वकार्य साधा.' सख्या बोलती, 'मार्गी कां हे, पेंकट आम्ही, दान देवुं तुजला गृहिं आणुनी.' हेहि न माने तयाचे वचनीं, पदरीं धरिल्या सकळ गौळणी, तंव माधव प्रगटे त्या स्थानीं, अंगसंग इच्छिती साजणी, कुच मर्दित पंकजपाणी, परि त्यातें चंद्रावळि न मनी, अधोमुखि पतिव्रता लाजुनी, दूर राहिली उभी जावुनी, हरि करिं धरि परि तीहि न मानी, दधिघट फुटला पृथ्वी पडुनी, तेव्हां काय बोलत वदनीं, कर्म करी चोरीचें. ॥ चंद्रावळि० ॥ १

दुर्वासयात्रा.

श्रीकृष्ण कृष्णेलागीं अतिसंकटसमयीं पावे. ॥ ध्रुवपद. ॥

दुर्योधन दुर्वासऋषीला, प्रार्थुनि म्हणतो, 'जाय निशीला, अन्न नेदी द्रौपदि शीला, तुम्हीं पाहिजे धर्म दूषिला,' ऐसें उत्तर ऐकुनि कानीं, ऋषी सर्वही सवें घेवुनी, आला पांडववसतेस्थानीं, दीर्घस्वरानें हाक मारुनी, तंव ते धर्म-भीमार्जुन येवुनी, माद्रितनयसह पाय नमोनी, स्तविते झाले तें मृदुवचनीं 'धन्य

---

१. राधेची बहीण. २. मथुरेच्या उत्तरेस सहा मैलांवर यमुनातीरीं वृंदावन म्हणून गांव आहे. हें पूर्वी वन होतें, असें वर्णन भागवत स्कंध १० अध्याय १२ यांत आहे.

धन्य हे आजचि रजनी.' म्हणे तयांतें दुर्वासमुनी, 'पूजन स्तवन नको मजला- गुनि, इच्छा एकचि भोजनपानीं.' ऐकुनि उत्तर, द्रौपदिमुख पाहात युधिष्ठिर, हरि करुणाकर असतां श्रीवर अंतर्यामीं, 'स्नानें स्वामी! करोनि यावें' बोले 'धामीं.' तंव ते सर्व ऋषीश्वर गेले, पांडव ते स्थळिं स्तब्धचि ठेले, धर्मराज बंधुप्रति बोले, 'कैसें संकट आजि उदेलें?' तंव ते द्रौपदि वृंदावनिं[1] जावुनि वृंदापति[2] वृंदारकजनवृंदवंद्य[3] जो वृंदानायक[4], वृंदावनिं ज्या वास निरंतर, प्रार्थिति सुंदर, दैनुजभयंकर[5], रूप मनोहर, नामचि मुरहर, तेंचि ब्रह्म निर्गुण निरामय, निर्विकल्प निःसंग निरन्वय, निर्भय चिन्मय, व्यक्ताव्यक्तचि येवुनि राहे, त्याप्रति बाहे, 'धांव धांव बा! तूं श्रीरंगा! अद्वयरंगा! भवभयभंगा! तूं निःसंगा! तव पदिं गंगा[6] उद्भवली तापत्रयभंगा[7], पवित्र चांगा, धांव उणिव जों नपवे आंगा, ऋषी सर्वेही करिती दंगा, ये अव्यंगा! श्रीकर तूं, मुनिमानसभृंगा! तुज न म्हणों लघु अथवा तुंगा[8], संगातीत तूं अनंगताता! लाभसि संता, हरिसि अहंता, योगी सेविति तुज एकांता, योगी तन्मय सांडुनि कांता, स्वरूप शांता, दाता त्रिभुवनिं लक्ष्मिकांता! युगायुगीं अवतारचरित्रें, परमपवित्रें, चालुनि ऐशीं लीलामात्रें, मत्स्य, कूर्म, वाराह, नृसिंहा! वामन, भार्गवरामा! धैर्या, कैटभकदना! तूं रघुवर्या! षड्रिपुनाशन महाशौर्या! उत्पत्तिस्थितिसंहारकार्या! साक्षी तूं, या पर्यायें पाहतां निजनिपुणा, एक वेळ दावि तूं आपणा, करिं कीं करुणा, कैवारी तूं पांडवप्राणा.' ऐशी स्तुति ऐकुनि श्रीहरी, भोजन सांडुनि लवलाहेंशीं, खग[9] पाचारी, नयेचि सत्वर, तांतड झाली लगबग मोठी, तो जगजेठी[10], आला धांवुनि द्रौपदिसाठीं. कृष्णा पाहुनि आनंद पोटीं, तें सुख सहसा न वदे होटीं, जिवाशिवाशीं पडली गांठी. बाहुनि बोलत, 'कां हो भगिनी! धांवा केला, सांगा वेहिला[11]?' द्रौपदि म्हणे, 'ऋषि स्नाना गेला, साठी सहस्र खंड्या त्याला अन्न पाहिजे त्या अशनाला, याविरहीत समग्रऋषींला, यास्तव तुज मी प्रार्थिं अजाला. धर्मराज तो विस्मित झाला, कांहीं विवेक न सुचे त्याला.' वचन ऐकुनि श्रीहरि बोले, 'माझे आधीं प्राण भुकेले; कृष्णें! जेऊं घालीं वहिलें.' तंव ते बोले, 'सत्व घेतलें, सर्वसाक्षि असतां कां छळसी! थाळि[12] पालथी घातलि पाहीं, अन्नचि

१. यमुनातटस्थ वृंदेचें विहारवन. २. शिवाच्या कोपाग्नीनें समुद्रांत उत्पन्न झालेल्या जालंधराची स्त्री वृंदा. तिच्याशीं विष्णूनें जालंधररूपानें गमन केलें म्हणून त्याला 'वृंदापति' म्हटलें आहे. ३. देवसमुदायपूज्य. ४. वृंदावनाचा स्वामी. ५. दैत्यभयप्रद. ६. विष्णुपदी. ७. आधिभौतिक, आधिदैविक आणि आध्यात्मिक अशा तीन तापांचा नाश करणारी. ८. उंच, मोठा. ९. गरुड. १०. जगांत बळानें मोठा. (कृष्ण.) ११. सत्वर. १२. सूर्यानें दिलेली स्थाली (पात्र).

नाहीं, मागसि काई!' कृष्ण म्हणे, तूं पहाहो बाई!' तंव ते पाहे स्थालीमाजी स्वल्पचि भाजी. कृष्ण म्हणे, 'मी बहुतचि राजी.' करीं घेवुनी मुखीं घालितां, त्रिभुवन धालें, भावभक्तिसंतुष्ट अंतरीं, मम भजकाला हें पावे. ॥ श्रीकृष्ण० ॥ १

ऋषिराजे कोटिकोटि बहु भोजन करिती, सुवर्णताटीं अन्न मागतां, अमृतासाठीं न देऊं म्हणती, अन्न पालटी सर्वत्रांला वांटी. ॥ श्रीकृष्ण० ॥ २

स्थालीपाक.

श्रीकृष्णा! सख्या! यावें। संकट पडलें भारी. ॥ ध्रुवपद. ॥

आला तपोनिधी दुर्वास, मध्यरात्रीचे समयास, मागे भोजन ऋषिसमुहास, गेला गंगेच्या तीरास, स्नानसंध्या सारायास, निकट बहुतचि समय जाणुनि, प्रार्थितसे, 'जी त्वरित श्रीहरि! येउनियां दिनबंधु दयानिधि, लाज, राखि तूं, आन तुजवांचुनि कोण दुजा कीं, शरण जाउं त्या रक्षि रक्षि बा, क्षुधित बहु अन्न याचिती, तुष्ट पुष्ट संतुष्ट अंतरीं, नाहीं तरी तो समर्थ तापसी, शापुनि, या हा भस्म करिल मग, हांसें होइल दुष्ट दुर्मती दुर्योधन दुःशासन शकुनी, यांहीं प्रेरिला बहु अर्जविला, संधी पाहुनियां पाठविला, सकळश्रुत सर्वांतर्गत हरि सर्वसाक्ष जगदीश दयांबुधि! धांव पाव बा! त्वरित येउनी, विश्वव्यापका! लोकपाळका! विश्वेश्वर हरि विश्वप्राणप्रभु! तात मात भगवंत दयाघन! पाहें पाहें मी दीन विनवितें सदय हृदय मग पाहें अंतरीं. ॥ श्रीकृष्णा० ॥ १

ऐकुनि द्रौपदिची ते हाक, श्रीहरिहृदयीं भरला धाक, कोणें सतीस छळलें नाहाक, सिद्ध होवुनियां स्वयपाक, भोजन करितां तो यदुनायक, निकट भीमकी ग्रास हातिंचा, परता सारुनि, चमत्कारुनि पुसे लक्ष्मी, 'त्वरा, काय जी! संकट कैसें? कवणें गांजिलें? करें निवारी भारी भारी समय वर्तला,' ऐसें वदतां गरुड सिद्ध पुढें हात जोडुनि, त्यागुनियां त्या अतित्वरेनें, लगबग लगबग कटीं पीतांबर, पदर सूटला, करें वेष्टिला, क्षण न लागतां हरि पातला, वृंदावनिं सखि हात जोडुनी, ध्यान करित तो हरि निरखिला, अष्टभाव बाष्पप्रेमें सद्गदितकंठ हरि आळविला, वृत्त कथितसे, 'अजि महाराज! अजि महाराज! ऐशा समयीं तीव्रतापसी, अन्न मागतो, भुके पीडिलों, भोजन दे दे वदत सरीतटीं, स्नाना गेला, वर्तमान हें कळो तुम्हांला, दीनदयाळा!' ऐकुनियां मग वदे सतीसी,

---

१. आह्येपायास.

'मीही क्षुधित असें, ताट सांडुनि त्वरें पातलों, ऊठ लवकरि कांहीं तरी दे, दे दे' म्हणतां स्तब्ध सती मग वदे, 'सख्या रे! शापिल ऋषि म्हणवोनि तुम्हाला प्रार्थियलें जी! आतां तुजलागीं मी कवणा आळऊं?' महाराज बोलिला, 'भा····तेवरि पात्र पाहूं दे किंचित् कांहीं,' शाकपत्र अणुमात्र निरखुनि, श्रीहरि स्वकरें स्वीकारूनि मुखीं, ढेंकर देवुनि परम प्रीतिनें, धांउनिया म्हणे, तृप्त झालों मी, आतां वदें पुढें काय कृत्य तें.' तों ऋषिमंडळ स्नान करुनि अघमर्षण कौतुक, धर्म भीम सहदेव द्रौपदी, प्रार्थुनियां अति दिव्यमंडपी, चतुष्कोण किनखाप कनाता, जरीबुटी लखलखित चांदवे, पाट रुप्याचे हेमें ताट वरी, रत्नवाटिका दधी दुग्ध घृत षैड्रस अन्नें भक्ष भोज्य अति दिव्य मनोहर चहुंकोणी घृतपूरित समया, रत्नखचित प्रतिपात्रीं ऋषीच्या, एक एक सति वाढितसे, परिपूर्ण पूर्णते, संतोषानें ईश्वरी. ॥ श्रीकृष्णा०॥ २

अन्नें वाढितसे ते अंबा, नेसुनि पाटाउ जगदंबा, शंकापद कौसल्या रंभा, अद्भुत ऐश्वर्य अवलंबा, विस्मय अवलोकुनि विधिसाबा, लवण मिरकुटें, लवणशाखि त्या, आलें लिंबु आंबे नेपति, कोवळवेले, आले आंवळे, लालफळें, करबंद भोकरे, मऊ मिरचिया, घोस मिऱ्यांचे वंश कोंवळे, कारले शेंगा, कमलकाकडी, कुहिरी आबई खडसमुळी, चीरे बोरे, द्राक्षांचे घड बहु, कोशिंबिरी, मेथी पोथी चुका चाकवत, चवळी कवळी चरुचमकुरा, रायघोळते मउ तांदुळजा, भाजि चण्याची सरस आंबाडा कण्या घोटुनि जिरें मिरें बहु, हिंग मिसळुनि, चरारीत चमचमित फोडणी वांगीं लसलसित दिव्य कोवळीं, तोडवळे परवरे मऊ दोडके, दुग्धभोपळे, गंगाफळ अतिसरस कारलीं, मेकी भेकी बहुतचि शाखा, श्रीहरि अर्पित विप्र भक्षिती, 'भला भला रे! पांडवकुळिंचा वंशशिखामणि, धन्य द्रौपदी, पतिव्रता सती, स्वस्थ तुम्हाला सदा असो कीं, कदापि ते तुज, आपदा ना वरी.' ॥ श्रीकृष्णा० ॥ ३

स्वस्थपणें बैसोनी ब्राह्मण, प्रशस्त करिताति भोजन, धर्मराजघरिंचें अन्न, आदिमाया हे निर्गुण, स्वकरें अर्पितसे परिपूर्ण, दळेमुगदळे गूळपापडी, शंकरपाळे, घारगी घिरडीं, चोटीचुरमा, मालपुवे अति, साजुक नाजुक अपूप बरफी, सवेचिरोंजि, लोणकढें घृत, सद्यस्तप्त वरि साय दुधाची, सुस्वाद मनोहर, मिटक्या देवुनि, गद्यपद्य बहु हरिगुण आळवित, वसन ढिलावित, सरळकंठ आकंठ भरित, पाणि पियास वेळा कर्पूर, थंडगार पय प्राशित अंतरिं, स्थान नसे अणुमात्र उदरीं, धापे देत उताणे पडले, नागवेल गंगेरी पानें, पूगीफळ

१. भाजीचें पान. २. सुवर्ण. ३. मधुर, आम्ल इत्यादि.

कंकोळ लवंगा, जायफळें ते वेळापत्रि, कातगोळिया, गंध केसरी हार गळां तुळसीच्या माळा, कैमालखानी व्याहि सोयरी, यापरि हरिनें सत्कारुनि तोषविले द्विज धन्य भूप यश कीर्ति वर्णिती, 'स्वस्तिश्री कल्याण असो कीं, श्रीहरिचरिता गात असो कीं, पूर्णब्रह्म चिद्रूपचिदात्मा, निराकार साकार अमृतेश्वर दासा पावे लौकरी.' ॥ श्रीकृष्णा० ॥ ४

पारिजातकाख्यान.

भगवंत भक्तजनाचें निजनामें संकट निरसी. ॥ ध्रुवपद. ॥

श्रीपति असतां द्वारकेसी, नारदमुनि गमला अनयासि, पारिजातक सुमनासी, नेवुनि दिधलें भीमैकीसी, स्वर्गकुसुम तें कोमलकांती, येकांतीं तें हातीं देतां, सावकास मग वास घेतसे, सुवास नगरी गर्क होत जन, तर्क करिति मनिं अर्थ निरक्षुनि, ऐसें सत्य ते भामेसी, कळतां विलाप करि ती कैसी, 'मातें देईल तो काशासी?' तडतड तोडित मनगट मनगट, हार गळ्यांतिल ख्याल करित, महि भाळ अदोळित, गाल धरुनि करि लाल, कपट हरिनाल तोचि जाण गोपाळ गुराखी, ढाळ मारितो सुमनें देवुनि भोगित हय सुखरासी. ॥ भगवंत० ॥ १

मैंजन करितां अबिर अर्गजा, स्नेह सुगंधित जित्रन आणुनी, यथाविधीनें नाहणविती तिस, केस कुरळ ते विंचरवित हरि, पांडुरग भवभंग करितसे, अंग पुसित जन दंग होतसे, हेमैवसन करि परिधानासी, मुक्तजडित ते कांचोळीसी, अंजन रेखी द्वयनयनासी, नेव्हां भामा फार मानसीं, जाहली अमें भ्रांती हर्षीं, 'फूल काय तें वृक्षराज तुज, देइन निश्चय,' आण वाहत मग, ऐसें बोलत मग हृषिकेशी. ॥ भगवंत० ॥ २

पत्र केतकी राखडि मुद अणि, नागबंद मिन कांसव कुहरे मोर बोर मुक्ताइत भोकर, रायआंवळें बदाम बारव, पंचापिंडी आणि नंदी तो घड करवंदांचे बाळ्या घालिति आरळाच्या, कासव मासें वेलाच्या, फुगे निळ नवरत्नांच्या, नागोतरदेदीप्य कुंडलें, काप सांखळी टीक गळसरी, वाव्याहत सर जवें कंकणें अर्शमुद्रिका जोडव्यादि नग स्थानोस्थानीं लेववोनि मग केशरहळदी, गुलाल अर्गजा नानापरिमळद्रव्यें सुगंधी, थाट करुनियां सभेमधीं बैस

---

१. हें हाराचें नांव आहे. २. पुष्प. ३. भीमकाची कन्या रुक्मिणी. ४. स्नान. ५. सुवर्णवस्त्र. ६. कृष्ण.

बिती तेव्हां वृंद सुरांचे जाणविती दुत, 'भोमासुर बहु त्रास देतसे,' ऐसें ऐकुनियां जगदीशें, भामेसह हरि जावुनि झडकरि, वधुनि असुर द्रुम यादव गिरिधर आणुनि लावित भामेच्या सदनासी. ॥ भगवंत० ॥ २

रासक्रीडा.

श्रीकृष्णें यमुनातीरीं । गोपिन सह रह सर चोरी. ॥ ध्रुवपद. ॥

गोप गोपिका त्या व्रजजाया, ध्याती भवनाशक यदुराया, हो पतिया अभिलाषें माया, लाउनि ध्याउनि लागति गाया, बाका बन वारी मन भाया, आखनमें भरपूर समाया, चाहतहे दिनरात मिळाया, तामन मकसद प्रभुने पाया, तोषुनि अंतरिं जगन्नाथ जगदीश जनार्दन, भक्तकामकल्पद्रुम वामन, मनीं विचारी करी तयारी, कामर कारी, गुंजमाल बनमाल पीतपट बाध कमर झट खटाटोप, ठर मुकट बिकट लट, अलक झलक बर चिलक बनी अति, मिलक तिलककी, हात लकुटिया, और मुरलिया, रूप रंग सारंग सामले, पायीं वाळे, मौक्तिकमाळेसहित झराळे, वतंसभाळे, ठुमकत चाले, शुभ्रवर्ण मेघाचे झाले, गगनापासुनियां वोसरले, गोपदार तत्समयीं स्मरले, शरदांतरगत पौर्णमासिला, यमुनाकूला, जाय मुरारी, गिरिवरधारी, कुंजविहारी, जमुना कारी, जेसी सारी, चंद्रकलारी, जरीकिनारी, सोहत भारी, मट्टी व्हारी, सुत्रो पीरी, तीरसंवारी, मनोबिच्छी सीता जलऊपर, दोनो तटभर, फूले फूल बिचित्र मनोहर, पद्म नलित अरविंद महोत्पल सहस्रपत्र शतपत्र कुशेशय पंकेरुह आणि तामरसासह पुंडरीक पुष्कर अंभोरुह सितांभोज नीलोत्पल सुंदर, कंचन कमल, कमोद कोकनद नारि निवारी, ओर सिंघारी, ताल बुखारी, पोलाभारी, स्वच्छ गोंदरा, नागरमोथा, नेगड झांऊ जटामासी, अर गुंजी पठायउ, जलनी बीफिर, शैवल नीली पुष्प जाति बहु, त्रात सुचित्रित, गुंजन मधुकर, कूजत कोक चकोर आडि बक सारस हंस सुबंसहु चातक जलमुरगी अर बदक फदकसी, कुरूपति बडी ओर किलकी लावे, सिठी ठई जल, मुर्राईसो, रसराईके, लमचाइता, जल अंदर मगर, कच्छबर मीनगुच्छ, जिहिक कहत, निवारो झिंगा, कटुवा बिह्ला, सोरपतोला, रोहला, मरो खडीया, ओरसिनीया, झंजरा अंजरा, गुनगुच गुरदा, ज्योन गेगरा, गोदल बाम बनीया बोधा, सींग पंडीन, मोरया खरोकर्रोकबर कुरस करया, बटचहल सिलंदमासे, रगोहरिया मीनहरो रसु, ससरारी मकर तुमरया, अस तिमिंगल,

१. वृक्ष. (पारिजातक.)

राघव करकट, जलबिच्छु, जलझिंगुर मीनस येसे यादस समूह राजत, जमुना-लहर, गर्जना गाजत, तास रेनका, अति च्छत्र च्छाजत, चमचमचमचम वाळू चमकत, सोने सळपातळ ते मिरवत, शंख वराटा, कबुटहि शोभत, शंबुका शिंपा बहु आहेत, मौक्तिकमणि त्या स्थानीं लोळत पाच वज्रसह पुष्करा-जयुत गोमेदादी माणिकही आणि कनक रत्नांचे गुच्छ विखरिले, जसे खणो-खणीं रंगचि भरिले, भले शोभले, विष्णुदर्शनालागीं आले, इहिबिधे सोभा-कूल कलारी, निरखी नेनने अनुपम भारी ता सुखमा पर वारी वारी वारी.
॥ श्रीकृष्णें० ॥ १

माधव मधुसूदन वनमाली, उदय पावतां जोत्स्नामाली, अरुणतरुणवरदीप्ति निराळी, शरदोत्फुल्ल मल्लिका झाली, सो विलोकै मन कीनो ल्याली, जमुनाधार लैखी जिम व्याली, श्रितमाया वेह जगका वाली, मदनबिजेकी बांधी पाली, सच्चिदानंद श्रित मुकुंद सोज्ज्वळ, योगारूढ, काम आकर्षक कात्यायनीवर, सत्य कराया, व्रजजनमनवांछित पुरवाया, मुरलीद्विजकाम्येशि वराया, करीं घेउनी, कुरवाळुनि बहु चुंबन देउनि दूती सजली, रागरागिणी गीतमंडळी, तिचे मुखांतुनि प्रगट सुवदवी, भेरो भैरवि, बंगाली वैराग सिंधवी, मधू माधवी, बिरहननारी, माल-कंस अर ठोडी गोरी, गुनकाली खंबाय चहुजार, ककुब हिंडोल रामकलि प्यारी, पटमंजरि देवसाखनी यारि, ललित मुहास बिलावल, पासहु दीपक, देसी ओर कान्हरो नट कम्मोद साथ केदारो राग सिरि, सह धनासि मारू असावरि, बसंत हुमाल सिरिअर मेघगुर्जरी, देसकार मल्हार सुंटकी, फिरभूपाली, सारंग-सिंधु, संभोगिन सावत, सूरती सूहा सोरट, सारंग गोडसरंग बिंद्रावन सुघराई, अर संकराभरन साहाई, नट कम्मोद हमीर सुद्धनट, नाव्य हमीर हमीरहू के-वल, धवल श्रीगांधार शक्तिवल, गंधार खर्जवडहंस अहीरी, मंगल अष्टप्रधान अडानो, ईमन भूपालीसु बिहंगम, खंम परज कल्याण देवगिरि, तिलककुमारी, लंकढेन अर नटनारायण, जेतंसीरी, जेजेवंती, बिहाग काफी, अनुपम रूप त्तिछनराग, माधवी भूप, बहुलिरागनट, दस्तअनूपसहित पूरवी, ओर पूरिया, अनेकनायक ओर भारजा, जास नाम मैं कहन न पाया, अरु विस्तार समज्ञ वर-काया, तासअलाप किये सुमुरलिया, प्रगटति मूर्त्ती रागाच्या या, भूषणवसनस-हित त्या आर्या, रंगीं शोभति त्या गुणवर्या, त्या गाणें सारंग मोहिले, नीरस तरु ते पल्लव आले, अकस्मात बहुदीपक उजळिले, पाषाणहि पण विघरुनि गेले, जळ-

---

१. मनुष्याप्रमाणें. २. या प्रकारें. ३. शोभित आहेत तट जीचे अशी कालिंदी. ४. नेत्रानें. ५. सुखामध्यें. ६. याप्रमाणें पाहून आपलें मन ल्याली केलें. ७ सर्पिणीप्रमाणें दिसे. ८. तो.

सीकरमेघचि प्रगटले, अनंगवर्धन गान ऐकता, कृष्ण गृहीतमानसा होता, अन्योन्यांतें किमपि न कळतां, अलक्षिता त्या निघति वनाला, जेथें मूर्ती चलत्कुंडला, दोहन टाकुनि जाय सुबाला, कोणि दोहिता चाले अबला, अनुदास्य दुग्धाला धन्या, पयपात्रासह धावे अन्या, एक स्त्री पाजियतां पुत्रा, दुजि वर्जित करिता पित्रा, अन्या जाते त्रिलुलितगात्रा, कोणि चालली सेवित भर्त्ता, आणिका जाती वर्जित भर्त्ता, कोऊ[1] लीपत, कोऊ पोतेत[2], कोऊ लोचन कज्जल आंजतें[3], कोऊ कुंकुम तिलक सुरेखत, कोऊ दौरी आंगनें[4] सिरकत, फेरकत[5] बाह सुचूरी[6] चुरकत, बिंदियन[7] छोर कपोलन लरकतें[8], जेहर निकसत अंगिया[9] मसकत[10], मनमे ससकतें[11], जूरो खरकतें[12], घरसे सटकतें[13], तनसे भटकत, सगुन मनावत, हियमे[14] भावत[15] कुंजबिहारी. ॥ श्रीकृष्णें० २

तुमचें स्वागत कुशल व्रजाचें, आहे कीं कां येणें तुमचें, करूं काय हित सांगा मनाचें, घोर रजनि भय घोर जनाचें, पति पति भ्रांत ढूंड हे साचे, नवकुसुमित शरदिंदुसलोचे, कुलत्रिय[16] छांड पतें[17] हिनहिराचे, जाव घरे रे[18]बन जांचे. ॥ ध्रुवपद. ॥

(दोहा)

कठर कठिण बचन कहत प्रभभीत रघनो मिठास ।

अंग कांढे लागे लखत कर नामय परिहास ॥

यह अप्रिय सुन गोविंद भाकित, मनगुन चाखित, शक्तिहि टाकित, विषण्ण होउनि, चित्तोद्विग्नसुचित्तमग्नसु, आशाभग्नत इनंत बदनू, ओंठें[20] दाब रदनू, भई सोकसदन, बहे ऊर्ध्वपवन, नखन भूलिखेनें[21], लगि आंसु[22] गिरन, लगे मसबरन, कुंकुमकुच अरनू, चकित चार घरिनें[23], गद्गद भई गिरन, बोलत गहिचरन, आई तुंवे[24] सरन, देऊं नको मरण, केलें मनहरण, आधि काय कारण, यास्तव करिं भरण, आमाझिआतापरण, मुक्ति दे हरि करुण, सोडुन धाम शरण, आलों हेंचि कारण, साधारणगुणधारण जगाचे प्रियइष्ट, साक्षि परपुष्ट, जगीं इष्टानिष्ट, आत्मा देहिशिष्ट, सर्वांतरनिष्ट, असुनि जनइष्ट, पतिच

---

१. कोणी. २. पोतरें देत. ३. घालीत. ४. आंगणांत सडे घालीत. ५. बाहुस्फुरण. ६. कंकणें. ७. बिंदीची टोंकें. ८ लोंबत. ९. कंचुकी. १०. घांसत. ११. संकोचित होत. १२ हृदय कांपत. १३. निसटत. १४. त्दयांत. १५. आठवित. १६. कुलस्त्रिया. १७. पति सोडून. १८. वनमार्ग. १९. त्रास देई. २०. दांतानें ओंठ दाबून. २१. नाखटानें जमीन उकरूं लागल्या. २२. अश्रु गळूं लागले. २३. घटिका. २४. तुला शरण आलों.

अतिशिष्ट, कथिसि वरिष्ठ, न करिं आशाभंग, सोडिला ज्याचा संग, तया न दाऊ अंग, ऐकुनि गानरंग, होउनि मनिं दंग, होम अरधंग, आये व्रज चंद, वोंठ न सुधारंग, पिलावो बनइंद, चरणमकरंद, काजभयअंध, तुलसी सह रमा सेवित पद, भामा तयासी आत्मिजम होउन, याचू कामा, त्वरितहृद्धामा, प्रसीद आतां आम्हां, सदयसुखधामा, शिरिं कुंची, करा ठेवि व्रजवरा, देवाशी जसा पाळी, विष्णु वनमाळी, तसा तूं व्रजबाळि, पाळि कृपाजाळी, सदय हरी तो, अदय कसा कीं, भूपाताळवंद्य जो नाकीं, भक्तसुधाकर प्रभुविभु तो कीं, कनवाळू हरि असुन विलोकी, करुणारस प्राशितया गोपी, मृता मारिता नव्हे प्रापी, ऐकुनि गोपी वाक्या हासे, रमे तयासी लाउनि कासे, आनंदाश्रु परिप्लुतवासे, मुखगोपीचे दंत हिरेसे, दुःख तयाचें सर्वहि नासे, उडुगणचंद्रावेष्टित जैसे, उद्भियमानद्रायनसनहुवध्ववृंदसह कृष्णचंद्रपद मंद मंद ठेवि, नंदनंदआनंदकंद, गळिं वैजयंति मणि, राजपंक्तिभृत सहयुवति, यमुनापुलिनीं, वाळवंटीं भुज पसरुनि भेटति, कुचनख दर्पित, आणि मुख चुंबित, नर्मयुक्त बहुवक्रविलोकन, कामोद्दीपनसहित सुक्रीडन, लखें[1] प्रभु आदर, बडीजान कदर[2], मानिनि मानसादर, उठ्यो गर्व बादर, छायो दिलअंदर, लाल्यो रमामंदिर, प्रशमगुणगंभिर, मानी इछी अंबीर, झाला गुप्त सुंदर, तदा गोपि कातर होउनि विरहपर व्याकुळ तनुनादर, धुंडाया झाले सादर, व्यापित काम जहर, उठि मोह लहर, भयो बडो कैहर[3], तदा भुईवर लोळुं लागल्या, धुंडित गेल्या, आणि गहिंवरल्या, स्मरति प्रभूच्या गति अनुरागास्मित विभ्रमयुत वीक्षणआंगा चतुरालाप, अमानुषरागा चिंताकार्षित, तेचि स्मरती, तसेचि करिती, वृक्षसमूहा पुसती हसती, तद्गुण गाती, उलुखलबंधन, डोळे झांकुन म्हणति नगालाळुनि, देखिला कृष्ण सावळा, जरि तुम्हि डोळां तरी दाखवा, वट वोदुंबरबोधीलागी, कुरुबक नागपुन्नागा मार्गी, गोविंदप्रिय तुळशीला ही, प्रियाल चूता कोवीदारा, परसा जंबू, अर्कबिला, परार्थ जे कीं यमुनाकूला, पुसति तयाला, अनुपम बाला, चित्तचोर जगसाक्षी वहिला, सांगा शामल तुम्हीं पाहिला, पडुन भुईवर म्हणति तियेला, वराह वामन कृष्णपदाला, मच्छ कच्छ नरहरि रामाला, सेउनियां तूं सुखि अनुभविला, पुरती वोळख असेल तुजला, एण पत्नी दग उत्प्रेक्षेला, घेउनि म्हणती कुंद सुजाला, आणि वल्लीला, रचिती लीला बहुत विशाला, एक पूतना जाली बालादूनी कृष्ण करि पयपाना, असुर होतसे एक अंगना, अन्या करिते विष्णुभावना, कोणी राम मनोहर वाणा, कोणी वत्स जाहल्या जाणा,

---

१. प्रभूचा आदर पाहून. २. आपली फार कदर झाली असें पाहून. ३. गहजब.

बोडनि एकिस मारिति अन्या, जाली होती जी बक धन्या, कोणी करि मुखिं मुरली मान्या, एक वदे जल वाता न भिया, गिरिधरवदया, कोणि म्हणे मी प्राशिन वणवा, शंखचूडही वधीन कळवा, नाना लीला वर्णन करिती, हरिपद अंकित भूमि पहाती, अकस्मात विस्मित बहु होती, ध्वजवज्रांकुश सुचिन्ह पंक्ती, शंखचक्र यवमीन देखती, कमल कलश धनु बिंदु उमटति, गोष्पदजंबू शशिलेखा ती, पियत अमृतनिधि स्वस्तिक सवती वसु त्रिकोण पट कोणहि दिसती, रेखा ऊर्ध्वपदांतरवर्ती, सज्जनरक्षक एकविंशती, चरणरजांतीं ठसे शोभती, अनुपद सर्वा मग अनुसरती, मिश्रित स्त्री चरणांकित माती, पुढें पाहतां दुःखित होती, अनया राधित तनून कधी ती, राधायित कृष्णे राधा ती, धन्य धन्य सर्वांहुन जगतीं, एका पीता धरा भगवती, तिचीं पदें तों पुन्हा न दिसती, तृणपिहिता भू नाहिंच नुसती, विभुकणडि येकी बसली ती सति, दर्पित भारे चरण उमटती, उभी करुनि ती, सपुष्प वेची, येथें रास लाविली त्याची, फूलन[1] मांग गुही प्रभु साची, रमेता, ससंग आत्माराम निरंजन, निश्चल एक अखंडत अष्टभाव वुत, मगमे निरखत, मनसे तरकते[2], पगसे सरकत, फिरफिर मुरकते[3], छतिया तरकत, उतवा हरखत, तनुदुत मरकत, प्रभुकर लैरकत[4], दूजी कोउ मम समानाही, सबें त्याग हर हमको सेई, हमहि से सोहते[5], थाँ[6] जोडी थाकी, भार भयो तन सांडीच सनको, गर्वित कहे ठाडी जो मन चलवे कोहे आंगे तोले चलहु आपबल सांगे प्रभु कहे, चढँव[7] हमारे कांधे, चाहा चढण, तब हरि[8] सरकें, गुपत भये मुग्धा कहि, हरखे तब गोपीने नन जलबरसे, हा नाथ प्रिय, इष्ट सखे बरत्वेन कढत, अतावलाप नाखे वाके कहे कथारस चाखे आदर, मदहु कहे अपमाना बिस्मय, कीन सब, नजवजाना सब मिल कूलकलिंदी आई, निजध्याससमय भई, सुहाई जयती श्रीमधिकहा, वृज म्हणती, होता जन्मइंदिरा, सवती शाश्वत राहे, व्रजी, भगवती दे दर्शन, देता उपपति, पतिसा प्रादयिता, यांतुनि धुंडिती, शरदविकासित कमल, श्रीहरि विलुलितनयन, सुंदरश्रीधरप्रेमशिलाशित, प्रखरमहाशरकयिता असुनी तूं आका वधिशी, येथें हा वध नसेल म्हणशी, तरि मग पूर्वी का रक्षियशी, विषजलपाना व्याल राक्षसा, द्वैद्युतजनला, द्वर्षमारुता, द्वशव्योमसुरा त्वां, अतावधिसिका न खलु गोपिका, नंदन तूं हरि! जो जगदांतरि, व्याप सुर नरि, विश्वसाक्षि जो, आत्मदश्यही तो आत्मज वाक्ये, विश्वपालनास्तव अवतरसी, सत्वतवंशीं, रवी उगवसी, ज्या करकंजी, निजम-

---

१. परमेश्वरानें तिचा (राधेचा) भांग फुलांनीं गुंथला. २. तर्क करी. ३. मागे फिरून पाही. ४. लोंबत. ५. शोभत. ६. ही त्याची जोडी. ७. माझ्या खांद्यावर चढ. ८. तेव्हां हरि सरकला.

त्कांची, जननमरण मोचन करसी, पद्माकर कमळाला वरसी, कामदकांत करानः शिरसी, विधेहि व्रजजन आर्तिस हरिसी, वीर सुविस्मित स्मय हर स्वस्तिक, निजजनार्कि करि, शपदि सुंदरी, वरुनि वरिष्ठा, वधुजन शंकरि, मुखकमळासा दावि मुरारी, सरनागत अघहर तुम भारी, जन मन मलिनसुं जमुनाकारीं, तासु चतुष्टयदह उरोज फनउदय, कनकगिर कालिय पद जसमथ गिरिधारी, अरके धर वकरकरव सुखारी, कंठ मधुर मुख, वचन चतुर बहु, बिकट विलोकन, कमलनयन प्रभु, अधरसुधाको, पान करावो, क्यंभग तनको विरका ल्यावो, कथाज्यो ग्यानिन अमित बतायो, सोहम जानो बिखमेय ठायो, दे दरसन प्रभो मोछन भायो, हंसन चलन बिहरन कर भायो, कुच पर कपटी हमे न भूला, छुभितहृद फिरे डोलाडोला, पॅसुपंछि यात कांठकहुढेला, लगहे समुझ जमा उर झोला, दिन निरखत नितसांझ समे बहु, चित्त रमे दिलसे नभगे, बछुलन संगमें, भृतधूरंगमे, तन घन रंगमे, कुटिल अलक, गळा मालाकी बनखदिखे, पायन छनक, गेरंभवर भनक, वनमालाकी रमक, झाकी मारकी झलक, दिल किया है हलाक, नहि यार, दगाकार, ज्यो तो यार, करो पार, प्रणत नामदार पदि कुचासि तार, सेविता सुसार, अधररस फार गुणे सरदारचि सुरती रमवी, शोका पळवी, त्वरित रागयुत मुरली चुंबित, करुणाकर ते प्राशन करवी, तव विरह त्रुटी युमसम मिरवी, पति सुत भ्राते कुलज महाकवि, पथ लंघुनि आलों अच्युत रवि, होता च्युत नलिनीलांछन भुवि, गोपीहरणी गीतगतिज्ञा, मोहुन रात्री आल्या सुज्ञा, तुजविण धूर्ता कोण अवज्ञा, करिल त्यजी सखी कामयाना, विरहजनित तव हृद्रुज नाना, तव दर्शना युवामृतपाना, इच्छिती शंकुनी वनि पद अटना, कठक उपल घास भू कठिना, कुचि दुखवति म्हणुनि सुजाणा, पद अरविंद धरत सकुचाना, जनमन भलिनतद पद्दूसाई, तुहिन देख चित्त अति अकुलाई, सकर्यनथ तोर गुण गाई, तुंम दयाल सुमनस जगसांई; तदपक्कपाह पनयि दरसाई, श्रवण करत कीर्तन परवारी, भई स्मरन सेवन अधिकारी, अरर्चन बदन दास्य हुयारी, आत्मनिवेदन देह सुधारी, नवविधभक्ति रूप भई सारी, खेद कंप रोमांच उठेरी, गल गद्गद तन सिथिल परेरी, बिवॅरनआंसू प्रलय कियारी, अष्टाविर्भाव नसे पूरी, तन्मय आनंद भई व्रजनारी, तुरत उते प्रगटे गिरिधारी, सुहासमुख पीतांबरधारी,

---

१. ज्ञानी पुरुषांनी. २. विषमय. ३. क्षोभितहृदय. ४. पशुपक्षी. ५. घाबरलें. ६. तुझे गुण गाण्यास शकत नाहीं. ७. तुम्ही दयाळ, उत्तम पुरुष, जगाचे धनी. ८. अर्चन. ९. विवर्ण.

रूपचकित स्मरनी हारी, सब सखी हरत नहेरी, सुनहु चतुर जगभवभयहारी, सह व्रजनारी, रमे मुरारी, व्रजबनिता तारी तारी. ॥ श्रीकृष्णें० ॥ ३

रासक्रीडा.

जमुनातटपुलिनऊपर प्रभु खेले शामबिलासी. ॥ ध्रुवपद. ॥

सरत्कालको कार्तिकमास, सुद्धपछमो[1] खेलत रास, गयो रैनको चित्तउलास, कुंजवनमो आयो अविनास, मधुरमधुर बांसरी बजावे, रागरागिनी तामों[2] गावे, अलाप तान बिचित्र बनावे, वंसीकी[3] धुंन[4] ग्वूब लगावे, ब्रिजअबलाको चीर चुरावे, गोपिनको सब धीर उडावे, बजाबने मो पियां[5] बुलावे, धूनकानमो बैठी तब गोपिका घबरिया, पूत[6] छोड पति छोड निकसिया[7], दधमंथन जलदी डारत है, कंडन[8] पिसना[9] पछोडना सब खाना पीना न्हाना धोना देना लेना आना जाना कामकाज घरदार छोरके रीतभात सब लज्जा छांडी, दौर करत डर नहीं चित्तमो[10], काम[11] भरो गोपिनके तनमो[12], शामसुरत[13] बैठी है मनमो, भयो त्रियोंको[14] मेला बनमो, पूरनचंदहि देखे गगनमो, सीतल सुभ चांदना रैनमो[15], देख काम भर गयो नयनमो, किसन[16] कहे तब बात, 'पहर[17] दसघरी[18] हो गयी रात, दौरते आवत क्यौ ब्रिजबासी.' ॥ जमुना० ॥ १

बाळक्रीडा.

श्रीहरिची ऐशी लीला विचित्र खेळे हो! ॥ ध्रुवपद. ॥

बाळपणीं[19] हरि—विश्वरूप चौऱ्यायशीं लक्ष गती देखुनी यशोमती कांपतसे मग 'झांक मुख हरी!' बोलतसे श्रीहरि० ॥ १

शिष्ट[20] वशिष्ट—कण्व पिप्पलायन. ॥ श्रीहरि० ॥ २

सत्यलोकिंचा ब्रह्मदेव जो गोकुळिं येउनि कौतुक केलें, गाइ गोवळे सर्व चोरिले, एक वर्ष नेउनी ठेविले, गोकुळ हरिनें नवें निर्मिलें, गाइ गोवळे

---

१. शुद्ध पक्षांत. २. त्यांत. ३. मुरलीची. ४. ध्वनि. ५. प्रिया. ६. पुत्र. ७. निघाल्या. ८. गोऱ्या थापणें. ९. दळणें कांडणें. १०. हृदयांत. ११. मदन भरला. १२. शरीरांत. १३. कृष्णमूर्ति. १४. बायका. १५. रात्रीं. १६. कृष्ण. १७. प्रहर. १८. घटका. १९. हें कडवें पूर्वी पृष्ठ ५१ यांत छापलें आहे. २०. आम्हांला मिळालेल्या पोथींत हे कडवें नाहीं.

आपण झाले, घरोघरींच्या धेनु सवत्सा सानू [1]धवळी पिवळी हिरवी नाहळी तांबडी कपिलावर्णी केवळ हरणी एकचि शिंगी विचित्ररंगी एक रोडकी शिंगी मोडकी अजी बोडकी पाय लंगडी चाल वांकडी ज्या गृहिं जैशी होउनि तैशी सर्वे राखणे स्वभाव जैसे मंद आळशी क्रूर तामसी एकलोचनी बधिरा कुबडा पंगु आरडा खादडवादी बाहेरछंदी नवी घोंगडी मान बांकडी वहाण तुटकी ज्याची जैशी चरणीं तैशी नूतन रचना नकळे कवणा, संगें सोंगडे गाई [3]गोवळे, करीं घेउनी मुरलि नागसर नृत्य करीती थै थै थै थै पैंगत पैंजण रुणझुण रुणझुण विणा ढोल डफ नादब्रह्म नाना ध्वनि अद्भुत रंग तरंगीं दंग जाहले. [4]अर्क [5]अंबरीं गर्क होउनी योगसमाधिसौख्य उपेक्षुनि मुनिजन शुकसनकादिक लोकत्रय देहभान विसरले. अमृत पंडित वर्णित आले हो! श्रीहरि० ॥ २

कृष्णनृत्य.

ब्रजमो नृत नाचे कन्हय्या । सब देवनके [6]सिंर [7]पैय्या. ॥ ध्रुवपद. ॥

एक दिना [8]वो जसोदा माई, खडी अंगनमो, कटसुखदाई, बैठे है ब्रजपाल गुसाई, लै दर्शन गौलन सब आयीं, जद मैयाने कटसों अपने [9]सोंमने, खडा किया है, सूरत सांवली. मुरत बिचित्तर, मोर मुगुट कट कास लियी है, कानन कुंडल, तिलक केशरी, अलक [10]सुंनेरी, [11]पैलव नयनकी, ऐन [12]बैनं सब खुली [13]रैयन है, मनमोहन [14]बनमाल कंठसो लपट रही है, जद झपट सब [15]कपट छांड अलि [16]गुंजे रहै, [17]ग्वालबाल सब [18]थट आसपास लै, [19]बन्सी हातमो

१. ही गाईंचीं नांवें. २. पूर्णपणें, अगदीं. ३. गवळी. ४. सूर्य. ५. आकाशांत. ६. मस्तक. ७. सर्व देवांचीं शिरें कृष्णाचे पायांवर आहेत–असा भावार्थ. ८. ती. ९. समोर. १०. काळे भोर केंस असेंच वर्णन चहूंकड आढळतें. सुनेरी केस हें लक्षण पाश्चिमात्य कवि वर्णितात. त्यांचा व अमृतरायाचा परिचय नसल्यामुळें केशर किंवा तेलहळद लावल्यानें केंस पिंवळे झाले होते असा तर्क करावा लागतो. ११. पापणी. १२. वचन. १३. निरभ्र आकाश व चंद्रप्रकाशयुक्त रजनी. १४. वनमालेचें वर्णन संस्कृतांत आहे, तें असें:—'आपादपद्मं या माला वनमालेति सा मता' इति कलिंगः; अथवा–'आजानुलंबिनी माला सर्वर्तुकुसुमोज्ज्वला । मध्ये स्थूलकदंबाढ्या वनमालेति कीर्तिता ॥; तात्पर्यार्थ–कंठांत घातली असतां पायांपर्यंत पोंचणाऱ्या माळेला 'वनमाला' असें नांव आहे. पूर्वोक्त प्रकारची माला श्रीकृष्णाची असे म्हणून त्यास 'वनमाली' असें म्हणतात. १५. 'कपट' शब्दाचा सादृश्य उपयोग येथें दिसत नाहीं. 'झपट' शब्दाशीं यमक मात्र साधिलें आहे. १६. भ्रमर गुंजारव करीत आहेत. १७. गोपबालक. १८. दाटी. १९. वंशी (मुरली).

आगे ठाडा, पाव बिच झनकार घागरी, तोडर ऊपर बांकी पैंजन, शाम तनू घन, घटा पटा कटि नाद किंकिणी, घन घन घंटा, खननन खननन भूज ब्रीद है, बाके बिहारी, अहिमर्दन[1] गोवर्धनधारी, एक पलखमो पुतना मारी, सो बलहारी देख, जसोदा कहे तैं[2] नाच घडीभर, छडी हात फुल झडी नंद की, बडी अक्कल वो खडी रही, तब मान पडा, भगवान् उसीकू, कान रखा खांदे पर तेढा, ठाण मंडाया, पाव देहुडा खूब गडाया, कदर बासरी राग चढाया, अधरपूटसे उसे भिडाया, अलाप छत्तीस, परज, रागनी, खूल रही जब थीरके थय्या थय्या. ॥ ब्रजमो० ॥ १

मात जसोमति तौंलि[4] बजावे, नंद बाल सब देखन आवें, श्यामसुंदर प्यारा मन भावे, निकल भान तनसो उड जावे, दे गिरकी, पावनकी ठोकरें[5], त्रिकट त्रिकट धुं धुंदुकट धुंदुकट, पायल नर्तन चलत घुंगरू, छुम् छुम् छुम् छुम् क्वणित किंकिणी, रुमझुम रुमझुम् बजत घागरी, झनन झनन ऊपर ब्रिद है, खननन खननन चंग सुरंग मोरचंग, अवाजहि दृदमदमपु, ढोल गिड कडी, झंगड जू झंगड जू ताल झलुरी, बुंग बुंग मिरदंग संगसो, निकल रंग डु, बादल छायी, तामो बन्सी तों तनननन, सारिगमपधनिसी[6], उपज अनोटी,

१. कालियमर्दन. कालिय नांवाचा सर्प यमुनेंत होता म्हणून त्याच्या विषानें दूषित झालेलें डोहांतील पाणी पिऊन गोकुळांतील गुरेंवासरें मरूं लागली. हें जाणून कृष्णानें कदंबवृक्षावरून मोठ्या वेगानें डोहांत उडी टाकून त्याला इतकें चेचलें की त्याचे प्राण कासावीस झाले. असें शासन झाल्यावर तो शरण आला आणि तेथून निघून समुद्रांत राहावयास गेला. (भागवत स्कंध १० वा पहा.) २. तूं. ३. या प्रसंगाचे देखावे चित्रांत पाहावे म्हणजे हें वर्णन सहज लक्षांत येईल. ४. टाळी. ५. ठेंच. ६. स्वर सात आहेत:—'निषादर्षभगांधारषड्जमध्यमधैवता: । पंचमश्चेत्यमी सप्त तंत्रीकंठोत्थिता: स्वरा: ॥' (अमरकोश.) 'षड्जं रौति मयूरस्तु गावो नर्दंति चर्षभत् । अजाविमे च गांधारं क्रौंचो नदति मध्यमम् । पुष्पसाधारणे काले कोकिलो रौति पंचमम् । अश्वस्तु धैवतं रौति निषादं रौति कुंजर: ॥' १ नि—निषाध—हा शब्द हत्तीचा, याचें नाभिस्थान; २ रि—ऋषभ—हा शब्द गाईचा, याचें नासिकास्थान; ३ ग—गांधार—हा शब्द शेळीचा, याचें स्थान गाल; ४ सा—षड्ज—हा शब्द मोराचा; याचें नाभिस्थान. ['नासाकंठमुरस्तालु जिव्हां दंतांश्च संस्पृशन् । षड्भ्य: संजायते यस्मात्तस्मात्षड्ज इति स्मृत: ॥' नाक, कंठ, ऊर, तालु, जिव्हा आणि दांत या सहा स्थानांपासून होणारा तो षड्ज.] ५ म—मध्यम—हा शब्द क्रौंच पक्ष्याचा, याचें हृदयस्थान; ६ ध—धैवत—हा अश्वाचा, याचें ललाटस्थान; प—पंचम—हा शब्द वसंतकाळांत कोकिलाचा—याचें कंठस्थान; [नाभीपासून उत्पन्न झालेला जो वायु, ऊर, हृदय, कंठ आणि मूर्धा यांमधून जातो तो पंचम.] हे सात स्वर तंत्रीपासून आणि कंठांतून उत्पन्न होतात.

इमन शाम कल्याण हिंडोला, मालकंस भैरव की ताना, रामकली गौरी अपमाना, बिभास पंचम कहे तिल्लाना, कुरंग, पूर्वी, कनडा, सोरट, धनासरी, सारंग, रंग है, जैजैवंती मुलतानी का बोध बिलावर, तोडी असावरी, गुणकली, मारवा, अहंगम, ललित, भैरवी, खमाज, सोहनी, बाहार, गौड, केदारा, श्रीराग, ऐसी हरिके मुख सो गहरी लहर उठी जद, कहर हुवा गोकुलमे कैसा, नही अंदेसा, भूल परी, अठरा बरनकी धूल उडी, गर्दी तब मनकू, नाच रहे घर घरके वो सब, माता पिता जोरू लरके सुत भैया. ॥ ब्रजमो० ॥२॥

भूल गयी सब गोकुल नगरी. गान लगी हैं नागन[1] बैहेरी, नाच रहे घर घर के शहरी, ग्वालबाल सब नाच रहे है, गैयां[2] बच्छडा नाच रहे हैं, सिकारखाने नाच रहे हैं, मैना तोते[3] नाच रहे हैं, बाज कपोते नाच रहे हैं, आदमी सोते नाच रहे हैं, बिल्ल्या[4] कुत्ते नाच रहे हैं, खांब उथाले नाच रहे हैं, कुनबी माली नाच रहे हैं, बंदर पाले नाच रहे हैं, म्हैसे काले नाच रहे हैं, घोडे हाथी नाच रहे हैं, हीरा मोती नाच रहे हैं, शेला धोती नाच रहे हैं, बजार खेती नाच रहे हैं, दुकान पोते नाच रहे हैं, सवदे लेते नाच रहे हैं, मुरदा रोते नाच रहे हैं, मसान भूतें नाच रहे हैं, [5]धीके बुधले नाच रहे हैं, पवाड कुदले नाच रहे हैं, बरछी भाले नाच रहे हैं, हत्यारवाले नाच रहे हैं, केन भुसारी नाच रहे हैं, कमल चितारी नाच रहे हैं, रंग अतारी नाच रहे हैं, धान[6] कधारी नाच रहे हैं, बाग बगीचे नाच रहे हैं, मामे भाचे नाच रहे हैं, नौकर खासे नाच रहे हैं, घर के वांसे नाच रहे हैं, माला के फड नाच रहे हैं, तेली के घडे नाच रहे हैं, कसार बोहरी नाच रहे हैं, पटवे जोहरी नाच रहे हैं, नवरा नवरी नाच रहे हैं, उपर चवरी नाच रही हैं, सराफ चाटे नाच रहे हैं, जोगि लगोटे नाच रहे हैं, फत्तर गोटे नाच रहे हैं, छोटे मोठे नाच रहे हैं, झाड झडूले नाच रहे हैं, काजी मुल्ले नाच रहे हैं, बुरूज किल्ले नाच रहे हैं, हमाल पल्ले नाच रहे हैं, क्या कहूं तारिफ हरिकी माया, मोहन पडि सब जीव जंतुकू, अंत काहा सब लक्ष बने कहे बलहारी बैलजया. ॥ ब्रजमो० ॥ ३

१. सर्पास श्रवणेंद्रियें नसतात. म्हणून त्यांजला 'चक्षुःश्रव' हें नांव प्राप्त झालें आहे. २. गाई. ३. पोपट. ४. मांजर. ५. तूप. ६. भिकारीविशेष. ७. स्तुति. ८. कृष्ण नृत्य करीत असतां सर्व जीवजंतु व निर्जीव पदार्थ नाचायाला लागले, हा पराक्रम कृष्णनृत्याचा नव्हे. तर हा दृष्ट परिणाम दर्शनशास्त्राचा होय. नाचतांना आसमंतांतले पदार्थ नाचायाला लागतात हें प्रत्येकास अनुभवानें माहीत असावें. याच कारणास्तव ज्योतिषशास्त्रवेत्ते यांनी सिद्धांत काढला आहे, तो हा कीं पृथ्वी चलायमान असून

बन्सी मुख सो उठा हजारा, गया सरग मंडलमो थारा, अमरलोक सब मार पच्छारा, करू जिकर अब न्यारा न्यारा, इंद्र चंद्र शनि थैक थैक था, सुरज लोक गुरु थैक थैक था, शुक्र बुध मनु थैक थैक था, यक्ष मरुद्गण थैक थैक था, चारण किन्नर थैक थैक था, प्रख विद्याधर थैक थैक था, अष्टपालकर थैक थैक था, यम वरुन नैरुत्य थैक थैक था, ईशान वायु थैक थैक था, नारद तुंबर थैक थैक था, कुबेर अग्नी थैक थैक था, अष्टनायका थैक थैक था, अष्टवसु सब थैक थैक था, नवरस भक्ती थैक थैक था, दश विदेह थैक थैक था, रुद्र एकादश थैक थैक था, बारा मितर थैक थैक था, लब के पितर थैक थैक था, बेद लोक बिधि थैक थैक था, गिरी बैकुंठा थैक थैक था, ध्रुव अढळपद थैक थैक था, गोरी राधा थैक थैक था, थै थै थै थै देवें गिरकी, गुंडाळ भिरकी, बम्हाणपुरकी, वा भयी वा बस खुब घटा जद, शीव जटासो गंगा झिरकी, ऋषि मुनि सब थिरका थिरकी, होय रही तब, बजा अचुक दुंदुभी अवाजा, नाच रहे त्रिभुवनके राजा, विमान आयीं सुर की भाजा, पंचारत करिती यदुराजा, महा सती कोइ पाच पचीसा, उसमे हे दो मुख्य मुख्य वो अरुंधती अनसूया. ॥ ब्रजमो० ॥ ४

सत पैंताल धुनक उठी हैं, नागनशिरसो धरा छुटी हैं, हरकी माया नही

सूर्य अचल आहे, पण दिसण्यांत प्रकार उलट दिसतो. हा तिसरा कटिबंध स्वभावोक्तिअलंकाराचें उत्कृष्ट उदाहरण आहे. अन्य विचारानें हें वर्णन सदोष आहे. यास रसाभास म्हणतात. या दोषास कालिदासासारखे महाकवि पात्र झाले आहेत. **कुमारसंभवा**च्या तिसऱ्या सर्गात कामप्रतापवर्णन करीत असतां कालिदासाच्या हातून दोष घडला आहे. येथें 'सरस्वतीकंठाभरणां-' त वर्णिलेल्या 'पशुपक्षिणः रसाभासा'चें एकच उदाहरण देतोः-'ददौ रसात् पंकजरेणुगंधिः गजाय गंडूषजलं करेणुः । अर्धोपभुक्तेन विसेन जायां संभावयामास रथांगनामा ॥' [सर्ग ३ श्लो० ३७] पण 'महाजनो येन गतः स पंथाः' या उक्तीस अनुसरून अमृतरायानें वर्णन केले आहे म्हणून त्याजला दोषमुक्त करण्याला मार्ग आहे.

१.वर्णन.२. पृथक्.३. दिक्पाल हे आठ आहेत.['इंद्रो वन्हिः पितृपतिर्नैर्ऋतो वरुणो मरुत्।कुबेर. ईशः पतयः पूर्वादीनां दिशो क्रमात्॥' १ इंद्र (पूर्वेचा), २ वन्हि (आग्नेयीचा), ३ यम (दक्षिणेचा), ४ निर्ऋति (नैर्ऋतीचा), ५ वरुण (पश्चिमेचा), ६ वायु (वायवीचा), ७ कुबेर (उत्तरेचा), ८ ईश (ऐशान्यीचा.] ४. 'धरो ध्रुवश्च सोमश्च अहश्चैवानिलोऽनलः । प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टाविति स्मृताः ॥' ५. 'धाता मित्रोऽर्यमा रुद्रो वरुणः सूर्य एव च । भगो विवस्वान् पूषा च सविता दशमः स्मृतः ॥ एकादशस्तथा त्वष्टा विष्णुर्द्वादश उच्यते ॥' ६. ध्वनि. ७. अतल, वितल, सुतल, रसातल, तलातल, महातल, पाताल हे सप्तपाताल होत. ८. ध्वनि. ९. शेष. १०. पृथ्वी.

झुटी हैं, नाच रहे अहि, मजा लुटी हैं, कोउ नहीं सावध, गाफल हो रहे हैं, शेष वासुकी गाफल हो रहे हैं, तक्षक धोंडे गाफल हो रहे हैं, कवडे धामन गाफल हो रहे हैं, तिडके बहरे गाफल हो रहे हैं, गुहो अंगारे गाफल हो रहे हैं, लहरे काले गाफल हो रहे हैं, शंखे डवरे गाफल हो रहे हैं, पीरे भवरे गाफल हो रहे हैं, डंके छितडे गाफल हो रहे हैं, फनके मनके गाफल हो रहे हैं, कार कोट कबी नहि भान, तिन ताल एकबिस सर्ग भुवन लों चौदा सतही नाच रहे हैं, लख छुट भये जद देखे कान्हा, लोट पोट सब तब बन्सी वो रखीं ओंठ सो, खडे रहे जद भयी हुशारी, ग्वालबाल गोकुलकी नारी, मात जसोदा बलहारी, मेरो कहां है, नहिं मालुम वो कुंजबिहारी, सब देवन का देव कैरारी, जगजीवन लीला अवतारी, मधुसूदन सुजन उद्धारी, सब असुर सब मार पछारी, संत भगतकी माया हारी, सो बनवारी, उठा लिया, तनसो लपटाया, चली गवालन गृह मंदिरमो, मेरो बछडो अरे किसन, तै ऐसी कहे, दधि भात उतारे, कोट रुपया मुखपर वारे, जब त्रिभुवनमो बजे नगारे, धन्य जीव गोकुलके सारे, झाड फत्तर पशु पछी तारे, कहे अमृत सिरताज हमारे, भजो चरण, सुख ध्यान धरो, सब मीटे दुःख, मुख नाम स्मरो, हेही बिनती मानो हमारी, सब जग मेरे भय्या. ॥ ब्रजमो० ॥ ५

कृष्णनृत्य.

यह लीला छंद रचाया । पलमें त्रैलोक्य नचाया. ॥ ध्रुवपद. ॥

उठके प्रात जसोदामय्या, दे नवनीत पुत्र समुझ्याया, नाच कन्हया शब्द उठाया, अजब तमासा उने दिखाया, ग्वालनके सुसमाज आज ब्रिजराज, पकर बलभद्र अंगुरियों, नचत राग च्छर्दु गाय रागनी, उमटत पायल, उठत नाद जह, अष्ट देवगंधर्व रटत, मृदु तान तुटत, आकास फटत, धुन छुम छुम घुंगरु, गर्जत, तत्काल मोहबस, नंद जसोमति, गोप महर्णी, तत्थै तत्थै नृत्य करत, इकनीर भरत, कोई देख सुरत, घट सिर न धरत, दधिमथन करत, मनसुमन हरत, तन तम बिसरत, सुखसदन फिरत, कर रदन धिरत, नगबदन धरत, देहमदन झरत, इह प्रकार नरनारी गोकुलके सब ब्रिजवासी लोक चबासी, मगन सबन हो कर, मुरलीके धुनसे नाच मचाया. ॥ इह लीला०॥ १

मथुरा कंसनचे अभिमानी, प्रलंब अग बग मुष्टिक सानी, लंक बिभी-

---

१. कोठें. २. ढरींव. ३. विष्णु. ४. ओंवाळी. ५. बोटें. ६. साक्षी.

खन नचत सुग्यानी, जरासंध शिशुपाल गुमानी, तुर्त निशाचर खबर हिरानी, एकहि बेर किलोल भयो, धरणीधर कंपत, लिये हस्तमे, अर्गखर्गबेसर्ग करत, उड्डान मार्गको नजर न लावे, दुर्ग दुर्ग दौडत है जिनको, दर्प बडो, तनसर्प लिये, मन गर्क भये, नहि तर्क चले, रजअर्क निकारत, अर्क पकरबे, झपट झपट, नभ लपट लपट कर भूमि गिरे पुन, ऐसे सब घनघोर हटे ते, अवनिमें जावत, असुर तिहुं अहिफेनको नचत लजाया. ॥ इह लीला० ॥ २

धर्म भीम अर्जुन अधिकारी, नचत नकुल सहदेव सुनारी, कौरव भीखम गुरू अचारी, अंध वृद्ध कुंती गांधारी, महातपि सुर ऋषि जटाधारी, कंदमूल फल पवन आहारी, देसदेसके अजव गजब सब, भूप सहरके, पातशाह उमराव शिपाई, सुभामृते सरदार सवाई, मुजुमदार फडणीस लिखाई, दरखदार चिटणीस उपाई, फौजदार मिल करत हवाई, ठौर ठौर दरबार कचेरी, बडे मुत्सद्दी, हठकरजिद्दी तुरकनसिद्दी, हाटघाट बाजार, बीच अति झुकत पुखत, तज उखत, तरुखत नही सराफखाना, सेटशियाना, सौदागिर करलेत मुलताना, खैच कमाना, करत तनाना, मन हु न भावे, आप बिराना, तेली बनिया, बरई रिनिया, सावलुहार, जुहार, कमंगर कारिगिरि बादीगिर, बढई, भाट, कुंभार, सुनार, छीपी, रजक नीच ऊच मिल नाचत अठरा जात नसे सुक हंस कोक बक पच्छिनसे, पशु व्याघ्र स्यार हय सिंघनसे जलनक्र कमटदल मच्छनसे, अहि पिप्पलिका लघुकीटनसे, बन पर्वत दृढ अड वृच्छनसे, अवसानन भान कच्छुमनसे, धुन बासुरिकी, सुन गान करत पुन, जितक महीमे, जीवे[1] जंत्र, थावर जंगम तिनहू; न बंचे[2] न बचाया. ॥ इह लीला० ॥ ३

नचत बलि वामन सुबिलासी, नाराणमुख सहस विहासी, जलजा वरुन अप्सरादासी, सब पाताल लोकपुरवासी, स्वर्ग नचत सुर इंद्र चंद्र रब बुध कुज कब गुरु केत राह सनि बिष्णु गजानन चतुरानन, पंचानन बरआनन, जमनिधपैति[3], नारद भैरव अष्ट गरूर गोपति गिरिजा, सचि सावित्री, सरसति रंभादिक अष्टनायिका, बसिष्ठ व्यास पारासर गौतम भरद्वाज दुर्वासदेव, अंबरिख गाधिज कश्यप सुक मैत्र अत्रि जमदग्नी अगस्ति बकदाल्भ्य मृकुंड कपिलमुनि जाज्ञवाल्क्य दत्तात्रय एते वहन सहउपदेवदेव तेतीसकोटी ऋषिसहस अठ्ठासी मिल सब, ध्रुव पहेलाद बिजय जय सनक सनंदन, भक्त नचत गंधर्व जक्षगन, लच्छलच्छ, पृथवी जल अंबर तेज जवन सह पंचतत्व गुन सिंधु सप्त येबिधसे सब नचवायो, त्रिभुवन नाटक यों प्रि-

---

१. जीवजंतु. २. नाचविल्याशिवाय सोडका नाहीं. ३. कुबेर.

यलीलाधारी, सुरअवतारी, ख्याल ग्वालेंबिच अद्भुत पैंगते नचत नचत अमृत कबिको, अपराधपुंज प्रभुने निज उदर पचाया. ॥ इह लीला० ॥ ४

गोचरण.

गोविंद गाई चारितो कालिंदीतटीं. ॥ ध्रुवपद. ॥

यमुनातटगत चिमणासा हरि, तमनाशक शिरिं सुमनावतंस, गमनागमनी, श्रवणीं सृत जो, शमनादिक भय, शमनाकृति अहिमदनाप्रति सुर नमना करिती, सुमनातरि वरि क्रमणा करितो, वनांत विचरुनि, गुरें निबिडतर सरस सहित तृण चरति चरति, पृथु उदर धरुनि शिरि फिरता शिणति, जठरपुटीं वेणु खोऊनी, धेनुच्या पाटी थापटी. ॥ गोविंद० ॥ १

बाळकृष्ण, गोपाळबाळ बहु, कपाळ विस्तृत भाळीं नूतन केशर सुतिलक वामगळां वनमाळ कमळसम, विशाल डोळे, मैंवाळ मनिचा, मृणालभुज करि, वेणुनाळ, सुप्रवाळ अधरीं, राग आळवित, रसाळ,चाळक,तालयुक्त भूपाळ कथित, गंधर्वसाळ तो, व्याळमथन अघजाळ गिळित, अहिकाळकाळ कळिकाळरहित, भवगाळ वाळवुनि, बाळ वाढतो, नाळमाळ, मृदु वाळवंट, अंतराळगति सन्मराळ मतिनें, दयाळ श्रीहरिकर्णीं कुंडलें, ढाळ दूध दहि वढाळ भवत्या, दुधाळ गाई, पाळिताति पशुपाळ पाळिनें, पाळ करुनि कनवाळ गाउनी, टाळ वाजविति, काहाळ विठ्ठल न्याहाळिती, काहळणें खळाळ वाहे, माळोमाळ तवरी धुमाळ, घालुनि स्तविती, नेजगात्रकुलाल हरी वरि, आलापुनि घे, खेळताती, चवताळ ताळती, पारंबी पात उह्याळ घेवुनी झोंबी घेती तरुभांडीरवटी. ॥ गोविंद० ॥ २

सुवर्ण श्रृंग उजाळे, खुरावरि वाळे चित्रिति बिंदु निराळे, कनकचवाळे, पाठिसि स्कंध महामासाळें, त्याच्या ढाळे, ढाळे चालति कासपयाचे आळे, पदरज लागतांचि अघ क्षाळे, सुरभिकि साक्षी त्या नंदिनि ऐशा, त्यांत कोणी काळ्या, कोणी पिवळ्या अरुणा ढवळ्या, कोणी निळ्या ढवळ्या, गवळ्या घरिच्या सावळ्या हरिनें, पोंवळ्यासमान कोंवळ्या अधरें, चुचकारुनि बावळ्याच केल्या, उतावळ्याशा धांवुनि येती, हिरव्या गवती, कवळ मुखांतचि, केवळ विवशश्रुतियुगुळ उभारुनि उताविळपणें, टवकारुनियां, तिला सेवावें, गोचिड काढुनी,

१. गौळ्यांमध्यें. २. पायानें. ३. पुष्पाचें भूषण. ४. मृदु, मऊ.

खाजवावें, लाड देउनि, गळां पडावें, लेंकुरवाळें कुरवाळावें, पोटाखालुनि यावें जावें, थान चोखुनि दुग्धचि प्यावें, प्रदक्षणुनियां नमन करावें, कृपाकटाक्षें बरवें पाहावें, भोंवतें भोंवतें उगें फिरावें, स्वच्छ पुच्छ तें शिरीं फिरवावें, नाम घेवुनि पाचारावें, 'माय यशोदे !' म्हणुनि बाहावें, 'कौसल्ये ये, रेणूके ! ये, आदित्ये ! ये, अनुसूये ! ये, अर्जुने ! ये, अक्रूरे ! ये, नारदे ! ये, हिरण्ये ! ये, प्रल्हादे ! ये, हनुमंते ! ये, बिभीषणे ! ये, बळिवंते ! ये, गंगे ! ये, गांगेये ! ये, यमुने ! ये, सरस्वती ! ये, नर्मदे ! ये, कृष्णे ! ये, पायोष्टी ! ये, क्षीरसागरी ! ये, कालिंदी ! ये, देवकीये ! ये, अंबिके ! ये, कालिके ! ये, शुकेनिके ! सनके ! पुंडलिके ! निरे ! भिवरे ! चंद्रभागे ! ये,' इत्यादि अभिधानें आपुल्या आवडिनें माधव कुंजवनीं, विहरतां सुखानें वेणुनाद, गोपद्म पाउलीं मध्यें उमटलीं, श्रीपांडुरंग प्रत्यक्ष पाहातो विठ्ठल अमुच्या समान चरणीं उभा राहिला कर ठेउनि निकटी. ॥ गोविंद० ॥ ३ ॥

ब्रह्मरुद्रइंद्रें प्रार्थियला, वसुदेवें पूर्वी अर्जविला, देवकीचे उदरीं जन्मला, यशोमतीचे गृहा आणिला, पूतनेचा प्राण घेतला, निजल्या निजल्या पदें ताडिला, लत्ता हाणुनि शकट मोडिला, करुनि मृपा मिस घे मातेला, गृहीं रांगतां धरि भिंतीला, द्वार वेंघतां सुख बहुतांला, उचलोनियां अंकीं *बसविला, आलिंगुनि हृदयीं मेळविला, 'अचड्ड बचड्ड' नामें आळविला, चुंबन देउनियां चाळविला, धरुनि फेंगडा मग चालविला, गाउनि गीत सुखें हालविला, लघु परकोर जरी नेसविला, उगाचि मांडीवरि बसवीला, जांभाइत नवलाव देखिला, स्वर्ग मृत्यु पाताळ पाहिला, हाचि ब्रह्म निश्चयें रेखिला, मायेचा सुत भाव †पोखिला, क्षीरसिंधु स्तनीं चोखिला, गोपमुलाला प्रियकर लीला, टपुनि बसुन गल्लीगल्लीला, त्याही भवधंदा मोकळिला, हरि आकळला, दध्योदन कृष्णासि अर्पिला, निपटुनि साईसगट वर्पिला, सर्पिधार घालुनि तर्पिला, उष्ण भात पात्रांत काढिला, सावकाश तोही सांवडिला, भानवशांत बरा तावडिला, वडिल वडिलाला बहु आवडिला, लोण्याचा पृथु गोळ भक्षिला, कुमारिकांचा हेत रक्षिला, हात पुसूनी टिरि कक्षेला, उष्टें ताट धरुनि कक्षेला, आत्मगृहाचा मार्ग लक्षिला, क्रीडत क्रीडत हळूचि आला, जननि घुसळतां धरी रवीला, विश्वरूप प्रगटे मातेला, दुग्धपान मागे रवीला, तिणें दुधाचा ऊत

* खेळविला. † पुसिला.

१. हीं गाईचीं नांवें आहेत. २. नांवें. ३. तुपाची धार. ४. गोळा केला. ५. मोठा. ६. ताक करण्याच्या काठीला, मंथनदंडाला.

जिरविला, भग्न करी हा दधि[1]चरवीला, मर्कटमेळा बहु मेळविला, ब्रजवधूसदनीं संचरला, सिंके पाहूनि मांच[2] बांधिला, पोरांचा समुदाय *बोधिला, गोरसडेरा पूर्ण शोधिला, खांदी वेंघुनि तळीं वेधिला, धार पितां संवगडी वेष्टिला, परमात्मा प्रत्यक्ष पाहिला, कृष्णहस्तगत कवळ लाधला, 'मज दे मज दे' असा याचिला, दधिकाला सर्वस्व वेंचिला, शेषप्रद लउनि वेंचिला, ब्रह्मानंदें ग्रास मांडिला, वरद पाणि प्रीतिनें चाटिला, नवनीतें मुखइंदु माखिला, भक्तरहस्यें स्वाद चोखिला, मित्राचा सन्मान रक्षिला, ढेंकर दे संतृप्त चांगला, संचळ न कळत पळोनि गेला, गाऱ्हाण्याचा शब्द ऐकिला, मातृकोप जाणुनि झटकला, प्रेमरज्जु बंधनीं अटकला, नेत्रीं उदकपूर लोटला, ताडनभयें घाम पाझरला, न करि म्हणउनि हात पसरिला, आपुल्या थोरपणा वीसरला, उखळिं बांधितां नतानुसरला, दोर मात्र दाव्याचा सरला, कडदोरा माजिचा घसरला, उखळसहित हातिंचा निसरला, रांगत रांगत तरुतळिं गेला, य[3]मलार्जुनां† जोडा उ[4]न्मळिला, वणवा गिळिला, केशीं पिळिला, कलि आकळिला, कंस श्रमीं महा मिसळला, वत्सें[5] वत्सप आपण झाला, मायावैभव दावि अजाला, अमानुष्य कर्मे आचरला, यमुनेचे डोहीं संचरला, नागकालिया खळ तारिला, पोरीचा पेंटभार चोरिला,' लज्जासंशय सकळ वारिला, तोहि संगास्तव विनवीला, विनोद शिकवी नवीनवीला, वनामधें दधिचरु मेळविला, ऋषिपत्न्यांचें अन्न जेविला, यज्ञपुरुष ब्रह्मणीं भाविला, तृ[6]णावर्त तो नभीं मारिला, अगबगकेशी उभा चीरिला, नैं[7]ग उद्धरिला, सात दिवस बोटावरि धरिला, अ[8]हंभाव इंद्राचा हरिला, ब्रजजन समस्तही वांचविला, गोवर्धना तळीं नाचविला, वे[9]ज्रधरें वर्णोनि वंदिला, सु[10]रभीनें उपकार मानिला, श्रीगोविंदराज वाखाणिला, अमृताभिषेकें करुनि सिंचिला, नारदादिकीं नमुनि गाइला, पुष्पवृष्टिनें सुरीं वाहिला, जयजयकारें स्वस्थ राहिला, गोपाळें भेटोनि पाहिला, प्रा-

* बोलाविला. † विमलार्जुन.

१. दह्याचें पात्र. २. माळा, अंतराळीं केलेला रस्ता, उंचवटा. ३. हे वृक्ष होत. नारदाच्या शापानें कुबेराचे पुत्र स्थावर योनि पावले होते ते हेच. ४ उपटून टाकिला. ५. वत्सराशि. ६. हा कंसाचा सेवक. यानें गोकुळांत येऊन कृष्णास प्रचंड चक्रवातरूपानें आकाशांत उडवून नेलें. तेव्हां कृष्णानें याच्या कंठास मिठी मारून यास ठार मारिलें. ७. गोवर्धन पर्वत. ८. गर्व. ९. इंद्रानें. १०. कामधेनूनें.

कृत क्रीडेलागिं बाहिला, पाठीं [1]हलधर वाहि वाहिला, पशु अहंकृत शब्द साहिला, अनन्य भक्तीनें मोहियला, वरुणगृहींहुन नंद आणिला, नंदें साक्षात् विष्णु मानिला, वरुणें स्तविला, हरि गौरविला, रात्रींमधुन वेणु वाजविला, गायक स्वर्गलोक लाजविला, काम पुरविला, मदमत्त हस्ती तो आवरिला, कुंजवनीं एकांत फावला, कामिनीमनीं स्मर माजवला, व्रजस्त्रियांचा समाज वरिला, रासरंग सर्वांसि दाविला, शंखचूड *खळ धरा सीधला, मणि हरुनि हलधरास दिधला, अहिविद्याधर करीं स्पर्शिला, दिव्यदेह तेणें पाठविला, सुदर्शनत्वें नरी पाठविला अहिग्रस्त नंदही सोडविला, प्रलंबधेनुक तो झोडियला, अष्ट वृषभासूर राहिला, कुपथ मोडिला, नित्यसुखोत्सव करी उर्वीला, स्वधर्मपर †त्यांना मीरविला, साधुमनोरथहि पुरवीला, पद्महस्त मस्तकीं फिरविला, एवं अनंतगुणगणनिधान, दैवतप्रधान, अमृतवरदकर, वरधरसुंदर, हरि अति सुंदर, विगतशोक, वैकुंठलोक गोकुळांत असल्या वसल्या अहर्निशीं असें दाखवुनि, दुष्ट दैत्य निर्दाळुनि आधीं हीन दीन दुर्वळा पाहुनि, रक्षी संकटीं. ॥गोविंद०॥

भक्तिमाहात्म्य.

भगवंत भक्तांसाठीं आपुले निजदेह आटी. ॥ ध्रुवपद. ॥

द्वादशी [3]अंबऋषिराया आला दुर्वास गांजाया, कोपोनि शाप दिधला

---

* खळ दुर्धर वधिला. † बाणा.

---

१. बळराम. २. पृथ्वीला. ३. अंबरीष हा सूर्यवंशोत्पन्न नाभाग राजाचा पुत्र. हा मोठा दानशूर, पराक्रमी आणि भगवद्भक्त होता. एकदां द्वादशीच्या दिवशीं दुर्वास ऋषि याच्या घरीं अतिथि म्हणून आला. तेव्हां राजानें त्यास भोजनार्थ राहवून घेतलें. नंतर मुनि आपलें आन्हिक कर्म करण्यासाठी नदीतीरीं गेला. या दिवशीं द्वादशी थोडी म्हणजे साधनद्वादशी होती. तेव्हां व्रतभंग होऊं नये म्हणून राजानें तिथि संपली नाहीं तों देवास नैवेद्य समर्पण करून, भोजन न करतां देवाचें तीर्थ प्राशन करून पारणें सोडलें. हें जाणून मुनि संतप्त झाला. त्यानें आपल्या जटेंतील केंसापासून एक अक्राळ विक्राळ कृत्या (राक्षसी) उत्पन्न करून राजावर सोडिली. तेव्हां विष्णूच्या सुदर्शनचक्रानें तिचा नाश केला. हें पाहून दुर्वास भीतिग्रस्त असा विष्णूस शरण गेला. विष्णूनें 'परत अंबरीषाकडे जा, तो निराहार आहे, त्याचें समाधान कर म्हणजे चक्र तुला सोडील' असें सांगितलें. त्यावरून निरुपाय होऊन तो अंबरीषाकडे परत आला. दुर्वासास पाहतांच राजास हर्ष झाला. त्यानें सुदर्शनाची स्तुति करून दुर्वासाला त्यापासून मुक्त केलें आणि यथेच्छ भोजन दिलें—अशी कथा आहे. (भागवत—नवम स्कंद—अध्याय ४-६.)

वार्या, यास्तव धरिल्या दाही काया. मच्छ, कच्छ, वर्नि वराह, नरहरि, वामन, भार्गव, राघव, श्रीहरि, बौद्ध, कलंकी, होउनि समरीं दानव मर्दुनि, दासी उद्धरी, धर्म स्थापुनि दुरित संहरी, कलिमल वारी, भवनदीं तारी, कुंजविहारी पाहि मुरारी! करुणाकर कैवारी जगजेठी ॥ भगवंत० ॥ १

द्रौपदीसि धृतराष्ट्रपुत्रें, छळितां आळवितां निजवक्त्रें, ऐकुनि धांवे करुणापात्रें, आपण अंगें होउनि वस्त्रें, श्याम श्वेत नीळ पीत आरक्त सुरंग जडित भिंगें गंगा सागर क्षीरोदक, घटी दिव्य पीतांबर मीनबंदरीं सगरइंदोरी, इंद्रकळासम चंद्रकळामुखिची चबरी पुर पैठण, मारवाड, मुलतान, इराणी, हास्यहि राणी बारिक शेला मदन गलोला ज्याला अगणित कोटी. ॥भगवंत०॥२

भस्मासुर ते पर्वतशीळी, हरितां चिंती चंद्रमौळी, शिवस्तुति परिसोनी वनमाळी, कामिनिरूप धरि तात्काळीं, रम्य हनवटी, कोकिलकंठी, सिंहकटी, परिधान घटी, पदिं पैंजण, वाळे, थैय थैय थैय थों किट दधिकिट नर्तन गायन भस्मासुर मारुनि अमृतराय सदा शिव करि संतुष्टी. ॥ भगवंत० ॥ ३

कृष्णध्यान.

स्वस्ति श्रीकमलोद्भवदेव देवेन्द्रादिदेवसमस्तदेव देवोत्तमाखण्डानन्दपरिपूर्णसच्चिदानन्दविग्रह वेदान्तवेद्याद्वय श्रीवैकुण्ठनिवासामृताब्धिशयन सकलदेवमुनिजनप्रार्थनया परिगृहीतश्रीगोपालवेष देवकीतनय वसुदेवकुलतिलक नन्दगोपप्रिय यशोदानन्दन नारदयक्षसनकसनन्दनसनत्कुमारगरुडगन्धर्वसिद्धविद्याधरगानमनोहर गोकुलवासाङ्कुशध्वजवज्रपङ्कजरेखाराञ्जित कुञ्चितपादारविन्द चन्द्रहंसकुमुदखण्डवद्धुजमान नखराजित शोभितकाञ्चनमणियुक्तनूपुराङ्कित श्रीमल्लक्ष्मीकरकमलदलमर्दित सुपर्णभुजभूप जालपरिणद्ध कटिसूत्रपरिमण्डितकटितटीसुकोमलवटपत्रतुल्योदर स्तनविदूधर कर्पूरकुङ्कुममिश्रितचन्दनोक्षितश्रीवत्सलाञ्छनमरकतपुष्पपरागेन्दुविभूषितालिकुलास्वादित स्निग्धानुमन्दारकरकरवीरमल्लिकाचम्पकश्रीतुलसीहारभूषण प्रवालयुक्तकौस्तुभकेयूरश्रीधरहाटकक यज्ञोपवीतोन्नतांस मग्नना-

---

१. देह. २. "कुब्जा ह्या नांवाची अंगानें तीन ठिकाणीं वांकडी अशी कंसाची एक दासी होती; तिचें काम उत्तम चंदनाची उटी तयार करण्याचें होतें. कृष्ण व बळराम ह्यांस कंसानें गोकुळांतून आणविलें असतां ते मथुरेंत रस्त्यांतून चालले तेव्हां त्यांस पाहून कुब्जेनें त्यांच्या आंगास गंधाची उटी लाविली. मग कृष्णानें तिची हनुवटी हातानें धरून व पायावर पाय देऊन तिला सरळ केलें, आणि तिच्यावर कृपा केली—अशी कथा आहे." (नवनीत.) ३. पाप. ४. रक्षण कर. ५. जगज्ज्येष्ठ. ६. दुःशासनें. ७. पाटाव (क्षौम). ८. पार्वती. ९. शिव. (शशांकशेखर.)

भिनवमणिकटकदोर्दण्डधृतप्रवाल हस्तप्रशस्तशुद्धधवलशङ्खचक्रधर सुन्दरमणिमय-मुरलीधर कम्बुग्रीव प्रसन्नानन विम्बाधर कुन्देन्दुशंखनिभ हृत्कमलदलायताक्ष लावण्यवीक्षण तीक्ष्णनासिकाग्र कस्तूरीतिलकललाटप्रदेशकर्णलम्बितमकरकुण्डल-प्रतिबिम्बदर्पण चञ्चलालक हेमसर्वरत्नखचित किरीटालंकृतप्रलम्बपिच्छावचूलम-न्दस्मितमुखारविन्द सहस्रभानुसदृशश्यामलकोमलाङ्ग श्रीरुक्मिणीसत्यभामासहित सरोरुहासन वृन्दावननिलय गोपीजनपरिवेष्टित गोपालकसख्य गोरक्षकरणाजात ममहृदयस्थित परमभागवतोत्तम ममहृदयकमलास्वादिषट्पद ममनोरथपूरक वरदानशील वरवासुदेवकमनीयगानप्रिय दुष्टनिग्रहशिष्टपरिपालन भक्तवत्सल भक्ताधीन जय जय गोपाल कृष्ण भगवन्नमस्ते नमस्ते नमस्ते ॥ १

हरिनामवर्णन.

हीं नामें हरिचीं जपतां, भवसागर प्राणी तरती. ॥ ध्रुवपद. ॥

श्रीधर सच्चिद्घन सुखकारी, यादव यमुनातीरविहारी, गोकुळपती गोव-र्धनधारी, माधव मथुरानाथ मुरारी, पांडुरंग जगदंतरंग नवमेघरंग सारंग-नेयन श्रीरंग नित्यनिःसंग संग अव्यंग सकल गुरुलिंग संगहर शांत दांत श्रीकांत वरद वेदांतसारसिद्धांत प्रांतद्वैतांतकर्ण सर्वांतरगत निभ्रांत सुमन एकांत संतहृद्यंत सूर्य सुरवर्य ऐश्वर्यवंत गांभीर्य सगुणआचार्यधैर्यगुणशौर्यसिंधु शुभवीर्य सुभग भगवंत, सतत श्रीमंत अखिल आद्यंतरहित स्वानंदनंद आनंदकंद गोविंद दीनजनबंधु वंद्य स्वच्छंदु नंदसुत इंदिरेश निर्द्वंद्व सुजन-हृदयारविंदनिजमिलिंद माधव सुंदरहास्य नवकुंदरदन गुणवृंदवृंद अज मंद-राद्रिधर इंद्रचंद्रनत सत्यसंध भवबंधमुक्त मुचकुंदस्तुत सच्चिदानंद मुनि-मुकुंदकेशववंद्यवंद्य भववैद्यवैद्य अनवेद्यसिद्धपती विष्णुजिष्णु भ्राजिष्णुवर महाजिष्णु समरसहिष्णु विठ्ठल पुंडलीकवरदायी. ॥ हीं नामें० ॥ १

चिद्घन चिदानंद चिन्मूर्ती, चिन्मय चिदाभास चिद्वृत्ति, चित्सुख चि-द्विलास चिज्ज्योति, चित्पद चित्समुद्र चिच्छक्ति, पूर्णानंद परात्परपावन पद्मा-वरपर पांडवपालन, पापविनाशन, परमानंद पवित्र परावर, पद्मतनय परि चित्तपरीक्षक, पतगीश्वरपति पक्षीशब्दज पशुपांगज पयपानपरायण, पार्थी-याशन पावकप्राशन, पुरुषोत्तम पटसिंधुनिकेतन, पतितोद्धर, प्रल्हादवरप्रद, प्रणतपाल गोपाल पीतपट, पद्मनाभ पद्माभ परमपद, परंज्योति प्रणतार्ति-

१. मृगलोचन.

प्रणाशन, पद्मगर्भपद्मेश कृपाघन, परमहस्त प्रख्यात प्रतिष्ठित, पुण्यकीर्ति, पुरुहूतप्रभंजन, प्राज्ञपूज्य परमार्थप्रबोधक, पार्वतीशप्राणमित्र परदैवत, पंकपुरेश, पुरंदरपर्वतारिपदपूजित पन्नगपीठशयन, प्रणवार्थ पार्थसख परंधाम पाथोधिमथन, प्रद्युम्न पुराणप्रसिद्ध, प्रबुद्ध प्रगल्भ प्रजेश, प्रजापतिपूर्वज, प्रेमसाध्य, प्रभुपाद्य, प्रहुडप्रभु परब्रह्म, परमात्मा. ॥ हीं नामें० २

जगदंबावर्णन.

अहो अहो सुजन हो ! विहित स्वहित कांहिं कराल, किति तरि हमाल परि घरिं श्रमाल, विषयीं रमाल, आळसें गमाल, एक वेळ हिमालयाचि लेक उमा लखलखित कुमार गणपति कुमार जननी नमाल, तरि हरितमालघनतनु रमालसितपद क्रमाल, चिन्मययमालयरहित ममाहमिति किति दमाल मत्सर वमाल, अंतीं शमाल, स्वमुखक्षमा लहुनि वरि अमानित्व गुण न मानुनी जगिं समानतेनें असाल, बरवे दिसाल, ब्रह्मीं वसाल, चिद्रस प्रसाल, लोकीं सदयहृदय मुखि उदय उदय जै जै जगदंब सांब, अद्वैतअमृतरसवृष्टि पुष्टि ते पुराणमुनि श्रीव्यासभारतीग्रथितउपनिषद्ग्रथितरणपथी विजयनररथी कृष्णसारथी, प्रथितभगवती कथित अर्जुनाप्रति भगवद्गीता, तेचि रामाची सीता. ॥जगदंबा०॥१

जननी खेळविताहे मुलास, वेचुनि देते फुलास, पोंवळियाच्या वेलास, पाहुनि करि विलास, शिवलिंगीं वाहे बेलास, कुरवाळि नंदिबैलास, शोभविताहे कैलास, चामीकरचैलास, ग्वांदि वाहे वाहे, पसरुनि पाहे, साहे, भक्तालागिं मंगळ माहेश्वरि आहे, चित्तिं राहे त्यासि लाहे, ध्यान कोमलकमल, दिव्यमाणिकाचि किळ, तेंवि सुविमळपदतळ, सितळ उतळ देवि पातळ, नेसुनि व्योम कुंतळ, मंडित सह भूतळ, रचुनि त्यासि नातळत, ज्योतिरूप सत्य नित्य शुद्ध बुद्ध जेथें ते वेद गाति गाणिं, ब्रह्मदेवाचि ब्रह्माणि, कोठें इंद्राचि इंद्राणि, कोठें रुद्राचि रुद्राणि, कोठे शर्वाचि शर्वाणि, कोठें लक्ष्मी नारायणी, कलिमलगलितशमलभयविदलित, अचलित अतुलित, लवली धवली अमृतफळफळित, परशिव कवळित, सुललित देवि ललिता ॥जगदंबा०॥ २

मुगुटिं लोपति रविकोटि—वेणिकाजुटिल—नितिलसिलपरी—तिलकसितचंद्र देखत तळवटीं—शोभत मणगटीं, केसरिवरि उटी भक्तमन लुटी, प्रगटि

१. हा व यापुढील सुदामचरित्र हे कटिबंध पूर्वी पृष्ठें २ व ३१ यांमध्यें छापून गेले आहेत. परंतु मागाहून यांचीं आणखी कांहीं कडवीं उपलब्ध झाल्यामुळें येथें पुन्हां ते दिले आहेत.
२. सुवर्णपर्वतास (मेरुपर्वतास).

ज्ञान लुटी जियेचि हातवटी, ते हिमगिरिबेटी—शंभुसह नुवटी बसले—घंटि विमानदाटी—वरदकरकुटी, वदोली भातरोटी सुवर्णाच्या तार्टी, जेववि शशिबोटी आत्मरुप पाटी—॥ जगदंबा० ॥ ३

अखंड परशिवनिडांत—॥ जगदंबा० ॥ ४

सहज रजतनग नभीं—अंतरिं आत्मलोभी—काष्ठ जेंवि स्तंभीं—गणांत दुंदुभी, लादिलि वर्के, सजविले करभकरभी, शिकारखाना वाद्य चित्र शरभशरभी—अंबेनें बळें रणांत—कुंभी, वरि नयांत गंभीरमाय सर्वारंभी—कोतवालनंदीवर बसते आनंदी, तेथें शूळपाणी आसन मांडी, तळितलाये स्वामिकार्तिकाच्या झुंडीसहित चाले चंडी, हाटक हस्तिदंडी—उच्चारिति तुंडीं, मिरवलि काशिखंडी, लिलावृत्तखंडी, उघड ज्ञानदृष्टिनें, वारे तमयोगयुक्तिनें ति मुष्टिनें वाढित खाडें खंडी, ऐसी अंबा जीवन्मुक्त अन्नपूर्णा, जेववि सर्वा वर्णा, शैर्मावितें अपर्णा, भर्गाचें भाग्य वर्णा, अक्षय क्षेम कल्याण पांघरविने उर्णा, कर्णद्वारि नौबद वाजते आकर्णा, अमरगण—॥ जगदंबा० ॥ ५

सुदामचरित्र.

ब्राह्मण ब्रह्मनिष्ठ बहु मोठा—ते बुबुळास न फिरवुनि—मृदु मृदु वाक्यें वदली. ॥ श्रीकृष्णें० ॥ १

कांता धरुनी मनिं उल्हास, वंदी पतिच्या पादाब्जास, आहे विज्ञति पायांस, ते परिसावी सावकास, बोलतसे निजभार्या, 'हे द्विजवर्या! कवण्या कार्या, त्या श्रीवर्यालागीं ठेवुनि, हे दरिद्रचर्या, भोगितसां त्या वैकुंठपिशालागीं जावुनि भेटा. तो द्विजवर्य क्रमा गृहिणीप्रति बोलतसे, 'आइके वो रमणी! बाळपणीं यदुवंशकुळींचा मित्र जिवाचा, सखा निजाचा नांदतसे धनसंपत्तिसह परिवारें करुनि त्याचे स्मरणीं अखड सदृढ भावें करुनि वर्तत असतां विष्णु भक्ता काया आम्हां अघ, दरिद्रचिंता दर्शन दुरिताची वार्ता, नासुनियां निजमुक्ति पतितालागुनि देतो त्या श्रीकांता.' अभेदशब्दें गौरविली. ॥ श्रीकृष्णें० ॥ २

सुदाम बोले साधु स्वभावें—पुण्यश्लोक विलोकन मानुनि—श्यामांगीनें चौठायीं याचना करुनियां, चार मुष्टि पोह्यांचें चूर्ण—॥ श्रीकृष्णें० ॥ ३

---

१. हत्तीचे छावे आणि हत्तिणी. २. सुख देते. ३. पार्वती. ४. शंकराचें.

झाल्यावरि प्रातःस्नान—अंजलिपुट तें पात्र मात्र—सलज्ज ऐसा संचित झाला, वाज न होतां—॥ श्रीकृष्णें० ॥ ४

होती शुभशकुन ते चांग, द्विजवर वंदी त्या सांष्टांग, तें परिसणें यथा जी ! सांग, मुख्यशकुन हरिस्मरण करुनि, दृढ चरण धरुनि, निजहृदय कवळि द्विज नमुनि त्रिपद, मग निघत त्वरित; तंव प्रथम शकुन शुभ, शुद्ध जेठिं देखिला द्विजानें, सुहास्यवदनें तयापुढें अतिपराक्रमानें, मार्ग क्रमितां द्विजोत्तमानें, विप्र उभयतां, देखतांचि केवळ सत्पात्रें, त्या हरिमित्रें नमन करुनि मग सह अष्टांगें, तो द्विज वर निजसुखें ओंपिती, हे श्रीहरि प्रियकर सुखमूर्ति, प्रसन्नता पाहुनि सत्कीर्ति, लाधसील तूं तो द्विजवर बहु त्वरा करुनि निघे, हरावया श्रीमदनांतक प्रियकर भेटीतो, सप्त काग ते सव्यही जाती, त्यापुढें पुढें सुंदर द्विजवनिता वज्रचुडेमंडिता उदारा, अब्जलोचना, सुहास्यवदना, भरुनि पूर्णजळकुंभ श्री निजबाळ कडेवरि, त्याहिपुढें गोधनें नवें श्रीकामधेनुचे शोभताति सह वत्सा त्या श्रीपुच्छालागीं उभारोनि स्वेच्छा चरती फिरती आनंदें वनीं, अवनिधेनुच्या, सव्यभागीं कुरंगिनीपाडस, सहवर्तमान सह तास वासते, वाम भागसम भाग मिरवती, ऐशा प्रश्नीं, सप्तहि सफळित, सप्रेमें सुखसरिसा सिंधु भेटी येतां तैसा द्विजवर, मुरहरभेटीलागीं जातां, निजस्वहितार्था, तो कमळोद्भवतात सूचक, विप्रवरा सामोरा, शुभशकुनावलि पाठविली.॥ श्रीकृष्णें० ॥ ५

चरती कामधेनुखिल्लारें—कृष्ण गगनकल्पद्रुम कळली—धैर्यमंडपावरी—धवळी भूतप्रभावळी उद्भवली. ॥ श्रीकृष्णें० ॥ ६

जाहल्या हातपायांच्या नळ्या—ब्रह्मसूत्र सिखि सूत्र गळां परि—उडी टाकुनि—॥ श्रीकृष्णें० ॥ ७

ब्राह्मण बैसविला पर्यंकीं—अंकितसा आकळील पंकज—जानूजंघा गुल्फप्रदेश अतिकठोर भिंगिली अंगुळीका—धन्योऽहं धन्योऽहं धन्या कृतकृत्यामतिनें मनीं धरियले—दीपभर तूपसूपरसादी अमूप वक्र करंज्या स्वच्छ फेणिया—॥श्रीकृष्णें० ॥ ८

सत्यभामा छत्र धरी, यज्ञजीती चामर वारी—सूक्ष्मदृष्टिनें कालिंदी, मंद्रावती पथिं उभी लक्ष्मणा, मित्रवृंदा छत्र अपत्रप ताका, आतपत्र आलिंगी, इंदीवरसम हस्तें सांदिपिनी तैसा वंदी—धृष्ट पुष्ट संतुष्ट मुष्ट दुर्दष्टस्वामी प्रसिष्ट तैसा हृदयें दुष्ट उत्कृष्ट त्रिविष्टक देवश्रेष्ठ—॥ श्रीकृष्णें० ॥ ९

सुंदर हंसतूळिकासुपती—संनिध बैसलासे श्रीपति—आठवतें कीं नाठवतें, संधी पाहुनि सद्गुरु भार्या—अकस्मात आभाळ पर्जन्य काम दुराशा वायु झडाडी—मंद मिपण कडु झाड झडाडी—गुरुपदवीचा ग्राम चूकलों—धन्य तो गुरुसेवनयोग भाग्योदयकृत प्रातःकाळीं—मधुर भाषणें करित सांवली—विवेकबीजें हाका मारितां—मग जाउनियां पायां पडलों, आत्मत्वें गुरुला आवडलों—शिष्टवाक्यें वरदानें ओपिलीं. ॥ श्रीकृष्णें० ॥ १०

तुमचें वेदयात नाम—चित्तानुकूळ नवरी वरी मिळाली किं न मिळाली सांगा—॥ श्रीकृष्णें० ॥ ११

तुमची भार्या आर्या गृहिणी—आवडी हरि सोडी, बचक भरोनी, मुख विचकूनी—निर्विकारिता गळित व्हावया—॥ श्रीकृष्णें० ॥ १२

पोहे सुकृत पोहे—॥ श्रीकृष्णें० ॥ १३

कृष्णें वृत्ति करुनि पांगोळी—हातनळे चंद्रज्योति सुटती—क्षीरोदकपरिधान सुधाकर—॥ श्रीकृष्णें० ॥ १४

मांडुनि स्वस्तिक सुवर्णपाट—फोडणी चरारीतसी, चारोळ्यांचें गांभारें—चार पान चिंचोळीं तोंडें—मालत्या देटवे, शुभ्र बोटवे—कानवले देखुन मानवले—पंचारति करिती प्रीतीनें—सौवर्णांकित मोती भाजुनि—संक्षाळित हस्तें—॥ श्रीकृष्णें० ॥ १५

कदापि धन हरिलागें न याची—कल्पसमय वैकल्यरहित तो—॥ श्रीकृष्णें० ॥ १६

मार्गीं ब्राह्मणासी अविकार—हिरोनी नेत परी हरिपण दिधलें कदा न हारी हरि हरित्वरूपें हरिता स्थिरता स्थिरावया—जग हरिस्मरणीं खळ सकळ अविकळ होउनि—॥ श्रीकृष्णें० ॥ १७

चाले आत्मसावधानी—पाट वाट तरि चिमणीचे घाट दृष्टि कल्पद्रुम सोपानें—गृहकपाटामध्यें सोनें—थवे नवे बटकीचे जैसे देवांगना आंगणांत फिरती त्यावरि सोनें, डोईवर चुंभळ—हरि आळवितां—॥श्रीकृष्णें० ॥ १८

महादेवप्रयाणवर्णन.

चली संकरकी असवारी[1] । त्रिभुवनमो बात पुकारी. ॥ ध्रुवपद. ॥

धवला बैल सेजो[2] है नंदी, तापर बैठे संकर छंदी, किलकारते[3] जिर्लिबमो बंदी, लेवे साथ सुखी आनंदी, निकसो[4] सुरवरथाट, संतसाधोका मेला बाट,

---

१. स्वारी. २. सजविला. ३. लळकारताहेत. ४. मघाडीस. ५. निघाला.

सप्तकोटि गण निकसे दाट, साथ बेताल भूतगन खूब बजावत, सिंग तुरैया, करने बाके, ढोल नगारे, धिमि धिमि धिमि धिमि, नौबद झरकत, झल्लर झल्लर तधीं तधीं कडां कडां पखवाज बाजते, खुनु खुनु खुनु जब ताल बोलते, तनं तनं तंबुरे गर्जते, भुं भुं भुं भुं शंख बाजते, चुट चुट चुट चुट ताल चमकते, चैंवर चीर मोरपिच्छ उेरते, लगी निशाण जरबोब फरकते, खूब चैन्हाई भंग तारसे नाथ भये खुष रंग, मुगुटसे झुर झुर बहती गंग चले, सुखकारी. ॥ त्रिभुवनमों० ॥ १

सीतास्वयंवैंर.

सांबशिवानें निजकोदंड, दिधलें जनकालागिं प्रचंड, सदनीं आले भूप उदंड, इंद्रप्रस्थ लाहोर आगरा, मारवाड बजबार बुखारा, रूमशाम मुलतान विलायत सुरतीचा पंजाबी द्रविडी देशवस्तिचा साबरमतिचा थडीगौथडी आणि बंगाला तेथिल हो! तो राजा आला, खुरासान ग्वालेरी नरवर गुर्जरदेशी बलसोड आणिक वडोदें बुंदेलखडी मथुपरी गोकुल द्वारावती आवंतिकपुरी साकेतापुरि दस्यस्यंदन याचा नंदन अनेक ऋषि घेउनियां आला, बागलान खरगोन वत्तिशी वराड आणि नांदेड वसुमती खानदेश माल्वाप्रांतिंचा बऱ्हाणपुर औरंगाबादी बीजापुर बेदरिचा नृपति भागानगरी तेलंगी त्रिचनापल्ली कानडकपटी रायपुरी आंदोळी आणिक मछलीबंदर सरकार देशिचा आला राजा पळसपाकिचा यापरि नृपति स्वयंवरासी सर्व पातले हो. ॥ १

कटाव २.

आले महोत्सवासी हो । पाहुनि सुकृतराशी हो ॥ ध्रुवपद. ॥

जपी तपी संन्यासी साधक, योगधारणी योगी याज्ञिक, सौर शैव आणि शाक्त वैष्णवी गाणपत्य गुणि गायक वैदिक विप्र पातले वेदपाठि आणि जटापाठ घनपाठ पद क्रम अष्ट विकृति कष्टसाध्य ज्या अग्निहोत्रि किति तांत्रिकमांत्रिक ऋग्वेदी यजुःसाम अथर्वण गणितशास्त्रिचे मीमांसावादी धर्मशास्त्र व्याकरण बोलके असे आणि महिपाल पातले, भूप मुख्य छप्पन्नदेशींचे शाण्णव कुळींचे इष्टमित्र बहु मित्र बोलके पुष्ट संपदा घेउनि आले सभेंत ठेले अमृतवचनें बोलती. ॥ १

---

१. चौरी. २. उडतात. ३. चढविली. ४. रा. गोविंदराव श्रीखंडे (खांडवा) यांनीं हा कटिबंध पाठवून दिल्याबद्दल त्यांचे आम्ही फार आभारी आहों.

युद्धवर्णन.

उभयदळींचे वीर मिळाले, हीरखचितकोटीरशीर, यद्वीर झळझळित्ती-रदार जंजीरपाणि गंभीर कितिक हंबीर जातिचे, शीरपाणिसम धीरपराक्रम, परस्परांतें नीरंधरावरि समीर जैसे, भीरहीत, त्या स्वप्राणांची फिकीरहि नसे, युद्धश्रवणें परमोत्साहें टिरी बडवुनी उशिर न करिती, कंठीरव ते घोर गर्जती, सिंग तुतारे महा नगारे धिम् धिम् धिम् धिम्, साहेबनौबत तुडुम् तुडुम् तुम् तुडुम् झडे, आणि घडिये बाजी तासे मर्फे कर्णे हलग्या घोर घोर रणढोलरवें ब्रह्मांडभांड हें गाजविलें, बहु वाद्य वाजवुनि चंगसदृश नवभृंगसंगसंगीतदंग मातंग धावती, अंगरंगदुग्धांबुराशि जे संगरांत चतुरंगतुरंगम पारदचल संचार कनक शिंगार भर्जरी च्यार जमेवरि शिलेदार किति बारगीर ते स्वार महा झुं-जार थोर सरदार बिरुद संभार वाहती, धारदार स्वागारदार संसारमोह सांडुनी फार निर्धार करुनि जे स्वप्राणावरि उदार झाले, भालेवाले तीक्ष्णधार तल-वार चमकवुनि मार मारती, वार करुनि अरपार शत्रुला ठार मारिती, फार गारदी बार धडकती, अर्भकसे भट गर्भगलित व्हावे तवेंजही अर्भे असे संदर्भ शुद्ध सरबत्ति करिति, किति चक्रविक्रमण विक्रमशाली शक्रसमक्रम तक्र जसें तैलंग विप्र पिति मद्य पिटनियां धुंदीमध्यें काढिति कुंदी, युद्धीं परम महोत्सव सिंदी, तुंदिल हे श्रीब्रह्मवृंद बुंदीवरि जैसें विधुस्वच्छता तुच्छ क-र्णता पुच्छगुच्छसम पुच्छ विराजित अच्छच्छविअच्छिद्र विविध रुक्छत्रच्छा-दित मोरपिच्छ पिच्छलप्रांत आणि मच्छ कच्छ मकरादी लांछन ध्वजे शोभती, निपुण सारथी रथी रथीश्वर हाण हाण हण म्हणुनि मारिती, सणणणणणणण बाण त्यांपुढें कोण जाणती धैर्य धराया, गरडमल्ल शरवीरतल्लज प्राणवल्लभा हल्ल पावल्या फुल्ल गल्ल गत पल्लवरचना भृंगपुरःसर हाहाकारें ऊर बडवितां हारहि तुटले नेत्रगलित जीवाच्या जाणों साक्षात् नीरधी वाहे, तें युद्ध वर्णावया वाग्देवी स्वस्थ राहे, तेथें मग इतर कवीची प्रतिभा ती काय आहे? ॥ १

अलंकारवर्णन.

मग ते सुंदरि नेसुनि भरजरि साडि अंजिरी, चोळीवरता शेला घेवुनि, दर्पण पाहुनि युग्मलोचनीं अंजन भरुनी, इंदुमुखी मग कुंकुम रेखी, मृगमद माखी, बिंदा बिजवर घालि मस्तकीं, चंद्रकोर वरि, राखडि सुंदर मूद बोरही केतक नागर अहिपरि वेणी वरत्या श्रेणी घालि नगांच्या, कर्णी मिन्याच्या

---

१. मेघ. २. सिंह. ३. हत्ती. ४. कस्तुरी.

बाळ्या साच्या माणीकांच्या बहु घोसांच्या ताटंकें वरि काप शोभती, कंठीं मिरवे मुक्तमाळ ती, पेट्या पाटी नाना जाती माळा विलसति सुमनांच्या करिं मुद्या हिऱ्यांच्या कंगण्या पोंच्या. ॥ १

संसारदुःखवर्णन.

आहा रे मूर्खा! जन्मुनी काय केलें रे? ॥ ध्रुवपद. ॥

विचार पाहतां बाळपणींचा, जन्म भासतो अज्ञानाचा, विट्टू दांडू लगोऱ्या चेंडू चक्र भोंवरें खेळाचे मांडूं, डाव देइना त्यासि भांडूं, तरुण अवस्था अंगीं येतां दिवसां दिवसां वाढूं लागला, जननीपासुनि दूर राहिला, पुरोहितानें वधू पाहिली, चिरंजिवाचें लग्न करावें, जाती पत्नी निटस ठेंगणी विशाळनयनी गोजिरवाणी, लग्न जाहलें, दहा वीस हजार रुपये खर्च जाहले, ऋतुदर्शनीं फळशोभन केलें, अलंकार म्हणे स्त्रीला देणें, बाळी बुगडी चिंता कासरी माळ जवाची एक दाण्याची, प्रभा फांकली कर्णफुलांची, ध्वनी उठली पैंजणांची, मातोश्रीचें फार लाडकें, तीर्थरूपांचें फार जोडकें, या पंतांचा दिवाणखाना, रंगमहालीं नरम बिच्छाना, किनखापाचे पडदे आणि तिळभर वायू उष्ण साहिना, रावजी नाजूक मर्जी ऊर्जित जाहले फर्जित अर्जि करितो, अटुनि वेटुनि शिरकंदि दुपेटा टिळेदारि हे आंगांत डगलें उंच मुसे जरि तऱ्हेतऱ्हेचे रंग नित्य करि, पितांबराचा पदर भर्जरी, या पंतांची केवडी भर्जरि, रात्र अंधारी, चोर तस्कर लपूनि तैसा मार्ग लक्षितो, मध्यस्थावरि भरला ताठा, धर्मविषयीं फार करंटा, ऐसा गाढव कलिचा फांटा मायाजाळीं गुंतला. ॥ आहा रे० ॥ १

वृद्धपणींची थोर अवस्था, वडील असतां म्हणति नेणता, नेत्रस्थानीं आली अंधता, दंत भग्न मग झाला, बोचरा चचला, नाहीं म्हणति म्हातारा, सुना असोनि निष्ठुर वचनीं, सूत पुसेना पित्यालागुनी, शरीरमदानें कोण गुमानी? बाळ खेळवा, पाळक हलवा, रडूं लागलें, बाहिर न्यावा, अंगडें कुंचडें अचडे बचडे, कडिवर घ्याना माझें छकडें, नका नेऊं त्याला उघडें, किती बडबड कराल तुम्ही? वृद्ध रागीट अंतर्यामीं, हातीं काठी घेउनि चपाटी, मुलालेंकरा लागे पाठी, वसवसोनि उगाच उठी, उबाळे येउनी कंठ दाटला, माजकनाटा वाळुनि गेला, सर्वांगासी कंप सूटला, रूप मर्कटा दशा पातली, नेत्रस्थानीं दशा वाळली, अपानखिडकी तीहि उघडली, तीन अवस्था पाहुनि नयनीं, अमृतेश्वर म्हणे कृष्ण माउली, कर जोडुनि सद्गुरुचरणीं रंगला. ॥ आहा रे० ॥ २

संसारदुःखवर्णन. २.

आहा रे रांडलेका! जन्मोनी काय केलें. ॥ ध्रुवपद. ॥

प्राण्या! कष्ट नको करूं कांहीं, निष्ठा धरिं परमेष्ठीपायीं, गुरुमंत्रातें धरुनी ह्रदयीं, ध्याई गाई पंढरपुरची विठाबाई, नतांस त्राहीं, ह्या भवडोहीं, बुडशिल पाहीं, कैंची आई ताई माई, व्याहि जांवई फुई मावशी, थोरपणाला भाऊबहिणी, वहिनी म्हणती सखा दीर हा, भ्रतार भावा प्रार्थित देवा, असा असावा, एकापेक्षां एक बोलती, पैका पाहुनि हाका मारिती, आबा बाबा म्हणुनि धांवती, काका भेटुनि म्हणती आज्ञा, उंचस्थानीं नेउन बसविती, नरम बिछाना, गरम गरम लोडावरती मशाल खुशाल मामा, म्हणवी शहाणा, गोत्र कुटुंबी करिति दणाणा, संपत्ति पाहुनि जपत लपत एक नजर काढिती, बहु सुंदरा आहेर मांडिला ऐका. ॥ आहा रे० ॥ १

पैसा पाहुनि म्हणती, 'या जी! रौप्य पाट मांडिला बसा जी!' वाजीत्र गोमाशी ताजी, तैसे गुलाम करिती हांजी, अर्जी विनविति फर्जी, जैसा गुर्जर श्वानापरी धावती, या या म्हणती, अडणीवरती सुवर्णताटीं रत्नखचित वाट्या मांडुनि, पाट रुप्याचे, बुटुनि चण्याचे सोले ओले, मिरेंधण्याची दालचिनीची चमचमीत फोडणी हिंगाची, भुकटी घालुनि तीक्ष्ण आमटी, दाटी जाहाली पदार्थांची, पात्रीं शाखा चोखा, आंबे साखरलिंबें,दाळिंबाचे दाणे काढुनि, नीतळ शीतळ, पन्हें फुटाचें, तिखटमिठाचें, थालिपिठाचें, मिष्ट बहू तें पिष्ट, बदामी वाटुनि डाळी, भजीं निराळीं, घोंसदोडके, वांगीं सगळीं, चवळी विवळी, आणि पडवळी, मेथी पोथी, केळें, रायआंवळे, भात शुभ्र तो जिरेसाळिचा, खाजी करंजी, ध्याजी दाजी, आग्रह करिती, साखरमांडा, उंडा भरपुरणाचा धोंडा, तोंडापुरता घोळिति गोंडा हांडाभर द्रव्याला पाहुनि नाचति देखा. ॥ आहा रे० ॥ २

आंगीं भरद्रव्याचा ताठा, मर्कटचेष्टा, कंठी पेटी निळिच आंगठी, रेशिमकांठी धोतरजोडा, कानीं चौकडा, बसायाला खासा घोडा, पैजारी मखमाली जोडा, पहा बरोबर स्वार धांवती, नगारखाना तोफा सुटती, एक कडाका मोठा धडाका, गुलामाचा सलामाचा, थाट ऐका, पहा पुढें भाट गर्जती, बडेपणें लोकांस छळती, वळती करून संपत्ति आणिती, ऐसे गुलाम पाजी लुटती, झडेझपाटा बांधुनि नेती, त्याशीं नानाप्रकारें छळिती, घरीं कांतेशीं मिळे न माती, अंतकाळीं प्राण जातो, यम शेंडी धरितो देखा. ॥ आहा रे० ॥ ३

अंतकाळीं कोणी धांवेना, मामा बाबा आबा अण्णा, फुई मुई चुलती कुलती वहिनी बहिणी नाहण्या आया, अवघ्या तोंडापुरत्या बातखवाल्या,

कोणी नाहीं अंतिं धांवल्या, शेवटीं गुलाम फुका मेला, कोणी नाहीं आडवा आला, यम म्हणे विड चापाला, खुर्दा उठाव मुर्दा, अमृतराव शाहाणा पाहाणा, सभ्या गुण हरिचे गाउनि भ्याउनी बरी जमविली नौका. ॥ आहा रे०॥

संसारदुःखवर्णन. ३.

हा प्राणी व्यर्थ जन्मला, जन्मोनी वायां गेला. ॥ ध्रुवपद. ॥

आदौ जननीजठरिं जाचणी, नवमासानें पूर्ण भरोनी, फार दुःख तें गर्भीलागुनि, मळमूत्रामधें रुधिर तिंबला, परम गांजिला, श्रीहरिचरणीं दृढतर झाला, 'सोऽहं' 'सोऽहं' जपूं लागला, माये विटला, कष्ट सोसिले, दुर्गंधीनें चित्त वीटलें, त्वचा बांधुनी शरिर वेष्टिलें, उपाय तेथें कांहीं न जाले, पूर्व संचितें अकस्मात तो बाहेर आला, प्रपंचवारा लागे शरीरा, 'कोऽहं' 'कोऽहं' करूं लागला, चित्त स्वरूपासी दूर टाकिला, त्या बाळाला तेल माखुनी, न्याउनी धुवुनी, निर्मल करुनी, वडिल ऐकुनी, लगबग लगबग येती धांवुनी, आम्हासी पुत्र झाला, उपमा नाहीं त्या पुरुषाला, सुलक्षणी हें बाळ भासतें, सामुद्रिक सुचिन्ह दीसतें, प्राप्त झाला वडिल सुकृतें, पंचम वर्षी खटपट करुनी, वेदांती सिद्धांती आणुनी, दशमी द्वादशी मुहूर्त *करुनी, व्रतबंधासी निश्चय करुनी, कार्यासी संसर्गासि बोलाउनी, व्याजासहित †द्रव्य घेउनी साहित्यासी लागला. ॥ हा प्राणी० ॥ १

विचार[3] पाहतां बाळपणींचा········ ········ गुंतला. ॥ हा प्राणी० ॥ २

वृद्धपणींची थोर अवस्था.................... रंगला. ॥ हा प्राणी० ॥ ३

जीवदशावर्णन.

सज्जन हो! निजगुज आपुलें उमजाना । हरिलागिं भजाना. ॥ ध्रुवपद. ॥

नऊ मास गर्भात सांपडे, मूत्रमलादिक फार सींकडें, तनूसि तोडिति जंतूकीडे, बहुश्रमानें बाहेर पडे, स्मरण मुळींचें सर्व विसरला, कोऽहं कोऽहं रडूं लागला, दिवसांमासां वृद्धि पावला, क्षणक्षणा अपघात चूकला, धनमदगर्वें फार दाटला, अहंपणाचा पूर लोटला, पांचांविषयांमाजि बाटला, पापाचरणें

---

* पाहुनि. † वित्त.

---

१ हें वर्णन श्रीशंकराचार्यकृत संस्कृत चर्पटमंजरीचें भाषांतर आहे. २. माया. ३. हीं कडवीं पूर्वीच पृष्ठ ८५ येथें छापिलीं आहेत. ४. संकट. ५. मी कोण?

मनीं काटला, भला थाटला, संसार अपार, थोर करितो कारभार, महाल मुलुख जहागीर इजारा, कमाविसदारी, भारि पसारा, सावकारी, हत्तीघोडे, सैन्यशीबिका, वा पोषाख कार्नि चौकडा, सुंदर वनिता प्रिया नवोढा[१], शहाणपणाचा गर्व गाढा, मनसोब्याचा करी निवाडा, वाडा रंगित, रंगमहाल, सोनेरी बैठका जरीभर्जरी, तमाम ऐने, काममुलायम, फिरंगाणी, बिल्लोरी फानसें, मिनेगारि किनखापी पडदे, खणोखणीं रेशमी गालिचे, बागबगीचे, रागरंगामधि गुंग बेटा, निसंग मोठा, अभिमानाचा चढला ताठा, जार चोरटा, उन्मत्त खोटा, धर्मविषयीं फार करंटा, त्याच्या बंधुंनि धरल्या वाटा, अग्नी तस्कर करिति चपेटा, आटापीटा, राजदंड उदंड उदेलें, भंड निघाले, लंडपणें प्रपंच भोगिलें, परोपरीची, छीथू अवघी, मारामारी, जेरबंद कडाकड सोटे मारी, कमचा पाठीं उडती भारी, या या परिचे जाच शरीरी, हृदयिं मस्तकीं शिळा भारी, वोढवितां जड खोडाबेडी, पायिं रोकडी, प्राप्त देहुडी, तरी येइना कबूल कवडी, अधिकारी घरदार सांवडी, सर्वहि नेलीं घोडीं पीडीं, उरली नाहीं एकहि कवडी, पहिली होती बिनी वांकडी, शालजोडिला शेला जोडी, देव द्विज गुरु तडीतापडी, त्यांसि क्रोधें फार झडाडी, ईश्वर त्याची मस्ती मोडी, आतां कैंची उप्परमाडी ? देशधडीवर गुढी लागली, दुष्कर्मोचीं अभ्रें दाटलीं, पहा पहा रे ! डोळे उघडुनि, पुढें यातना यमलोकींच्या, नानापरिच्या, जाणुनि येथेंचि कां सावध व्हाना ? ॥ हरिलागिं० ॥

उपदेश.

नरतनु हे दुर्लभ वेड्या ! कां करिसी हिताला वाणी ? ॥ ध्रुवपद. ॥

जरा, न भवभय जरा धरिसि करि भरा धृष्ट मनिं चिरायु मति तरतरावया हरिहरापरिस पामरा ! अधिक तूं न राम भजसिल, जिरावया न च विराम किति तरी धरामधिंच बावरा मिरविसिल चिरा, शिरावर तुरा, अंगठिवर हिरा, चौकडा सिरा, पदक मनिं उरासि चंदनचुरा अगरुच्या धुरा घेसि, कापुरासहित भव बरा म्हणसि, साजिरा दिससि, निजपराक्रमें मंदिरासि बांधी धरातळावर सुरारिपतिसम सुरा, होवुनि अपपरा न जाणसि, परा धनिक वयभरांत डोलसि खरा, स्तवन मज बरा म्हणसि, वधुवरापरिस परि खराब देसिल, खरा शब्द मनिं धरा सुयमकिंकरा म्हणसि, काय धिरा कुठुन मग थिराविशिल ? वागुरा पसरल्या फिराविल न कुणि, जरापन्न पिंजरा हाडांचा हरावया मन-

१. नूतन विवाह झालेली.

मुराद धन खरुखरा उतरतिल जरा बजारा चुरा न परि तुज उरावयाचा बुरा लोक बाजिरा लबाडी, दुराविशिल रघुविरासि भवभयहरासी, मग तूं अडसि दडसि बहु रडसि पडसि, मग कोण तुला निर्वाणीं ? ॥ नरतनु० ॥ १

उपदेश. २.

संतांचा सेवक होउनि श्रीहरिलागीं भजेना ॥ ध्रुवपद. ॥

आपण असतां आत्माराम, केवळ उपनिषद् विश्राम, चित्तीं चिंती नाना काम, इच्छी धनसुत आराम, वितभर पोटासाठीं केवळ मांजर जैसें उंदीर देखुनि टपुनि बसुनि अति पिलगुनि करी पाऊल तैसें धनवंताचे द्वारीं केवळ हरि मानुनि निर्धारीं समान वारी मागत दीनवदन नृप सदन सधनि निजरदन विचकितो जी महाराज अजी महाराज, अंजलिपुट जोडुनि लवुनि मिस्लित मिळुनि तस्लिम करित परी आयुष्य सरतें बरवें हें उमजेना ॥ १

त्याला परोपरी ये राग, शीतें कांपवी जैसा माघ, उष्णें कोपे तीव्र निदाघ, फाडूं धांवे जैसा वाघ, तेथं कठोर वाक्य कुठार सोशी कीं चित्त सेवा हेचि असोशी वाटे म्हणवुनि इलु लु लु लु लु लु लु काम पुरेना, उलु कुलु लुलु लुलु करितो अनुदिनिं हळ हळ हळ हळ समागमावरी कळवळ काळकळ हृदयीं जळ जळ जळ जळ तळमळ पोटीं वचनीं वळवळ चळ चळ धन्यासि कांपे, घरांत कोपे, वश हो झोंपे, अळसें थोपे, शरीर चांप, परि हे सोपे, गुणानुवाद हरीचे नामप्रबंध गाउनि सत्वर सार्थक कांहीं करिना ॥ २

पाहतां आत्मानात्मविचारीं, केवळ सच्चित्सुख अधिकारी, म्हणवी मी देही अविचारी, शरीर मळमूत्राची मोरी, येथें ममता, ठेवुनि समता, विसरे रमतां, श्रमतां न धरी, बदरीनाथ न चिंतित कंदरीं, पदरीं पाप म्हणुनि रत उदरीं, नदरी सेवुनि, सदरीं बसतो, बरवा दिसतो, ऊर्जित पुसतो, मान न होतां घडि घडि रुसतो, आधीं गुंतुनि, लटिका कुंथुनि, त्यांतचि धसतो, जीवन्मुक्तहि असोनि उगाच, भवपंकीं फसतो, अहीमुखीं दर्दुरपाशा, मार्जी दुराशा, योगें आमिषा, संधित जैशा, माशा कवळी, पाशाला अटकुनिही, महिशा नाशालागीं न समजे, अवकाशांतही आकाशात्म दे महेशालागुनि न भजे, पाउस उन्हांत दुःखें कण्हत, चिखलीं झडांत, वांझेपरी देखत देखत, अमोल्य जीवित वेंचे, त्यांतुनि वृत्ति कदा फिरवेना. ॥ ३

---

१. सलाम. २. श्रीमंताला. ३. गुर्हेत.

करुनिया वर्ती मान, हिंडे दारोदारीं श्वान, इच्छित चित्तीं मानापमान, विषयांलागीं करीं वण वण वण वण, आस्था मनांत, धन धन धन धन, आल्यावरी करी, फण फण फण फण, चण चण चण चण वचन बोलतो, खण खण खण खण रुपये मोजितो, पालखी मध्यें बसुनि धांवतो, पालखीसवें चरणीं धांवतो, अधिक हांव तो, धरुनि, मिरवी जगीं रूप नांव तो लटंकीरातें बागवुनीयां, विटंबनेनें कुटुंब पोशी, आत्मा जो अविकार मूढ बेकार, म्हणवुनि हय शिकारबंद धरुनियां धांवे लग लग लग लग, न करी आचमन, आहे चमन, परमार्थसमयीं कैंचें ध्यान, क्रियेचें ध्यान, आत्मविषयीं तो अंधावृत्ति, बंध्या मोहरा, देखुनि विसरे, संध्या जाहली वंध्यापासुनि, देहसंबंध्यां लागुनि गौरवी, नकळे कैंकाय, होउनि पुष्कळ पैका, असोनि पैका, पैका पैका पैका पैका, हें पुराण ऐकायाला स्वस्थ बसेना, मेघश्याम चतुर्भुज आकृति, अनस्खलित कमनीय वदे, दर्शनीय पीतपट गोपबालिका, कृष्ण कालिका, करुनि मालिका, मिरविती त्यावरी वरदानीं विधियुक्त, विष्णूचें चिंतन नित्य करिना. ४

जेणें साधे इहपरलोक, त्या त्या करीत जड जग दोख, निरसे अज्ञानादिक शोक, अंतीं भासे जैसें वोक, ऐसा प्रसादकारक, जडजनतारक, दुर्मतिमारक, अतिसुखकारक, मूर्तिमंत नंदाचा नंदन, वृंदांचा वृंदावनवासी, वृंदारकजनवृंदवंद्य, श्रीमुकुंद सुंदर, कुंदरदन मुचकुंदवरद, परम गोविंद, शरदिंदुवदन, श्यामवर्ण सुनासिक, सुनयन, अयन जगाचें, शेषशयन तो, चित्सुखघन, शाश्वत, विश्वपाल, अमृतेश्वर वरदायक, नायक गावा ध्याता हें समजेना. ॥ ५

वेदांत.

ध्यावोनि निजरूप सुखातें, अज[1] अव्यय[2] अद्वयातें, सर्वात्मक सर्वगुणातें, सर्वात्मा सर्वेशातें. ॥ ध्रुवपद. ॥

निर्गुण निर्विकार[3] निरामय, निश्चल निर्मल पूर्ण सुखालय, नित्यानंद निवांत निरंजन, नित्य सदोदित निजरूपात्मक, निरहंकार निरभिमानी, निज गुज निजपरिवाररहित जो, निर्विकार सनातन सद्गुरु, सर्वसाक्षी सर्वांतरव्यापक, सर्व जनांतें चेष्टविता, मग नष्टविता, कर्ता[4] हर्ता जग आठविता, मग सांठविता आपणा उदरीं, नदरी नभरी न धरीच धरी, हृदयाभीतरी, वरि मौन्य धरी, मग निज करीं, वटपत्रि जरी, लय पूर्ण करी, लघुरूप धरी,

---

१. मजा. २. जन्मरहित. ३. विकाररहित. ४. उत्पन्नकर्ता.

आठव नाठव सर्व हरी, मुखीं बाळरूपें अंगुष्ठ धरी, द्वितियासि नसे मग ठाव जरी, आपण ब्रह्म सगुण सनातन, मायातीत अविनाश पुरातन, सर्व जगाचें आदिमूळ जो, ब्रह्म कल्पिचें पूर्ण बीज जो, ध्या तुम्ही त्यातें, निज स्वरुपातें, ब्रह्मरुपांतें, चित्स्वरुपातें, अगुण गुणातें, आठवि निज अंतरिं परम पदातें. ॥ ध्यावोनि० ॥ १

अहंब्रह्म ब्रह्मास्मि त्वंपद तत्पद असी पदातें आठवीं, नाठवि दृश्य पदातें, नुरवि चैतन्यात्मक चिन्मय चिद्घन, सच्चिदानंदातें उभवी, आकार, उकार, मकार, मिरवी, अर्धरुपें तन्मात्रा पुरवी, स्थूळ सूक्ष्म कारण करवी, महाकारणावस्था पुरवी, जागृति स्वप्न सुषुप्तिसि बरवी, तुर्या ही त्यावरती झडवी, रंग चार त्यावरते रिझवी, रक्त श्वेत शामातें बुजवी, नील पीत वरता तो सजवी, वरती माया सत्ता उरवी, अहं ब्रह्म मी, हें कर्ता मी, या जाणें मी नेष्टवि या मी, पाळुनियां संहार करीं मी, ऐशा रितीनें दावुनि लीला, ब्रह्मा भावें शून्यचि झाला, त्या स्वरूपातें, श्रीगुरुनाथें, करुनि कपातें, अनुभवि माते, अमृतनाथें, अमल पदातें, धरुनि निज हृदयीं त्यातें. ॥ ध्यावोनि० ॥ २

श्लोक.

मागे ती लुगडीं, सकाप बुगडी, आठां दिसां बांगडी,
घालीते फुगडी, कधीं न रगडी, फाडीतसे आंगडी, ।
खैराची सगडी तशी धडधडी, तोंडाळ मोठी खुडी,
सोन्याच्या लगडीस देखुनि गडी, ऐशी महा धांगडी ॥ १

दारीं देत कडी, सदा कडकडी, बोले महा वांकडी,
दाणे चोरुनि फांकडी न कळतां घेते मुळे कांकडी, ।
खाते ती जसि माकडी, वसवसी दांतीं दिसे खेंकडी,
या योगें अमृतेश्वरासि रुचली गंगातिरीं झोंपडी. ॥ २

बोले मातंग बोली, 'मम गति हरिली, कामिनी मस्त झाली,
झुंडा मांडीस तोली, बिदिस मिरवली, कीर्ति माझी बुडाली, ।
माध्याची वस्तु नेली, कुचयुगिं धरिली, जाचणी थोर केली,
दे राया! दाद हल्लीं' म्हणउनि गज तो मस्तकीं धूळि घाली. ॥ ३

अमृतरायकृत आख्यानें.

पूतनावधाख्यान.

(दोहावृत्त.)

हार हार हार हरको नाम । मंगलकारक मंगलधाम ॥
श्रीमद्भागवती हरिलीला । शुकमुनि गावत फिरे अकेला[1] ॥ १
रायपरिक्षितको भयो शाप । अटत[2] अटत तांहा आये आप[3] ॥
आदर कर नृपति पद गेहे । तब हरिचरित शुकमुनि कहे ॥ २
ब्रिजमो निजरिपु जन्मो कान्ह । इह धुंनि[5] कांस सुनी जब कान ॥
अंतरगत अतिचिंता भई । ताहामो आई पूतनाबाई ॥ ३
आज्ञा ले गोकुलमो चली । विखलतिका[6] नृप सुखते खुली[7] ॥
जिसको है लरकोंका[8] आहार । सोतीगृहमो[9] करे बिचार ॥ ४
डांयल[10] चुडेल बालककी खुनि । उलट भेख[11] सुरललना बनी ॥
गृहमो आय अचानक[12] बैठी । नंदभुवन आसन जा बैठी ॥ ५
वहांको रूप देख ब्रिजनारी । चकित थकित भये सकल बिचारी ॥
कोइ कहे दिव्य इंद्रकी शचि । बोलत आपने आपने रुचि ॥ ६
कोइ कहे लछिमी, कोइ गौरी । कपट भेख देख भई बांवरी[13] ॥
हो तुम कोन कहांसे आये । पुछके नहि अचरजु[14] पाये ॥ ७
कामरूपधर सुंदर नार । मुखमो रदन खुले जो अनार[15] ॥
चंद्रआननी पंकजनयनी । अधरप्रवाळ लाल मृदु बैनी ॥ ८
कोमलअंग भुजंगम बेनी[16] । गलितकुसुम चलि ब्रिजदुखदायिनी ॥
गृहमो आय करे संचार । हरिमारनको करत बिचार ॥ ९
कृष्णका यह करत कयास । रोय उठे हरि बालबिलास ॥
लघुमंचक कंचनके डौरे[17] । जननि झुलावत प्रभुबिन डौरे ॥ १०
बालघातिनी आई पास । नयनन मोद रहे जगनिवास ॥
पोहोची निकट निपट अनिवार । जैसी म्यानमोकि तरवार ॥ ११
खलदुर्जनको अंतरभाव । अंतरजामी जानत डाव ॥

---

१. एकटा. २. फिरत फिरत. ३. आपण. (शुकमुनि.) ४. लागणें. ५. वार्ता. ६. विषवल्ली. ७. फुलली. ८. मुलांचा ९. सूतिकागृह. १०. डांकिण. ११. वेष. १२. अकस्मात्. १३. वेडी. १४. आश्चर्य. १५. डाळिंब. १६. वेणी. १७. दोर.

कालभुजंगम जानकर सोयो । रजोबुद्धिसें करधर लीयो ॥ १२
कृष्ण उठाय हिरदेसे लीयो । बिखमर्दित कुच मुखमो दीयो ॥
कृष्णसाप जो तनसों लागो । प्रानपान करबे कुच त्यागो ॥ १३
मेरो नंद लाल बहुरंगी । रुधिरहारनकी लागि सुरंगी ॥
ले जसोमति! ले अपनो पूत । इह पूतनको लागे भूत ॥ १४
रंग करि अइ चलत्रिसवासरि । बिकल भई रजनीचरनारी ॥
ले ले कहत जसोमति! दौर । आनंदभरन भयो कछु और ॥ १५
छोड छोड कहे रे! लघु बाल । छुटत नही असुरनकों काल ॥
मेरो छैमा करो अपराध । .... ॥ १६
अरे महाराज! मुंगुत मै पाऊ । गई फेरमै कबहु नई आऊ ॥
चंड भयंकर बडी अकास । आय सके नहि ब्रिजजन पास ॥ १७
आन बनी मोतैनकी वेर । काहाको कहा कहे भई जेर ॥
निकटसमय मरनेकी बिरियाँ । छी छी करत व्याधकर चिरियां ॥ १८
आपन कियसो आवे आगे । प्रानपयान पंथनसो लागे ॥
अग बग भगिनीकु लाभकी । प्रान गये धरनीपर झोकी ॥ १९
झुकत झुकत जो मारी हाक । तीन भुवनमो उपजो धाक ॥
सर्गपातालके लोक भयाभित । जल स्थल सकल बिकल बिपरीत ॥ २०
जगत चौगडी गुंग हो गई । प्रेत पूतना जिन भई ॥
बकी कुटिलको सई दाई । छ कोश धरनीपर तब सोई ॥ २१
हात पाव लंबे अतिभारी । अलख झाडकी धजा उभारी ॥
प्रानदूतने कियो चलाव । अग बग दैतनको बुलाव ॥ २२
पर्वतसे कुच मस्तकि ठाडी । दुबा चरनेकु बकरी छांडी ॥
बडे नासीकँपाहाडकी दरी । अतिदुर्गंधि नरकी झरी ॥ २३
नयन भये दो अंधे कूप । पाव गिरे जडफत्तररूप ॥
हालसमान उचे है दात । अजगरलंब पसारे हात ॥ २४
कालस्वरुपा अतिविक्राळ । उप्पर खेले श्रीगोपाळ ॥
कहा बकीको भाग बखानूं । हृदई मलवटपुत्र हिमानु ॥ २५
ताहामो श्रीमत बालमुकुंद । .... ॥
आज मुकुंद गयो सो पायो । पटपल्लवते लपट छुपायो ॥ २६

१. हृदय. २. यशोदा. ३. क्षमा. ४. मुक्ति. ५. मरण्याची. ६. वेळ. ७. नाक. ८. भाग्य.

रैछया कर गोपुच्छ फिरावे । मंगलनाम हरको गावें ॥
गृहगृह उदित भयो आनंद । ब्रिजजन देखन अये गोविंद ॥ २७
संकट हारसुख ब्रिद बधाई । सब मिले ग्वालनीबाई ॥
मथुरा कौंसको दरबार । नंद गयो देने करभार ॥ २८
आनकदुंदुभीकु मिल चले । आये निकट ब्रिजमारग भुले ॥
गौरी पूतना जो व्यवस्था । बूज गयो बाछाईरस्ता ॥ २९
खबर कहे सब मिलके अहिर । चकित नंद कछु न रह्यो धीर ॥
देखत हरि आलिंगन देत । प्रेमभावको अंतरहेत ॥ ३०
खडखड कर देह जरायो । चिताधूमको सुवास आयो ॥
फैल गयो नभमो कछु धूम । खुब बाईकी आई धूम ॥ ३१
अगर चदनसे उत्तमसे सुवास । ब्रिजजन मगन आवे पास ॥
पापबुद्धिसे पापिन आई । वैकुंठ चली पूतनाबाई ॥ ३२
यह देहकूं परि सुखनाम । भई पूतना आत्माराम ॥
ग्वालग्वालनि करे आनंद । अमृतरायकूं परमानंद. ॥ ३३

सुदामचरित्र.

अ[3]जब है गुरूजी वोही कार[4]साज । खलकबीचे[5]म्याने वोही कारसाज ॥
वोही है कर[6]बक्ष साहेब धनी । उसीकू कहे कूल[7] आलम ग[8]नी ॥ १
उसीने बनाया जे[9]मीन आस[10]मान । पवन औ[11]ब आ[12]तश बनाया म[13]कान ॥
स[14]रग मृत्यु पाताल येभी तिन्हो । हरी हर जो ब्रह्मा कल्हावे तिन्हो ॥ २
बनाया जो बंदा सबब बं[15]दगी । नहो जानतावो पडा गंदगी ॥
जबरदस्त माया लगाई पिछे । भवर जाल करकर भुलाया उसे ॥ ३
हमेशा फिकिर पेटकी है लगी । जिकिर[16] याद मौ[17]ला नही बंदगी ॥
गुन्हेगार बं[18]दा फिरे दर[19]बदर । गिरफ्[20]तार होकर हुवा बे[21]खबर ॥ ४

---

१. रक्षा. २. गवळी. ३. विचित्र, चमत्कारिक. ४. कर्ता. ५. पृथ्वीमध्यें. ६. मेहरबान, कृपाघन. ७. सर्व. ८. जगत्श्रेष्ठ. ९. जमीन. १०. आकाश. ११. पाणी. १२. अग्नि. १३. घर. १४. स्वर्ग. १५. सेवा, नमस्कार. १६. गोष्ट, वार्ता. १७. परमेश्वर. १८. सेवक. १९. दारोदार. २०. पीडित, गुंतलेला, बंधनयुक्त. २१. विस्मृति.

किधर दीन दुनिया किधर है खुदा । सबब पेटकी मांगता है गदा ॥
अगर उस खुदाकी करे बंदगी । मिले रोज [1]न्यामतें कटे [2]गंदेगी ॥ ५
इसीका ज्यो तफसील बोला [3]जिकर । करो माफ तकसीर साहेब *मिहर ॥
भगत एक आजज सुदामा हता । सुनो कूल [4]आलम उसीकी कथा॥ ६
तुटे झोपडीमो रहे तीन बांस । उपर ना मिले एक [5]तिनेखा जो घास ॥
पवन छाव गर्मी [6]बदनपर सहे । करे बंदगी वो किसे ना कहे ॥ ७
रहे [7]ऐशमो मस्त कर्ता जिकर । करे रोज फिकरे [8]कबीला [9]पिसर ॥
उघारे बदन एक कपडा नही । नही [10]ख्वाबमो एक लोटा कही ॥ ८
हमेशा करे वो किसनकी जिकर । कहे बीच घरमो करो मत फिकर ॥
[11]मुरब्बी हमारा किसन है बडा । रहे द्वारकाबीच राजा खडा ॥ ९
खजीना ज्यो [12]मामूर दौलत धनी । रहे लच्छमी आप पूरन बनी ॥
मेहेरबानगी है उसीकी [13]कमाल । करो याद उसकी ज्यो साहेब [14]जमाल १०
नही [15]दरस उसका तभी लग गमी । मिले बाद उसके हमे क्या कमी ॥
करो ईसकी [16]सुमरो तुम जिकर । [17]फजरकी ज्यो है तुम मत करो फिकर ॥ ११
कबीला कहे वो किसन कौन है । नहीं जाय मिलते सबब कौन है ॥
अबस रोज उसकी बढाई करो । किसी कामकीभी [18]अमानत धरो ॥ १२
सुदामा कहे मै [19]सिधारू फजर । पडा दस्त खाली धरू क्या नजर ॥
कबीला गयी एक [20]हमसाया के । मुठी तीन [21]चुडवे दिये लायके ॥ १३
चलो अब सिधारो [22]शिताबी करो । मिलो उस किसनके [23]कदम ज्या धरो ॥
हकीकत कहो कूल [24]दरमांदगी । करेगा ज्यो तुमपर मेहेरबानगी ॥ १४
फटा एक कपडा बदनपर [25]हता । कहू देखनेकूभी साबुत नथा ॥
उसीबीच चुडवे लिये बांधकर। चला याद करता किसनका जिकर॥ १५
निकल कर गया बीच जंगल उदास। मिले आब पूरन घडे दस्त रास्त ॥
[26]हिरंगन मिली ताश दहेने गये । औरभी सकुन खूब उसकू भये ॥ १६

---

* हुनर.

---

१. समृद्धी, चांगले पदार्थ. २. पाप, दुर्दशा. ३. नामस्मरण. ४. लोक, जगत्. ५. तुकडा, काडी, तृण. ६. अंग, शरीर. ७. सुख. ८. कुटुंब, बायको. ९. मूलबाळ, लेंकरें. १०. स्वप्न. ११. पालक, पोषक, परमश्रेष्ठ. १२. वाजवी. १३. प्रवीण, परिपूर्ण. १४. सुंदर. १५. दर्शन. १६. स्मरा. १७. प्रातःकाळ. १८. कोणतेंही काम हातीं घेणें, (अमानत ठेव). १९. जाऊं. २०. शेजारीण. २१. पोहे. २२. त्वरित, लौकर. २३. पाय. २४. अप्रामध्यें, गरीबीमध्यें. २५. होता. २६. हरिणी.

बजाया शुकर वो खुशाली भई । फिकरकी जिकर भूल उसकी गई ॥
चला जाय आगे शहर द्वारका । ज्याहां है परब्रह्म साहेब निका ॥ १७
शहरबीच बैठा सुदामा बह्मन । किसनके चरनसे लगी है लगन ॥
जगी जोत कंचन महाल है खडे । जडे बीच कंकर उजाला पडे ॥ १८
शहरमो बसे कूल आलम सुखी । नही ख्वाबमो एक कुत्ता दुखी ।
खुली बादशाई घरोघर चेमन । पढे बेद चारो मगन है बह्मन ॥ १९
शहर देखकर कर अचंबा हुवा । फिरे ज्याबजा ज्यों दिवाना हुवा ॥
कहां है किसन ये शहरका धनी । करामात उसकी अजब है बनी ॥ २०
जुबानी ज्यो आलमकु पुच्छता चला । कहे लोक ये है किसनका किला ॥
किलेपास ज्या कर ज्यो थांडा रहे । पुकारे ज्यो दर्वान तू कौन है ॥ २१
बिरादर हमारा किसन है जिगर । सिताबी करो तुम उसीकू खबर ॥
इसम है सुदामा कहो जायकर । वोही जानता है करो मत फिकर ॥ २२
कहत है दिलोमे ये कंगाल है । किसनका बिरादर अजब बात है ॥
सचा था झुटा बीच ज्याकर कहो । कहो सामने ज्याय थाडा रहो ॥ २३
गया बीच अंदर ज्याहां तख्त है । किसन आन बैठा वोही वक्त है ॥
खडा सामने ज्याय कीया सलाम । किसनसो कहे मै तुम्हारा गुलाम २४
करूं अर्ज साहेब कहो मै खबर । सुदामा खडा है तुम्हारा जिगर ॥
एही बात सुनकर किसनजी चले । खडाथा सुदामा वहां ज्या मिले ॥ २५
अगर उस घडीकी खुशाली कहूं । नही हो ज्यो कहता ज्यो चुप क्या रहूं ॥
लगाया गले प्रेमआंसू चले । मिले वो किसनके गले सो गले ॥ २६
पकड दस्त उसका महलमो चले । औरभी बिरादर गलेसो मिले ॥
बिठाया उसे त्यायके तक्तपर । बजाये नकारे उसी वक्तपर ॥ २७
मिठाई मंगाई ज्यो शिरनी शकर । गुनीजन लगाई खुशाली जिकर ॥
मिले भाट कीये पवाडे शुरू । उसी वक्त नौबद कियीथी शुरू ॥ २८
महलबीच रानी ज्यो रुक्मिन परी । औरभी सहेल्यां मिसोलेपरी ॥
सरंजाम वो आरतीके तबाक । सभी ले चली ज्यो खुली आफताब ॥ २९
सीताबी चली तक्तके सामने । कियी आरती वो खडी सामने ।

---

१. उपकार मानले. २. सदा बहार, सुखशांति, बागेंतील जागा. ३. आश्चर्य. ४. कर्तृत्व, पराक्रम. ५. उभा. ६. द्वारपाल, देवडीवाला. ७. बंधु. ८. काळीज, प्रिय. ९. प्रेमाश्रु. १०. क्षिराप्त. ११. सौंगड्या, सख्या. १२. अप्सरेप्रमाणें. १३. सामान. १४. तबक.

तमाशेके खातर ज्यो आलं मिला । नही ठौरं जिसका भरा है किला ॥२०
चरण धोवनेकू बुलाया ज्यो आब । खडे किसनजी सामने बा अदाब ॥
चरन धोयकर कर ज्यो तीरथ लिया । निडलबीच केसरतिलकभी किया॥२१
दियीथी रजा कूल आलम चला । पैलख बीच खाली हुवाथा किला ।
बुलाया ज्यो वेस्ता हजामत किई । अतर सो बदनकी ज्यो मर्दन भई॥ २२
गरम आब कर कर न्हलाया उसे । पिन्हाया पितांबर सुदामाजिसे ॥
गई मांदंगी वो हुवाथा खुशाल । चिरावो मुंकेसी उढाई दुशाल ॥ २३
इसी बाद अंदर रसोई भई । कनकथाल म्याने पेरोसी गई ॥
पकाये ज्यो पकवान पोल्या पुरन । बनाये बडे भात केसर वैरंन ॥ २४
शकरबीच डाली पकाई ज्यो खीर । कनकके कटोरे परोसी ज्यो खीर ॥
बनाये ज्यो पापड बडी मुंगकी । दहीका ज्यो चक्का कढी छौंचकी ॥ २५
बनाये ज्यो तर्कारिया भात भात । निमकभी परोसा उसीके ज्यो सात ।
निंबु आंबके परोसे अंचार । और जिनसोंका नही है शुमार ॥ २६
बुलाये ज्यो ब्रह्मन रुषेसंर मुनी । बुलाये सन्यासी ज्यो पंडित गुनी ॥
बुलाये शहरके बडे साहुकार । बिरादर संगोका नही है सुमार ॥ २७
सभी न्हायकर कर ज्यो अंदर गये । कनकथाल उनको सबको दिये ॥
सभी मिल एकठ्ठ आपोसन किये । भजन कर किसनका निवालां लिये २८
परोसे ज्यो रुक्मिन सहेली और । ज्यो ही मांगता है धरे उस ठौर ॥
मिलायें ज्यो खुंषबो पानी पिये । सभी उफ कर कर ज्यो ढेकर दिये ॥ २९
सहेली ज्यो पंखा करे बीचमो । मंखी ना फिरे ज्यो उसी चौकमो ॥
कहे हात जोडे सभीको किसन । सभोने कहे हम हुये है मंगन ॥ ४०
उठे हात धोकर ज्यो संसारकु । नही आवना बीच संसारकु ॥
बिछोने कियेथे उसी तक्तपास । सभी आन बैठे उसी तक्तपास ॥ ४१
पके पान लवंगा सुपारी चिकन । सभी चाबकर कर हुवे है मगन ॥
रजा मांगकर कर सदनकु गये । किसनजी सुदामा येही दो रहे ॥ ४२
किसनजी पुच्छे तुम सुदामा कहो । तुम्हारी खबरजी काहां तुम रहो ॥
बहोत दीन पुछे आज मिलना हुवा । खुदाके दरंगाहमे ज्यो मांगी दुवा ॥
सुखी है कबीला तुम्हारा पिसंर । कहो कूल अपनी हकीकत जिकर ॥

---

१. लोक. २. जागा, स्थळ. ३. पाणी. ४. क्षण. ५. न्हाण्याची पोकटी. ६. श्रम, थकवा. ७. जरीकांठ. ८. मध्यें ९. बाढळें (पक्वान्न). १०. वरण. ११. ताक. १२. मीठ. १३ लोणचें. १४. ऋषीश्वर. १५. बंधु. १६. ग्रास. १७. सुगंधी. १८. मक्षिका. १९. मग्न. २०. मशीद, देवळी. २१. लेंकरें.

शहर उज्जनी बीच रहे खुर्द[1]साल । पढाई ज्यो बिया गुरूने के[2]माल ॥ ४४
गुरूके हुकुमसे ज्यो जंगल गये । बंधी कावडीबीच लकडी लिये ॥
बरस्ता ज्यो मेहँ[3] मुसलके मि[4]साल । चमकती ज्यो बिजली अगनके मिसाल॥
दे[5]रख्त था ज्यो बडका वाहां ज्या खडे । पवन ज्यो झकोरे लगेथे बडे ॥
उसी वक्त तुमने ज्यो धोती लियी । सिरोपर हमारे ज्यो छाया कियी ॥ ४६
वाहांसे ज्यो आये नदीपूरपास । हमारीभी काबड लगाई ज्यो पास ॥
तिराया जो हमकू नदीपार है । कियी तुमने सेवा मुजे याद है ॥ ४७
लगी भूक हमकू ज्यो व्याकुल भये । हमारीभी कावड तुमने लिये ॥
दिखाई नही है दुजाई कभू । वाहांसे ज्यो मिलना हुवा है अभू ॥ ४८
सुदामा कहे तुम किसनजी सुनो । हकीकत ज्यो मेरी कहू तुम सुनो ॥
दलि[6]द्दर हमारे लगा है पिछे । नही कुछ कपडा कबीलाँ[7] उसे ॥ ४९
तुम्हारी ज्यो बाता मिठी मै सुनी । दिलो बीच मेरे रही है बनी ।
बडा राज तुमकू काहांसे मिला । दलिद्दर हमकू काहांसे चला ॥ ५०
सुनो जी सुदामा किसनजी कहे । पुरबकी ज्यो कमाई गाडी रहे ।
उसीसे मिले राज संपत धनी । करममो लिखी सो रही है बनी ॥ ५१
स[8]खावत तुम्होने कछू ना कियी । नही दच्छना तो ब्रह्मनकू दियी ।
खिलायेना ब्रह्मन सुखी ना किये । कभू ना बनारस तिरथमो गये ॥ ५२
पढे बेदका पुन्ने[9] येही हुवा । उसीसे ज्यो मिलना हमारा हुवा ।
तुम्हारे कबीलाने भेजी नजर । करो तुम सि[10]तांबी हमारी नजर ॥ ५३
बचन सुन सुदामा ज्यो चुपका रहे । शरमके ज्यो मारे कछू ना कहे ।
फटाथा ज्यो कपडा वोही खोलकर । मुठी तीन चुं[11]डवे वोही खोलकर॥ ५४
बुलाई ज्यो रुक्मिन दिये मातमो । मिलाई ज्यो शक्कर उसी सातमो ।
मुठी दोये आप खाकर गये । रहे एक मुट्ठी सो रुक्मिन लिये ॥ ५५
कहे किसनजी बिश्वकर्मा काहां । उसी वक्तपर आन ठाडा रहा ॥
कहे कानमों तब उसीका जिकर । सिताबी बनावो सुदामानगर ॥ ५६
बनावो शहर द्वारकाके मिसाल । महल कंचनोके हमारे मिसाल ।
किसी बातकी तुम करो मत कमी । न खाली रहे एक अंगुल जमी ॥ ५७
उसी वक्तपर बिश्वकर्मा चला । पै[12]लखमो बनाया सुनेका किला ।

---

१. बाळपणीं. २. प्रवीण. ३. पर्जन्य. ४. सदृश. ५. वृक्ष. ६. दारिद्र्य. ७. बायको, कुटुंब. ८. औदार्य, दान. ९. पुण्य. १०. त्वरित. ११. पोहे. १२. क्षण.

सरमंज्याम दौलत तयारी किई । खबर आनकर किसनजीकु दिई ॥ ५८
सुदामा ज्यो करता है घरकी फिकर । उधर क्या हुवा है नही है खबर ।
किसनजी दिलावे सो आपनी खुसी । वोही है जो तबरुकं उसीकी खुसी ॥
सुदामा जो उठ कर थाडा रहे । रजा मांगताहूं किसनकु कहे ।
भला तुम सिधारो कहे कृष्ण राम । कबीलेकु आपने कहो ज्या सलाम॥
किसनजी कहे तुम सुनो एक बात । पितांबर चिरा शाल लेवो न सात ।
रहाबीचं कावे बडे चोर है । मिलेगे ज्यो तुमकू बडा घोर है ॥ ६१
बचन सुन सुदामो चुपका रहा । शरमके ज्यो मारे कच्छू ना कहा ।
फिकिरैंवंद होके रहासे चला । दिलोमे कहे चोर येही मिला ॥ ६२
याहांसे ज्यो खाली मै घरकू गया । भरम था किसनका वो सब उड गया।
वाहां जायकर मैं करूं क्या जिकर । पुछेगी कबीला धरू क्या नजर॥६३
किसनकी बडाई वहां मैं किई । याहां आनकर कर सबी वह गई ।
अगर ज्यानता मै वहांहींसे किसन । तो हरगिंज न धरता राहपर कैंदम ।
अजब किसनजी ये ठगाई सिखा । लिये छीन कपडे चलाया रुंखा ।
मुझे इस किसनका भरोंसा बडा । नही एक दीया नदीका खडा ॥ ६५
नन्होपॅन दधी दूध चोरी किई । वोही ग्वूं इसकी अभी ना गई ।
हमेशा ज्यो गोरूं चराया किया । काहासें बडा ये किसन वो भया॥ ६६
हमेशा परद्वार करता फिरे । पराये कबीले घरोमें धरे ।
अवल ज्याय मिलते ज्यो आदर किया । चलते वक्त आखर फजीता किया॥
अजब अकल उसकी करो क्या जिकर । कछू भी ना कीई हमारी फिकर।
किसनके घरोमे कभी कुच नही । करमहीन अपने येही है सही ॥ ६८
चरनकू झुटा बिरद बांधा फिरे । कहत है भगतकी मदत वो करे ।
जगतकु उधारे येही झूट है । भंगतकी जो बाता चहू खूट है ॥ ६९
न्हनेका बडा मै जो देखा इसे । नेंवाजिश इसने कियाथा किसे ।
पितांबर चिंरो शाल मुजकू दिई । मेंकर आप कर कर वोही फिर लिई ॥
कछू भी ना कहे येही बातसार । इसी किसनका न मिले अंतपार ।
रहे आप न्यारा करावे ज्यो ख्याल । उसीका शुतर है तमाशे मिसाल॥७१
येही फिकिर करता रहासे चला । उपर देखता काग सीधा चला ।
कहे आवते प्रश्न अच्छे हुये । किसनके मिले सभी फल गये ॥ ७२

---

१. प्रसाद. २. मार्गात. ३. व्यग्र. ४. काहीं केल्या, अगदीं. ५. पाय. ६. सुका, नम्र.
७. बाळपण. ८. संवय. ९. गुरें. १०. कपटवेष. ११. कृपा. १२. पगडी. १३. ढोंग, मुखधाप.

चलाथा जो आगे शहर देखता । कलस है सुनेके[1] शहर देखता ।
कहे मै भुला फेर आया पिछे । चरावे ज्यो गोरू उसीकू पुछे ॥ ७३
शहर द्वारका एक पीछे रही । नजर आवता नाम इसका सही ।
गुराखी कहे क्या तुम्हारा ईसम । तुम्हारा ज्यो ज्यानो नगरका इसम॥७४
सुदामा कहे ये मैजाका[3] करे । सिताबी कदमकु ज्यो आंगे धरे ।
और एक गौली चरावे ज्यो ढोर । उसीकु पुछे कोनसा ये शहर ॥ ७५
इसे वो कहे है सुदामानगर । नया अब सुनेका बसाया फैजर ।
सुदामा ज्यो ताजुब दिलोमे करे । अजब ये गुराखी ज्यो बाता करे ॥७६
वाहासे सिताबी ज्यो आगूं चला । और एक गौली रहासे मिला ।
उसेभी पुछे ये शहर कोनसा । उसीने कह्या ये नया है बसा ॥ ७७
चली खबर उसकी गई तक्तमो । बजाये नगारे उसी वक्तमो ।
सरमजाम दौलत तयारी किई । चले साथ वो पालखी ज्यो लिई ॥ ७८
दवडते बी आये सिताबी चले । ज्याहा आन कर कर सुदामा मिले ।
छुटा तोपखाना हुवाथा गजर । रुपय्ये आश्रफीकी[6] हुईथी नजर ॥ ७९
सुदामा चढे पालखी बीचमो । चले बाजते सब नगर बीचमो ।
हुईथी ज्यो चौरी लगे मोरचल । लिये हातसे पुकारे जैसवल ॥ ८०
दुतर्फा फौजकोर बंदी चले । निशान बी माहीमरातब खुले ।
चले अस्प कोतल कियेथे तयार । ज्योई बीच पैठे उसे मार मार ॥ ८१
चढे ज्यात परधान बहलो उपर । लदे ज्यात तंबू कनाता शुंतर ।
मगनमस्त हाती चले ज्यात है । कलावत गुनीजन चले गात है ॥ ८२
चले भाट ललकारते बीचमो । पवाडे लगाये फौज बीचमो ।
शहर कुल्ल आलम तमासे चला । इस किसमें[11] आंगे सुदामा चला ॥ ८३
सिताबी चलेथे घडीबीचमो । हुये ज्याय दाखल शहरबीचमो ।
किले बीच बैठे वोही शुभ घडी । सखावत शुरू वो किईथी बडी ॥ ८४
सुदामा ज्यो ज्याकर वोही वक्तपर । चला जाय बैठा उसी तक्तपर ।
किया फर्श[12] वो तक्तके सामने । रहा कुल्ल आलम खडा सामने ॥ ८५
बिठाया सबोकू कीई दिलबरी । मंगाई ज्यो सिरनी[13] शकर मीसरी[14] ।

---

१. सोन्याचा. २. नांव. ३. थट्टा. ४. प्रातःकाळ. ५. आश्चर्य. ६. मोहोर. ७. वेत्रधार. ८. मीनचिन्हांकित ध्वज. ९. कोतवाली घोडे. १०. उंट. ११. प्रकार. १२. जाजम, बिछायत. १३. शिरापत. १४. खडीसाखर.

बुलाई मिठाई भरे कनकथाल । चले वाटते कुल्ल आलम खुशाल ॥ ८६
मंगाये पके पान सबोको दिये । रजा मांग कर कर सदनकु गये ।
महलमो कबीला बनाया सिंगार । पुरे बाल मोती नही है सुमार ॥ ८७
सुनेके अलंकार कंकर जडे । जगा ज्योत उसका उजाला पडे ।
सरमजाम वो आरती वो चली । मिसाले वो बिजली चमकते चली ॥ ८८
किई आरती वो खडीबा आदाब । उजाला पडावो खुली आफताब ।
सुदामा ज्यो देखकर हुवा सुध भुला । पडीथी आंधारी सुझेना भला॥८९
कहे मै खडी वो तुम्हारी ज्यो दास । नहीं ज्यानते क्यों हुये वो उदास ।
खडे है ज्यो लडके तुम्हारे पिसर । नही ज्यानते कैंव गये हो बिसर॥९०
कहां झोपडी है हमारा मकान । कबीला कहे ये तुम्हारा मकान ।
बिरादर तुम्हारा किसन सावला । बनाया महेल ये सुनेका किला ॥ ९१
अजब किसनजी ये तुम्हारी लिला । पलखमो बनाया सुनेका किला ।
मुठी तीन चुडवे वोही खायकर । किई उस किसनने हमारी फिकर ॥ ९२
किसनजी तुम्हारी मै बंदी किई । दिलेबीच तुमने कछू ना लिई ।
करो माफ तकसीर[3] साहेबकिसन । हमेशा करो मै तुम्हारा भजन ॥ ९३
महलमो कहत वै सुदामा ब्रह्मन । किसनके चरनसो लगावो लगन ।
नमस्कार बोले तुम्हे कृष्णजी । मंदेशेकु रखना नही बीचजी ॥ ९४
दिलाई ज्यो दंवडी शहर बीचमो। पुकारे घरोघर नगर बीचमो ।
किसनके भजनबीन ज्यो कोऊ रहे । संजावर उसीको पुकारे कहे ॥ ९५
सुदामा भजनमे हमेशा मगन । किसनके चरनसो लगाई लगन ।
भजनबीच सारी गई जिंदगी । मिले रोज न्यामत कटे गंदगी[6] ॥ ९६
चरीतर सुदामाके जो कोउ पढे । चला जाय बैकुंठ उपर चढे ।
हमेशा किसनके चरनसो जडे । जनमके भरोभर कभू ना पडे ॥ ९७
बनाया जरीतर किसनका ज्यो नाम । किसनकी कृपासे हुवा ये तमाम ।
उसे किसनका सिंतशायां बनाम । कहे राव अमृत वहीका लियो नाम ॥९८

---

१. सूर्य. २. निंदा. ३. अपराध. ४. अपराधी, दंडाई. ५. समृद्धी, चांगले पदार्थ. ६. पापं, दुर्दशा. ७. तारीफ, स्तुति.

सुदामचरित्र.

(साकीवृत्त.)

भूक लगी तब हरिहरि जपना जलसे भूकहि खावे ।
सहनसीलता कहा बखानो अतिसंतोख दिखावे ॥ १ ॥
तर्कशास्त्र मीमांसा नाटक सब व्याकरण पढावे ।
आप सदा वेदांत बिचारे प्राणायाम चढावे ॥ २ ॥
गरीब मेरी तरुन कामिनी पतिव्रता की माता ।
अधो दृष्टिसें उपर देखना नयननमों न समाता ॥ ३ ॥
देवेगा धन अपार तुमको देखतही गुरु बंधु ।
पास द्वारकानाथ बिराजत रतनाकर जलसिंधु ॥ ४ ॥
चैल खंड चौगून वरी मो छोटी गठडी पोहे ।
लिये चले द्वारका पथमो मुखसो नाम जपो हें ॥ ५ ॥
कैसो दरसन होवे मुजकूं वो राजनको राजा ।
द्वारावती देखे नयनसों बाजे नौबत बाजा ॥ ६ ॥
कूद परे मंचकसौ दौरे जो रुक्मिनि सों रूठे ।
चरनकमलपर सीस धरे उठ ऊठ कहे नहिं ऊठे ॥ ७ ॥
मैलागिरि चंदनकी चौकी ऊपर पांव धरावे ।
दीर्घ दंड सम प्रनाम पहिले सबहीसों करवावे ॥ ८ ॥
मलिनचरनतल रेख मृत्तिका कोमल करसों पकरी ।
पाव दबावत जानु जंघ निर्मांस बांसकी लकरी ॥ ९ ॥
ग्रंथि मुक्तकर एक मुष्टिभर मुखमें डारत चुडवे ।
अमृत फिका तहा कोन गनेहै खडरस सबही कडवे ॥ १० ॥

दामाजीचरित्र.

वारी संकट हरि दामाजीचें, । कौतुक देवाचें. ॥ ध्रुवपद. ॥
यवन बेदरिंचा तो अधिकारी, त्याचे दरबारीं ।

---

१. बायको. २. ही पश्चिम समुद्रामध्यें गुजराथेंत आहे. ३. वाद्यविशेष. (हा शब्द आरबी आहे. ४. मैलागिरी—(मलयपर्वत) हा सह्याद्रि पर्वताचा एक भाग आहे. येथें चंदन उंचप्रतीचा होतो. ५. चैरंग. ६. माती. ७. ज्या दुष्काळांत दामाजीपंतानें सरकारी धान्य गरीब लोकांकडून लुटविलें तो इ० स० १४६० म्ह० शा० श० १३८२ सालीं पडला होता. त्या वेळीं बेदर येथें हुमायून नांवाचा आपणास ब्राह्मणी वंशीय म्हणविणारा यवन राजा होता. तो इ० स० १४५०

दामाजीपंत कारभारी, । बहु खबरदारी ।
जाणुनि मंगळवेढियाचें । ठाणें दिधलें पूर्ण कृपेनें. ॥ वारी० ॥ १ ॥
पडला दुष्काळ पृथ्वीवरता । ही विठ्ठलसत्ता, ।
विप्र पंढरिचे म्हणती, 'ताता! । दामाजीपंता! ।
धान्य देउनी तारीं आतां । जिववीं जीवन ब्राह्मणांचें.' ॥ वारी० ॥२॥
धेनूकांसेप्रति दुग्ध नाहीं, । वत्सासीं पाहीं, ।
हें तों समुळची न कळे कांहीं । सत्याची आई, ।
हुमण्या मारितसे त्वरलाहीं । ऐसे स्वभाव बाळकाचे. ॥ वारी० ॥ ३ ॥
जैसे दुर्वास आले छळणा । ऋषिसहित जाणा, ।
अद्वैतवनीं पांडवसदना । मागति ते अन्ना, ।
इच्छाभोजन आमुचे वदना । सत्वर द्यावें साजुक साचें. ॥ वारी० ॥४॥
भगवद्भक्ताचा निश्चय ऐसा, । न ढळे तो सहसा, ।
सत्व रक्षावें, प्राण जैसा । न धरावी आशा, ।
श्रीहरिचरणांचा भरंवसा । जाणुनि ध्यावें वाण सतीचें. ॥ वारी० ॥५॥
झणि या सत्वाची होइल हानी । पुण्याची काहणी, ।
हरिश्चंद्र होता तारा राणी, । डोंबाघरिं पाणी ।
वाहुनि सार्थक केलें त्यांनीं । आपुलिया जन्माचें. ॥ वारी० ॥ ६ ॥
ऐसें ध्यानासी आणुनि पंत । राहिले स्वस्थ; ।
भावें जोडुनियां दोन्ही हस्त । केला प्रणिपात, ।
पेवें दाउनियां मग त्वरित । स्मरलें दैवत भीमातीरींचें. ॥ वारी०॥७॥
स्नेहें ते ब्राह्मण मिळोनि सकळ । बोलती लडिवाळ, ।
म्हणती, 'दामाजी पूर्ण दयाळ । हृदयीं कनवाळ.' ।
'जय जय विठ्ठल' म्हणोनि लुटिती । असंख्य धान्य भांडारींचें ॥ वारी०
गोण्या बैलावर डोई मोटा । संतोष मोठा ।
करिती द्विजकुळ बहुताचा सांठा । वर्षाचा वांटा ।
पुरवी सर्वेश्वर नव्हे तोटा । अवध्यांच्या पोटा ।
'राजद्वारीं विजयी व्हावें' । ऐसे आशीर्वाद गर्जति वाचे. ॥ वारी०॥९॥

पासून इ० स० १४६१ पर्यंत गादीवर होता. ह्या वंशाचे एकंदर १८ राजे होते. इ० स० १३४७ पासून इ० स० १५२६ पर्यंत ह्यांनीं राज्य केलें. प्रथमतः ह्या वंशाची राजधानी कुलबर्ग्यास होती. पुढें इ० स० १४२६ त बेदर राजधानी झाली.

'तुझिया पुण्यासी पार नाहीं । वर्णावें काई ? ।
यासी श्रीविठ्ठल असे ग्वाही, । निश्चयता पाहीं, ।
अन्नदाता श्रीभगवंत । करि संरक्षण या जन्माचें.' ॥ वारी० ॥ १० ॥
विप्र धान्य घेउनियां गेले । मग काय झालें ? ।
होते दुर्जन ते अवघे पळाले, । दरबारा गेले, ।
बहुत प्रकारें जाउनि भकले; । दुर्जनपंक्तिस सज्जन कैंचे ? ॥ वारी० ॥ ११
मुजुमदारानें लिहिली बखर, । ही अवघी खबर; ।
'साहेब ! दामाजी हरामखोर, । फोडुनि कोठार ।
पंढरपुरचे ब्राह्मण लुटिती । खोटें कर्म सरदाराचें.' ॥ वारी० ॥ १२ ॥
कावळ्याजवळी तो राजहंस, । कैंचें सुख त्यास ? ।
पतिचे ठायीं जारिणीस । नाहीं विश्वास, ।
दुग्ध पाजिलें सर्पास । परी गरळ येती विषाचे. ॥ वारी० ॥ १३ ॥
जैसा गज गाढव न पवे सर, । कांदा कापूर, ।
धर्मदुर्योधना जैसें वैर, । सोमल साकर, ।
दुर्जन सज्जनासि छळिती, । जैसें मसणी कर्म भूतांचें. ॥ वारी० ॥ १४ ॥
पाहतो पारधी मारितो हरण, । कुसरी वध करुन, ।
येतां दुष्टांसी बहुतचि शरण, । परि चिंती मरण, ।
दुर्जनहृदयीं करुणा नाहीं, मानव देखुनि मन व्याघ्राचें. ॥ वारी० ॥ १५ ॥
पत्र पावलिया बेदरासी, । कळलें यवनासी, ।
भोजन करितां हो ! जैशी मासी । सर्वेचि तें नाशी ।
ग्रहणीं राहु गिळी चंद्रासी । तैसें मानस झालें त्याचें. ॥ वारी० ॥ १६ ॥
केली यवनानें तैं इतराजी, । झाली बेमर्जी, ।
तेथें कोणाची न चले अर्जी, । कोण जाउन वर्जी ? ।
फर्जी जैसा गर्जुनि बोले । स्वरूप बुडविलें अमलाचें. ॥ वारी० ॥ १७ ॥
'ब्रह्मन बैष्णवकी जात खंदी । बडि हरामजादी, ।
ज्या बे ! दवडो पकडो तुम जलदी.' । बहु क्रोधें निंदी, ।
'किया मसाला बडा कसाला.' । न मानी वचन त्या वजिराचें. ॥ वारी०
तल्लबदार पाठविले हुजरे, । ते करिती मुजरे, ।
'नाहीं दामाजी ! तुझी गुज रे ! । अम्हि नेऊं तुज रे ! ।
चल बे ! ब्रह्मन कापर गिदी.' । ऐसें कठोर बोलती वाचे. ॥ वारी० ॥ १९ ॥

सभेसी द्रौपदी आणायाला । दुःशासन गेला, ।
वेणी धरुनी तो घेउनि आला । दुर्योधन त्याला, ।
आज्ञा करितो बहु प्रतापें । 'सत्वर फेडीं वस्त्र सतीचें.' ॥वारी०॥२०॥
मरणाचे समयीं दूत येती, । तैसे ते दिसती, ।
पडिला दामाजी चिंतावर्ती । म्हणे, 'विठ्ठलमूर्ती.' ।
शंभर वर्षे भरलीं पुरतीं, । आतां सार्थक काय जिवाचें? ॥वारी०॥२१
माझे मनिं आहे एक हेत, । जावें पंढरींत, ।
एकदां करुनियां स्वस्थ चित्त । पाहिन भगवंत, ।
धरूनि नेती घेउनि जाती । बंदिं घालिती मज यवनाचे.'॥वारी०॥२२॥
पत्नी पंताची पतिव्रता । म्हणे, 'पंढरिनाथा.' ।
पडिलें संकट हें वारीं आतां, । महाराज समर्था ! ।
दीनदयाळा ! हरि ! कनवाळा ! । वांचविं आतां प्राण आमुचे. ॥वारी०॥
बाळही वाहिन तुझे पायीं, । हा निश्चय पाहीं, ।
आम्ही यवनाचे कारागृहीं, । तुज ठेवूं हृदयीं, ।
आतां पुनरपि येणें नाहीं, । तुझिया चरणीं दर्शन कैंचें? ॥वारी० ॥२४
म्हणती हुजऱ्यांसी, 'स्थीर स्थीर,' । बोलुनियां मधुर ।
होते अंगावरि अलंकार । देउनि सत्वर, ।
भोजन घालुनि सुंदर बोले, । 'बाप भाई हो ! तुम्ही आमुचे.' ॥वारी०॥
पतिच्या दुःखाची देखुन लहरी । सावित्री नारी, ।
गेली वनवासा जनककुमारी । श्रीराम शरीरीं, ।
नळ दमयंती पडे आकांतीं, । तसें करि ती स्तवन पतीचें. ॥वारी०॥
हृदयीं गुज कळलें श्रीरंगाला, । सांगे रुक्मिणिला, ।
'धरुनी नेती गे ! दामाजीला, । ही लज्जा मजला; ।
हिशेब घेउनि जातों वहिला, । नग हे द्यावे सत्वर तुमचे.' ॥ वारी० ॥२७॥
जैसा वनवासा गेला राम, । दशरथासि श्रम, ।
पांडुरंगासि तैसें प्रेम । भक्तांचें परम, ।
धन्य धन्य हा पुरुषोत्तम । कोमळ हृदय बहु तयाचें. ॥ वारी०॥ २८ ॥
पांडुरंगानें नवल केलें, । पोतें भरियेलें, ।
धान्यविकरीधन जमेसी केलें, । ठिक अवघें लिहिलें, ।
पाहुनि झडती न पडे अडती, । जाउनि दर्शन घे यवनाचें. ॥वारी०॥

प्रथम यवनासि करुनि जोहार । म्हणे, 'मी विठ्या महार, ।
मंगळवेढियाचा बडिवार, । ऐकावी खबर, ।
पोतें घेउनि मायबापें । उत्तर यावें लाखोट्याचें.' ॥ वारी० ॥ ३० ॥
यवनें महार तो पाहुनि नयनीं । म्हणे अंतःकरणीं, ।
'याचे स्वरूपासी पाहतां तुळणी । मज न दिसे कोणी.' ।
क्षणक्षणा अवलोकुनि पाहे । अद्भुत सुंदर रूप तयाचें.॥वारी० ॥३१॥
जैसें नीर क्षीर एके ठायीं । असतां हो! पाहीं, ।
राजहंसासी अवघड नाहीं । निवडी लवलाहीं, ।
परीक्षवंत बुद्धिवंत । पाहुनि मोल करी रत्नाचें. ॥ वारी० ॥ ३२ ॥
राजा कृत्रिमें झाला कोळी । डोईवर मोळी, ।
चतुर देखुनी चिन्ह न्याहाळी, । तैसा वनमाळी, ।
पांडव जातां विराटनगरीं । राजा नेणे लक्षण त्यांचें. ॥वारी०॥३३॥
तैसें महाराचें देखुनि रूप । भुलला तो भूप, ।
विश्वजनकाचा ह्मणवी बाप । यादवकुळदीप, ।
सकळ सभा ते झाली वेडी । टकमक पहाती रूप हरीचें. ॥वारी०३४
अनंत ब्रह्मांडें ज्याचे पोटीं । सांवळा जगजेठी, ।
काळी घोंगडी, काळी काठी, । काळा दोरा कंठीं, ।
बोली महाराची थेट मराठी, । गांडिस लंगोटी, ।
पायिं वाहणा, मोठा शाहणा, । पतीतपावन नाम जयाचें.॥वारी०॥३५
कमळदळशोभा नेत्रकमळा, । पाहतां मुखकमळा, ।
मिरवी हृदयीं द्विजचरणकमळा, । विधि नाभीकमळा, ।
कमळा सेवी चरणकमळा, ।श्रीहरि निधान क्षिरसागरींचें.॥वारी०॥३६
बोले, 'धन्याजी! उमरद राज! । ऐका महाराज! ।
आम्ही देसाई गरीब नवाज, । साहेब सिरताज, ।
अर्जी करितां झाली मर्जी, । कागद जाब यावे सदनेचे.' ॥वारी०॥३७
म्हणे, 'मी पंताचा बहु कामाचा, । विश्वासू घरचा, ।
बंदा शरमिंदा आहें त्याचा, । जन्मोजन्मींचा, ।
नाजुक जरूर अडलें भिडलें । तेथें काम मज नफराचें. ॥वारी०॥३८॥
मुजुमदारानें लबाडी केली । खोटी खबर लिहिली, ।
नाहीं तुम्हासी करुणा आली, । तलब पाठविली, ।
लोकांमध्यें अबरू गेली, । कष्टी मन झालें पंताचें. ॥ वारी० ॥ ३९ ॥

मोठा चांडाळ निमकहरामी, । यासी काढा तुम्ही, ।
आणिली पंतावरती बदलामी, । बेढंग गुलामी, ।
तस्कर बहुत करी तस्करी, । ईश्वर कुशळ न करी त्याचें. ॥वारी०॥४०॥
नोहे दासीस घरचाकर, । जाणा साचार, ।
आणा ध्यानासि तुम्ही विचार, । कुळवंती नार, ।
कन्या पुत्र बहु विस्तार । तेणें पावे सुख स्वर्गीचें. ॥ वारी० ॥ ४१ ॥
जैसीं खडकावर नोहे शेतें, । पान्याचीं मोत्यें, ।
केलें गणिकेशीं बहुतचि नातें, । जन निंदा करितें, ।
कीर्तन हरिचें नाहीं प्रीतीचें । तरी तें सोंग दिसे मैंदाचें. ॥ वारी० ॥ ४२ ॥
नाहीं शूद्राशीं वेदसंबंध, । त्यां न कळे भेद, ।
मूर्ख शाहण्याशीं घाली वाद, । मग पावे खेद, ।
लीलानाटकी तो गोविंद । अंतरिं असतां बळ भक्तीचें. ॥वारी० ॥ ४३ ॥
जैसा वनसिंह ग्रामसिंह, । पहा एकचि नांव, ।
चतुर जाणती त्याचा भाव, । हा श्वानस्वभाव, ।
कुश्चळ निश्चळ बहु प्रीतीनें । अखंड हाड चघळी ढोराचें. ॥वारी० ॥४४॥
तुम्ही रत्नाची केली गार, । हें अंतर फार, ।
तैसा कानडा मुजुमदार । बहु फजीतखोर, ।
पंतीं सांगितलें साचार । म्हणोनि बोले धीटपणाचें. ॥वारी० ॥४५॥
पायिंची वाहाण पायिंच बरी, । मज कैंची थोरी ? ।
सलगी चरणींची केलीच खरी, । माझी वैखरी, ।
हीन दीन मी नीच जातिचा । शरीर तुमचिया अन्नाचें. ॥वारी०॥४६
त्याला हरिवांचुनी नाहीं कोणी, । परदेशी प्राणी, ।
त्याचें मन आहे विठ्ठलचरणीं, । म्हणे चक्रपाणी, ।
श्रीहरि त्याचें करि संरक्षण । जाणुनि लक्षण बहुत गुणांचें. ॥वारी० ॥४७॥
साहेब! दामाजी बहु कामाचा, । विश्वासू साचा, ।
वदनीं छंद तो हरिनामाचा, । बहु हेत तयाचा, ।
पंढरपुर हरिमंदिर सुंदर । तेथें मन रमलें तयाचें.' वारी० ॥ ४८ ॥
तसलीम करुनियां जाता झाला, । नवल यवनाला, ।
पोटीं मोठासा विस्मय झाला, । 'बोलावा त्याला.' ।
तंव तो न दिसे म्हणूनि हांसे, । ध्यानीं वाहे रूप तयाचें ॥ वारी० ॥ ४९ ॥

'बोली महाराची बहु चतुराई, । ऐका गुरुभाई ! ।
महार नोहे तो शेषशायी, । मज वाटे हृदयीं, ।
धन्य सुकृत दामाजीचें । सार्थक माझिया जन्माचें. ॥ वारी० ॥५०॥
देव तांतडिनें चाले पंथ, । दामाजीपंत, ।
भक्त गांजिला असेल बहुत, । म्हणवोनि त्वरित, ।
जाब ठेउनियां पोथींत, । गीतापुस्तक जें पठणाचें. ॥वारी० ॥ ५१॥
मार्गीं दामाजी करुनि स्नान, । करि गीतापठण, ।
यवनलाखोटा अवलोकून, । म्हणे, 'नवल कोण !' ।
कागद वाचितांची पूर्ण । कळलें तेव्हां कार्य हरीचें.॥वारी० ॥ ५२ ॥
जैसें दुष्काळीं मिळे मिष्टान्न, । दुर्बळासि धन, ।
वळला अवर्षणि अद्भुत घन, । आंधळ्यासि नयन, ।
तैसें विस्मित झालें मन । पाहुनि यवनपत्र सुखाचें. ॥ वारी० ॥ ५३ ॥
पत्रीं बहुत गौरव सन्मान, । 'धान्याचें धन ।
दिधलें परिपूर्ण विठ्या महारानें, । जावें परतून. ।
मुजुमदारी आणि सरदारी । कार्य करावें तुम्हीं तुमचें.' ॥वारी०॥५४॥
वाचुनी पत्रासि म्हणे, 'अदृष्ट ! । सद्गदीत कंठ, ।
'काय देवानें केलें कष्ट ? । मी तों पापिष्ठ; ।
काय ऐसें सुकृत पदरीं । होतें माझें जन्मांतरिचें ?' ॥ वारी० ॥५५॥
नेत्रीं जळ वाहे जैशी गंगा, । 'श्रीपांडुरंगा ! ।
राहीरुक्मिणिच्या अंतरंगा ! । शंकरजिवलगा ! ।
परम अमंगळ लाजिरवाणें । किमर्थ करणें कर्म हिनाचें?॥वारी०॥५६॥
यवन जरि माझा प्राण घेता, । गर्दन मारीता, ।
बरवें होतें तरि काय चिंता ? । हें काय अनंता ! ? ।
अनुचित करणी चक्रपाणी ! । काय प्रयोजन या कर्माचें ? ॥वारी०॥५७
जननीजठरीं जो आला प्राणी, । तो जाइल मरुनी, ।
ऐसा निश्चय हा वेदपुराणीं, । ऐका हो कानीं, ।
सत्त्वशिरोमणि राजा कर्ण । कवच काढुनी दे शरिराचें. ॥वारी०॥५८
राजा मयुरध्वज पुण्यवंत, । मोठा विख्यात, ।
शरिरीं घालुनियां कर्वत, । सत्त्वाची मात, ।
धर्मपरायण ज्याचें चित्त, । केलें स्वहित बहु जन्माचें. ॥ वारी० ॥५९

दैत्यवंशांत बळिची ख्याती, । वर्णावी-कीती, ।
आत्मनिवेदन कमळापती, । केली बहु प्रीती, ।
द्वारपाळ तो श्रीहरि झाला । ऐसे प्रताप ते मौजेचे. ॥ वारी० ॥६०॥
तैसा जरि माझा जाता प्राण, । तरि नवल कोण ? ।
धर्मकार्यार्थी यावें मरण, । हा हेतु प्रमाण, ।
श्रीहरिचरणांची मज आण, । याविण सार्थक काय जिण्याचें ? ॥वारी०
कैसें यवनासि दिलें दर्शन, । नीच योनि धरुन ? ।
आतां त्यागिन मी आपुला प्राण, । मज सांग प्रमाण, ।
मजला दर्शन किमर्थ नाहीं ? । धन्य भाग्य त्या यवनाचें.॥वारी० ॥६२॥
जरि हें पोतें यवना न जातें, । तरि कैसें होतें ? ।
मजला उद्धरिलें श्रीभगवंतें, । भक्तीचें नातें, ।
नातें नसतें तरि कोण पुसतें ? । नुसतें भगली वैराग्याचें.' ॥वारी० ॥
यवनें सोडुनियां पादशाही, । 'दामा ! गुरुभाई!' ।
म्हणउनी यवन लागे पायीं । 'तुझि पूर्ण कमाई, ।
विठ्या महार तो मजला दावीं, । एक वेळ पाहिन रूप तयाचें.'॥वारी० ॥
म्हणे दामाजी, 'कैंचा तो महार ? । तो रुक्मिणीवर. ।
त्याचा अवघा हा कारभार, । महा पंढरपूर.' ।
म्हणउनियां आधीं झडकर । येउनि स्नान करी भिंवरेचें. ॥वारी०॥६५
चंद्रभागेसी करुनी नमन, । सांगातें यवन, ।
तेथूनि तांतडिनें केलें गमन, । धीर न धरवे जाण, ।
हृदयीं गहिंवरला परिपूर्ण । जैसें भरतें त्या उदधीचें. ॥ वारी० ॥६६॥
देव गुज सांगे रुक्मिणीला, । 'दामाजी आला, ।
मोठा आनंद वाटे मजला, । दिन सुदिन झाला, ।
भक्तशिरोमणि भेटे आपुला' । म्हणोनि विठ्ठल हर्षे नाचे. ॥वारी०॥६७
वत्सें देखुनियां जैशी गाय । धांउनियां जाय, ।
जैशी बाळकासि कवळी माय, । वर्णूं मी काय ? ।
न धरे स्फुंदन अश्रु जीवन । श्रीहरि नेत्र पुसी भक्ताचे. ॥वारी०॥६८॥
हरिनें दामाजी हृदयीं धरिला, । समजावी त्याला, ।
'बा रे ! श्रम बहुत झाले तुजला, । श्रुत नाहीं मजला.' ।
अघटित करणी करून लपवी, । ऐसें लाघव राघवमनींचें. ॥वारी० ॥६९

यवन पंताचे योगें तरला, । तो मुक्तिस गेला, ।
होता जन्मांतरिं दोरा पहिला, । यास्तव उद्धरिला, ।
यापरि चरित्र दामाजीचें । श्रवण करितां भवभव कैचें? ॥वारी०॥७०॥
त्याच्या धान्याचा धर्म झाला, । दुष्काळ निघाला, ।
आनंद पंढरीच्या ब्राह्मणांला, । उत्साह झाला, ।
करुणाकर हरि रक्षित दासा । ऐसें बळ तें सबळ धर्माचें. ॥ वारी० ॥ ७१
दऊत लेखणी टेउन चरणीं, । जोडुनियां पाणी, ।
सोडी संकल्प घेउनि पाणी, । म्हणे, 'चक्रपाणी ! ।
माझे वंशीं जन्मेल कोणी । त्यानें नाम ध्यावें हरीचें !' ॥वारी०॥७२ ॥
हास्य करुनीयां राधारमण । म्हणे, 'दिधलें जाण.' ।
म्हणतां ते इच्छा झाली पूर्ण. । गोवर्धनधरण, ।
ज्याचे वदनीं श्रीहरिस्मरण । भूषण सुंदर तें वंशाचें. ॥ वारी०॥७३॥
नलगे जप तप तीर्थाटन यज्ञ, । बहु ब्रह्मज्ञान, ।
त्याहुनी हें निर्मळ हरिचें भजन, । जाणा परिपूर्ण, ।
धातूंमध्यें श्रेष्ठ सुवर्ण । जाणति बहुजन गूण तयाचे. ॥वारी० ॥७४॥
म्हणत दामाजी, 'विठ्ठलराया ! । करुणाकर ! सखया ! ।
तुझि हे श्रुतिशास्त्रा न कळे माया, । लागेन मी पायां.' ।
तन्मय झाले श्रीहरिचरणीं । हेंचि नवल पंढरपुरचें. ॥ वारी० ॥७५॥
परम प्रीति धरुनि अंतःकरणीं । हें गाइल कोणी, ।
परम येउन ऐकावें श्रवणीं, । तरि चक्रपाणी ।
कृपा करुनी निश्चयें देईल । अक्षय सुख तें मोक्षपदाचें. ॥वारी०॥७६
येउनि नरदेहीं हरिगुण गाय, । तो मुक्तिस जाय, ।
धन्य श्रीगुरू अमृतराय, । वंदावे पाय, ।
ब्रह्मगिरीहरिचरणीं तत्पर । जैसें पाडस त्या हरणीचें. ॥वारी० ॥७७॥

वाल्मीकिचरित्र.

(घनाक्षरी.)

बडा नष्ट दंगाबाज[1] । करे चोरी का काज ।
दुष्ट पापी सिरताज[2] । जबरदस्त जनमका. ॥ १

---

१. विश्वासघातकी. २. मुकुट, शिरोमणि.

राह गीरो[1] का काल । कितेक मार दिये डाल ।
नष्ट पापी चंडाल । लेवे माल छीनके. ॥ २
मारे जीव नहीं दर्द[2] । चपल ढील बडा मर्द, ।
देख देख हुवे सर्द[3] । हुवा जर्द[4] धमकसे[5]. ॥ ३
हात लेवे जद[6] लठ्ठ[7] । मारे बह्मन और भट्ट ।
वांको[8] माल करे चट्ट । बडा खट[9] जनमका. ॥ ४
दंड लेवे जद हात । खडा कोई नहीं सात ।
कहे नारद सों बात, । 'करूं घात सबों का.' ॥ ५
'सुन मूरख बेफाम । तुने कियो ऐसो काम ।
आखर[10] जमराजा को धाम[11] । जाय देख नयनसे. ॥ ६
जोरू[12] बेटा तात मात । बाहेन भाई कुटुंब जात ।
लुटे माल मिठी[13] बात । नहीं साथ[14] आखर कू.' ॥ ७
'इत्तो बात पर मीस । धरे पावोंपर सीस[15] ।
सुनो नारद जगदीश । गुरु देव हमारे.' ॥ ८
कहे नारदजी, 'आप । कटा तेरा सब पाप, ।
ऐसा नामका प्रताप । समज जात तरन को. ॥ ९
दो अच्छर[16] है बस । बहोत कहना अब बस ।
मुख तेरे नवूँ[17] रस । सफल जन्म होय गा.' ॥ १०
ऐसा कीर्तन का रंग । बडा संतन का संग ।
बिना बाजे मिरदंग । अमृतराय गावते. ॥ ११

---

१. वाटसरू, पांथ. २. पीडा, दुःख. ३. थंडगार. ४. हिरवा. [भयानें अथवा मारानें आंग हिरवें निळें होतें—असा भावार्थ.] ५. भयानें, धमकीनें. ६. जेव्हां. ७. काठी. ८. त्याचा. ९. शठ, नष्ट, दुष्ट. १०. शेवटीं. ११. यमराजाचें घर. १२. बायको. १३. गोड भाषण. १४. सोबत. १५. डोकें. १६. दोन अक्षरें. (रामनाम.) १७. वाल्मीकीस सरस्वती देवीचा प्रसाद मिळाला तेणेंकरून रामायणांत नऊ रस उतरले आहेत. नऊ रसांचीं नांवें:—शृंगारहास्यकरुणरौद्रवीरभयानकाः । बीभत्साद्भुतसंज्ञौ चेत्यष्टौ नाट्ये रसाः स्मृताः ॥ निर्वेदस्थायिभावोऽस्ति शांतोऽपि नवमो रसः ॥. [काव्यप्रकाश.]

भीष्मप्रतिज्ञा.

(घनाक्षरी.)

सुनो [2]भारतका [3]जुद्ध । *प्रथम हेमंतका शुद्ध ।
†एकादश मो जो खुद । भीखम पार्थ बन रहे. ॥ १
भीखमजी का [4]अरथ । वोही जाने भारथ ।
पार्थजीको सारथ्य । करें रथ चलावे. ॥ २
पी[5]तामह [6]जूं कहे बात, । [7]पृथाबालक अनाथ ।
[8]कीसन पार्थजीके साथ । बहु भात [9]रछते. ॥ ३
सुनो [10]लरके! बुद्धी कम । कहे सुनो भीखम ।
तीनो जनका [11]हाकिम । [12]जखम [13]वोही जानिये. ॥ ४
जुद्ध करे [14]पुतराय । क्षोणी अकरामो राय ।
[15]मते दिलमो [16]डराय । जदुराज कहतु है. ॥ ५
भीखम सेनाको दंभ । भेरी बाजत है बंब, ।
बीच गडा रनखंब । अवीलंब करतु है. ॥ ६
नाद सुने जदुराज । [17]भली पार्थ नहीं आज ।
भीखम सुरसीर[18]ताज । महाराज कहत है. ॥ ७
‡पार्थदिलमो अभीमान । नहीं [19]मोको [20]गुमान ।
[21]खूब [22]खेंचत [23]कमान । [24]नीके बान लेतु है. ॥ ८
भीखम [25]खडा भुजंग । करे चाहत है §जंग ।
धनुख बान और फिरंग । अबी जंग झडाऊं. ॥ ९
[26]तुरई [26]करने [26]करनाल । [26]सुरं [26]सनई [26]काहाल ।
बाजे काल्रु सुतर ताल । सुरस चाल बाजत है. ॥ १०

---

* ऋतु है. † त्रयोदशमो. ‡ किया अर्जुन जो मान । नहीं मोसो गुमान. § युद्ध.

---

१. ऐका. २. भारतांतील. ३. युद्ध. [संस्कृत शब्दांत 'य' असल्यास त्याच्या स्थानीं हिंदी भाषेंत 'ज' होतो:—जमुना, कारज, सूरज.] ४. अर्थ. ५. आजा. (भीष्म.) ६. जू हा आदरसूचक प्रत्यय आहे. ७. अर्जुन. ८. कृष्ण. ९. रक्षिती. १०. मुला! ११. स्वामी. १२. पीडा, दुःख १३. तोच कृष्ण. १४. राजपुत्र. १५. नको. १६. भिवूं. १७. चांगली गत. १८. देवशिरोमणि. १९. मला. २०. अभिमान. २१. आकर्ण. २२. ओढतो. २३. धनुष्य. २४. चांगले बाण घेत आहे. २५. उभा. २६. वाद्यविशेष.

बीच रथ वो [1]गुलजार । लालि हीरे हजार ।
[2]गले मोतेन के हार । झला झल्ल झलकते. ॥ ११
उपर पार्थ हुवे स्वार । [3]लैछोलछी असवार ।
आगे भेरी छडीदार । चोपदार अरोली. ॥ १२
करे अर्जुन अभिमान । चढे ध्वजी [4]हनुमान ।
बांधे [5]बखतर कमान । नीके बान लेतु है. ॥ १३
चढे पार्थ बीचत्र । ऊपर झलके सुछत्र ।
आगे नंदजीका पुत्र । जाके [6]सूत्र हातमो. ॥ १४
छुटे बानोंपर बान । मानो [7]मेहँ परमान ।
[8]भूला भीखम तनमान । चूपी मान डुलावे. ॥ १५
नमो भीखम बैराय । भलो [9]कीन्हो जदुराय ।
दिलमो अर्जुन [10]मस्ताय । जदुराय खैंचते. ॥ १६
हुआ अर्जुन [11]खुशवख्त । बात कहता है [12]सख्त ।
जीत लिया [13]नृपतख्त । [14]बडो भाग हमारा. ॥ १७
भीखम दिलमो बडे जंग । बन्यो जैसा [15]भुजंग ।
अब करता हूं *जंग । हा मैं गंगासुत हों. ॥ १८
हुवा भीखम [16]ईतराज । शंख लेके [17]आवाज ।
[18]चीडी अर्जुन, मैं [19]बाज, । जदुराय ज्यानीयो. ॥ १९
हुवे लढनेकू [20]मस्त । मस्त रहीये है [21]सुस्त ।
सब सेना [22]शीकस्त । अभी [23]दस्त करतु है. ॥ २०
पार्थ [24]छोकेरा गुलजार । [25]मूंका सुके नहीं जार, ।
हुवा [26]छिनमो बेजार । †बडो जेर जानीये. ॥ २१
परी लस्करमे [28]हुल्ल । आयी अर्जुनकू भूल ।
जमीन अंबरमो धूल । जदुकुल देखते. ॥ २२

---

* युद्ध. † हुवा जेर मानिये.

---

१. मनोहर. २. गळ्यांत मोत्यांचे हार. ३. लाखों. ४. ज्याच्या ध्वजावर हनुमान आहे तो. (अर्जुन.) ५. चिलखत. ६. लगाम. ७. पाऊस. ८. विसरला. ९. केलें. १०. गर्व करी. ११. प्रसन्न. १२. कठिण. १३. सिंहासन. १४. बंदोबस्त. १५. साप. १६. [illegible]. १७. ध्वनि. १८. लहान पक्षी. १९. ससाणा. २०. आवेशयुक्त. २१. आळशी. २२. पराजित. २३. परसाकडे होणें. २४. मुलगा. २५. तोंडावरचा. २६. क्षणांत. २७. [illegible]. २८. कोलाहल.

आगे पीछे खडे भाल । बातनमो बेहाल ।
हुवा अर्जुन बेख्याल । भये लाल रुधीरसो. ॥ २३
अब दौरे त्रिभितात । *सुनो म्हारो जी तात ।
†सुनी अर्जुनकी बात । करामात इनकी. ॥ २४
कीया किसनजीनें खेद । फेंक दीयो चक्रद ।
कृपासारंग अभेद । भीखम क्रोध दबावे. ॥ २५
मारनेको वो नक्र । हात लीये सुचक्र ।
कीयो नयनो है वक्र । जिमी शक्र डरत है. ॥ २६
बदन ‡शाम, रदन कुंद, । उपर झलके जलबिंद, ।
कान कुंडल नीके छंद । अरविंद नयनको. ॥ २७
ऐसे देखे भगवान । त्यजे धनुख और बान ।
हुवा जगमो बहुमान । अभिमान हु त्यजु. ॥ २८
आवो रथपर जदुराय । ताको नंदकी दुहाय ।
§दिलमो अर्जुन मस्ताय । अब चाहे सो करो. ॥ २९
अमृतराय कहत दंग । ताल बाजे मिरदंग ॥
राग रंग चले चंग । $सफे जंग बन रहे. ॥ ३०

---

* देखो. † नहीं भयी. ‡ पंच. § भीखम सिर को कटाय । जदुराय निरखते. $ ऋखी दंग सुनत है.

१. कृष्ण. २. आमुचा. ३. भीष्मपितामह. ४. पराक्रम. ५. जणूं. ६. बिंदु. ७. कमल. ८. जगांत. ९. तुला. १०. शपथ.

पदसंग्रह.

भक्तिपर पदें.

पद १ लें.

तो कृपाकटाक्षें लक्षो । नागानन तुम्हांसि रक्षो. ॥ ध्रुवपद. ॥
त्रिपुरासुरासि मर्दू जातां । शंकर चिंती एकदंता ।
पावुनि सुमुख प्रसादता । शंकर जाले जयवंत. ॥ तो० ॥ १ ॥
बळीप्रति याचकनातें । धरूं जातां वामनातें ।
आधीं चिंतुनि गजाननातें । झाला नारायण विजयी. ॥ तो० ॥ २ ॥
रचितां विधि चौदा मंदिरा । आधीं पूजुनि लंबोदरा ।
तेव्हां सृष्टि परम सुंदरा । वरप्रसादें उद्भवली. ॥ तो० ॥ ३ ॥
शेषें मस्तकिं धरितां धरा । ध्यानीं आणुनि विघ्नेश्वरा. ।
सर्षपप्राय चराचरा । मानुनि स्वस्थ बैसला. ॥ तो० ॥ ४ ॥
महिषासुरमथनाचा उपाय । न सुचे तेव्हां अंबा माय ।
चिंतुनि गजाननाचे पाय । जगांत झाली जयवंती. ॥ तो० ॥ ५ ॥
सांडुनि संसारातें योगी । सिद्ध साधक मुनि वितरागी ।
चिंतुनि गजाननातें वेगीं । ध्यानीं निमग्न बैसले. ॥ तो० ॥ ६ ॥
स्वस्ति श्रीविद्या गणपति । ब्राह्मण जपती ब्रह्ममूर्ति ।
त्यांतें संतति दे संपत्ति । अमृतेश्वर चिंतितसे. ॥ तो० ॥ ७ ॥

पद २ रें.

येईं रे ! गंगाधर संगा । संग असोनि निसंगा ! ॥ ध्रुवपद. ॥
धृतचंद्राचें वाहन जाणुनि । करिं धरितोसि कुरंगा[१]. ॥ येईं रे० ॥ १ ॥
त्रिपुरसुंदरी चिन्मयगौरी । स्मितमुखपंकजभृंगा ! ॥ येईं रे० ॥ २ ॥
गजचर्मांबर खपर मिरविशी । भूषणभूतिभुजंगा ! ॥ येईं रे० ॥ ३ ॥
अति प्रतिकूल समाधिसि देखुनि । करिसी दाह अनंगा. ॥ येईं रे० ॥४॥
मृड हर हर हें कीर्तन करितों । घेउनि टाळमृदंगा. ॥ येईं रे० ॥ ५ ॥
आत्मतरंगाकार असो मति । ब्रह्माकार अभंगा. ॥ येईं रे० ॥ ६ ॥
शंकर सांब कुटुंबासह ये । प्रेरुनि नंदितुरंगा. ॥ येईं रे० ॥ ७ ॥
अमृतेश्वर कविकल्पतरूवरि । अद्वयपक्षिविहंगा ! ॥ येईं रे० ॥ ८ ॥

---

१. हरिण. २. गालांत हंसणें. ३. कमल.

पद ३ रें.

वैराग्यपीठा रे! । नीळकंठा रे! ॥ ध्रुवपद. ॥
विश्वंभर हर, विश्वेश्वर मृड, विश्वविलोकन, विश्वहुताशन, विश्वसुखासुख, विश्वदुरितहर, विश्ववितरणा रे! ॥ नीळकंठा० ॥ १ ॥
मंडितमुगुटा खंडजटाजुट, चंडकीर्णसम, गंडलभामुख, गंडसरळ भुजदंड, डमरु गजखंडणकरणा रे! ॥ नीळकंठा० ॥ २ ॥
सर्पविभूषण, दर्पसुतीक्ष्ण, कर्पुरगौर महर्धुशशंकर, शूर्पनखाग्रजशत्रुदर्पण, अर्पण मम मन खर्पर धरणा रे!॥ नीळकंठा० ॥ ३ ॥
शंबर रिपूत अंबर लघुकृत, तुंबर स्तविति, दिगंबर अंबर, डुंबर कटिं नागांबर तोषण, औदुंबरनित्यविहरणा रे! ॥ नीळकंठा० ॥ ४ ॥
सकळदुरितकुळ, अखिलविषयमळ, जळती पळती, जवळि न उरती, पर्वत गज चर, सर्वजनक मदगर्वनिहंता, अमृतेश्वर म्हणे कवेती न तव पदीं शीर पार्वतीरमणा रे! ॥ नीळकंठा० ॥ ५ ॥

पद ४ थें.

शंभो! शंकरा! । तूं जय जय गिरिजावरा! ॥ ध्रुवपद. ॥
चंद्रशेखरा हरा! । भुजगविभूतिधरा! । पंचवदन दशकरा रे! ॥ शंभो०॥१॥
अमृतेश्वरा सुरा! । सुरनतबंधहरा! शिव मृड । परात्परा रे! ॥ शंभो० ॥२॥

पद ५ वें.

जय महादेव जय महादेव जय महादेव बोला ।
सीताविमल सजळ जलमंडित जटाजूट बोला. ॥ ध्रुवपद. ॥
मधुर मधुर जो अविट चिद्रस तें श्रीशिवनाम ।
मदनकदनकर चरित्र उत्तम उदार उद्दाम ।
मनकर्णिकापुलिनप्रिय चित्तीं हरि मेघश्याम ।
मल्हारीचें रूप धरी म्हाळसेसि विश्राम. ॥ जय० ॥ १ ॥
हार्देकाशे स्वानुभवस्थिती नित्य अपरोक्ष हा ।
हास्ययुक्त पंचास्यलास्यरत परमउपास्य पहा ।
हाटकमय देवी अर्धांगीं दिव्य सुगंध वहा ।
हायन षोडश वनवणी अह भुज भुजगेंद्र दाहा. ॥ जय० ॥ २ ॥
देशिकरूपें प्रणवोपदेश काशिदेशगत दे ।
देह भव्य घनसार शैल नभ ईभचर्म मोदे ।

देवल असित प्रमुख धरामर तनु विश्व नांदे ।
देहलीदीप प्रकाश जसा बाह्यांतरिं दासा दे. ॥ जय० ॥ ३ ॥
वसुधादिक अष्टमूर्ती सत्व तत्व शर्व ।
वहन रजतपर्वतातुल्य नंदिकेश शैव ।
वसनरहित वर मुळी बुळी सन्मुद्रा भरिव ।
अमृतेश्वर सुरवरवर्णनि ये डमरूनाद पूर्व. ॥ जय० ॥ ४ ॥

पद ६ वें.

उमाकांत कई दाखवील चरण मला रे ! ॥ ध्रुवपद. ॥
दशभुज कर्पूरगौर गौरी अर्धांग सांग गंग[1] शिरीं आर्द्र जटा तळिं शरचंद्रकला रे ! ॥ उमाकांत० ॥ १ ॥
ब्रह्मविद्वर्यवर सरिसृपोत्तरीया[2] शिव तुरीय गिरिदरि गरि असित विष्णु मानवला रे ! ॥ उमाकांत० ॥ २ ॥
निटिलानन कुटिलभ्रूवल्लीमुलि पटविरहित कटि अजीन कुटी चका रामसमस्फटिकशिला रे ! ॥ उमाकांत० ॥ ३ ॥
इंदीवर[3] करिं धरोनि उंदिरावरि बसोनि तिंदी विन्नासि करी कुंदी तो सुत गमला रे ! ॥ उमाकांत० ॥ ४ ॥
नंदिवरि आनंदि आनंदिसहित देव बंदिजन बंदिति संस्तविती सुरशिवा अमला रे ! ॥ उमाकांत० ॥ ५ ॥
अमृतकलशपाणि[5] सांब[6] मृत्युंजय नृत्यप्रिय श्रुत्यर्थाकार तो कृतकृत्य भृत्यपाल भला रे ! ॥ उमाकांत० ॥ ६ ॥

पद ७ वें.

दयाघना ! तुज कां नये करुणा? । शुकसनकादिक वंदिति चरणां. ॥ध्रुवपद.॥
मृडानीपति असें नाम विराजे । ब्रह्मा विष्णु तुज येती शरणा. ॥ दयाघना०॥ १॥
मी भवसागरीं बुडतों पाहीं । तारीं आतां मजला दीना. ॥ दयाघना० ॥ २ ॥
उत्कंठा मनीं पाय पहाया । लागलि निशिदिनिं जगदाभरणा. ॥ दयाघना०॥३॥
अमृतेश्वर तुज करितो विनती । दाखवि आतां लवकरी चरणा. ॥दयाघना०॥४॥

पद ८ वें.

जय जय मल्हारी मल्हारी । तूं आमुचा कैवारी. ॥ ध्रुवपद. ॥
विधि हर सुर नर तुजला ध्याती । आदिकरुनि शैलारी[7]. ॥जय जय०॥१॥

---

१. भागीरथीचें पाणी. २. साप. ३. कपाळ. ४. कमल. ५. अमृताचा घट आहे हातीं ज्याच्या. ६. अंबेसहवर्तमान. ७. इंद्र.

चंपाषष्ठी कुळधर्मी जन । अर्चिताति कैल्हारीं. ॥ जय जय० ॥ २ ॥
देव्हाऱ्यावरि बसवुनि पूजितो । नंदाचा खिल्लारी. ॥ जय जय० ॥ ३ ॥
अमृतेश्वर निज दरिद्र शत्रू । ठोकितसे कैलारी. ॥ जय जय० ॥ ४ ॥

पद ९ वें.

निजपद पावूं । जगदंबा वदनीं गाऊं. ॥ ध्रुवपद. ॥
पदतळ भाळीं कुंकुम लाऊं । नेसवुं जरितारी पाटाऊं ।
मूर्ति चतुर्भुज हृदयीं ध्याऊं ॥
जे जे स्त्रीमात्र ते ते जननी जाणुनि ब्रह्मभावना भाऊं.॥निजपद०॥१॥
देवें मिळेल तेंची खाऊं । लटिका संसार बहकाऊं ।
नामस्मरणें मन समजावूं ॥
सर्वहि आत्मा मानुनि कोठें येउं न कोठें जाऊं. ॥निजपद० ॥२॥
धूप दीप नैवेद्या येऊ । सच्चित्सुखरूपीं लय लावूं ।
आई बाई हें बोलाऊं ॥
पदिंच्या प्रेमजळानें नैनतनू वोलावूं. ॥ निजपद० ॥ ३ ॥
गुणदोषांच्या मार्गे न जाऊं । लोकीं समतेनेंचि समजाऊं ।
भवभयगांठीं समूळहि डाऊं ॥
शीतळ अमृतचरणतरुछायेमाजी बसुनि विसावूं. ॥ निजपद०॥४॥

पद १० वें.

ते माय माझी । आवडे सांबा. ॥ ध्रुवपद ॥
चित्सौंदर्या चंबा नयनीं चुंबाया हृत्खंबा वरिल्या बिंबा पृथुलनितंबावरि पट खं-
बाइत नेसली जगदंबा. ॥ ते माय० ॥ १ ॥
महिषासुरखळशुंभालागुनि विषयकुसुंबा पाजुनि निवटी आपण जरी कुसुंबा
शेला नेसुनि कडिये घे हेरंबा. ॥ ते माय० ॥ २ ॥
अमृतमनोरथ फळला अंबा फळला निंबाहुनि कडु भवतरु कळला या हो
सकळ विलंबा सांडुनि दैवत हें अवलंबा. ॥ ते माय० ॥ ३ ॥

पद ११ वें.

निजसुखकारी । जगदंबा हृदयविहारी. ॥ ध्रुवपद. ॥
सिंहारूढ मणिमय अंबारी । नेसलि खंबाइत जरतारी ।
ऋद्धि सिद्धि चामर वारी ॥
मानमरातब निशाण अबदागिरि मोठी सरदारी. ॥ निज० ॥ १ ॥

---

१. कमळ. २. गुराखी, गोवारी.

काळभैरव नति तुपकारी । नव कोटी चामुंडा वारी ।
मार्कंडपुराण अवधारी ॥
ब्रह्माविष्णुमहेश मुजरे करिती ज्या देखारी. ॥ निज० ॥ २ ॥
निजभक्तांला पार उतारी । पामर कवी अमरावतारीं ।
अमृतकवीची हे कैवारी ॥
जाला प्रसिद्ध शकलहि लोकांमध्यें या संसारीं. ॥ निज० ॥ ३ ॥

पद १२ वें.

नरहरि! नरसोबा! नरसोबा! । स्मरतां अघ निरसो बा! ॥ ध्रुवपद.॥
श्रीप्रल्हादवरद लक्ष्मीपति । कदापि तो नरसोबा. ॥ नरहरि० ॥ १ ॥
हितगुज अमुचें अपुले कानीं । मन घालुनि परिसो बा! ॥ नरहरि० ॥ २ ॥
भुक्तिमुक्तिसह कृपालदृष्टिनें । अमृतकवी वरसो बा! ॥ नरहरि० ॥ ३ ॥

पद १३ वें.

जय जय श्रीरामा! श्रीरामा! । दूरि करीं भवकामा. ॥ ध्रुवपद. ॥
तुझी दया तयावरी जेणें । धरिलें मनोलगामा ॥ जय जय० ॥ १ ॥
भरतखंड नरतनु शेताच्या । साधिन मी हंगामा. ॥ जय जय० ॥ २ ॥
व्याही जांवाई सुत कांता । न रुचे हा हंगामा. ॥ जय जय० ॥ ३ ॥
अमृत हरीभजनास्तव धंदा । सोडुनि फिरत रिकामा. ॥ जय जय० ॥ ४ ॥

पद १४ वें.

दाशरथे रामा! । येंई हो! ॥ ध्रुवपद. ॥
सुगम सुधेसम नामरसायण । दूर करीं भवपामा. ॥ येंई हो० ॥ १ ॥
कृष्णार्पण अहंकार दुराशा । निवटुनि कंस कुमामा. ॥ येंई हो० ॥ २ ॥
अमृतप्रभु निर्दोष यशाचा । गर्जत निगम दमामा. ॥ येंई हो० ॥ ३ ॥

पद १५ वें.

राम गावा हो! । सच्चित्सुख आत्मा. ॥ ध्रुवपद. ॥
अमल[1] कमलसम येमल[2]चरणिं मन रमल तरिच भव शमल हो! ॥ राम० ॥ १ ॥
विदुप[3]मान्य शरधनुष्यधरण कलिकल्मष[4]हरण एक निमिष[5]भर गा हो! राम० ॥ २ ॥
कुवलय[6]नयनिं सित[7] पिंवळें दिसतें घनसांवळें म्हणुनी मनिं कवळुनि घ्या हो! ॥ राम० ।
गीता उपदेशित भयभीता पीतांबरधर सीतानाथ[8] हो. ॥ राम० ॥ ४ ॥
लक्ष्मणसहित सुलक्षण क्षणभरि अमृतमधुरगुणगण ऐका हो! ॥ राम० ॥ ५ ॥

---

१. स्वच्छ. २. जुळें. (रामलक्ष्मण.) ३. विद्वान्. ४. पाप. ५. अत्यल्प काळ. ६. कमळ. ७. पांढरें. ८. नवरा. (नाथ.)

पद १६ वें.

बसुनि सुखें चिंतित जा रघुवीर. ॥ ध्रुवपद. ॥
अल्प सुखास्तव व्यर्थ विकुं नका । क्षणिक अमूल्य शरीर ॥ बसुनि० ॥ १ ॥
चित्रगुप्त बरदास्त लिहितसे । विषयाची तकरीर. ॥ बसुनि० ॥ २ ॥
हरिभजनें कामादिक पळती । मोठे सबळशरीर. ॥ बसुनि० ॥ ३ ॥
गुणलेखक मोहरीरें अमृत घरिं । बसल्या घेत हरीर. ॥ बसुनि० ॥ ४ ॥

पद १७ वें.

मन रामीं रंगलें । अरुणतरणिनिभ किरण चरणतळ मम हृदया लागलें. ॥ ध्रुवपद. ॥
सगुण दिसे परि निर्गुण निष्फळ निजानंदमय परब्रह्म तें जिह्वारहित सुब्राह्मण जाणती स्वसंवेद्य उगलें. ॥ मन० ॥ १ ॥
सत्वलभ्य अमृतत्व तत्वगत शांति परमळीं श्रांति पावुनी सकलावस्थातीत वीतभय अनवरत जागलें ॥ मन० ॥ २ ॥

पद १८ वें.

आवडे श्रीरामाचें ध्यान. ॥ ध्रुवपद. ॥
मेघश्याम द्विभुजसानुज । करीं कार्मुक बाण. ॥ आवडे० ॥ १ ॥
नाम मंगळकारक हेंची । सर्वांचें कल्याण. ॥ आवडे० ॥ २ ॥
रामनाम लिहितां सागरजळीं । तरले जड पाषाण. ॥ आवडे० ॥३॥
भारतभागवतादिक महिमा । वर्णिति विष्णुपुराण. ॥ आवडे० ॥४॥
अमृतेश्वर रामायण वाची । समजुनि अधिष्ठान. ॥ आवडे० ॥ ५ ॥

पद १९ वें.

भजावा अंजनीसुत बलभीम. ॥ ध्रुवपद. ॥
सर्षपसम भूगोल मानुनी । तोलित गणकु मुकीम. ॥ भजावा० ॥ १ ॥
बळ अद्भुत पावुनि रत चरणीं । कुंतीचा सुत भीम. ॥ भजावा० ॥ २ ॥
यवनोत्कर्ष न साहे म्हणुनी । बाटवि फार गनीम. ॥ भजावा० ॥ ३ ॥
श्रीहनुमंत अखंड जपावा । करुणाकर निःसीम. ॥ भजावा० ॥ ४ ॥
अमृत म्हणे निशिदिनिं तो गावा । अक्षय हाचि उदीम. ॥ भजावा० ॥५॥

---

१. खोटा आरोप. २. बळकट आहे शरीर ज्यांचें असे (कामादिक). ३. देशपांड्याचा गुमास्ता. ४. सूर्य. ५. कपट, वांकडें. ६. समजण्यासारखें. ७. गत. ८. निरंतर. ९. मोहरी. १०. शत्रु.

पद २० वें.

जय जय श्रीकृष्णा! श्रीकृष्णा! । दूरी करिं भवतृष्णा. ॥ ध्रुवपद. ॥
तुझी कथा सत्संगति गंगा । यमुना वेण्या कृष्णा. ॥ जय जय० ॥ १ ॥
शरयू तापी भीमा गोदा । रेवा दिव्य पयोष्णा. ॥ जय जय० ॥ २ ॥
परम संकटीं वस्त्रें पुरवुनि । बहिण रक्षिली कृष्णा. ॥ जय जय० ॥ ३ ॥
अमृत तिघां कृष्णांतें वंदित । व्यास कृष्ण नर कृष्णा. ॥ जय जय० ॥ ४ ॥

पद २१ वें.

हृदयीं आला । मनमोहन मुरलीवाला. ॥ ध्रुवपद. ॥
घनतनुजिता अतसिकुसुमाला । मिरवी पीतांबर वनमाला ।
मुगुटीं धरित मयुरपिच्छाला ॥
त्याहुनि वर कलगींत बरा गुलाल खुलाला. ॥ मन० ॥ १ ॥
रुचली उंच घोंगडी त्याला । प्रिय कोमळ तुळशीचा पाला ।
चारित वृंदावनिं वत्सांला ॥
वाटे प्राणसखा हरि चिमण्या गोपमुलांला. ॥ मन० ॥ २ ॥
देखुनि उत्सव व्रजवनितांला । करतळिं ठेवी नवनीताला ।
अंगुलिकांवरि शाकफळाला ॥
कांसे खोंवुनि वेताटी अधरपुटीं वंशाला. ॥ मन० ॥ ३ ॥
गोरस गोपवधूंचे प्याला । ढेंकर देउनि हृदयीं धाला ।
चिन्हें शुभ्र दिसति अधराला ॥
ऐकुनि गाऱ्हाणें जननीला बहुतचि भ्याला. ॥ मन० ॥ ४ ॥
वाचुनि श्रीमद्भागवताला । आशय पुसुनि बरा संतांला ।
भूतमात्रीं भगवंताला ॥
पाहतां पाहतां अमृतेश्वर हरि अवघा चिन्मय जाला. ॥ मन० ॥ ५ ॥

पद २२ वें.

हरि! तूं येइं रे! । दासाला दर्शन देइं रे! ॥ ध्रुवपद. ॥
हें वय व्यर्थचि गेलें पाहिं रे! । या संसारीं सार्थक नाहिं रे! ।
संचित मजला न दिसे कांहिं रे! ॥
आस तुझी धरिं कास निरंतर निशिदिनिं संनिध राहिं रे! ॥ हरि० ॥ १ ॥

---

१. संसाराची आसक्ति. २. नर्मदा. ३. द्रौपदी. ४. जवस, अळशी. ५. खिया. ६. मुरली. ७. खाकचा ओंठ.

नंदयशोदेची पूर्ण कमाइ रे! । त्यांचे कडेवर बसलास पाहिं रे! ।
गोपाळांसंगें राखिल्यास गाइ रे! ॥
गोपिगृहींचें दहिंदुध भक्षुनि म्हणतोसि नाहिं रे! नाहिं रे! ॥ हरि० ॥२॥
सजणा जातीचा कसाइ रे! । सेना सद्वंशींचा नाहिं रे! ।
तेथें तुवां विचारिलें न कांहिं रे! ॥
वैपार्नि पुरस्कर होउनि नृपतिची डोई केलिस कीं नाहिं रे! ॥ हरि० ॥३॥
शबरी किरात कोण बढाइ रे! । हरि! तिमि तुसीं संघटण नाहिं रे! ।
तिचीं वनांत वनफळें खाइ रे! ॥
अघमर्षणाच्या मिसें कुणबटें शेतांत बांधिलास किं नाहिं रे! ॥ हरि० ॥४॥
नामा सुजात शिंपी भाइ रे! । नेणों त्याची किती कमाइ रे! ।
कैसा जालासी सुखदायि रे! ॥
त्याचे संगतीं बसून देवा! दुधभात जेवलास किं नाहिं रे! ॥ हरि० ॥५॥
हरि! तुझी काय वर्णु चतुराइ रे! । तुजला उत्तम मध्यम नाहिं रे! ।
आपुले चित्तीं विचारुनि पाहिं रे! ॥
अमृतरायावरि कृपाळु जालास तरि गांठुडि तुझी गेलि नाहिं रे!॥हरि०॥६॥

पद २३ वें.

श्रीहरि पूर्णव्यापक जगीं. ॥ ध्रुवपद. ॥
अंतर्बाह्यें अभिन्नपणें तो । दोर जसा भुंजगीं. ॥ श्रीहरि० ॥ १ ॥
आटुनि पीटितां समरस लेशें । जेंवि सुवर्ण नैंगीं. ॥ श्रीहरि० ॥ २ ॥
अमृतपणें गोठुनि शशि जाला । अमृतेश्वर कलगी. ॥ श्रीहरि० ॥ ३ ॥

पद २४ वें.

श्रीहरिचे उपकार । आठउं किति ? ॥ ध्रुवपद. ॥
भक्तमनोरथ पूर्ण कराया । रूप धरी साकार. ॥ आठउं० ॥ १ ॥
अघटित घटउनी आत्मत्वाचा । देत असे आकार. ॥ आठउं० ॥ २ ॥
अमृत म्हणे घ्या नाम तयाचें । होइल जयजयकार. ॥ आठउं० ॥ ३ ॥

पद २५ वें.

याचे गुण किति वदनें वदावे ? । आगम निगम या अगमाचे. ॥ ध्रुवपद. ॥
सहस्रमुखातें पार कळेना । होतिल इतरां सुगम कसे ? ॥ याचे० ॥ १ ॥
वेदादिक हे श्रमले तो हा । गोपिमनोरथ पुरवितसे. ॥ याचे० ॥ २ ॥
जोडुनियां कर त्यासि निरंतर । अमृत सदोदित चिंतितसे. ॥ याचे० ॥ ३ ॥

---

१. हजामत. २. पापनाश. ३. साप. ४. दागिना. ५. चंद्र.

पद २६ वें.

श्रीरंगा! । येई हो! ॥ ध्रुवपद. ॥
ध्यान धरुनि तुझें गायन करितों । मानगुमानविभंगा! ॥ श्रीरंगा० ॥ १ ॥
शांतिसि जरि विश्रांति होउनी । आठवि हृदयपलंगा. ॥ श्रीरंगा० ॥ २ ॥
अमृत म्हणे मज तत्पद दाखवि । ज्या पदिं जन्मलि गंगा. ॥ श्रीरंगा० ॥३॥

पद २७ वें.

हरिभजनाविण गोड आणिक नाहीं. ॥ ध्रुवपद. ॥
पयघृत आळे, त्यांत रसाळे, सोलिंव केळें । कालविलें वरि साखर मेळे. ॥१॥
मुठमुठ पेढे, भक्षिती वेडे, पशुजळ थोडे । रामभजनाविषयीं अवघेचि रेडे. ॥२॥
द्राक्षें जंबू, सीतळ अंबू, क्षण न विसंबू । शाखेवरतें पिळिलें निंबू. ॥ ३ ॥
आत्मप्रभाकर, भज तूं लौकर, ध्यायिं निरंतर । अमृतेश्वर साखर खेडुलेकर.॥४

पद २८ वें.

मन त्या चरणीं रतो रे! रतो । या भविंहुनि परतो. ॥ ध्रुवपद. ॥
बाळा त्यांतिल बाळबकीचे प्राण बळें हरितो, ।
जो अकुतोभय पय गोपींचें पावन परम पितो. ॥ मन त्या० ॥ १ ॥
जे रणसंकटिं श्रमले जाणुनि स्वकरें अश्व धुतो, ।
याचे गुणगण गातां ऐकतां सहजचि नर तरतो. ॥ मन त्या० ॥ २ ॥
पार्थां पाठिसि घालुनि आपण हयदोरे धरितो, ।
म्हणत कदापी या वाजीतें कंटकही न रुतो. ॥ मन त्या० ॥ ३ ॥
हें जग अवघें जाय निदानीं अमृतप्रभु तरतो, ।
भक्तासि संकट पडतां भारी निजतनु वोढवितो. ॥ मन त्या० ॥ ४ ॥

पद २९ वें.

येईना रे! । करुणा तुज काय? ॥ ध्रुवपद. ॥
मूढ मति माझी म्हणुनि मन राजी । न ये ती हरिकाजीं. ॥ करुणा०॥१॥
ये जगदीशा! परमपुरुषा! । धरिली तुझी आशा. ॥ करुणा० ॥ २ ॥
ये भवबंदीं पडलों दीन बंदीं । सेविला कृपानिधि. ॥ करुणा० ॥ ३ ॥
पतितपावना! द्वैतनाशना! । अमृतेश्वरचरणा. ॥ करुणा० ॥ ४ ॥

पद ३० वें.

देव तो रे तो रे तो रे! । पाहुनि मानस परतो रे! ॥ ध्रुवपद. ॥
पार्थाचे अश्वाचे हातीं धरोनियां दोरे, ।
चंचल म्हणुनी त्यांतें म्हणतो हो रे हो रे हो रे! ॥ देव० ॥ १ ॥

शिष्टाईस्तव घरासि येतां त्यासि न येति सामोरे, ।
मरण पावले कौरवांचे पोरे पोरे पोरे. ॥ देव० ॥ २ ॥
चरण सेवितां श्रीलक्ष्मीचे हात झाले गोरे, ।
तितें लेववी सोनियाचे दोरे दोरे दोरे. ॥ देव० ॥ ३ ॥
गुणगण लिहितां अमृतकवीचे केश झाले भोरे, ।
बुद्धी न चले म्हणुनी कागद कोरे कोरे कोरे. ॥ देव० ॥ ४ ॥

पद ३१ वें.

श्रीहरिविण काळ गमेना. ॥ ध्रुवपद. ॥
दिवस युगापरि प्रतिदिनिं होतो । वियोगयोगपथ क्रमेना. ॥ श्रीहरि० ॥ १ ॥
कामीं मन रत किमपि बसेना । दृढतर अंतरीं धिर धरवेना. ॥ श्रीहरि० ॥२॥
विषयजितजीवीं अन्न पचेना । अमृतप्रभुविण वय वेंचेना. ॥ श्रीहरि० ॥ ३ ॥

पद ३२ वें.

वाजवीं करताळी करताळी । गाउनि मृदंगताळी. ॥ ध्रुवपद. ॥
इहलोकीं सुख पावुनि । जाउनि श्रीहरिपद कौटाळीं. ॥ वाजविं० ॥ १ ॥
श्रीहरिचे गुण गातां । पळती दुःखाचीं पेटाळीं. ॥ वाजविं० ॥ २ ॥
लाउनि बसणें टाळी । परि मन जयासि जन हो! टाळी. ॥ वाजविं० ॥३॥
निद्रा आळस जरि टाळी । उमजे भवभुजंगा वेंटाळी. ॥ वाजविं० ॥ ४ ॥
अमृत कीर्तनीं संसा- । राची फार करी हेटाळी. ॥ वाजविं० ॥ ५ ॥

पद ३३ वें.

ब्रह्मसुखें सुखरूप । असावें. ॥ ध्रुवपद. ॥
श्रीसद्गुरुवरदान कृपेचें । बळ हृदयांत अमूप. ॥ असावें० ॥ १ ॥
गुणदोषास्तव अधरकपाटीं । दृढतर मौन कुलूप. ॥ असावें० ॥ २ ॥
हरिगुणकथन किली गुरुआज्ञा । अमृत धरी अपरूप. ॥ असावें० ॥ ३ ॥

पद ३४ वें.

संतपदांची जोड । दे रे हरी! ॥ ध्रुवपद. ॥
संतसमागमें आत्मत्वाचा । सुंदर उगवे मोड. ॥ दे रे० ॥ १ ॥
सुफलित करुनी पूर्ण मनोरथ । पुरविशि जिविंचें कोड. ॥ दे रे० ॥ २ ॥
अमृत म्हणे रे हरि! भक्तांचा । शेवट करिसी गोड. ॥ दे रे० ॥ ३ ॥

पद ३५ वें.

ते हे माय माझी पंढरिसी पाहिली. ॥ ध्रुवपद. ॥
जो जो येइल तया भेटावयासी । कटीं कर ठेवोनियां राहिली. ॥ ते हे० ॥१॥

भीष्मप्रतिज्ञा सत्य कराया । सव्यसाचीपाशीं आण वाहिली. ॥ ते है० ॥२॥
दैत्यसुतासी अवघड पडतां । स्तंभांतुनि हांक फोडिली. ॥ ते है० ॥ ३ ॥
रणीं रुक्मभयें म्यालिसे रुक्मिणी । अमृतवचनें कुरवाळिली. ॥ ते है० ॥४॥

पद ३६ वें.

दासांचा हा ऋणी । विठोबा. ॥ ध्रुवपद. ॥
धर्ममखीं जो काढी उष्टीं । निर्जरचूडामणी. ॥ विठोबा० ॥ १ ॥
पार्थरथीं जो सारथि होउनि । धूत हयांतें रणीं. ॥ विठोबा० ॥ २ ॥
नंदवधूकरीं बंधन दावें । सोसितसे शिशुपणीं. ॥ विठोबा० ॥ ३ ॥
गोपव्रजीं चारुनि गोधनें । बांधितसे गोठणीं. ॥ विठोबा० ॥ ४ ॥
दामाजीस्तवनींच वेष धरि । द्रव्य देत पुरवुनी. ॥ विठोबा० ॥ ५ ॥
अमृतरायकवि जीवित निर्मळ । दीनजना रक्षणीं. ॥ विठोबा० ॥ ६ ॥

पद ३७ वें.

पांडुरंग मनुवर्ण पांच हे अनुदिनिं उच्चारा ।
श्रीगुरुवचनें आश्रय जाणुनि करुनी सुविचारा. ॥ ध्रुवपद. ॥
श्रीमिश्रित तनु आश्रितजनप्रतिपालक राजश्री ।
श्रीवत्सल श्रीपाद विवरती वेदांती मिश्री ।
श्रीकंठासी विष श्रम देतां रामनाम आश्री ।
श्रीहरिनामें अमृत फिकें मग कोण पुसे मिश्री ? ॥ पांडुरंग० ॥ १ ॥
पांडित्यासी बरें निरउनी पांगुळ मन होपा ।
पांसु पाइचे पांघुरतो शिव गिरिकंदर सोपा ।
पांथमुक्त मार्गीचे विसावत पदपंकजखोपा ।
पांडत्रयत्री जगचि पुरें करि कृपापांग सोपा. ॥ पांडुरंग० ॥ २ ॥
डुबकी मारुनि कूर्मपणें धरि मंदर हरि कंडू ।
डुकर मीन तव गोकुळिं खेळे चेंडु विटीदांडू ।
डुमडुम डमरू शिव नमी आंगें उद्धरिला पंडू ।
'डुकृञ् करणे' सांडुनि हृदयीं पांडुरंग मांडू. ॥ पांडुरंग० ॥ ३ ॥
रंगनाथ रंगतलं चिंतन नवनीतापरं ।
रंगनील वदे यशोमतिसुत विशोक सुकिशोरं ।
रंभादिक नाचतां लाजती तं जगदाधारं ।
रंग कंसकृत भंगकारक भज वारंवारं. ॥ पांडुरंग० ॥ ४ ॥

गयागंदाधर गयारिगपपद सारिगमपधनि सरागं ।
गगनीं सुरवर गर्जति समपद विठ्ठल श्रीरंगं ।
गजनागयुगादि दारक उद्धरत नगपन्नग सांगं ।
गजेंद्रतात गिरी शेष करी धरी पदमिश्रितगांगं. ॥ पांडुरंग० ॥ ५ ॥
विठ्ठल म्हणतां विज्ञानुभवें निजजन बहु निववी ।
ठकार ठाण कटिकर शून्य अज्ञाना नुरवी ।
लय दाउनि लक्ष्मीसह भेटुनि देत आत्मपदवी ।
अमृतेश्वर कटिबंध जनाच्या रसनेनें वदवी. ॥ पांडुरंग० ॥ ६ ॥

पद ३८ वें.

पतीतपावन दीनोद्धारण मूर्ति दिसे गोजरी । विटेवर उभा तो श्रीहरी.॥ध्रुवपद.
उपमन्या क्षिरसिंधु देउनि तयाची केली श्रुती । तुझि बा! नवनिधी संपती, ॥
अजामेळ वाल्मिक नारद उद्धरिले सहज स्थिती । तुझि बा! उपमा सांगूं किती?॥
प्रल्हादभक्तासाठीं धरुनि अवतार खांबाप्रती । हिरण्यकश्यपा दिधली गती, ॥
पुंडलिकाचे भक्तिस्तव तो आला गा पंढरी । विटेवर० ॥ १ ॥
रामावतारीं युद्ध केलें अचाट महादारुण । मारिला कुंभकर्ण रावण, ॥
तेहतिस कोटी देव सोडविले बंदीशाळेंतुन । लंका बिभीषणा कारण, ॥
वामन होउनी मागाया आला दिल्हें बळिनें दान । घातलें पाताळीं नेउन, ॥
सा चौ नकळे अठरा पुराणां शेषाची वैखरी । विटेवर० ॥ २ ॥
दुर्योधनानें कपट करुनी लाक्षाजोहार केलें । तेथें पांडवांसि रक्षिलें, ॥
अंबऋषीचे साठीं देवें दहा अवतार धरियले, । अहिल्याशिळेसि उद्धरिलें, ॥
गजेंद्रासी नक्रें धरिलें तेव्हां सोडविलें, । ध्रुवासी अढळ पद दीधलें, ॥
सुदामजीचे पोहे भक्षुनि दिधली कांचनपुरी । विटेवर० ॥ ३ ॥
वसुदेव देवकीचे वचनीं देवें धरिला अवतार, । मारिला मामा कंसासुर, ॥
अघासूर बघासूर आले तुझ्या प्राणावर, । मारुनि केला त्यांचा संहार, ॥
मामळभट पूतना मावसी आले तुझे प्राणावर । मारुनी केला त्यांचा उद्धार,॥
नंद यशोदा कुळदैवत नवनीत भक्षण करी । विटेवर० ॥ ४ ॥

---

१. शेवटीं कविनाम नसल्यामुळें पद अमृतरायाचेंच कीं काय याविषयीं संशय आहे.

पद ३९ वें.

धांव पाव सद्गुरुराया ! । गुणियाच्या गुणिया ! सखया ! ॥ ध्रुवपद. ॥
अज्ञानाचें जें वारुळ । त्यांत दोरीचें मैहांडुळ ।
डसलें नसतांही समूळ । उगेंच मन हें भय पावे. ॥ धांव० ॥ १ ॥
नव छिद्रांची फुटकी नाव । तींत एकाचाचि टिकाव ।
मृगजळडोहीं गेला भाव । नकळे माव हे याची. ॥ धाव० ॥ २ ॥
शुक्तिरुप्याचे रुपये केले । त्याजवर स्थाणु चोर आले ।
अमृतसमान मूर्ख चेले । यास्तव तुजला श्रमविती. ॥ धाव० ॥ ३ ॥

उपदेशपर पदें.

पद ४० वें.

अरे अरे ! कांहिं तरी सोय धरीं रे ! ।
परम वरदकर सुरुचिरतर नरनारायणपर धरुनि धरणिधर अनुदिनिं मनिं जप करीं रे ! ॥ ध्रुवपद. ॥
नंदनंदन गोविंद दीनजनबंधु भवसिंधु उतरीं रे ! ।
करुणावरुणालयशरणागतपरिपालनपद वरीं रे ! ॥ अरे० ॥ १ ॥
पशुसम होउनि विषयीं न रत तूं परत परत अंतरीं रे ! ।
भरीं भरुनि तूं घरीं रमसि परि श्रमसि गहन भवपुरीं रे ! ॥ अरे० ॥ २ ॥
अमृतराय तव पाय धरुनियां विनवी बहु बहु परी रे ! ।
दुर्लभ दुर्लभ नरतनु सखया ! वद वद वद नरहरी रे ! ॥ अरे० ॥ ३ ॥

पद ४१ वें.

हे दारा । मांडी घरीं विदारा । रे रे ! विषय उदारा । या स्त्रैर्ण कुजन सरदारा ।
या शरीरमळकेदारा । करीं मुकुंदाराधन भज भज कृष्णा प्रणतमंदारा. ॥ १ ॥
हे कांता । इच्छी मनिं एकांता । नातरि करि आकांता ।
तपते सम रविकांता । गृहकांतारीं कांतारीं हे आठविं तूं श्रीकांता. ॥ २ ॥
हे जाया । इच्छी बाहिर जाया । वसे स्वहित वर्जाया ।
प्रीति न हरिसि भजाया । जायाची तनु रक्षित बाहिर जाऊं नेदि निजाया.॥ ३॥
या मारा । वश्य तुं कीं सुकुमारा । विसरुनि काळकुमारा । खेळवितोसि कुंमारा ।
नेणसि भवशुंशुमारा । स्वःसुभारा चित्रगुप्त तो लिहितो दुरित तुमारा. ॥ ४ ॥

---

१. एक प्रकारचा साप. २. जींत मोत्यें असतात अशी शिंप. ३. समुद्र. ४. स्त्रीकंपट.
५. शेत. ६. कल्पवृक्ष. ७. अरण्य. ८. मदन. ९. वाईट मारहाण. १०. मुलगा. ११. पाणकुकर.

हे नारी । विषयबंध नेणारी । मागे कांचन भारी ।
कीं लुगडें जैरीकिनारी । नारीकेळतरुच्छाया त्यज भज अमृतेश्वरनारी. ॥ ५ ॥

पद ४२ वें.

हा देह जाईल रे ! । पुण्य कामा येईल. ॥ ध्रुवपद. ॥
मोहित होउनियां विषयीं । किति करसिल बाइल रे ! ॥ हा देह० ॥ १ ॥
जोंवरि आंगीं शक्ति जवळि धन । तोंवरि ते गीत गाईल रे ! ॥ हा देह०॥२॥
अमृत म्हणे हें सर्व त्यागुनि । हरि हरि म्हणतांचि सार्थक होईल रे! ॥हा देह०॥३॥

पद ४३ वें.

सखे हो ! ब्रह्म सदोदित एक. ॥ ध्रुवपद. ॥
वेदांतश्रवण जइं कीजे । आत्मानात्मविवेक. ॥ सखे हो० ॥ १ ॥
जरी गुरुराज करी करपात्रें । अमृताचा अभिषेक. ॥ सखे हो० ॥ २ ॥

पद ४४ वें.

हें फार खोटें रे ! । हीन केलें पोटें. ॥ ध्रुवपद. ॥
साराचेंहि सार आयुष्य मोठें । तें चाउलें हातबोटें. ॥ हें फार० ॥ १ ॥
रामनाम मुखीं न आलिया । काळ घोटिल एक्याचि घोटें. ॥ हें फार०॥२॥
सर्वांभूतीं राम नेणुनि । कैसा वाहावसि पाहें लोटें. ॥ हें फार० ॥ ३ ॥
रामनाम जप सांडुनि । व्यर्थ वाग्जल्प कीजे होटें. ॥ हें फार० ॥ ४ ॥
अमृत म्हणे राम चिंतुनि । राहीं संतसमागम जोटें. ॥ हें फार० ॥ ५ ॥

पद ४५ वें.

काय केलें रे ! । गुरुचरणीं लागुनी. ॥ ध्रुवपद. ॥
वेद पढुनि निज खेद न जाउनि । भेदनवतीला जरि न शमविलें. ॥ काय०॥१॥
श्रीमद्भागवताशय ऐकुनि । आग्रहबुद्धिस जरि न दवडिलें. ॥ काय० ॥ २ ॥
सर्वांभूतीं वासुदेव हें नेणुनि । हरिचें चित्त दुखविलें. ॥ काय० ॥ ३ ॥
अमृत म्हणे सम सकळहि लोकीं । भला भला जरि वाक्य न म्हणविलें. ॥काय॥४॥

पद ४६ वें.

काय केलें रे ! । या नरदेहीं. ॥ ध्रुवपद. ॥
बये बये म्हणउनि पिउनि पय भययुत हरि सयेविण क्षय शिशुवय करविलें. ॥१॥
तरुणसमय तइं हृदय विषयमय थै थै थै सह गायन ऐकिलें. ॥ २ ॥

---

१. जरीकांठी.

भय नैय रैय गत मनहैय फिरवुनि अविनय तनय तनय आट हे चेवले. ॥३॥
अॅव्यय विसरुनि नरतनु व्यय कृत अमृत म्हणे जय जय हरि हरविलें ॥ ४ ॥

पद ४७ वें.

म्हणउनी हरि भजिजे हरि भजिजे । पदोपदीं संस्मरिजे. ॥ ध्रुवपद. ॥
उंदिर देखुनि वचके । तैसा काळालागिं न दचके. ॥ म्हणउनि० ॥ १ ॥
दाटति कंठ कफानें । नाना देहीं उठति तुफानें. ॥ म्हणउनि० ॥ २ ॥
अंगडी पगडी शाल दुशाला । अंतीं लेता होय कशाला. ॥ म्हणउनि० ॥ ३॥
वरडुनि घाबरे करिती । असली बुद्धि तेही हरिती. ॥ म्हणउनि० ॥ ४ ॥
समयीं म्हणती पैका वेंचू । अंतरीं सहस्र तिडका विंचू. ॥ म्हणउनि० ॥ ५॥
लागली देखुन उचकी । स्त्री सुत बंधु पैका उचकी. ॥ म्हणउनि० ॥ ६ ॥
कंठीं कुडक्या मुद्या । अवघी संपत जाईल उद्यां. ॥ म्हणउनि० ॥ ७ ॥
अमृतेंविण मति बरळा । अंतरीं सावध तो एक विरळा. ॥ म्हणउनि० ॥ ८॥

पद ४८ वें.

वैराग्यभाग्यासारिखें आणिक भाग्य नाहीं. ॥ ध्रुवपद. ॥
परि तो विवेक मुख्य असावा । साधनमात्रालागिं विसांवा ।
संतसमागम हा गवसावा । संशय सकळ पुसावा ।
किमपि नसावा कांहीं. ॥ वैराग्य० ॥ १ ॥
डोइस टोपी कीं चिंधोटी । गडवा पुरे एक लंगोटी ।
समयीं भाकरतुकडा रोटी । वस्ती पर्णकुटीं ।
हरी हरी जपूनी राहीं. ॥ वैराग्य० ॥ २ ॥
जुन्या चिरगुटांची भरती । कंथा असो पाठीवरती ।
वितभर भुई आंगापुरती । देह ममता सांडुनि परती ।
सच्चिदानंद पाहीं. ॥ वैराग्य० ॥ ३ ॥
हत्ती घोडे पालख्या उंटें । त्याचे मागें उदंड झटें ।
कारभाराचें व्यसन खोटें । जैसे फुटके पेटे ।
बुडविती मध्यप्रवाहीं. ॥ वैराग्य० ॥ ४ ॥
सेवक अमृतराय संतांचा । हाचि पूर्ण मनोरथ त्याचा ।
अर्पित काया मन वाचा । अंतर्बाह्य व्यापक साचा ।
यासी विठ्ठल रुक्मिणी माई ॥ वैराग्य० ॥ ५ ॥

---

१. न्याय. २. वेग. ३. घोडा. ४. ज्याचा नाश होत नाहीं असा.

पद ४९ वें.

होतां सद्गुरुवरदान । प्राप्त झालें ब्रह्मज्ञान ।
तेथें संसाराचें भान । आहे आहे नाहीं नाहीं. ॥ १ ॥
सेवितां श्रीगुरुकुळ । ब्रह्म त्रैलोक्य गोकुळ ।
दारापुत्र अनुकूळ । आहे आहे नाहीं नाहीं. ॥ २ ॥
तुटली संसाराची झेल । भक्षीं वाळलाचि बेल ।
सांजोळे दिव्यासी तेल । आहे आहे नाहीं नाहीं. ॥ ३ ॥
पुरे घोंगडेंसें छीट । भिकेचें चिमूट पीठ ।
तेथें भाकरीस मीठ । आहे आहे नाहीं नाहीं. ॥ ४ ॥
पोट मात्र भरायास । न करी कोठेंही सायास ।
तुटकें खेटर पायांस । आहे आहे नाहीं नाहीं. ॥ ५ ॥
पोटिं लागतांचि भूक । न म्हणे शिळें ना साजूक ।
पोळी पातळ नाजूक । आहे आहे नाहीं नाहीं. ॥ ६ ॥
होतां अंतरीं निष्काम । मुखीं आलें रामनाम ।
तेथें मृदंगाचें काम । आहे आहे नाहीं नाहीं. ॥ ७ ॥
साचा अमृत परमार्थ । न करी कोणासीं वादार्थ ।
घरिं लागला पदार्थ । आहे आहे नाहीं नाहीं. ॥ ८ ॥

पद ५० वें.

अरे ! तूं भुलूं नको नटूं नको । स्वहिता अंतरसील. ॥ ध्रुवपद. ॥
हा देह पांचांचा पांचांचा । पांचजण नेतील ।
जीव हा अज्ञानी न्यायाला । धर्मदूत येतील ।
हिशेब पापाचा पुण्याचा । चित्रगुप्त घेतील ।
केल्या कर्माचें फळ बापा ! । अवश्य ते देतील. ॥ अरे० ॥ १ ॥
वेदशास्त्राच्या उपदेशें । निरभिमानी होय ।
राहें लीनपणें सर्वांशीं । जैसें पातळ तोय ।
क्षमा आत्मत्वें धरावी । अबोलणीं जणुं भूय ।
आत्मविचारें पुसावी । संतजनांतें सोय. ॥ अरे० ॥ २ ॥
वैभव जायाचें जायाचें । पापबळें जाईल ।
सत्ता श्रीहरिची श्रीहरिची । हरि हिरून नेईल ।
होईं सावध रे ! सावध रे ! । तरिच बरें होईल ।
क्षेम कल्याणीं कल्याणीं । अमृतेश्वर देईल. ॥ अरे० ॥ ३ ॥

पद ५१ वें.

या रे! । सज्जन जन हो या रे! । मनीं धरुनि विनया!'।
होतो नाश वया रे! यमास नाहीं दया रे! ।
हरिगुणकीर्तन श्रवण मनन करूं काशी हेचि गया रे! ॥ १ ॥
जा रे! । श्रीगुरुलागिं भजा रे! ।
श्रीहरिलागिं भजा रे! । निज गुज पर उमजा रे! ।
अंतर्मुख सुखवृत्ति करुनियां विषयस्मरण वर्जा रे! ॥ २ ॥
कां रे । जोडुनि बहुत टका रे! ।
संसारीं अटका रे! । घडे जेंवि सुटका रे ! ।
लोकप्रतिष्ठेसाठीं देशोदेशीं किति भटका रे! ॥ ३ ॥
सारे । चिन्मयरूपिं असा रे ! ।
हें गुरुलागिं पुसा रे! । महातत्व गंवसा रे! ।
प्रत्यय किमपि न ये तरि क्षणभरि इच्छारहित बसा रे! ॥ ४ ॥
धारे । लोभ मनांत वृथा रे! ।
ऐका ईशकथा रे! । लागा संतपथा रे! ।
अमृत म्हणे हरिभजनें चुकती जन्ममरणचळथा रे! ॥ ५ ॥

पद ५२ वें.

होउनि गोसांवी गोसांवी । हरिकथाचि परिसावी. ॥ ध्रुवपद. ॥
गमन नसे ज्या गांवीं । तेथिल वाट कशास पुसावी. ॥ होउनि० ॥ १ ॥
भिक्षा मागुनि निस्पृहतेनें । संगतिचीं पोसावीं. ॥ होउनि० ॥ २ ॥
मिळोत कां खंबाळें । अथवा भगवींही नेसावीं. ॥ होउनि० ॥ ३ ॥
दुर्वाक्यें सोसावीं । आपण अमृतवृष्टि वर्षावी. ॥ होउनि० ॥ ४ ॥

पद ५३ वें.

कोठें नवजावें नवजावें । श्रीहरिलागिं भजावें. ॥ ध्रुवपद. ॥
दोचौदिवसां घाटा भरडुनि । उदक करुनियां प्यावें. ॥ कोठें० ॥ १ ॥
समयीं आल्या अतीताशी । यथाशक्ति भोजन द्यावें. ॥ कोठें० ॥ २ ॥
स्त्रीपुत्रादिक छळिती । त्यांचें वचन उगीच सोसावें. ॥ कोठें० ॥ ३ ॥
श्रीमद्भागवतालागिं वाचुनि । आपण आपणा उमजावें. ॥ कोठें० ॥ ४ ॥
स्वच्छंदें उठतां बसतां । नामीं अमृतेश्वरासी गावें. ॥ कोठें० ॥ ५ ॥

पद ५४ वें.

ऐशा योगें भगवंत कैसा भेटे । विषय सेवितां आयुष्य सर्वेहि आटे. ॥ ध्रुवपद. ॥
मोहित होउनि फिरती अज्ञानाच्या राती । ज्याला त्याला आवडे पिंवळी माती ।
नगवज घालुनियां त्रैलोक्यांत न माती । वितभर पोटासाठीं देशोदेश जाती ॥१॥
रात्रिदिवस अवघा काळ लोटे । रुपये ढवळिती माती त्याचें भूषण मोठें ।
जोडुनि आणिती हिरवे पिंवळे गोटे । रचिती उराशिरावरि लोक मोठे. ॥ २ ॥
बिंदुगोळक शुक्तिकेंत पडतां स्वाती । त्याला भोळे लोक नेणुनि म्हणती मोती ।
पाणीयाची किंमत करिती लक्षुनि ज्योती । हरिगुणश्रवणावांचुनि कंठीं श्रवणीं धरिती
कीटक मारुनि देशीं आळविताती जंतु । शालारिवरमेहेनव(?)कांतण्याचे तंतू ।
भूषण मानूनि गौरविताात नातू पंतू । तपायोगें म्हणविताात पंडित किंवा पंतू.॥
करिति अलंकार गौरीवरि कापसाचे । आपण कानीं घालिति काप साचे ।
सेवुनि आशीर्वाद न घेती तापसांचे । तेणें योगें पावती ताप साचे. ॥ ५ ॥
आत्मज्ञाना विरहित देहीं ममता गाढी । पाहुनि अरशांत सरसी करिति दाढी ।
घेवुनि चिमटा पांढरे केंस काढी । आपण सदन्न भक्षुन इतरा कदन्न वाढी. ॥६॥
नश्वर देहासाठीं अक्षय करिती वाडे । गुंतुनि ममता ते कामिनीचे चाडे ।
पुराण ऐकुनि देखत देखत शाहणा नाडे । तो हा अमृत इच्छितो संसाराचे सांडे. ॥

पद ५५ वें.

उगाचि मी कोणा काय म्हणूं? ॥ ध्रुवपद. ॥
ब्रह्मविलोकनिं सोसेल कैसें । जगदाभास कणूं. ॥ उगाचि० ॥ १ ॥
सच्चित्सुखमय एकचि असतां । कैंचा भेद गणूं? ॥ उगाचि० ॥ २ ॥
अमृतसमुद्रीं बा! द्वैताचा । कोठें कूप खणूं? ॥ उगाचि० ॥ ३ ॥

पद ५६ वें.

जय हरि! जय जय हरि! । जय परब्रह्म श्रीहरि! ॥ ध्रुवपद. ॥
स्वदार सुत गृहिं सदा । रतत मन सदाचरण मग कदा ।
हरि हरि वदा हो! हरि वदा. ॥ १ ॥
नवा दिवस परि जुना । देह हा क्षणांत होइल चुना ।
हरि हरि म्हणा हो! हरि म्हणा. ॥ २ ॥
रक्तमांस गोठुनि कुच गाल । बगाल किति हा दगा ।
हरिपदिं लागा हो! तुम्हि लागा. ॥ ३ ॥
अमृत अधररस नव्हे । नव्हे हा परस्त्रियेचा थुका ।
हरिपदिं चुकाल हो! झणि मुकाल. ॥ ४ ॥

---

१. हौस. २. समाप्ति.

पद ५७ वें.

हा देह जायाचा उद्यां जायाचा । कदापि नाहीं राहायाचा. ॥ ध्रुवपद. ॥
कारभार हर्ष दासी सेजा । तो हर्ष बुडायाचा. ॥ हा देह० ॥ १ ॥
जाणुनि बुजुनि आळस करिसी । श्रीकृष्ण पुजायाचा. ॥ हा देह० ॥ २ ॥
अमृत म्हणे कांधिं छंद हा जाइल । रुपये मोजायाचा. ॥ हा देह० ॥ ३ ॥

पद ५८ वें.

अखंड हरि हरि वदा रे बापांनो! किती सेवाल धनदुर्मदा? ॥ध्रुवपद.॥
काय रानांत आटल्या नद्या । काय तरु म्हणती फळ न द्या ।
किती कांडोकांड मिरवाल मुद्या ।
वाचा एकोबाचा भागवत अध्यारे बापांनो! ॥ अखंड० ॥ १ ॥
काय वाटेसि न मिळती चिंध्या । काय न मिळे भोंपळा दुध्या ।
ह्या तर गोष्टी सुखाच्या सुध्या ।
गेलि घडी आजची नये उद्यां रे बापांनो! ॥ अखंड० ॥ २ ॥
काय सांडोनि गोष्टी खऱ्या । काय दुकाळ पडला कऱ्या ।
काय महर्घ तृणाच्या बोऱ्या ।
ह्या तो शुकाच्या गोष्टी बऱ्या रे बापांनो! ॥ अखंड० ॥ ३ ॥
काय लोकीं दारवंट रोधले । काय न घालिति चार जोंधळे ।
हें काय नेणति दुर्मद आंधळे ।
व्यर्थ अमोलिक आयुष्य उधळे रे बापांनो! ॥ अखंड० ॥ ४ ॥
बाहु असतां आपणापाशीं । मग कशासि पाहिजे उशी ।
काय अडचण महदाकाशीं ।
काय पृथ्वी ठाव नेदी कुशी रे बापांनो! ॥ अखंड० ॥ ५ ॥
कर जोडुनि अमृत विनवितो । बाहु उभारोनि गर्जतो ।
जो कां निश्चय धरुनि बैसतो ।
त्यासि हरि बसल्या ठायिं देतो रे बापांनो! ॥ अखंड ॥ ६ ॥

पद ५९ वें.

हें तुज कसें कळतें कसें कळतें? । हरिभजनीं मन चळतें. ॥ध्रुवपद.॥
षड्रस अन्न करावें । यथासांग पोट भरावें. ॥ हें तुज० ॥ १ ॥
सुंदर वनिता व्हावी । वस्त्रें भूषणें बरवीं ल्यावीं. ॥ हें तुज० ॥ २ ॥
कन्या पुत्र व्हावे । बरवें जामातां मिरवावें. ॥ हें तुज० ॥ ३ ॥

---

१. चटई, हांतरी.

घरीं असाव्या म्हैशी । धनधान्य संग्रहा दासी. ॥ हें तुज० ॥ ४ ॥
बहुत द्रव्य मिळवावें । उभ्या बाजारीं मिरवावें ॥ हें तुज० ॥ ५ ॥
अमृतद्वारीं लोळे । कीर्तनरंगीं जिव्हा खेळे. ॥ हें तुज० ॥ ६ ॥

पद ६० वें.

जगव्यापका हरीला नाहीं कसें म्हणावें ? ॥ ध्रुवपद. ॥
तंतू पटीं मिळाले भूमी नभापरी हो ! ।
घट मृत्तिका निराळी ऐसें कसें म्हणावें ? ॥ जग० ॥ १ ॥
मुक्ता सुतेज पाणी पुष्पीं सुगंध तो हा, ।
मैलागिरी सुवासा नाहीं कसें म्हणावें ? ॥ जग० ॥ २ ॥
गोडी ती साखरेची पाखडीतां नये बा ! ।
भिन्नत्व हेम वस्तू ऐसें कसें म्हणावें ? ॥ जग० ॥ ३ ॥
मी मागतों तुम्हांला तुम्हि ध्या श्रीपांडुरंगा, ।
अमृतेश्वराचे भजनीं द्वैत कसें म्हणावें ? ॥ जग० ॥ ४ ॥

पद ६१ वें.

बा ! तुझा चालता काळ । खायाला मिळती सकळ. ॥ ध्रुवपद. ॥
हे कोण बायकोचे मामे । घरांत वागती रिकामे ।
सगरशेल्याचे रुजामे । भोजनभाऊ केवळ. ॥ बा तुझा० ॥ १ ॥
हे कोण बायकोचे साले । तुपावेगळा घांस न गिळे ।
तांदुळ रांधावे मोकळे । केलें बेंबीचें उखळ. ॥ बा तुझा० ॥ २ ॥
साल्या मेहुण्या घरास येती । फराळाच्या बसती पंक्ती ।
नातें उकरोनी काढिती । अवघा मायेचा गोंधळ. ॥ बा तुझा० ॥ ३ ॥
अमृतेश्वर म्हणे रे मूर्खा । कां भुललासि मायेच्या सुखा ? ।
अंतीं एकटा जाशिल नरका । भज भज श्रीगुरुदयाळ. ॥ बा तुझा० ॥४॥

पद ६२ वें.

त्याचा हरि विकला हरि विकला । प्रेमें हरिगुण शिकला. ॥ध्रुवपद.॥
दो चौ दिवसां वेंची । भाजी चुकाचाकवत सुकला ॥ त्याचा० ॥ १ ॥
आत्मानात्मविचारी । संतति संपत्ति पूर्ण पिकला. ॥ त्याचा० ॥ २ ॥
सप्रेमें करताळी । देण्याघेण्यावांचुनि सुटला. ॥ त्याचा० ॥ ३ ॥
संतुष्ट यदृच्छालाभें । आनंद ज्याच्या हृदयीं पिकला. ॥ त्याचा० ॥ ४ ॥
अमृत म्हणे भव जिकला । जो नर धनकामिनिवर थुकला. ॥ त्याचा० ॥

पद ६३ वें.

फिरसी कां पोरा! कां पोरा! । स्वरुपीं हो सामोरा. ॥ ध्रुवपद. ॥
आपणावांचुनि बाहेर पाहातां । जेथें तेथें भांगोरा. ॥ फिरसी० ॥ १ ॥
आत्मसुखप्राप्तीचें साधन । नरतनु उत्तम हेरा. ॥ फिरसी० ॥ २ ॥
अमृतराय म्हणे परत परत रे! । मूर्खा! फजीतखोरा! ॥ फिरसी०॥ ३ ॥

पद ६४ वें.

अशाश्वत संग्रह कोण करी? ॥ ध्रुवपद. ॥
कोण करी परि सोपे माड्या । वस्ति बरी विवरीं? ॥ अशाश्वत० ॥ १ ॥
चिरगुट चिंध्या जोडुनि कथा । गोधडि हेचि बरी. ॥ अशाश्वत० ॥ २ ॥
नित्य नवें जें देइल माधव । भक्षूं तेंचि घरीं. ॥ अशाश्वत० ॥ ३ ॥
आत्मस्त्रीसुत परकी होती । ठेविती भूमीवरी. ॥ अशाश्वत० ॥ ४ ॥
नित्य मिळेल तें नित्यचि भक्षुनी । चिंतिन देव हरी. ॥ अशाश्वत० ॥ ५ ॥
सांडुनि सेवा कल्पतरूसम । भिक्षा हेचि बरी. ॥ अशाश्वत० ॥ ६ ॥
त्रिविधजना त्याजुनि उपार्जन । स्वस्थ बसेन घरीं. ॥ अशाश्वत० ॥ ७ ॥
अमृत म्हणे मज भिक्षेचे डोहळे । उठति आशालहरी. ॥ अशाश्वत० ॥ ८ ॥

पद ६५ वें.

या नरदेहीं स्वच्छंदें सत्संगें सार्थक करा रे! ।
फिरुनि नये हे वेळ भगवद्भजनीं भवजल तरा रे! ॥ ध्रुवपद. ॥
आला पाला वाटुनि गर्गट घेतां पोट भरे रे! ।
चिंध्या जोडुनि कंथा ते पांघुरतां शीत हरे रे! ।
स्वाधिन असतां आपले उपास पडतिल तेही बरे रे! ।
भाग्य नये सांगातें अहंकारें हरि अंतरे रे! ॥ या नर० ॥ १ ॥
खग मृग कोल्हे व्याघ्र लांडगे भुजंगादिक जाती रे! ।
पराधीन भय मनुष्य देखुनि पळोनियां ते जाती रे! ।
त्यासि उपास न पडती काई पडती ते सोशिती रे! ॥ या नर० ॥२॥
या संसारा अनंत दुःखें पाहतसां चांगलीं रे! ।
अनुभविती अवघेजण परि ते नुमजे देखत भुली रे! ।
आडरानीं फिरतां फिरतां असोंनि बुद्धी गेली रे! ।
अमृतेश्वरासि स्वकरें धरुनी हरिनें वाट दाविली रे! ॥ या नर० ॥३॥

पद ६६ वें.

तो नर नित्य सुखी नित्य सुखी । ब्रह्म निरंतर निरखी. ॥ ध्रुवपद. ॥
पांचा साहा दिवसीं । स्वगृहीं शाक सुधेसम लेखी. ॥ तो नर० ॥ १ ॥
कर्ज नसे कोणाचें । प्रवासवर्जित इंद्रिय गुरखी. ॥ तो नर० ॥ २ ॥
शांत दांत निरपेक्षी । करि हरिकीर्तन नामें हरिखी. ॥ तो नर० ॥ ३ ॥
तन धन तृणसम लेखी । जाणे अमृत आपपारखी. ॥ तो नर० ॥ ४ ॥

पद ६७ वें.

तरिच वांचो रे ! वांचो हा देह. ॥ ध्रुवपद. ॥
अन्नशांति करुनि बरी । सकळजना तृप्ति करी. ॥ तरिच० ॥ १ ॥
पंढरीशीं जाइ जरी । हरिचे गुण गाय तरी. ॥ तरिच० ॥ २ ॥
अमृत म्हणे गोष्टि बरी । हेंचि ध्यान राहे जरी. ॥ तरिच० ॥ ३ ॥

पद ६८ वें.

हरिभजनावांचुनी काय केलें रे ! ॥ ध्रुवपद. ॥
दुर्लभ नरतनु वेंचुनि । वाचुनि भागवतासि न वाचुनि उगलें. ॥ हरि० ॥ १ ॥
श्रवण करुनि मनन न करितां । निजध्यासनीं अंतर पडलें. ॥ हरि० ॥ २ ॥
निजध्यासाविण साक्षात्कारण । जन्मांतर तें बिज उरविलें. ॥ हरि० ॥ ३ ॥
अमृतवचन हे बुझुनि अजुनि तरि । रिझुनि हरिशि भज सार्थक कथिलें. ॥ हरि०

पद ६९ वें.

हें मुख किति पाहसिल दर्पणांत ? ॥ ध्रुवपद. ॥
बाळपणीं केलें तें गेलें । आठवीं थोरपणांत. ॥ हें मुख० ॥ १ ॥
ध्यानायोग्य हें मन गेलें । तेलमिठासर्पणांत. ॥ हें मुख० ॥ २ ॥
मेले पूर्वज कैसे उमजती । आठवितां तर्पणांत. ॥ हें मुख० ॥ ३ ॥
अमृत म्हणे करणें तें केलें । श्रीहरिचे अर्पणांत. ॥ हें मुख० ॥ ४ ॥

पद ७० वें.

आग्रह जरि ऐसा । देव भेटेल कैसा ? ॥ ध्रुवपद. ॥
मी एक पंडित मी एक वैदिक । मी एक ज्ञानी लैसा. ॥ देव० ॥ १ ॥
विद्यागर्वें उन्मत्त होउनी । आडवी जेंवी म्हैसा. ॥ देव० ॥ २ ॥
मर्द असे संसार कराया । मिळउनी बहु पैसा. ॥ देव० ॥ ३ ॥
आत्मचरित्रें लोकांमध्यें । व्हावी फार प्रशंसा. ॥ देव० ॥ ४ ॥
अमृत म्हणे तूं लीनपणानें । राहीं पाणी तैसा. ॥ देव० ॥ ५ ॥

पद ७१ वें.

तत्वंपद विचारूनि स्वयंब्रह्म होईं रे! ॥ ध्रुवपद. ॥
श्रवण मनन निजध्यास । दुष्कृताचा करुनि नाश ।
धरुनि श्रीगुरुचि कास । अमृतरस घेईं रे! ॥ तत्वंपद० ॥ १ ॥
मायामोह दूर करुनि । देह अभिमान त्यजुनि ।
मिठि घाली गुरुचरणीं । याच पथें जाईं रे! ॥ तत्वंपद० ॥ २ ॥
जन्ममरण दूर होय । त्यासि असे हा उपाय ।
अमृत म्हणे झालि सोय । यांत भ्रांति नाहीं रे! ॥ तत्वंपद० ॥ ३ ॥

पद ७२ वें.

प्राण्या! बोलावें बहु गोड. ॥ ध्रुवपद. ॥
दुष्टदुरुक्ती दुर्वचनाची । टाकुनि द्यावी खोड. ॥ प्राण्या० ॥ १ ॥
अंतर बाहिर नवादि साखर । सेवि सुखाची कोड. ॥ प्राण्या० ॥ २ ॥
अमृत म्हणे नरदेहा येउनि । संतसमागम जोड. ॥ प्राण्या० ॥ ३ ॥

पद ७३ वें.

बाई! माझे नयनीं लागला तार. ॥ ध्रुवपद. ॥
तुर्या देखुनि योगीं रमलें । उन्मनि झालें पार. ॥ बाई० ॥ १ ॥
आहे तें सारुनि नाहीं तें देखिलें । तेथेंचि रमलें फार. ॥ बाई० ॥ २ ॥
गुरुकृपाअमृत अंजन घालुनि । विचारी सारासार. ॥ बाई० ॥ ३ ॥

पद ७४ वें.

माझी ज्ञानविसांवी । कधिं भेटेल गुरु आई? ॥ ध्रुवपद. ॥
लक्षचौऱ्यांशीं हिंडतां शिणलों । तूंच आहे सर्वांठायीं. ॥ माझी० ॥ १ ॥
मायामोहांत मी व्यापून गेलों । कोण सोडविल पाहीं? ॥ माझी० ॥ २ ॥
अमृत बोले सद्गुरुवचनीं । विश्वास ठेउनि राहीं. ॥ माझी० ॥ ३ ॥

पद ७५ वें.

बाइल पैशाची पैशाची । कधीं नव्हे पुरुषाची. ॥ ध्रुवपद. ॥
जोंवरि धन सुत जोडी । तोंवरि लावी लाडीगोडी. ॥ बाइल० ॥ १ ॥
वेडा बहिरा पिसा । त्यासी देखुन करि कर्कशा. ॥ बाइल० ॥ २ ॥
अमृतराय तुज सांगे । मजला प्रतीति आली आंगें. ॥ बाइल० ॥ ३ ॥

पद ७६ वें.

श्रीरामाचे चाकर । आम्ही. ॥ ध्रुवपद. ॥
हरिकीर्तन हा आमुचा मुशारा । रामनाम तुप साखर. ॥ आम्ही० ॥ १ ॥

नाम ब्रह्म पैं बिज मुक्तीचें । जामिन चंद्र दिवाकर. ॥ आम्ही० ॥ २ ॥
अमृतरूप घरिं बसल्या देतो ॥ स्वात्मसुखाची भाकर. ॥ आम्ही० ॥ ३ ॥

पद ७७ वें.

अर्जि तुम्ही ऐका । सखि सहोदर म्हणती पैका. ॥ ध्रुवपद. ॥
पैक्यापासुनियां रथ गाडी । पैका बांधीत असे माडी ।
पैक्यापासुनि शालजोडी ॥
पैका उडवित असे घोडीं । लाउनि सडका. ॥ सखि० ॥ १ ॥
पैक्यापासुनि कन्यापुत्र ॥ पैका मिळवी इष्ट मैत्र ।
पैका महारत्न विचित्र ॥
.... । संचित टका. ॥ सखि० ॥ २ ॥
पैका माजी एक निभी । जेथें पैका तेथें बुद्धि ।
.... ॥
ज्याला पैका न मिळे कधीं । तो नित्य फिका. ॥ सखि० ॥ ३ ॥
पैक्यापासुन कामकाज । पैका मिळवी बहुत व्याज ।
पैका मायेचें निज बीज ॥
पैका बहु रत्न महाराज । कागद रोखा. ॥ सखि० ॥ ४ ॥
पैक्यापासुन कारभार । पैका हिंडवी दारोदार ।
पैका दुःखाचा डोंगर ॥
पैका गर्वाचा सागर । बुडवी कटका. ॥ सखि० ॥ ५ ॥
पैक्यापासुन पुराण श्रवण । पैका करी वेद पठण ।
पैका करी नृत्यगायन ॥
पैका करी झुंज भांडण । .... ॥ सखि० ॥ ६ ॥
पैक्यापासुन व्याही जांवई । पैका देतो म्हैशी गाई ।
पैका दावी अनभ बढाई ॥
.... । मिळवी बाइका. ॥ सखि० ॥ ७ ॥
ऐसें पैक्याचें आख्यान । ऐका तुम्ही चित्त देऊन ।
पैका पाहून भुलले जन ॥
अमृतेश्वर निर्मळ वचन । लाधला टिका. ॥ सखि० ॥ ८ ॥

पद ७८ वें.

किति रे ! नटसी ? । काय यमासि उत्तर देसी ? ॥ ध्रुवपद. ॥
संजाप सोडुनि पगडि बनावसी । छांदार छबिला गुलजार दिससी ।

पानें खावुनि मुख रंगविसी ॥
दांत विचकुनि उगाचि खदखद हससी. ॥ काय० ॥ १ ॥
तन मन धन रांडेसि अर्पिसी । संतसाधूंची निंदा करिसी ।
पुराण कीर्तन कधिं न ऐकसी ॥
समज धरीं तूं व्यर्थ गाढवा! फिरसी. ॥ काय० ॥ २ ॥
भर गेल्या सहजचि फससी । आपजन परकी होती तुजसी ।
दूत यमाचे देतिल फांसीं ॥
अमृत म्हणे यमासमोर नेतिल तुजसी. ॥ काय ॥ ३ ॥

पद ७९ वें.

त्याला कशाला दुशाला मशाला ? ॥ ध्रुवपद. ॥
अवस्थात्रयी त्यागुनी दिननिशाला ।
आत्मसुखें विचरतसे पांघरी दिशांला. ॥ त्याला० ॥ १ ॥
याचना न करी कांहीं पसरि करपशाला ।
सहजस्थिति शयन करी ठेवि कर उशाला. ॥ त्याला० ॥ २ ॥
देह गेह विसर्जुनी सांडिलें आशांला ।
अमृतराय म्हणे काय करिल यम अशाला ? ॥ त्याला० ॥ ३ ॥

पद ८० वें.

हरि मज कसा करिल भवपार ? ॥ ध्रुवपद. ॥
तन मन धन विषयावरि वळतें । भजनीं आळसविकार. ॥ हरि० ॥ १ ॥
स्वात्मबुद्धी विचारुनि पाहीं । कोणिं न केला उपकार. ॥ हरि० ॥ २ ॥
अमृत म्हणे तुम्ही भजा निरंतर । श्रीधरगुरुचे पाय. ॥ हरि० ॥ ३ ॥

प्रासंगिक पदें.

पद ८१ वें.

धन्य[1] भगवंता! दैवीं काय आलें । बाळ माराया पतिनें सांगितलें. ॥ध्रुवपद.॥
पूर्वी देवाचें पुजन नाहीं केलें, । कोण्या मातेचें बाळ बिघडविलें, ॥
किंवा कोणाचें अन्न उडविलें, । अथवा अंधाशीं कूपिं लोटियेलें. ॥धन्य०॥१॥
नाहीं केला मीं साधुसमागम, । नाहीं दिधलें मी ब्राह्मणासीं अन्न, ॥
किंवा कोणाची निंदा होती केली, । गाई ब्राह्मणा छाया नाहीं दिली. ॥धन्य०॥२॥
वाढल्या वृक्षाची वाढ खुंटविली, । किंवा कोणाची बाळहत्या केली, ॥

---

१. हिरण्यकशिपूची स्त्री कयाधू हिनें आपला पुत्र प्रल्हाद यास पतीचे आज्ञेवरून विष पाजिलें त्या प्रसंगाचें वर्णन.

पूर्वी देवाची पूजा नाहीं केली, । मार्गी पांथस्था वाट खुंटविली. ॥ धन्य० ॥३॥
किंवा खीरीमधिं लवण मीसळीलें, । विप्र जेवितां उपाशी उठविले, ॥
किंवा कोणाचें द्रव्य हरण केलें, । तें हें पातक भोगायास झालें ॥धन्य० ॥४॥
हिरण्यकशिपु पुसे कांतेपाशीं, । अजुनि विलंब कां गे ! लाविलाशी ? ॥
हातीं घेउनी विषाचा पेला, । बाळ प्रल्हाद हृदयीं आलिंगीला. ॥ धन्य० ॥५॥
प्रथम त्याचा बा! कडेलोट केला, । दुसऱ्यानें अग्नींत ढकलीला, ॥
तिसऱ्यानें हत्तीचे पदीं दिला, । तेव्हां त्याचा हो! मृत्यु कुठें गेला. ॥धन्य० ॥६॥
नारायणनामाचा प्रल्हाद घोष करी, । त्याचा कैवारी रक्षिता सखा हरी, ॥
धावें पावें येऊन गरुडावरी, । अशीं बहू विघ्नें टाळि परोपरी. ॥धन्य० ॥ ७ ॥
माता म्हणे मी बाळ मारूं कैसा ? । धावें पावें गा! येउनि जगदीशा! ॥
धावें पावूनी येऊनी गरुडावरी । अशीं बहु विघ्नें टाळि परोपरी. ॥धन्य० ॥८॥
माता म्हणे बाळ धरिलें उदराशीं । तरी तें दुःख सांगुं कोणापाशीं ? ॥
बाळ प्रल्हाद वाढतो दिसामाशीं । आतां मला टाकुनी कुठें जाशी ? ॥ धन्य० ॥९ ॥
हिरण्यकशिपू पुसे कांतेपाशीं, । अजुनी विलंब कां गे! लाविलाशी ? ॥
भाषण ऐकतां कष्टि झाली चित्तीं । विषाचा पेला घेतला हो ! हातीं.॥धन्य०॥१०॥
हातीं घेऊनियां विषाची वाटी । मग धरियेली त्याची हनुवटी, ॥
विष हो! तें मुखास लावियेलें । लावतां तें अमृत तोंडीं झालें. ॥धन्य०॥११॥

पद ८२ वें.

रामदर्शनासि चला । लाभ हा भला. ॥ ध्रुवपद. ॥
रामजन्म[१] रामनवमि नक्षत्र पुनर्वसु ।
समय मध्यान्ह दिवा अवतार जाहला. ॥ राम० ॥ १ ॥
दशरथासि दाशरथी पुत्र जन्मला, ।
त्रिभुवनांत जयजयकार जाहला. ॥ राम० ॥ २ ॥
भजकाचे कोटि अन्याय हा क्षमा करी, ।
उद्धरितां महाराज नाहिं भागला. ॥ राम० ॥ ३ ॥
शबरिकबरिबदरिफळें पदरिं घेउनी ।
भावबळें भुलोनियां भक्षुं लागला. ॥ राम० ॥ ४ ॥
महाविष त्र्यंबकासि अमृत लाधला, ।
पार्वतीसि थोर आनंद जाहला. ॥ राम० ॥ ५ ॥

---

१. रामजन्माचा प्रसंग.

पद ८३ वें.

राम गोसावी कीं जाहला, । अवघे मिळोनि पाहूं चला. ॥ ध्रुवपद. ॥
काढुनि मोतीयांची आंगी । दिव्य विभूति लावी आंगीं ।
जैसा भव्य पुरातन जोगी । शरयूतीरीं बैसला. ॥ राम० ॥ १ ॥
फेंकुनि दिला बादली चिरा । वाटिला मोतियांचा तुरा ।
फेडुनि पिंवळ्या पीतांबरा । वनीं वल्कलें नेसला. ॥ राम० ॥ २ ॥
आतां होऊनि बेजार । काढी किनखापाची वीजार ।
जैसी जुनी तुटकी पैजार । तैसें राज्य झुगारिलें. ॥ राम० ॥ ३ ॥
धाडुनि लक्ष्मणा सुभटा । चीक आणिला प्रार्थुनि वटा ।
मऊ केशाच्या केल्या जटा । दिव्य तांबड्या धगधगीत. ॥ राम० ॥
उदास होऊनी सुवर्णनगीं । संनिध सीता बैसली उगी ।
भेटीस नलगे परवानगी । उघडें दर्शन चांगलें. ॥ राम० ॥ ५ ॥
भरतें रामातें विनविलें, । त्यासी पादुका भाग्य दिल्हें, ।
चौदा वर्षे राज्य भलें । करितील आतां पादुका. ॥ राम० ॥ ६ ॥
मर्दुनि रावणा कंटका । स्वधर्म स्थापुनियां नेटका, ।
स्वार्जितराज्याच्या पादुका । पायीं घालिल दिसताहे. ॥ राम० ॥ ७ ॥
येथें बहुत फार कष्टलों । नाना दुःखांहीं वेष्टिलों ।
ब्रह्मानंदांतुनी भ्रष्टलों । होईल लाभ तेथें हो ! ॥ राम० ॥ ८ ॥
ब्राह्मण ब्रह्मनिष्ठ भंवताले । रामदर्शनातें आले ।
भगवच्चर्या करूनि जाले । ब्रह्मानंदीं निमग्न. ॥ राम० ॥ ९ ॥
तेथें चांगला एकांत । निवळ होताहे वेदांत ।
क्षणभरी करूं चला विश्रांत । हा गृहधंदा सोडुनियां. ॥ राम० ॥ १० ॥
रामें सोडुनि दिधला कोप । जटा गुंडाळुनि केला टोप ।
केवळ वैराग्याचें रोप । अक्षय शरीर रामाचें. ॥ राम० ॥ ११ ॥
करुनि पर्णकुटीची मठी । भगवी ध्वजा उभवी गुढी ।
नाहीं चोपदार देवडी । दाही दिशा मोकळ्या. ॥ राम० ॥ १२ ॥
जवळी नाहीं मणि फुटका । तेथें कैंचा जरीपटका ।
हा तव परमार्थ नेटका । विवेकासी आणिला. ॥ राम० ॥ १३ ॥
सेवक अमृतराय भगवान । त्याला अखंड हेंची ध्यान ।
आपले जातीचें महिमान । ज्याला त्याला आवडे. ॥ राम० ॥ १४ ॥

---

१. कैकेयीच्या आग्रहावरून दशरथानें रामास वनास धाडिलें तो प्रसंग.

पद ८४ वें.

राम सखा मज भेटल कै कै । पाठवितों वना एकट पै पै. ॥ ध्रुवपद. ॥
अतिसकुमार कुमार वियोगे । लोटति पलयुग कोटित पै पै. ॥ राम० ॥ १ ॥
भक्तहितास्तव हिंडे वनांतरीं । शबरी अहल्या उद्धरी पै पै. ॥ राम० ॥ २ ॥
सद्गुरु बोले हरुषानंदें । अमृतकवी नाचतसे थै थै. ॥ राम० ॥ ३ ॥

पद ८५ वें.

केलो कीं उपकार । मारुते ! ॥ ध्रुवपद. ॥
घेउनियां करीं आणियला गिरि । औषधिचा संभार. ॥ मारुते० ॥ १ ॥
प्राणदाता तूं सौमित्राचा । मेळविलें यश फार. ॥ मारुते० ॥ २ ॥
राघव मी परि रविवंशाचा । वाढविला बडिवार. ॥ मारुते० ॥ ३ ॥
अमृतप्रभु स्तुति कपिरायाची । करितसे वारंवार. ॥ मारुते० ॥ ४ ॥

पद ८६ वें

अतसिकुसुमसम कांति हरीची. ॥ ध्रुवपद. ॥
सूक्ष्म तंतुचि उंच घोंगडी । पदरीं तगटे कोर जरीची. ॥ अतसि० ॥ १ ॥
आठवितां ममताचि गळाली । हेमदोरी दोहिं करींची. ॥ अतसि० ॥ २ ॥
अमृत सदोदित चिंतितसे मनिं । मूर्ति यशोदेच्या उदरींची. ॥ अतसि० ॥३॥

पद ८७ वें.

पदरीं धरोनि हरि आणा गे बाई ! ॥ ध्रुवपद. ॥
शिरीं बांधियेला चिरा । खोंवी मोतियांचा तुरा ।
वरी झळकतो हिरा । अमोलिक दाणा गे ! ॥ पदरीं० ॥ १ ॥
येउनीयां यमुने स्थळीं । खेळतसे चेंडूफळी ।
तो हा हरी वनमाळी । चतुर शहाणा गे ! ॥ पदरीं० ॥ २ ॥
कालिया मर्दिला ज्यानें । उचलिला गिरी त्यानें ।
मुरलीचे नादानें । माझा मोहिला प्राण गे ! ॥ पदरीं० ॥ ३ ॥
मत्स्य कूर्म नानापरी । दशविध रूपें धरी ।
अमृताचा साह्यकारी । *सांगतसे खुणा गे ! ॥ पदरीं० ॥ ४ ॥

---

* तोचि हरी जाणा गे.

---

१. रामवियोगामुळें दशरथानें केलेला शोक. २. रामानें मारुतीची केलेली स्तुति. ३. कृष्णवर्णन. ४. जवस. ५. सोनें. ६. कृष्णपराक्रमवर्णन. ७. मंदील.

पद ८८ वें.

करितो [1]रळी बहुत सये नंदन गे! तूझा. ॥ ध्रुवपद. ॥
आंवळोनियां कुच धरी। चुंबन मग देत हरी।
*उभा रडे गळां पडे चेंडु दे म्हणे माझा. ॥ करितो० ॥ १ ॥
बळें घरा येत असे। दहींदूध भक्षितसे।
करी हांस बहु त्रास ठाव नसे दूजा. ॥ करितो० ॥ २ ॥
दीर भावे आणि पती। गांजितात सांगूं किती।
सासु नळा पिळिति गळा जीव घेति माझा. ॥ करितो० ॥ ३ ॥
†ऐसा असे दुष्ट बाई!। सोसवेना सांगों काई?।
अमृतराय सदा गाई भक्तजनकाजा. ॥ करितो० ॥ ४ ॥

पद ८९ वें.

[2]वेडा तामसा जोगी। देखिला कि माय? ॥ ध्रुवपद. ॥
आरक्त लोचन ज्याचे। पिंगट मिशा ॥
भूमिस लोळे दाढी। बाबऱ्या जटा ॥
डोईस घालून राख। मोकळ्या जटा ॥
भिकेचे मागुन तुकडे। भोपळ्यांत खाय ॥ वेडा० ॥ १ ॥
खडखड काळे मणके। वोवोनि माळा ॥
येवढे थोरले पेंदे। वेडियाचे गळा ॥
जन्मजूग हातांत। विभूतिचा गोळा ॥
अखंड वोढे भांग। गुंगींत राहे. ॥ वेडा० ॥ २ ॥
तिनशें साठ माशाची। गोदडी बरी ॥
वोऊनि शंभर दोरे। काढे कुसरी ॥
परिप्रकारचे बुरे। शोभति गळा ॥
वेड्यानें आणिले कोठून। चोरुन कीं काय? ॥ वेडा० ॥ ३ ॥
उठोनि धरि एक बैल। त्यावरि बसे ॥
वेडा तामसा जोगी। निरंजनीं वसे ॥
त्याच्या पाठीं लागलें। सद्भावविसें ॥
म्हणे मज अमृत दावा। वेडियाचे पाय. ॥ वेडा० ॥ ४ ॥

---

* गळां पडे उगाचि म्हणे चेंडु दे गे माझा. † ऐसें त्याचें दुःखबाई.

---

१. गोपीचें गाऱ्हाणें. २. शंकर जोग्याचें रूप धरून गोकुळांत कृष्णदर्शनास आला असतां कृष्ण यशोदेजवळ त्याचें वर्णन करितो.

पद ९० वें.

अधरिं धरुनि कोणें वाजविला वेणु?[1] ।
चला बाई! जवळी बहुधा चारि हरि नंद धेनु. ॥ ध्रुवपद. ॥
तो गमत पदि रमत कमजा अभिमत फलदा एक खलकदनु ।
विरति निरति आणि वरद वदती शुकसनकादिक पदतळरेणु. ॥ १ ॥
मधुर मधुर गुण आकर्णू यदुकुळहरणू पिशुनव चरणू ।
न गणुनी शेष ठकित आणि चकित मशक मग अमृत म्हणे मी काय वर्णू॥२॥

पद ९१ वें.

यशोदेबाई[2] ! ऐक पुत्राचीं लक्षणें. ॥ ध्रुवपद. ॥
व्रजांत कोणे एके दिशीं । आला गर्गाचार्य जोसी ।
त्याला दाखवितां कृष्णासी । चिन्हें बोलता झाला. ॥ १ ॥
मध्यें मुख्य यशोदा बाळा । संनिध रोहिणी वेल्हाळा ।
भंवता गोपिकांचा पाळा । त्या गोपाळा दाखवी. ॥ २ ॥
याला पदोपदीं आदान । बरवें वाटित जावें दान ।
द्वारीं पुसतांचि नंदानें । त्याला तैसें सांगितलें. ॥ ३ ॥
उखळी दांव्यानेंच खिळावा । बगल्या सर्पानेंच गिळावा ।
किंवा वणव्यामाजि जळावा । ग्रासिल दावाग्नी सगळा. ॥ ४ ॥
ब्राह्मणलातेचें भूषण । हृदयीं श्रीवत्सलांच्छन ।
त्याला म्हणती ब्राह्मणजन । ऐका जनार्दनाचा. ॥ ५ ॥
पांडवराजियाचे मेळीं । काढिल उष्टया पत्रावळी ।
तुमच्या घरचे गुरें वळी । लाज नाहीं निलाजरा. ॥ ६ ॥
करिल दह्यादुधाची चोरी । भोगिल गवळीयांच्या पोरी ।
अवघ्या शिंदळांचा चौधरी । नवाजी आणिल बायका. ॥ ७ ॥
सेवक अमृतराय सर्वदा । ज्याचा शुद्धभाव हा सदा ।
जैशा पुरें भरल्या नद्या । तैसीं विघ्नें वारीती. ॥ ८ ॥

पद ९२ वें.

घोंगडीचा[3] पांघरणारा रे! ॥ ध्रुवपद. ॥
हुतुतुतु होबळी चेंडु खेळत । पीतवसन बळकठ कसणारा रे! ॥ १ ॥

---

१. कृष्णानें वनांत पांवा वाजविला तो प्रसंग. २. गर्गाचार्यांनी कृष्णाविषयीं भविष्य सांगितलें तें. ३. कृष्णवर्णन.

धरुनि राधिकापदर निजकरीं । घेउनि रतिसुख गत पुसणारा रे ! ॥ २ ॥
घरोघरीं वेंचुनियां नवनीत । साय दधी दुध घृत खाणारा रे ! ॥ ३ ॥
यशोदेपासीं गाऱ्हाणें सांगसी । गाही पुरवितो अमृतेश्वरचरणा रे ! ॥ ४ ॥

पद ९३ वें.

माझा निरोप यशोदेसीं । कोणी तरी सांगा हो ! ॥ ध्रुवपद. ॥
कृष्ण तुझा नावडता बाळ । क्षुधित द्वारीं जो गोपाळ ।
त्यावरी होऊन पूर्ण कृपाळ । आपुला बाळ म्हणसील कीं ? ॥ माझा० ॥ १ ॥
नाहीं मागत तूप साखर । दे मज कोरडीच भाकर ।
तुझा म्हणवितों मी चाकर । कांहीं निकर दाखवूं नको. ॥ माझा० ॥ २ ॥
यशोदा नोहे तुझि तरी माय । शिवों नको म्हणतो बंधुराय ।
कोणी देइल दहिं दुध साय । त्यांसीं उपाय काय करूं ? ॥ माझा० ॥ ३ ॥
ऐकुनि हाक यशोदा माय । धांवत आली जैसी गाय ।
सखया ! विपरीत वदसी काय ? । रडती धाय मोकलोनी. ॥ माझा० ॥ ३ ॥
सखया ! वाहलें तुझीच आण । तूं सुत माझा गुणनिधान ।
तुजवरी उतरुन सांडिन प्राण । अमृतसमान मज वाटे. ॥ माझा० ॥ ५ ॥

पद ९४ वें.

तुम्हि निशिदिनीं मनीं ध्या गे ! । वन त्यजुनि सकळ सदना जा गे ! ॥ ध्रुवपद. ॥
पाहिलें रूप जसें गे ! । तसें मनांत आणुनि मज ध्या गे ! ॥ वन० ॥ १ ॥
सोयरे आप्त सखे गे ! । पतिसुतादि भरतिल रागें. ॥ वन० ॥ २ ॥
मत्प्रसाद तुम्हां गे ! । ऋषी पुजिति स्तविति अनुरागें. ॥ वन० ॥ ३ ॥
अमृत म्हणे विनवा गे ! । जसें लवण जीवनीं मिळवा गे ! ॥ वन० ॥ ४ ॥

पद ९५ वें.

बाई ! कैसें वेड लावीलें । या हरिनें मन मोहीलें. ॥ ध्रुवपद. ॥
वाटे माझा मीच हरि । चतुर्भूज वेणूधारी ।
संसाराचें भान कांहीं नाहिं राहिलें. ॥ या हरिनें० ॥ १ ॥
मधुवनीं सुमनें । आणूं जातां पथानें ।
अनुरूप रूप म्यां पाहीलें. ॥ या हरिनें० ॥ २ ॥
अमृत म्हणे मी नीके । मानुनि सर्व फिके ।
पंचभूत देहा ज्याचे त्याला वाहीलें. ॥ या हरिनें० ॥ ३ ॥

---

१. कृष्णवर्णन. २. कृष्णलीलावर्णन.

पद ९६ वें.

तूं चाल राधे । झडकरि हरिसंनिध ये रतिसुखसुसमाधे ! ॥ ध्रुवपद. ॥
तरुनि अब्ध गाधे । तव दर्शन जरि लाधे ।
नृत्य करिल धेनूमध्यें तद्धिधिकिटताधे. ॥ तूं चाल० ॥ १ ॥
वृषभानुकुलनिधे ! । शृंगाररतसुधे ! ।
तुजविण अति पीडित हे हरि विरह उपाधे. ॥ तूं चाल० ॥ २ ॥
हा योग साधे । तरि काम मन बाधे ।
अमृत शुद्धयोग करिल हरि बुध अनुराधे. ॥ तूं चाल० ॥ ३ ॥

पद ९७ वें.

नेऊं नको यदुवीर । अक्रूरा ! ॥ ध्रुवपद. ॥
नंद यशोमति भाकिति करुणा । बाल्यदशा नाहिं थोर. ॥ अक्रूरा० ॥ १ ॥
कंस दुरात्मा निशिदिनिं जपतो । घातकि कीं निष्ठूर ॥ अक्रूरा० ॥ २ ॥
गोपी अवघ्या मिळुनी बोलति । करिं येवढा उपकार. ॥ अक्रूरा० ॥ ३ ॥
अक्रूर नाम तुझें जगीं बोलती । परि करणी दिसे क्रूर. ॥ अक्रूरा० ॥४॥
बैसविले रथीं श्याम मनोहर । तुजवरि मरतिल फार. ॥ अक्रूरा० ॥ ५ ॥
गोपी विरहें व्याकुळ होती । नयनीं झिरपिति नीर. ॥ अक्रूरा० ॥ ६ ॥
अमृतमतीनें पाहुनि अक्रूरा । सप्रेमें बैसे स्थीर. ॥ अक्रूरा० ॥ ७ ॥

पद ९८ वें.

येईं[3] हो ! द्वारकेच्या राया ! । माझें कल्याण कराया. ॥ ध्रुवपद. ॥
अवधी नसे कांहीं धांवत येईं । संकटसिंधु तराया. ॥ माझें० ॥ १ ॥
कोठें गुंतलासी ? भीमकी भामा । बैसल्या चरण चुराया. ॥ माझें० ॥ २ ॥
कौरव दुर्जन गांजिति मजला । बहिण मी तुझी देवराया ! ॥ माझें० ॥ ३ ॥
अमृत म्हणे हा समय असे कीं । संकटसागरीं तराया. ॥ माझें० ॥ ४ ॥

पद ९९ वें.

[1]श्रीकृष्ण पांडवांचे घरिं ऐशा परि साजे. ॥ ध्रुवपद. ॥
जो कां वैकुंठनिवास । प्रिय परम शिवास ।
सौख्यदायक जीवास । पूज्यमान जो देवास ।
तो हा धर्माचे सभेस ॥
जोडुन हात भीत भीत मर्जी पाहुनि अर्जी करी फर्जी जैसा गर्जे तो साजे. ॥ १ ॥

---

१. कृष्णलीलावर्णन. २. कंसाच्या आज्ञेनें कृष्णास मथुरेस नेण्याकरितां अक्रूर आला असतां गोकुळांतील गोपी त्यास म्हणतात. ३. वस्त्रहरणप्रसंगीं द्रौपदीनें केलेला कृष्णाचा धांवा.

मूर्ति सोज्ज्वळ सांवळी । कटितटि वेष्टित पींवळी ।
ओंचे खोवोनि आंवळी । तो हा उध्या पत्रावळी ।
चोहों भुजिं कवळी ॥
तनू सांवळी पिवळ्या कथिकांच्या ओघळी पांडवगृहीं विराजे तो साजे. ॥ २ ॥
रम्य नाभीसी कमळ । ब्रह्मा तयामध्यें बाळ ।
आपण चिन्मात्रें निर्मळ । अमृत नाम हें कोमळ ।
तो यदुरायाचा वंश मूळ ॥
पांडवसदनीं विदुरादिकां आर्या द्रोणाचार्या लागे सूर्यापरि साजे तो साजे.॥३॥

पद १०० वें.

अरे ! मी भीष्म जरीच तरी, श्रीहरि ! । धरविन चक्र करीं, श्रीहरि ! ॥ध्रुवपद.॥
क्षत्रियकुळिंचा सुत शंतनुचा । जन्मलों शुभजठरीं ॥
हरिपदीं जन्मुनि शिवमौळीं वसे । त्या गंगेउदरीं. ॥ श्रीहरि० ॥ १ ॥
सायुध यादव, चक्ररहित तूं । निश्चय करिसि तरी ॥
सांप्रत मजला कळों येईल रे ! । ह्या अनुपम समरीं. ॥ श्रीहरि० ॥ २ ॥
पार्थ हें बचडें बाळक अज्ञुनी । दुग्ध दिसे अधरीं ॥
बुजवणियास्तव पशुपक्षी भिती । निर्भयक्षेत्र करी. ॥ श्रीहरि० ॥ ३ ॥
ध्वजरूपी हरी, हय तेही हरी, । सारथी मुख्य हरी ॥
हरिमय रथ हा विजय श्रीहरी । मी यातें प्रहरीं. ॥ श्रीहरि० ॥ ४ ॥
पाहें मी शिष्य भार्गवरामाचा । कोपल्या न उरे उरीं ॥
अमृतवचनीं सत्यप्रतिज्ञा । ऐकिजे रणचतुरीं. ॥ श्रीहरि० ॥ ५ ॥

पद १०१ वें.

अंबा या हिमालयाच्या बाला । हासति जगदंबेला. ॥ ध्रुवपद. ॥
वाटे बाईनें धुंडाळूनी । आणियले हे कोठूनी ।
याचें स्वरूप अवलोकुनि । गंहिवर येतो आम्हाला. ॥ अंबा० ॥ १ ॥
पांच तोंडें दिसती याला । व्याघ्रचर्म पांघुरला ।
दुर्गाबाईचे प्रारब्धाला । कोण मध्यस्थी झाला ? ॥ अंबा० ॥ २ ॥
बाई आरुढे गजावरी । येथें बैलाची सवारी ।
आणिक दिसतसे भिकारी । काय तातें पाहिला ! ॥ अंबा० ॥ ३ ॥

---

१. भीष्मप्रतिज्ञेचें भाषण. २. निर्धन शिवाशीं लग्न केल्यावरून पार्वतीच्या सख्या तिची निर्भर्त्सना करितात.

अंबा म्हणे वो! म्हणतां काय। वंदा मम सद्गुरूचे पाय।
अमृत म्हणे वो! आदिमाय। समजावी त्या भगणीला. ॥ अंबा० ॥ ४ ॥

पद १०२ रें.

अक्षरात मुनी सप्रेमें वंदावा हो! ॥ ध्रुवपद. ॥
अंशुकविरहित शुक विरहत जो। किंशुकवत फलला हरिभजनीं. ॥ १ ॥
भक्ति विरक्ती पक्षद्वय राघव। उडत फिरत अनुभव चिद्गगनीं. ॥ २ ॥
देवरात शुकनलिके अटकुनि। ऊर्ध्व पंथ करि किरिकिरि वदनीं. ॥ ३ ॥
जनकप्रथित श्रुतिमथित भागवत। कथित मलिनमति उलथित भविहुनि. ॥ ४ ॥
पदवितत तनय अभिमन्युतनय। करि अतिविनय श्रवण समजुनी. ॥ ५ ॥
व्यास हृदयपंजर शुकमाशुक। आशु करित हरि हरि हरि अनुदिनीं. ॥ ६ ॥
पद्मनाभविधिसांप्रदायमत। अमृतोद्गार वदत मृदुवचनीं. ॥ ७ ॥

पद १०३ वें.

गोविंद गाय तो नंद यशोमतिचा. ॥ ध्रुवपद. ॥
मोहो हाला पिउनि तूं महालांत।
हालामध्यें हा लाभ मम कैंचा? ॥ गोविंद० ॥ १ ॥
वंशी वाजवी गोपवंशीं जन्मोनि।
जीव अंशीं मेळवि वंशीचा ॥ गोविंद० ॥ २ ॥
केशीं धरूनि मारि केशीय करि।
राधिकेशीं प्रसंग रैतिचा ॥ गोविंद० ॥ ३ ॥
गाई चारितां करि घाई मुलासि।
पाई चाले सासुरा रतिचा ॥ गोविंद० ॥ ४ ॥
दांवीं बांधितां रूप दावी मातेशी।
तो गोंसावी अमृतकवीचा ॥ गोविंद० ॥ ५ ॥

पद १०४ वें.

हरि! चालवेना माझे चरण दुखती पाईं खडे खुपती।
ये त्वरें करुनि घे कडे चालवेना ॥ ध्रुवपद. ॥
देव म्हणे बैसें खांदे खांदिं केविं बैसों जातां।
गुप्त करुनी अतितृप्त अमृत रासरंग सुविचार चालवेना. ॥ १ ॥

---

१. साधुविशेषाचें वर्णन. २. विषा. ३. पांचा. ४. सुरताचा, निधुवनाचा. ५. रासक्रीडा.

पद १०५ वें.

तूं रत हरिगाणीं । पाहतां दो दिवसांची जिंदगाणी. ॥ ध्रुवपद. ॥
कितिरे कारभार करिशी । ……………… ॥
नैश्वर्य लोकीं भूषण मानुनी । पंचभुतांची तनुवि गाणी ॥ तूं रत० ॥१॥
किती रे! मेळविशी पैसा । पराधीन होऊनियां कैसा ।
वेश्या शरीर वोढवुनी । साधी जेंवी दुगाणी ॥ तूं रत० ॥ २ ॥
ज्या देहीं वैकुंठ ध्यावें । त्या देहा कैलासा जावें ।
तें वेचुनियां आठां प्रहरां । लाभ नव राग गाणी ॥ तूं रत० ॥ ३ ॥
आर्जवुनियां राजद्वारें । किती रे करिशी घरेंदारें ।
चोरें तें गौरविली पोरें । सोनें जडित नगांनीं. ॥ तूं रत० ॥ ४ ॥
अमृतराय तूं बसुनी हरिशी भज । दुर्लभ नरतनु सांपडली तुज ।
राज उकरडा वृथा उकरिजे । खरकुकड्यादि खगांनीं. ॥ तूं रत० ॥

पद १०६ वें.

संपत्तीच्या बळें रे । करसी नाना चाळे रे ।
स्वस्त्री त्यागुनि परस्त्रियेचे संगतीं लोळसी रे ॥ ध्रुवपद. ॥
मदगर्वाच्या बळें रे । धुरें भरले डोळे रे ।
हरिकीर्तनीं आळस मोठा चौपट बाजी खेळें रे ॥ संपत्तीच्या० ॥१॥
संतबुद्धीचा विटाळ रे । कुबुद्धि ऐकें प्रबळ रे ।
संतसज्जनां त्यजुन प्राण्या निंदकाच्या जवळ रे ॥ संपत्तीच्या० ॥ २ ॥
अमृतस्वामी भोळा रे । विनवी साधू सकळां रे ।
राजहंसाचा मळा रे । वायसाचा चाळा रे ॥ संपत्तीच्या० ॥ ३ ॥

पद १०७ वें.

चल जाऊं विदुराघरीं । उद्धवा! ॥ ध्रुवपद. ॥
उंच उंच माड्या नाहीं कामाच्या । साधुची झोंपडी बरी ॥ उद्धवा० ॥१॥
लाडू अनारसे नाहीं कामाचे । भावाची आंबील बरी ॥ उद्धवा० ॥ २ ॥
शाल दुशाले नाहीं कामाचे । साधूची गोधडी बरी ॥ उद्धवा० ॥ ३ ॥
अमृत म्हणे कीं हीच विनंती । सोडूं नये कदापि हरी. ॥ उद्धवा० ॥४॥

पद १०८ वें.

येई येई वो श्रीरंगे ! माझे अंतररंगे करुणाकल्लोळे ! ।
निजसखये निष्ठुर झालिस कां! वो! ॥ ध्रुवपद. ॥

---

१. पृथ्वी, आप्, तेज इत्यादिकांची. २. कावळा. ३. मक्षिकांची. ४. कवडी.

रविशशिविण जैशी दिनरजनी शोभा न पवे ।
मायेवांचुनि घनबिंदु क्षिरसिंधु टाकुनि चातक जाये ।
मीनाजवळ नाहीं तरि पाही दधिमधू सेविल काये ।
तैसें तुजविण वो सखये ! उपाय ते अपाये ॥ येईं येईं० ॥ १ ॥
कंठीं कृष्णमणी न विराजे, कुंकुम न वसे भाळीं ।
त्याविण वघू सर्व शृंगारा लेवुनि काय जाळी ? ।
तैसे तुजविण वो निजसखये ! विधिनें लिहिलें भाळीं ।
मंगळदायक ते अतिहरुषे मिरवी जैशी बाळी. ॥ येईं येईं० ॥ २ ॥
करुणा परिसोनि चिद्गगनीं बोले अमृत शब्द ।
सखया सावध रे ! सावध रे ! कां करिसी हा खेद ।
सत्ता एक जगीं विलसतते तुज मज कैंचा भेद ।
शोक भंगला रंगला अवघा निजानंद. ॥ येईं येईं० ॥ ३ ॥

पद १०९ वें.

हकनाक आयुष्य जाय प्राण्या ! उगाची बससी काय ? ॥ध्रुवपद.॥
मनासि मानलें तें तूं करिशि देवासी जें का न साय ।
विचार बोलुनि अवघा करिसी कृत्रिम हा व्यवसाय ॥ हकनाक० ॥१॥
अतिप्रीतीनें देहा पाळिसी भिक्षुक देति दुहाय ।
भोग भोगितां रोग उठति तुज रक्तपित्त कफवाय । हकनाक० ॥ २ ॥
स्वदारा हो परदारा हो भुलणें हाचि अपाय ।
अनुतापाविण नरकीं पडसी मग हा न चले उपाय ॥ हकनाक० ॥ ३ ॥
अनादि ईश्वर सत्य अमृत हें म्हणोनि सद्गुरु माय ।
मलाहि दिसतो तुम्हां सांगतों पुढील तरणोपाय ॥ हकनाक० ॥ ४ ॥

पद ११० वें.

गेला हरी रुसुन यमुनेतिरीं । आतां तो येइल कसा ? ॥ ध्रुवपद. ॥
राधे ! तुजला किति शिकवावें । मोहुनि केला पिसा ॥ गेला० ॥ १ ॥
जैंवि जळाविण तळमळि मासा । हा जिव झाला तसा ॥ गेला० ॥ २ ॥
श्याममनोहर प्रार्थुनि आणा । सांगुनि आपुली दशा ॥ गेला० ॥ ३ ॥
रतिसौख्यानें अधरामृतपानें । लुटपुट झाला तसा ॥ गेला० ॥ ४ ॥

पद १११ वें.

देखिला हनुमान् म्यां हो ! ॥ ध्रुवपद. ॥
रामपदांबुजिं मस्तक ठेउनि । नम्र करुनि हनुमान् ॥ म्यां हो० ॥ १ ॥

पाहुनि रूप सुखार्थ मी झालों । नाहीं राहिलें अनुमान ॥ म्यां हो० ॥२॥
अमृत म्हणे मी तल्लीन झालों । *त्यजुनियां अभिमान ॥ म्यां हो० ॥ ३ ॥

पद ११२ वें.

मारुते! राम कुठें मज सांग ॥ ध्रुवपद. ॥
मृगहरणास्तव प्रभु पाठिवले । कशी मी पियालें भांग ॥ मारुते० ॥ १ ॥
रावण मेला उलथुनि गेला । नाहिं राहिलें देहभान. ॥ मारुते० ॥ २ ॥
कुशब्द बोलुनि शेषा छळिलें । नेइल मज गाईसमान. ॥ मारुते० ॥३॥
अमृता प्रभु तो भेटेल केव्हां । नेइल मज निजधाम. मारुते० ॥ ४ ॥

पद ११३ वें.

भूमीबाळा म्हणे नृपाळा या दशकंठा मी न वरीं ।
कमलनयन रघुराज धनुर्धर नवरा त्याची मी नवरी ॥ ध्रुवपद. ॥
जनकनंदिनी उपवर झाली वरविवंचना करी पिता ।
स्वरुपसुंदरा द्यावी कोणा भूपाळाला ही सीता ।
स्वरुप इचें लावण्यप्रभा जशि चंद्रप्रतिमा विलोकितां ।
सूर्यप्रकाशें दंत झळकती जशि लावण्याची सरिता ॥
इशीं नोवरा सैंवर मांडुनि भूप आणावे स्वयंवरीं ।
नियम धनूचा करुनि तयांमधिं पत्रें लिहिलीं द्विपांतरीं ॥ भूमी० ॥ १
पूर्वि फरशधर चाप ठेवुनि बद्रिकाश्रमीं तो गेला ।
त्या चापाचा घोडा करुनी सीता फिरवी अंगणाला ॥
कौतुक ऐसें पाहुनि रायें मनामध्यें निश्चय केला ।
त्र्यंबकचाप फरशधराचें नुचले कोणा रायाला ।
त्र्यंबकचापा भंगिल जो कां त्याला द्यावी ही नवरी ।
मल्लांकरवीं आणुन ठेवी सभामंडपामाझारीं ॥ भूमी० ॥ २
खंडोखंडिचे भुपाळ आले सभे बैसले जनकाच्या ।
रावणाला पत्र नसतां भूप पातला लंकेचा ॥
पाहुनि बाळा रावण उठिला आनंद झाला चांडाळा ।
रावण मेला डोंगर काळा यावर कोणी घाला घाला ॥
सिता सुंदरी बैसुनि उपरी राजा विप्रांतें हेरी ।
ऋषिमंडळीं मूर्ति सांवळी जानकि तेव्हां मनें वरी ॥ भूमी० ॥ ३

---

* न राहिलें देहमान.

---

१. लक्ष्मणा. २. सीतास्वयंवरप्रसंगीचें हें पद आहे.

रायें नवरी शृंगारुनि ती हस्तिणिपृष्ठीं बैसवली ।
शुंडादंडीं माळ देउनी रंगभूमिवर उभि केली ॥
पाहुनि रावण मनीं त्रासली सखयांप्रति बाळा बोले ।
पण हा दुर्घट केला तातें मज हें संकट ओढवलें ॥
रामचि नवरा मम मनिं ठसला कैसा उचलिल चापाला ।
प्रार्थी तेव्हां शिवा भवानी सर्वेहि त्या कुलदेवांला ॥ भूमी० ॥ ४
कर कर कर कर दांत चावुनी धनुष्य ओढी विसां करीं ।
थर थर थर थर कंप सूटला रावण पडला धरणिवरी ॥
भड भड भड भड रक्त ओकला धनुष्य पडलें उरावरी ।
गर गर गर गर नेत्र फिरविले रावण दहा मुखें पसरी ॥
पाहुनि विश्वामित्र खुणावी उठ रे रामा रघुराया ! ।
अंगूळीनें चाप उडवुनी परणी अपुली मुळमाया ॥ भूमी० ॥ ५
पाहुनि जनका आनंद झाला मूळ धाडिलें अयोध्येशीं ।
दशरथ कौसल्यादिकरूनी आणविलीं निज नगराशी ॥
कौशिकादि हे सर्व मिळवुनी आले मिथुळा नगराशी ।
ऋषीश्वरीं मग रामलक्ष्मणां नेलें अतिसन्मानेंशीं ।
मुहूर्त पाहुनि लग्न लाविलें साडे झाले चौदिवशीं ।
अंदण देउनि बहु सख्यानें पोंचविली निजनगराशी ॥
राम जानकी घेउनि गेले गुढ्यातोरणें घरोघरीं ।
रामकथामृत अमृतमेवा पक्वान्नामधिं शिरापुरी ॥ भूमी० ॥ ६

पद ११४ वें.

देइल भेटि तुला । तरिच हरि. ॥ ध्रुवपद. ॥
व्रजयुवतींसम तन्मय होसि । सांडुनि जाती कुळा. ॥ तरिच० ॥ १ ॥
गजपति ऐसा त्यक्त कुटुंबें । अर्पिसि कंज फुला. ॥ तरिच० ॥ २ ॥
प्रऱ्हादापरि सर्वा भूतीं । पाहसि नरहरिला. ॥ तरिच० ॥ ३ ॥
अमृत म्हणे ध्रुव द्रौपदीसारिखा । केवळ होसि भला. ॥ तरिच० ॥४ ॥

पद ११५ वें.

पाय तुझे गुरुराया । भवसागर पार कराया. ॥ ध्रुवपद. ॥
गुजविण भजन पुजन आणि साधन । व्यर्थ शिणावें वायां. ॥ पाय० ॥ १ ॥
भागिरथी सरयू आणि गोदा । काशि अयोध्या माया. ॥ पाय० ॥ २ ॥
अमृतेश्वर सर्वेश्वर ईश्वर । करी अजरामर काया. ॥ पाय० ॥ ३ ॥

पद ११६ वें.

संत उदार कसे ! । पहा पहा. ॥ ध्रुवपद. ॥
दर्शनमात्रें पावन करिती । परिसीं लोहँ जसें. ॥ पहा पहा० ॥ १ ॥
ज्ञानपण हें सांडुनि सगळें । दहिं कर्पूर जसे. ॥ पहा पहा० ॥ २ ॥
चरणामृत हें पाजुनि दासा । लाविति ज्ञानदशे. ॥ पहा पहा० ॥ ३ ॥
वंदी माधवा अमृत चरणीं । देती ज्ञान जसें ॥ पहा पहा० ॥ ४ ॥

पद ११७ वें.

सच्चित्सुख आत्माराम गावा हो ! ॥ ध्रुवपद. ॥
अमलकमलसम येमलचरणि मन ।
रमेल तरीच भव समल शमलों हो ! ॥ सच्चित्सुख० ॥ १ ॥
विदुषमान्य शरधनुष धरण ।
कलिकलुषहरण येक निमिष भरण हो ! ॥ सच्चित्सुख० ॥ २ ॥
गीता उपदेशी भयभीता ।
पीतांबरधर सीतानाँहो. ॥ सच्चित्सुख० ॥ ३ ॥
लक्ष्मणसहित सुलक्षण क्षणभरि ।
अमृत म्हणे गुणगुण ऐका हो ! ॥ सच्चित्सुख० ॥ ४ ॥

पद ११८ वें.

मीचि वो हरि वो वो जाण. ॥ ध्रुवपद. ॥
उद्धव मुखें हरि ज्ञानदेव बरवें ।
अमृतसें श्रुति सार हरि वो वो जाण ॥ मीचि वो० ॥ १ ॥

पद ११९ वें.

स्मरतां नित्य हरी । मग ते माया काय करी ॥ ध्रुवपद. ॥
श्रवणें मननें अद्वय वचनें । पळतो काळ दुरी ॥ मग ते० ॥ १ ॥
करुणाकर वरदायक हरि । जो ठेवित हात शिरीं ॥ मग ते० ॥ २ ॥
*तोचि निरंतर उद्धवचरणीं । अमृत पान करी ॥ मग ते० ॥ ३ ॥

---

* शिष्य.

---

१. लोखंड. २. दोन. ३. पति. ४. हें पद विठ्ठलकृत असें 'नवनीतां'त म्हटलें आहे, परंतु हें अमृतरायाचें असावें असें वाटतें.

प्रभाती-पद १२० वें.

तूं ये मोरया । लुटुलुटुलुटुलुटु तर कर । सुंदर वर धाया ॥ ध्रुवपद. ॥
एकदंत दयावंत । शूर्पकर्ण संमत ।
सिंदुरवर लंबोदर । अति अमोघ काया ॥ तूं ये मोरया० ॥ १ ॥
पीतांबर नूपुरवर । घुळुघुळु घागरिया ।
त्रिग त्रिग थै नृत्यप्रिय । उभय भागिं जाया ॥ तूं ये मोरया० ॥२॥
निशिदिनिं करि अमृत मनीं । घोष नामीं भाव धरुनी ।
करणीवरणी गुण सकल, दोष विघ्न जाया ॥ तूं ये मोरया० ॥ ३ ॥

पद १२१ वें.

तूं ध्याय सांबा । शिव शिव शिव शिव मनीं । प्रेमभरित अंबा ॥ ध्रुवपद ॥
पंचवदन दिग्भूषण । बहु व्याघ्रचर्मधरण ।
फणिधर कर्पूरगौर । वामांकीं अंबा ॥ तूं ध्याय सांबा० ॥ १ ॥
नंदीवर वहन, शूल । परशु भस्म रुंडमाल ।
जटामुकुट नरकपाल । काल काल आ गा ॥ तूं ध्याय सांबा० ॥२॥
डुबडुबडुब डमरु वाजे । शेष ग्रंथि सांगा ।
शशि गंगा शिरिं विराजे । मुकुट मनविहंगा ॥ तूं ध्याय सांबा० ॥३॥
अमृतराय पाय धरुनि । काय विनवि पाद संगीं ।
अनाहत वाजे शिंगी । दत्त शर कुरंगा ॥ तूं ध्याय सांबा० ॥ ४ ॥

पद १२२ वें.

कर्पूरगौर । नंदीवर बसून येशी । वामांकीं गौर ॥ ध्रुवपद. ॥
बं बं बं शंख वाजे । दिग्भूषण शब्द गाजे ।
जे जे स्मरण करिति तुझें । त्यांचें संकट दूर ॥ कर्पूरगौर० ॥ १ ॥
व्याघ्रांबर नागसूत्र । रुंडमाल हे पवित्र ।
जटाजूट गंगासंग । तृतीय नयनीं धूर ॥ कर्पूरगौर० ॥ २ ॥
चंद्र सूर्य नयनीं ज्वाळ । कटिकर भूषणव्याळ ।
शृंगी पात्र नरकपाळ । अमर संगें शूल ॥ कर्पूरगौ० ॥ ३ ॥
नीलकंठ भालचंद्र । ध्यात संकटीं महेंद्र ।
त्रिपुरहर अमृतवरद । दत्तपायिं शीर ॥ कर्पूगौ० ॥ ४ ॥

---

१. १२०, १२१ व १२२ हीं पदें प्रभातकाळीं म्हणण्याचीं आहेत. २. शरीर. ३. पैंजण. ४. भायका. ५. अंबेसहवर्तमान. ६. शंकर. ७. सर्पांची माळा घालणारा. ८. शंकर. ९. डावी मांडी; स्त्रीला बसण्यास उचित स्थान डावी मांडी होय आणि सून, मुलगी, बहीण यांना उचित दक्षिणांक होय. १०. शंकर. ११. गौरी (पार्वती). १२. ज्याचा गळा नीलवर्ण आहे तो. (शंकर).

पद १२३ रें.

वेडा तामसा जोगी देखिला गे माय ।
भिकेचे तुकडे मागून भोपळ्यांत खाय ॥ ध्रुवपद. ॥
स्मशानिं ज्याचें रहाणें लोळे राखेंत ।
दंत दाढ विक्राळ दिसे अद्भुत ।
प्यां प्यां वाजवि शिंगी भंवतालि भुतें ।
आतां खाइलसा दिसतो कोण तिकडे जाय ॥ वेडा० ॥ १ ॥
हातिं एक लोखंडाचें शस्त्र त्याला तिन धारा ।
दुसरें कुऱ्हाडीवाणी वागवी बरा ।
डुम डुम वाजवि डमरू बोले हरीहरा ।
मं भं वाजवि शंख हसू येतें गे माय ॥ वेडा० ॥ २ ॥
खडबड काळे मणके वोवुनियां माळा ।
केवढें थोरलें पेंडें वेडियाचे गळां ।
जन्म जोड हातांत विभुतिचा गोळा ।
अखंड वोढी राव भांग धुंद होवोनि राहे ॥ वेडा० ॥ ३ ॥
तिनशेंसाठ ठिगळ्यांची गोदडी बरी ।
शंभर वांवें दोरा काढुनि कूसरी ।
षड्चक्राचे बूटे दिसे गोजरी ।
वेड्यानें कोठून चोरून आणली कीं काय ॥ वेडा० ॥ ४ ॥
वुठवण कर एक बैल त्यावरी बसे ।
जुनाट जोगी वेडा निरंजनीं वसे ।
त्याचें पाठीं लागलें सद्भावविसें ।
म्हणे अमृत मज दावा वेडियाचे पाय ॥ वेडा० ॥ ५ ॥

पद १२४ वें.

कानुड्यानें माझें मन मोहिलें ॥ ध्रुवपद. ॥
व्रजवनिं सुमनें आणावया गेलों । .... ॥
अवचित अनुपम रूप पाहिलें ॥ कानुड्यानें० ॥ १ ॥
वाटे माझा †तोचि हरी । चतुर्भुज वेणुधारी ॥
संसाराचें भान कांहीं नाहीं राहिलें ॥ कानुड्यानें० ॥ २ ॥

† मीचि.

१ हें पद मागें गेलेल्या ८९ वें पदाचा पाठभेद आहे. २. कृष्णानें. ३. पुष्पें.

अमृतफळ हें पिके । सर्व हरी हेंचि निकें ॥
चंचल चित्त ज्याचें त्यासि वाहिलें ॥ कानुड्यानें० ॥ ३ ॥

पद १२५ वें.

तैयांचे शब्द मनीं रुतले. ॥ ध्रुवपद. ॥
सुत धन दारा गृहही त्यजिलें, । भगवंतीं रतले ॥ तयांचे० ॥ १ ॥
हरिगुण गातां, प्रेमजळानें । सर्वांगीं धुतले ॥ तयांचे० ॥ २ ॥
सुखोद्गार ते ब्रह्मरसाचे । अमृत म्हणे सांचले ॥ तयांचे० ॥ ३ ॥

पद १२६ वें.

कैलासचारी । 'शिव शिव' उच्चारी ॥ ध्रुवपद. ॥
नंदीवरती करुनी स्वारी । गंगामनकर्णिकातीरविहारी रे! ॥ कैला० ॥ १ ॥
अर्धनारी नटानतारी । सत्य ज्ञानानंत विकारी रे! ॥ कैला० ॥ २ ॥
अमृतेश्वर हा सुरसाहाकारी । काशी विश्वेश्वर मृड हर त्रिपुरारी रे! ॥ कैला० ॥३

पद १२७ वें.

अशांतही न चुकेल आत्मसमाधी ॥ ध्रुवपद. ॥
गृहसंबंध तमोगुण यांची । कर कर नित्य उपाधी ॥ अशां० ॥ १ ॥
सुतदारादि मनोगत रक्षण । तेल मिठाची आधी ॥ अशां० ॥ २ ॥
अमृत म्हणे असे साम्याचें बळ । बोध जयासि अगाधी ॥ अशां० ॥३॥

पद १२८ वें.

वद रे! रे! राम सुवाचे ॥ ध्रुवपद. ॥
विष विषयाप्रति पीयूष मानुनि । सेउनि कोण न वांचे ॥ वद० ॥१॥

---

१. साधुसंतांचे. २. शिवाची प्रतिमा अर्धस्त्री आणि अर्धपुरुष अशी असून तिची पूजा कित्येक ठिकाणीं करतात. या आकृतीवरून त्याला अर्धनारीश, अर्धनारीश्वर, अर्धनारीनटेश्वर, असें नांव आहे. या मूर्तीत दक्षिणार्धी शिव आणि वामार्धी पार्वती अशी योजना असते. याचा विग्रह:—'अर्धं नार्या अर्धनारी सा ईश्वरा यस्य सोऽर्धनारीश्वरः' अनर्घराघव—रुचिपत्युपाध्यायकृत टीका—पृष्ठ २७२, काव्यमाला. सोलापुर जिल्ह्यांत शिवाची अशी अर्धनारीनटेश्वर मूर्ति ज्यांत आहे असें एक मंदिर आहे. अशा रूपाविषयींचा उल्लेख संस्कृत ग्रंथांत अनेक स्थळीं आढळतो. कुमारसंभव—सर्ग १ श्लोक ५०; अनर्घराघव—अंक ७ श्लोक १६; कीर्तिकौमुदी—सर्ग १ श्लोक ३; मालविकाग्निमित्र—अंक १ श्लोक १; स्तुतिकुसुमांजलि—स्तोत्र २१ वें पद्य. ३. अमृतं.

रामनामामृत पूर्ण मनोरथ । पुरले सांब शिवाचे ॥ वद० ॥ २ ॥
अमृतप्रभु हा स्मरतां चिंतितां । तुटतिल पाश भवाचे ॥ वद० ॥ ३ ॥

पद १२९ वें.

तयाचें चालवणार हरी ॥ ध्रुवपद. ॥
भागवतश्रवणाची निष्ठा । निश्चळ अचळ धरी ॥ तयाचें० ॥ १ ॥
प्रातःस्नान निरंतर संध्या- । वंदन जोहि करी ॥ तयाचें० ॥ २ ॥
निद्राळु आळसि संसारीं । न कळे काय घरीं ॥ तयाचें० ॥ ३ ॥
नसतां देत अकल्पितसमयीं । परम अमृतलहरी ॥ तयाचें० ॥ ४ ॥

पद १३० वें.

तो हरी अवतारी अवतारी । मायाव्यसन विस्तारी ॥ ध्रुवपद. ॥
त्रिजगची तारी कांसे लावुनि उतारी. ॥ तो हरि० ॥ १ ॥
ब्रह्मांडचि तारी ज्याची अमृत तुतारी. ॥ तो हरि० ॥ २ ॥

पद १३१ वें.

राम राम राम राम गाय रे ! ।
तरिच धन्य धन्य बाप माय रे ! ध्रुवपद. ॥
आत्मप्राप्तीचाच हा उपाय रे ! । धरीं सद्गुरुपाय रे ! ॥ राम० ॥ १ ॥
जेणें तुज दिधली नरतनुकाय रे ! । त्यासी तूं देसील काय रे ! ॥ राम०॥२॥
संसारीं घालुं नको हाय रे ! । देव तुजला होईल साह्य रे ! ॥ राम० ॥ ३ ॥
यदृच्छा मिळेल तेंची खाय रे ! । रामीं न करीं अंतराय रे ! ॥ राम० ॥ ४ ॥
सप्रेमें मोकलोनी धाय रे ! । सख्या ! रामचंद्रासी ध्याय रे ! ॥ राम० ॥ ५ ॥
कर जोडुनि विनवि कवि अमृतराय रे ! । जसी गरिब जवान गाय रे!॥ राम०॥६॥

पद १३२ वें.

भवभय निरसावें निरसावें । आत्मसुखांत असावें. ॥ ध्रुवपद. ॥
भागवताचें पुस्तक सोडुनि । झाडातळिंच बैसावें ॥ भव० ॥ १ ॥
या लोकाचें येणें जाणें । बसते ठायीं नसावें ॥ भव० ॥ २ ॥

---

१. समुद्रमंथनसमयीं हालाहल पिऊन शंकरास ताप उत्पन्न झाला, त्याचें शमन करण्याकरितां शंकरानें रामनामाचा जप केला—अशी कथा आहे. २. संसाराचें. ३. तनुकाय=लहानसें सुरेख शरीर. ४. अडचण, अडथळा. ५ एकांतांत मनन करावें. हे विचार आंग्लकवींच्या उक्तीशीं जुळतात. आत्मसुखार्थ तत्त्वविचार करणारांस लोकांचा सहवास नको असतो.

संशय *आल्या वाक्य गुरूतें । एकांतांत पुसावें ॥ भव० ॥ ३ ॥
धनकामिनिच्या लोभावरुतें । चित्तांतूनि रुसावें ॥ भव० ॥ ४ ॥
त्यागाविषयीं कठिण कसोटी- । वरि मनकनक कसावें ॥ भव० ॥५॥
स्वहितसिद्ध आत्मा कनक प्रपंच । केरांतूनि निसावें ॥ भव० ॥ ६ ॥
अमृतत्वातें साधुनि संतां- । संनिधचि बसावें ॥ भव० ॥ ७ ॥

पद १३३ वें.

ते दुर्लभ दुर्लभ हो! सज्जन भगवद्भक्त। ते साधू भगवद्भक्त ॥ ध्रुवपद. ॥
सर्वभूतीं भगवद्भाव मावरहित ते नौव जनाची हो । केवळ जीवन्मुक्त॥ ते दुर्लभ० ॥ १ ॥
शांत दांत निरपेक्ष मुनीश्वर समदर्शी निर्वैर निरंतर हो! । सेविति देश विविक्त ॥ ते दुर्लभ० ॥ २ ॥
उठती बराती लोकांसम दिसती वसति तयांतहि अकृतात्मबोधें हो !। अंतरिं परम विरक्त ॥ ते दुर्लभ० ॥ ३ ॥
सदाचारसंपन्न सुशीतळ अधिगत विधिरत निगमागमवेत्ते हो! । जाणति युक्तायुक्त ॥ ते दुर्लभ० ॥ ४ ॥
केचिन्हति (?) उन्मति धरुनि जगीं देह गेह विसरुनियां विचरती हो ! । ब्रह्मीं अत्यासक्त ॥ ते दुर्लभ० ॥ ५ ॥
अधिगत तत्व करिति हरिकीर्तन नर्तन नामावर्तन सभाग्य हो ! । वर्णिति देशविरक्त ॥ ते दुर्लभ० ॥ ६ ॥
इतर घात अन्याय करिति परी तत्तत्प्रत्युपकारी हो ! । अतिशय ते आसक्त ॥ ते दुर्लभ० ॥ ७ ॥
सहज समाधी महापुरुषेश्वर अमृतेश्वर वंदितसे अनुदिनिं हो! । ज्ञानी उपनिषदोक्त ॥ ते दुर्लभ० ॥ ८ ॥

पद १३४ वें.

हरि मुखीं 'हो हो' करी रे ! ॥ ध्रुवपद. ॥
पार्थाचे रथिं सारथी झाला, भारतिं कीर्ति बरी ।
भारतिचा बहु भार तिलाही नुचले निगम शिरीं ॥ हरि० ॥ १ ॥

---

* झाल्या.

---

१. कामिनी—स्त्री. २. प्राण्यांवर. ३. जनांस भवसागरांतून तारण्याकरितां साधुजन नौका होत. ४. उदासीन. ५. ज्ञानपारंगत. ६. कर्मकांडानुसार आचरणारे. ७. वेदांची उत्पत्ति जाणणारे. ८. नामस्मरणजप.

श्रांत हयातें क्षाळितां हातें, दांतीं दोर धरी ।
ज्यां धरी श्री अधरपिकेतें 'चुचू' करि समरीं ॥ हरि० ॥ २ ॥
बाणरवें गगनीं रथ थकतां आंवरितो समरीं ।
हेकला देउनि कुरवाळित कर त्याचे चरण चुरी ॥ हरि० ॥ ३ ॥
फेनयुतें वदनें वोजींचीं परिमार्जित पदरीं ।
खळ दुर्योधनादिक म्हणती हा आमुचा मुख्य अरी ॥ हरि० ॥ ४ ॥
कवच आंगिचें गांगेयादिकें भेदिलें निगमशरीं ।
क्षितजपरिप्लुत ते चरण स्थित ने यमुने उदरीं ॥ हरि० ॥
छंद खगेश्वर स्कंधि बाहुनी ठेविले अंघ्री उरीं ।
ते हरिपाय धरेतळिं लोळति प्रेमवेशें पसरी ॥ हरि० ॥ ६ ॥
तुरंगचरणीं धूसर आननीं पृथु श्रमबिंदु वरी ।
रवि प्रतिबिंदुल तेजसे लघु धुतां रानीं करी ॥ हरि० ॥ ७ ॥
विजयरथातें करुनि कुटुंब तो खोवी प्रतोद शिरीं ।
दुर्लभ नेत्रकटाक्ष अजासि तो पाहे अश्वखुरीं ॥ हरि० ॥ ८ ॥
शत्रुपराभव जयजयकारें गर्जिजे नित्य सुरीं ।
अमृततुषारसहित कुसुमांची वृष्टि किजे अंबरीं ॥ हरि० ॥ ९ ॥

पद १३५ वें.

हरि सोहिरा केला । म्यां सख्या ! ॥ ध्रुवपद. ॥
अठ्यायसिं सहस्र परिवारसहित तो मुनि पातला घरा ।
कर जोडुनि वृंदावनिं विनवी धांव इंदिरावरा ॥ हरि० ॥ १ ॥
करुणाशब्द श्रवणीं पडतां कृपा आली अंतरा ।
गरुडवाहन टाकुनि मार्गे, त्वरित धांव झरझरा. ॥ हरि० ॥ २ ॥
शाकपत्र अणुमात्रहि नसतां निर्मि स्थाली अंतरा ।
नित्य तप्त संतुष्ट करि द्विजां वाढित घृत शर्करा ॥ हरि० ॥ ३ ॥
भक्तकाजकैवारी म्हणविसि गोवर्धनगिरिधरा ।
अमृतराय तव पाय ध्याय निज जन्मभरण दूर करा ॥ हरि० ॥ ४ ॥

---

१. लक्ष्मी. २. घोड्यांचीं. ३. रक्तानें भरलेले. ४. गरुड. ५. मोठे. ६. अर्जुनरथातें. ७. आकाशांत. ८. दुर्वासऋषि.

पद १३६ वें.

चिंता *प्राण्यांची हरीला ॥ ध्रुवपद. ॥
पक्ष्यांपदरीं संचय कैंचा । चारा पुरवि तयांला ॥ चिंता० ॥ १ ॥
कीडमुंगी कांहीं मागत नाहीं । साखर देइ तयांला ॥ चिंता० ॥ २ ॥
अमृत म्हणे हरिघरिं काय उणें । जो जें मागे देई तयाला ॥ चिंता०॥३॥

पद १३७ वें.

सांवळा श्रीहरी । वाट कां हो ! धरी धरी ? ॥ ध्रुवपद. ॥
बाई ! मी पाणियाला जातां । मार्गीं उभा होता ॥
मजला झोंबला अवचीता । कां हो याचे.... । गोष्ट हे नोहे बरी ॥ सांव० ॥१॥
ऐकुनी....बाजार चालिल्या गौळणी । दहीं दुध घेतलें भरोनी ॥
आनंद करूनी । वाटेवरी उभा... । हरी उभा हरी ॥ सांव० ॥ २ ॥
जाउनी यशोदेला सांगेन । तुझा कीं मनमोहन ॥
मजला मागतसे चुंबन । हें काय लाजिरवाणं । गोष्ट नव्हे बरी ॥ सांव० ॥ ३ ॥
बाई ! आम्हीं सासुरवासिणी । दुर्बळ अमुचा धनी ॥
यांणीं धरियेल गवसुनी । काय याचे मनीं । गोष्ट नोहे बरी ॥ सांव० ॥ ४ ॥
बोले अमृतराय शाहिर[1] । देव मोठा थोर ॥
क्रीडा करीतसे अपार । गोकुळाबाहेर । यमुनेतीरीं ॥ सांव० ॥ ५ ॥

पद १३८ वें.

या या मुरलीनें माझें मन मोहिलें, राहिलें काम धाम, श्यामसुंदर कृष्ण मनीं भरुनी उरला जनीं वनीं सये ! अनुदिनीं दिसतो. ॥ ध्रुवपद. ॥

सासु सासरा दीर नणंद सकळही मज हरिच भासती विपरीच वृत्तांत जो लोकांत तो एकांत निज कांत श्रीकांत गमत शांत वेदांतिचा सिद्धांत गिळुनी सुखा आलें अमृतप्राय झालें प्यालें सतत चिन्मय रस तो. ॥ या या० ॥ १ ॥

पद १३९ वें.

हरिसी सतत भजावें रे ! मनुजा ! ॥ ध्रुवपद. ॥
दुर्लभ हा नरदेहचि जाणुनि । क्रोधादिक वर्जावें रे ! ।
निशिदिनीं सुजनपथासि धरुनियां । मुक्तिपदावर जावें रे ! ॥ हरि० ॥१॥

---

* सर्वांची.

---

१. कवि.

दृश्य सकळ हें व्यर्थचि जाणुनि । सच्चित्सुखकर समजावें रे ! ॥
कोण मी कैंचा कोठुनि आलों । हेंचि त्वरित उमजावें रे ! ॥ हरि० ॥ २ ॥
दीनदयाघनचरित गाउनी । प्रेमामृतें भिजवावें रे ! ।
गुरुवचनीं विश्वास ठेउनी । दुर्जनसंग त्यजावा रे ! ॥ हरी० ॥ ३ ॥

पद १४० वें.

जाई जाई मानवा ! हरिपायीं रे ! ॥ ध्रुवपद. ॥
जन्ममरणमोचक रूप हरीचें । निरंतर गाई रे ! ॥ जाई० ॥ १ ॥
दीनपणें पदीं लीन होउनी । सुखकर गुणगण गाई रे ॥ जाई० ॥ २ ॥
अंतकाळीं कोणी न सोडविती । स्त्रियाबंधुसुतजांवाई रे ॥ जाई० ॥ ३ ॥
ज्या समयीं जें देइल ईश्वर । तें अमृत म्हणुनी खाई रे ! ॥ जाई० ॥ ४ ॥

पद १४१ वें.

हा देह जाइल रे ! । पुण्य कामा येईल रे ! ॥ ध्रुवपद. ॥
मोहित होउनियां विषयीं किती करसिल 'बाइल बाइल' रे ! ॥ हा० ॥ १ ॥
जंववरी आंगीं शक्तिधन । तंववरी ते गीत गाइल रे ! ॥ हा० ॥ २ ॥
अमृतेश्वर म्हणे सर्वही सोडुनी । 'हरिहर' म्हणतां सार्थक होइल रे ! ॥ ह०॥

पद १४२ वें.

लाडका[१] तुझा जगजेठी[२] । याला चार तूप रोटी ॥ ध्रुवपद. ॥
वोढाळाची ढाल कोटी । मारला जाइल यासाठीं ।
घरोघरीं दूध लुटी । झाला सांड[३] तुझ्या पोटीं ॥
चाल ॥ बाइ ! यशोदे ! ऐक गान्हाणें । तूं तंव म्हणशील बाळक तान्हें ।
सात बाळकें वधिलीं यानें । निमित्ता केलेंसे कां सोनें ? ।
तोड ॥ तुम्हां दिधलें वडिलपणें । गौळ्यां शिक्षा एवढ्यासाठीं ॥ तुझा० ॥ १ ॥
तुझें गोकुळ पडो वोस । आम्हां पडेल चार देश ।
यथच काय पडतो पाउस । नाहीं आमुची मिरॅस[४] ॥
चाल ॥ यशोदा म्हणे 'ऐक बाळा ! ऐसें कां करणें गोपाळा ! ।
या करणीनें वोस गोकुळा । पडेल कीं रे ! बा ! घननीळा ! ।
तोड ॥ वनासी जाई गोधनपाळा' । अमृत म्हणे उरेना गोष्टी ॥ तुझा० ॥२॥

---

१. व्रजस्त्रिया कृष्णाचीं गान्हाणीं यशोदेस सांगतात. २. जगज्ज्येष्ठ, सर्वांहून श्रेष्ठ. ३. उनाड बैल. ४. वतन.

पद १४३ वें.

किती करिसिल बाइल रे ! बाइल रे । तुज खाइल रे ! ॥ ध्रुवपद. ॥
बाळी बुगडी चोळी लुगडीं । ऐसी सगडी लावियली रे ! ॥ किती० ॥१॥
अटक चटक मटक दाउनी । मन तुझें मोहिलें रे ! ॥ किती० ॥ २ ॥
अमृत म्हणे तुजजवळी पैसा । तोंवरी गीत गाइल रे ॥ किती० ॥ ३ ॥

पद १४४ वें.

कांहीं तरी सोय धरीं रे ! ।
परमवरदकर सुरुचितर नरनारायण हा अनुदिनीं मनीं जप करीं रे ! ॥ ध्रुवपद. ॥
नंदनंदन गोविंद दीनबंधू म्हणुनी भैव[1] तरीं रे ! ।
करुणावरुणालय[2] शरणागतपरिपालन पदवी रे ॥ कांहीं० ॥ १ ॥
पशुसम होशिल विषयीं निरंतर रत किती रे ।
परत परत अंतरीं रे ! नरतनु दुर्लभ[3] दुर्लभ सखया वद वद नरहरी रे ! ॥कां०॥
कांहीं भरीं भरूं, धरीं रमापती बुडशिल या भवपुरीं[4] रे ! ।
अमृतराय तव पाय धरुनियां विनवी बहु बहु परी रे ! ॥ कांहीं० ॥ ३ ॥

पद १४५ वें.

निष्ठुर अतिक्रूर तुम्ही बोलूं नका हरिला ॥ ध्रुवपद. ॥
काय दुग्ध याचें पाणी । कोठें दुष्ट दुष्ट वाणी ।
माझा मोहन घेऊन जातो गौधेन[5] नित्य रानीं ॥ निष्ठु० ॥ १ ॥
आधींच घर असती लंके(?) । त्यावरि तो उंच शिके ।
नित्य येतो दूध पितो वचन हें लटिकें ॥ निष्ठु० ॥ २ ॥
क्षणभरी घरीं नसतो कान्हा । माझे स्तनीं येतो पान्हा ।
जिवींचा जीव सकळ जाणा । बाळ हरी तान्हा ॥ निष्ठु० ॥ ३ ॥
अमृत म्हणे निज खुणे । हरिवांचुन व्यर्थ जीणें ।
सदनीं[6] जाउनी बल्लवी[7] त्या । ध्याती प्रभुचरण ॥ निष्ठु० ॥ ४ ॥

पद १४६ वें.

राखीं[8] लाज अनंता ! आतां ॥ ध्रुवपद. ॥

---

१. संसार. २. दयार्णव. ३. मिळण्यास कठीण. येथें स्वाभिप्रायदार्ढ्यास्तव 'दुर्लभ' 'दुर्लभ' अशी द्विरुक्ति केली. ४. संसाररूप पुरामध्यें. ५. गौ=गाय. ६. गृहीं. ७. गौळिणी. ८. द्रौपदी-वस्त्रहरणप्रसंगीं द्रौपदीनें केलेला कृष्णाचा धांवा.

कुमति सुयोधन विनयें जल्पत ।
मति भ्रमलीच समस्तां ॥ आतां० ॥ १ ॥
[1]कुरळीं आकर्षुनि खळ मज पीडिति ।
[2]कचसंचय धरूनि हातां ॥ आतां० ॥ २ ॥
स्थिरचरव्यापक श्रीहरि असतां ।
भोगीं कशी अवस्था मी? आतां० ॥ ३ ॥
खळ आतां हे फेडिति लुगडें ।
करिती कठिण अनर्था ॥ आतां० ॥ ४ ॥
अमृत माधव प्रभु मन गरुडा ।
कां न पळवि हृदयस्था ॥ आतां० ॥ ५ ॥

पद १४७ वें.

पंढरीचा नाथ पहा पांडुरंगजी ॥ ध्रुवपद. ॥
नंदनंदन हरि गोविंद श्रीमुकुंदजी ।
केशव माधव यादव कृष्ण वासुदेवजी ॥ पंढरी० ॥ १ ॥
पूर्णब्रह्म परब्रह्म हेंचि वर्म जी ।
नाभिकमळीं ब्रह्म, शिरीं ज्योतिर्लिंग जी ॥ पंढरी० ॥ २ ॥
त्र्यंबकासि अमृतराय ध्याय पाय जी ।
ब्रह्मपदीं गरुड करुनि करित दंग जी ॥ पंढरी० ॥ ३ ॥

पद १४८ वें.

[3]पशुपतिऐसें दैवत न गमे त्रिभुवनीं दुसरें ।
कृपाकटाक्षें चुकवी लक्ष चौऱ्यायशीं फेरे ॥ ध्रुवपद. ॥
वाजन करितां दिसेल जो गज अश्वांचा पाल ।
महालमंदिर सुंदर कांता मंगळवत सोहळा ॥
दीर्घायुष्य देऊनि भोगवि संपतिचा सोहळा ।
नित्य शिवाशीं वाहति बेल ॥ पशुपति० ॥ १ ॥
त्रिकाळ मंत्र पूजुनि वाजवि हस्ताची टाळी ।
'शिव शिव' वदतां मात्र होय पापाची होळी ॥
सप्तजन्म पातक हरहर म्हणतां दुरी ॥ पशुपति० ॥ २ ॥

---

१. केशांच्या ठायीं. २. वेणी, केशकलाप. ३. शिव. यांत शिवाचें स्तवन आहे

[१]इंदुवासर प्रदोष शिवरात्री व्रत तिसरें ।
शचिपति श्रीपति व्रत हें करिति ब्रह्मा सावित्री ।
[२]चतुर्वर्णांचे राजे करिती व्रत हें ।
सकळ मनोरथ पावुनि अंतीं *अमृतेश्वरप्राप्ति ॥ पशुपति० ॥ ३ ॥

पद १४९ वें.

भगवंतासाठीं जिवलगा ! अवघ्या [३]तुटी. ॥ ध्रुवपद. ॥
भरतें त्यजिली माता । प्रल्हादें चिरवीला पिता ।
बिभीषणें त्यजियेला भ्राता । एका रामपदासाठीं ॥ १ ॥
श्रवेनें उपकर्णांचे अंतीं । हरिश्चंद्रें त्यजिली तारामती ।
रोहिदासें त्यजिली कांती । एका रामपदासाठीं ॥ २ ॥
श्रियाळें त्यजिला पुत्र । भक्तराजवैकुंठपाळमित्र ।
अमृतेश्वराचे भजनीं सुमित्र । एका रामपदासाठीं ॥ ३ ॥

पद १५० वें.

येउनियां जन्मा काय केलें रे ? ॥ ध्रुवपद. ॥
मी देह हें घेउनि ओझें नाचति भोजें ।
परि खाजें काळाचें जालें रे ! ॥ येउनियां० ॥ १ ॥
सकळ विषयीं मन विकळ करिसि ।
परि न कळे स्वहित वय व्यर्थचि गेलें रे ! ॥ येउनियां० ॥ २
सुंदर नरतनु पावोनि उत्तम ।
श्रीसर्वोत्तमपद चुकलें रे ! ॥ येउनियां० ॥ ३ ॥
अमृतवचन हें [४]बुझुनि आजुनि तरि ।
रिझुनि हरिसि भज, सार्थक कथिलें रे ! ॥ येउनियां० ॥ ४ ॥

पद १५१ वें.

हरि सखा करणें तरी हें सार [५]जिणें ॥ ध्रुवपद. ॥
हरिकथा उपदेश जयाचा । साधुसंगति आदरें धरणें रे ! ॥ हरि० ॥ १ ॥
सज्जनरंजन मुख्य हें साधन । हरिगुणकीर्तनिं या रमणें रे ! ॥ हरि० ॥ २ ॥
विभुलीलामृत अमृत गायन । निश्चळ भवजळीं या तरणें रे ! ॥ हरि० ॥ ३ ॥

---

* अंबेश्वर.

---

१. सोमवार. २. ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य आणि शूद्र या चार वर्णांचे. ३. वियोग. ४. समजुनि. ५. जगणें.

पद १५२ वें.

(गुरुशिष्यसंवाद.)

गुरुजी ! मला शिष्य करा । आत्मा आपण मौन धरा ॥ १ ॥
सनकादिकीं धरिलें मौन । त्याचें बोलणें मौनाचें मौन ॥ २ ॥
मौनासारिखे कोणते बोल । स्वानुभवाचे सहज डोल ॥ ३ ॥
स्वामी अनुभव तो कैसा भेटे । सद्गुरुकृपे संशय तुटे ॥ ४ ॥
सद्गुरु कृपा करितील कैसी । त्यांचे चरणीं व्हावें दासी ॥ ५ ॥
दासीपण तों कठीण आहे । द्वारीं पडोनि उगाचि राहें ॥ ६ ॥
उगाचि पडोनि होईल काय । येतां जातां लागतील पाय ॥ ७ ॥
पाय लागल्या कोणती सिद्धि । प्रपंचांतुनि फिरेल बुद्धि ॥ ८ ॥
फिरली बुद्धि कैसी कळे । जैं संतांचे मिळणीं मिळे ॥ ९ ॥
संत सांगा कैसे दिसती । सर्वही लोक स्तवन करिती ॥ १० ॥
लोकस्तवनीं होईल संत । स्वयें परीक्षुनि घ्यावा अंत ॥ ११ ॥
अंत लागल्या काय झालें । नित्य सेवावीं पाउलें ॥ १२ ॥
पाउलें करितील देव ठावा । लवुनि प्रश्नही करावा ॥ १३ ॥
प्रश्न करितां देव दिसे । जनीं वनीं तोचि भासे ॥ १४ ॥
तोचि भासल्या आपण कोण । आपण देव नाहीं दोन ॥ १५ ॥
आपण देव तो कैसा लक्षी । जागतां निजतां मनाचा साक्षी ॥ १६ ॥
मजला दिसत माझेंचि मन । तरी तूंचि कीं तुम्हां वेदवचन ॥ १७ ॥
एक वेदचि काय प्रमाण । आपण वेद गुरु तिघेजण ॥ १८ ॥
तिन्ही प्रतीति जवळीच कीं त्या । विचार करितां जवळीच होत्या ॥ १९ ॥
विचार कां हो न करी सोपा । मायेनें घर घेतलें बापा ॥ २० ॥
ब्रह्मीं मायास्फुरण दिसते कैसी । सूर्यापासुनि मृगजळ जैसी ॥ २१ ॥
मृगजळडोहीं हरणें भुलती । मनुष्यें हीं हरिणेंच होती ॥ २२ ॥
मनुष्यपणा तो कठीण आहे । आपणाआपण शोधुनि पाहे ॥ २३ ॥
शोधुनि पाहतां आपणचि आघवें । मौन्यें मौन हेंचि बरवें ॥ २४ ॥
हा तों झाला बोलका मुका । उपजत मुका तो स्वरूपीं चुका ॥ २५ ॥
मुकेपण तों सुखाचें सार । कैसा होईल जगदुद्धार ॥ २६ ॥

---

१. हा समास चिंतनीय आहे.

यास्तव देव धरी अवतार । तरी तूंचि करीं बा विचार ॥ २७ ॥
आतां स्वामी वंदीन पाय । तुझेंचि नाम अमृतराय ॥ २८ ॥

पद १५३ वें.

(गुरुशिष्यसंवाद.)

गुरुजी ! मला सुखाची वाट सांगा । घर टाकुनि रानांत वागा ॥ १ ॥
रानांत काय सुख आहे । उगाचि घडीभर जाउनि पाहावें ॥ २ ॥
रानांत जाउनि काय खावें । निःसंग साचा फकीर व्हावें ॥ ३ ॥
फकिरास पाहुनि कुत्रें भुंकतें । फिरतोसि कां म्हणोनि तोंडावर थुकतें ॥ ४ ॥
फकीर बसल्या उगाच बसतें । ऐसेंच बसावें म्हणुनि उपदेश करितें ॥ ५ ॥
तेव्हां गुरु कुत्रें । भटकल्या माणसावरी सुत्रें ॥ ६ ॥
कुत्र्यास कांहीं आहे विचार । धरिलें एक तें न सांडी द्वार ॥ ७ ॥
पोटभरी भाकरी मिळे एक घरीं । ओली कोरडी हाक न मारी ॥ ८ ॥
हाकेविण दुःख कोण समजतो । निश्चयानें बैसल्यास देव देतो ॥ ९ ॥
बैसल्या कैसा निर्वाह होतो । अजगर कोठें फिरावयासी जातो ॥ १० ॥
अजगरासी नाहींत बायकांचे धोके । त्याचें संतान कोठुनि पिके ॥ ११ ॥
मुला भटकल्या होय संयोग । ऐसेंच वाटे सर्व जग ॥ १२ ॥
तरी माणसाचीच काय खटपट । मानुनि घेतलें म्हणुनि लागलें झट ॥ १३ ॥
लागलें झट हें केव्हां पळे । आपण ब्रह्म हें आपणा कळे ॥ १४ ॥
ब्रह्म कळल्या मुक्ति मिळे । मिळालेपणही समूळ गळे ॥ १५ ॥
होता झाला अद्वैतभाव । पूर्ण सुखाचा हाचि ठांव ॥ १६ ॥
रानांत जावें हा हट । कोठेंना त्याचें मन नाहीं घट ॥ १७ ॥
मन घट झाल्या गांव बरा । दुःखाच्या हवया लागती पोरा ॥ १८ ॥
दुःख तिळभरी सोसेना । चाल रानांत नको देऊं वेणा ॥ १९ ॥
रानांत जाउनि काय करावें । पोटापुरतें गांवांत यावें ॥ २० ॥
गांवचे लोक करितील उपहास । खाली पाहुनि मागावा घांस ॥ २१ ॥
घांस न मिळे तरी पडतील उपवास । सोशीत जावे होउनि उदास ॥ २२ ॥
उदास जाहल्यावर होईल बोध । रात्रंदिवस करावा शोध ॥ २३ ॥
शोध सांगे अमृतराय । सुखस्वरूप श्रीसद्गुरूचे पाय ॥ २४ ॥

---

१. स्थळ, जागा.

पद १५४ वें.

या संन्यासा काय म्हणावें ! ॥ ध्रुवपद. ॥
डोई मुंडुनि भगवें गुंडुनि । पिशवींतील द्रव्यासि गणावें ॥ या० ॥ १ ॥
भिक्षे सांगूं जातां बरवें । नित्य निमित्यासि पुसावें ॥ या० ॥ २ ॥
अमृतराय म्हणे या कपटपटूच्या । कां न म्यां तोंडांत हाणावें ! ॥या०॥३

पद १५५ वें.

मना ! रामाचे गुण गाई ॥ ध्रुवपद. ॥
पदरजस्पर्शे गौतमजाया । पावन झाली पाहीं ॥ मना० ॥ १ ॥
भंगुनि चापा, लज्जित रावण । पैणुनियां[2][3] वैदेही ॥ मना० ॥ २ ॥
मारुनि दुष्टां अमृतराय । सदा हृदयीं ध्यायी ॥ मना० ॥ ३ ॥

हिंदुस्थानी पदें.

पद १५६ वें.

गनपत भावे । हरिकथारंगमो आवे. ॥ ध्रुवपद. ॥
पगसो नाचे मुर्खसो गावे । चारो करसो भाव बतावे ।
सुर सॉजिंदे संग बुलावे ॥
लपटा नागबंदसो दुलदुल दोंद हलावे. ॥ हरि० ॥ १ ॥
चुवेकूं तुर्की गत सिखलावे । जादा नव दलमो पैठावे ।
अंकुश पाश फर्श चमकावे ॥
लढाई दुष्ट दैतनमो ज्या हर सीख लगावे ॥ हरि० ॥ २ ॥
संकट दुख जंजाल जलावे । जगमें सत्कीरत उजलावे ।
ब्रह्मानंदीं डुली डुलावे ॥
अमृतरायके घर बैठेला संसार चलावे. ॥ हरि० ॥ ३ ॥

पद १५७ वें.

सबसो आदा । मोरेरस साहेब ज्यादा ॥ ध्रुवपद. ॥
जासें प्रकृतिपुरुष नरमादा । पैदा हुवे कहत तह दांदा ।
तीनो लोक करे मर्जादीं ॥
आगे दौरे देव तेतीस करोर प्यादा. ॥ मोरेसर० ॥ १ ॥

---

१. हाणावें, मारावें. २. परिणय=विवाह. पर्णुनियां=विवाह करून. ३. सीता. ४. आवडे. ५. पायानें. ६. सोंडानें. ७. मागून ताल धरणारे. ८. इंदिरास. ९. अंबजाळ. १०. माना. ११. मान. १२. पदाति.

बिधिहरिहरका भजन बिरादा । उत्पत्ति स्थिति बोझ्या लादा ।
तामो सबसो आप अलादा ॥
यह गति जाने व्यास ध्रुव नारद प्रल्हादा. ॥ मोरेसर० ॥ २ ॥
चुवेपर जडावका है हौदा । चामर छत्र सुनेरी जेर्दा ॥
बाचे अठरा पुरान कर्दा ॥
बाटे खैरात रुपये होन मोहरा खुर्दा. ॥ मोरेसर० ॥ ३ ॥
जाने पूरन बिदियॉ चौदा । देवे मोल लियेबिन सौदा ।
पूरन प्रसाद मुक्तवलीदा ॥
धर्मों हीन हयांत मुक्तवलीदा बाबा आदाम उमदा. ॥ मोरेसर० ॥ ४ ॥
चमके पेशॅानीपर चांदा । तक्त बनाया सिंदुर बरदा ।
जगमो देवे आशिर्वादा ॥
जावे अमृतराजसों सुफेत कलंदर सादा. ॥ मोरेसर० ॥ ५ ॥

पद १५८ वें.

सब दुनियापालनवाला । हजरत अल्ला. ॥ ध्रुवपद. ॥
शिरपर जटाजूटकी ढाला । उसमे छपी एक है बाला ।
अखियन चंद्रसूरज उजाला ॥
तिजा नयन अगनकी ज्वाला रखनेवाला. ॥ सब० ॥ १ ॥
विषसें कंठ भयो है काला । सोभत गले रुंडकी माला ।
हिर्दे गिरजाकूं संभाला ॥
गनेस नंदन जो गुलाला. ॥ सब० ॥ २ ॥
हातमें डमरू त्रिशूलभाला । मुद्रा अगाधपूर्णकपाला ।
तात सब जगके प्रतिपाला ॥
अंतरध्यान धरत मनमोहन लछुमनबाला. ॥ सब० ॥ ३ ॥
आसन बनारसीमो डारा । चर्चित बभूत गले मृगछाला ।
बर देवेकूं बडे कृपाला ॥
अमृतरायका बारबार उपराला. ॥ सब० ॥ ४ ॥

पद १५९ वें.

जय शंकरजीकी लीला । पुनित सुशीला. ॥ ध्रुवपद. ॥
बुट्टेदार व्याघ्रांबर पीला । तापर गजचर्मांबर गीलॅा ।
गरलसें गला भयो है नीला । मरकतशीला. ॥ जय० ॥ १ ॥

१. भिन्न. २. पिवळें. ३. विषा. ४. मस्तकावर. ५. ओलें.

चुवे बाघ बैल तबेला । दुर्गा अपने साथ कबीला ।
गनेस बालक अजब छबीला । रंगी रंगेला. ॥ जय० ॥ २ ॥
भोलानाथ चित्तसें ढीला । सिसमो गंगा जोत असीला ।
अमृतरायको बडा बशीला । रसिक रसीला. ॥ जय० ॥ ३ ॥

पद १६० वें.

शिव सब घटमो । नहि गुप्ता है परगटमो. ॥ ध्रुवपद. ॥
व्यापकज्योतिरूप नरनटमो । बिचरत भूतनके खटपटमो ।
तत्त्वंपद माहामायके तटमो ॥
महापर्वतके सासीबासी बिचरत तनके पटमो. ॥ नहि० ॥ १ ॥
साजत समय भुजंगके तटमो । अजमत जटाजूटके जटमो ।
मेखल लटकत शिवके कटमो ।
महापर्वत कैलासवासी नृत्य करत लटपटमो. ॥ नहि० ॥ २ ॥
मनमो मस्त अमलके चटमो । बिराजत गले व्याघ्रांबर पटमो ।
डुलता श्रीगंगाके तटमो ॥
अमृतराय शिवशक्तिउपासक हरहरके खटपटमो. ॥ नहि० ॥ ३ ॥

पद १६१ वें.

अजब खिलौना । जगदंबा माताजीका. ॥ ध्रुवपद. ॥
लुटु लुटु लुटु लुटु । चाल चलनका चलना ।
मंगलमूरत मूरत खूब । सीस हरी गहरी हैं दूब ।
एकरदन गजबदन सदन सुख दौलत दे कर तुलना ॥ १ ॥
कानमें कुंडल मोतन हार । गले बिच माला चंद्रजोहार ।
नागबंध कंबरकूं सोभे । हातमें डमरु फरश बिराजे ।
पावमे घुंगरू रुमझुम बाजे आया रंगमो साना ॥ २ ॥
लंबा पेट बडा बा फराक । मिसरीके मोदकके खुराक ।
चुवा सुहावे चपल सवारी । जडावके जीननपर वारी ।
कोऊ पूछत तुम कहा जात हो हासत कहत है अमृतरायसे मिलना. ॥ ३ ॥

पद १६२ वें.

तासों भारी । लपटी है प्रीत हमारी. ॥ ध्रुवपद. ॥

---

१. बाघको. २. करमणुकीचा पदार्थ. ३. साखर. ४. खाणें.

साई सरजूतीरबिहारी । मौज करे सरकार्मुकधारी ।
चरनधूलसे बिंभिजा तारी ॥
गनिका गजेंद्र भवजल पार उतारी. ॥ लपटी० ॥ १ ॥
भई बेरसें भिल्लन प्यारी । वाकी बांदरपर असवारी ।
बनचर बिलकत फौज तयारी ॥
रावन राच्छस जमात सगरी मारी. ॥ लपटी० ॥ २ ॥
छुडवाई भूपाल दुल्हारी । जाय अजुध्या गुन अवतारी ।
सिंघासनपर चढे मुरारी ॥
श्रीगुरुमच्छनाथपर अमृतराय बलहारी. ॥ लपटी० ॥ ३ ॥

पद १६३ वें.

नंदा नंदा । मोहे प्यारा बालमुकुंदा. ॥ ध्रुवपद. ॥
मुरलीवाला वृजवासिंदा । राधाप्रीती वन दावछंदा ।
रास रचे वाला साजिंदा ॥
सबसो न्यारा देव बडा बाजिंदा. ॥ नंदा० ॥ १ ॥
मात जसोमति पूत मुकुंदा । भवसो पार किया मुचकुंदा ।
सो हरि मुनिजनका सुखकंदा ॥
दांवें बांधे गोपी देव गोपिनको शरमिंदा. ॥ नंदा० ॥ २ ॥
वोही कंस करेथा निंदा । सोई सहज पछाडा खंदा ।
मारे अगबग केसी कंदा ॥
नाथे कालिया नाग सब नागनमो रिंदा ॥ नंदा० ॥ ३ ॥
बह्मनसाधुसंतका बंदा । चरणकमलपर मगन मिलिंदा ।
छांड दिया सब घरका धंदा ॥
कीरत गावे निसदिन ध्यावे अमृतराय नवेंसिदा. ॥ नंदा० ॥ ४ ॥

पद १६४ वें.

वो नर कहां पावे । निसदिन हरिगुन गावे ॥ ध्रुवपद. ॥
कुच रोटी कुच लंगोटीमा । खुशाल गुजर चलावे ॥ वो नर० ॥ १ ॥
मिन्नेत करकर देवे । तो ही पैसा हात न लावे ॥ वो नर० ॥ २ ॥
दो दिनके दुनया मो । बाहवा करकर जावे ॥ वो नर० ॥ ३ ॥
औरत आगे आवे । मायबहेन बराबर भावे ॥ वो नर० ॥ ४ ॥

---

१. स्वारी. २. कन्या. ३. लेखक. ४. प्रार्थना.

फिर चली रातभजनकी । भीमा चिद्रंगामो न्हावे ॥ वो नर० ॥ ५ ॥
अमृतरायके नामसुधारस । मन भरपूर पिलावे. ॥ वो नर० ॥ ६ ॥

पद १६५ वें.

काया नहि तेरी नहि तेरी । मत कर मेरी मेरी. ॥ ध्रुवपद. ॥
नाहावे हांडा पानी गरम । नहि करता कवडीका धरम. ॥ काया० ॥ १ ॥
इस कायेका कोन भरोसा । आखर जेम डारेगा फांसा. । काया० ॥ २ ॥
बांधे टामटीमकी पगडी । चौथे दीन मुंडावे दाढी. ॥ काया० ॥ ३ ॥
खावे घीखिचडीका खुराक । आखर जल कर जावे खाक. ॥ काया० ॥ ४ ॥
चंदन सीस लगावे टीका । आखर रामभजनबिन फीका. ॥ काया० ॥ ५ ॥
हुवा जानमे गट्टू । राम भजले धीके तट्टू. ॥ काया० ॥ ६ ॥
चावे पान सुपारी लवंगा । गल्लोगल्लि फिरत बेढंगा ॥ काया० ॥ ७ ॥
बाजे थंड बनाया डगला । उप्पर काल फिरत है बगेला. ॥ काया० ॥ ८ ॥
वोढे शाल दुशाला पट्टु । इसमे क्यौं भूलारे खट्टु. ॥ काया० ॥ ९ ॥
न्यौंहाली पलंगपर सोवे । इसके खातर जान खोवे. ॥ काया० ॥ १० ॥
अमृत कहे सब झूटा धंदा । भजले राम कृष्ण गोविंदा. ॥ काया० ॥ ११ ॥

पद १६६ वें.

तुम चिरंजीव कल्याण रहो । हरिकथा सुरस पिओ ।
हरिकीर्तनके साथी सज्जन । बहूत बरस जीओ ॥ ध्रुवपद. ॥
सस्ता दाना पानी निर्मल । गंगाजललहरा ।
रंगराग और बागबगीचे । रुपये होन मोहरा. ॥ तुम० ॥ १ ॥
उंचा मंदिर महाल सुनेरी । महाल मुलुख बसती ।
पुत्रपौत्रको सुंदरकामिनी । सगुणगुण आस्ती. ॥ तुम० ॥ २ ॥
अमृतरायके अमृतबचनसें । सदा सुखी रहियो. ।
सबळपुष्टि आरोग्य नामसें । आनंदमों रहियो ॥ तुम० ॥ ३ ॥

पद १६७ वें.

रात सखी सपना हम देखें ।
राम लखन सिंया जनकलैलीरी. ॥ ध्रुवपद. ॥
ये दोउ कुंवर पोहरं मैंढाडे । मैं अपने गृहसें निकैसीरी ॥
देख रूप चकित भई आली । मानौं अंग भुजंग डसेंरी ॥ रात० ॥ १ ॥

---

१. यम. २ बगळा. ३. स्त्री. ४. सीता. ५. लडकी. ६. घरांत बैठकीची जागा. ७. निघाली. ८. सखी.

सपनो झूंटो सपनो सांचो । यह सपनेकी बात नहींरी ॥
जो सपनेकी सांची नामानें । मेंहदी मोरे हात रचीरी ॥ रात० ॥ २ ॥
मोर मुगुट मकरायत कुंडल । भाल तिलक गले तुलसीरी ॥
रावण मारे असुर संहारे । तेतिस कोट देवनकी कोट खुलीरी ॥रात०॥३॥
रंग भुवनमें रची रसोई । ओट करी पीतांबरकीरी ॥
बाछब आज कहां लगबरनों । अमृत बूंद घटा बरसीरी ॥ रात० ॥ ४ ॥

पद १६८ वें.

बजाई कान्ह बनसी मधुर धून ।
जमुना तटकी तान गुं गुं गुं. ॥ ध्रुवपद. ॥
श्रवन करत चलित जबसब ग्वालनी ।
पायल बाजत नाद छुं छुं छुं. ॥ १ ॥
पशुपंखी जलथल सकल तल्लीन भयें ।
मोर करे शोर तामें कोकीलाकी कुं कुं कुं. ॥ २ ॥
जम रह्यो नाद ब्रह्म सम भयो बेद ब्रह्म ।
अमृतकी झर लागी रुं झुं झुं. ॥ ३ ॥

पद १६९ वें.

करकमलसों चरनकमल लिये ।
आननकमलमों रसना सोकर मी लाप ॥ ध्रुवपद. ॥
जीत कमल और सज्जन जो रसनीं तहिलेत ।
सोरस गोरस सेवन करीत आप ॥ १ ॥
वट विपट नदराय कर पुटपत्रशयन ।
जय बाल मुकुंद जगत कारन कलाप ॥ २ ॥
ब्रह्म सनातनसे येहि येही ब्रजको कल्यान ।
अमृतराय येमन कर अलाप ॥ ३ ॥

पद १७० वें.

अब तो भली बनी । हर लिनीं मुरली हरकर किं हूं सरकी ॥ ध्रुवपद. ॥
और सखि दौर गई सुमीरनसो लपट लपट ।
छीन लंई लकुटी और कलगि सिरपरकी ॥ अब तो० ॥ १ ॥
पीत बसन छीन लियो कामिनको भेख दियो ।
अयन बयन सरस बनी नंदजिकी लरकी ॥ अब तो० ॥ २ ॥

---

१. गिझा.

भवसों जब मन उदास तब भयो यह बिभास ।
अमृतराय निरखत है ये छब गिरधरकी ॥ अब तो० ॥ ३ ॥

पद १७१ वें. (प्रभाती.)

तूं जाग[2] भैया ! । त्यज त्यज त्यज निद्राभर । जोगी चित्त पैया ॥ ध्रुवपद.
गैयाँ[3] सब ठाडि[4] रही । कांसनसे दुग्ध स्रवत ।
बेच्छनको[5] तलमलाट । पीमनकी[6] बिरियाँ[7] ॥ तूं जाग भैय्या० ॥ १ ॥
ग्वालबाल चेते[8] भये । मंथनकी बिरिया ।
गुं गुं गुं शब्द करत । नवनीत खैया ॥ तूं जाग भैय्या० ॥ २ ॥
बिनति सुनत चेत भये । मूख पेखलैया ।
केशरके तिलक बीच । मृगमद[9]की बिंदियाँ[10] ॥ तूं जाग भैय्या० ॥३॥
आगे आगे आप चालत । पीच्छे चलत है गैया ।
अमृतराय निरखत है । ये छबे[11] अजबैया[12] ॥ तूं जाग भैय्या० ॥ ४॥

पद १७२ वें.

चलो सखी कुंज गलिन[13] । मोहनसों[14] मिलिया ॥ ध्रुवपद. ॥
ग्वालबाल हिलमिलात[15] । बलदेवजी भय्या ।
सुन[16] बैनसी[17] नृत्य करत । गैयन[18] संग बेछिया[19] ॥ चलो सखी० ॥ १ ॥
मोरमुगुट पीतांबर । गलेबिच[20] जुगनिया ।
अच्छि निकी किस्त बस्त । सुनत बनत धनिया ॥ चलो सखी० ॥२॥
सजल घनश्याम तनु । अच्छी सांवरिया[21] ।
अमृतराय प्रेमभरें । मिलन जात पैयां[22] ॥ चलो सखी० ॥ ३ ॥

पद १७३ वें.

गुनियानके तान वंकार मत कठन ।
निपुण गावत कोऊ असल हिंदुस्थान ॥ ध्रुवपद. ॥
अपने अपने देसभाषा भेद कहत ।
दखन कोऊ सुगर मुलतान ॥ गुनि० ॥ १ ॥

---

१. १७१, १७२ ही पदें प्रभातकाळीं म्हणावयाचीं आहेत. २. जागा हो. ३. गाय. ४. उभी. ५. वासरूं. ६. पिण्याची. ७. वेळ. ८. जागे झाले. ९. कस्तुरीचा. १०. बिंदु, टिपका. ११. कांति १२. आश्चर्यकारक. १३. मार्ग. १४. कृष्णाशीं. १५. मिळून, मिसळून. १६. ऐकून. १७. मुरली, पांवा. १८. गाई. १९. वासरूं. २०. गळ्यांत. २१. सांवळी. २२. पायीं.

जो जो देखें सुर सकल भगवान ।
चरन अर्पन रहि बिकल सब गळतान ॥ गुनि० ॥ २ ॥
अमृतराय साहेबको नायब सोहि सुलतान ।
नरेंद्र राजाराम कोऊ मुगर मुलतान ॥ गुनि० ॥ ३ ॥

पद १७४ वें.

जात जोबन हरवारी जिनको ल्यावना ।
रंग रंग मोरी सकल बिकल भये कामबिरहकी भावना ॥ ध्रुवपद. ॥
कहिये एक पल रहिये ना तु मनवेग चरनसो आवना ॥ जात० ॥ १ ॥
तुमसों प्यारी मुजकूं आवन हमसें क्यंव कर गावना ॥ जात० ॥ २ ॥
अमृतवचनसे बिनति करत है नागर लाल रिझ्यावना ॥ जात० ॥ ३ ॥

पद १७५ वें.

आजि कुंजनमो फूलके फुली ब्रजपतराज ॥ ध्रुवपद. ॥
फुलनके मुगुट कुंडल बिचित्र सकल साज ॥ आजि० ॥१॥
फूलनके राउटी, फूलनके चौकी[1] ।
फूलनको बीखो अनुपम से जहाज ॥ आजि० ॥ २ ॥
फूल रहि ग्वालन हरदम दम गावत ।
आन अळापत पखवाजन की आवाज ॥ आजि० ॥ ३ ॥
अमृतराय साहेब सो आप मों अर्पन दर्पन ।
अप सुर सुर नर सिरताज ॥ आजि० ॥ ४ ॥

पद १७६ वें.

बांके बनवारी अधर पर मुरलीरव तरल तर नैन हर ॥ ध्रुवपद. ॥
चरन पर चरन धर नेक तेडे खडे ।
पाव तेंडी लग्यो शगर चंदन अत्तर ॥ बांके० ॥ १ ॥
अलखकी खलक मुद्रा तिलक केशरी ।
खलके करतार खल चंदन अति चतुर ॥ बांके० ॥ २ ॥
शक्र की वक्रता चक्रबिन दुर करे थक कोया ।
पराक्रम थकित सुर असुर ॥ बांके० ॥ ३ ॥
झुलत कलगी कहत कल गीत संगीत- ।
रीतसो अमृत धुन परमपद पायो ॥ बांके० ॥ ४ ॥

---

१. चौरंग.

पद १७७ वें.

अंमलें खुब गाजा गाजा । जिनकू राजी पैरजा ॥ ध्रुवपद. ॥
जैनार्दनका ऐंका । पैठण तख्त किया सैर निर्का ॥ अंम० ॥ १ ॥
ज्ञानेश्वैरका धंवसा । डेरकर बेद बोले म्हैसीं ॥ अंम० ॥ २ ॥
विट्ठेलकू देखना । लिया पंढरपुरका ठींना ॥ अंम० ॥ ३ ॥

---

१. ज्यांची प्रजा राजी त्यांचा अंमल खूब गाजला. २. प्रजा. ३. हें एकनाथ स्वामींच्या गुरूचें नांव. हे महान् साधु व दत्तभक्त होते. ४. एकनाथ—हा साधु ब्राह्मण कवि ज्ञानदेवाचा अवतार असे समजतात. याचा जन्म शके १४७० या वर्षी झाला असें दिसतें. याचा मरणशक १५२१ फाल्गुन वद्य ६ असें आढळतें. याची कविता (१) एकनाथी भागवत, (२) भावार्थरामायण, (३) रुक्मिणीस्वयंवर, (४) स्वात्मसुख, (५) हस्तामलक, (६) आनंदलहरी, (७) चतुःश्लोकी भागवत टीका, (८) अभंग, (९) पदें—इतकीं प्रकरणें मराठी असून कांहीं कविता हिंदुस्थानी भाषेंतही आहे. याच्या गुरूचें नांव जनार्दनपंत होतें म्हणून त्यानें आपल्या कवितेंत आपलें नांव **'एकाजनार्दन'** असें लिहिलेलें आढळतें. याची वाणी रसाळ आणि सरळ असून वर्णन करण्याची शैली मनोहर आहे. एकनाथानें मराठी भाषेवर केवढे उपकार केले या विषयाचें प्रतिपादन **'एकनाथाचें चरित्र'** नामक पुस्तकांत आणि आमची देशी भाषा विद्यापीठीं शोभण्यासारखी आहे कीं नाहीं?' या व्याख्यानांत प्रो० **रा**जाराम **रा**मकृष्ण **भा**गवत यांनीं केलें आहे तें पाहण्यासारखें आहे. महिपतीच्या 'भक्तलीलामृतां'त (अध्याय १४-२४) एकनाथाचें सविस्तर चरित्र आहे. याशिवाय रा० धोंडो बाळकृष्ण सहस्रबुद्धेकृत 'श्रीएकनाथ महाराज यांचें चरित्र' हें पुस्तकही पाहण्यालायक आहे. ५. सर करणें=जिंकणें, ताब्यांत घेणें. ६. खरोखर. ७. **ज्ञा**नदेव ह्याचा जन्म शके ११९७ श्रावण वद्य ८ स **आ**ळंदी येथें झाला, आणि तेथेंच हा शके १२१८ कार्तिक वद्य ८ स समाधिस्थ झाला. यास **ज्ञा**नेश्वर, **ज्ञा**नोबा असेंही म्हणतात. याचे ज्ञानेश्वरी (भावार्थदीपिका), अमृतानुभव, आणि चांगदेवपासष्टी असे मुख्य ग्रंथ आहेत. याची कविता प्रासादिक आणि गहन असून तिचा विषय भक्ति, वैराग्य आणि आत्मबोध हा आहे. ह्याची वाणी रसाळ, उपमारूपकादिकालंकारपूर्ण आहे. याची वर्णन करण्याची शैली इतकी चटकदार आहे कीं वर्ण्य विषयाची प्रतिमा प्रत्यक्ष डोळ्यांपुढें उभी केलेली असते. इतकें आहे तथापि याचे ग्रंथ गहन विचारांनीं भरलेले असल्यामुळें ते सहज समजण्यासारखे नाहींत. याचीं पदें, अभंग इत्यादि कविताही गहन आहे व तिच्यावर त्याच्या ग्रंथांतील प्रमुख विचारांची छाया पडली आहे. **'ज्ञानेश्वर महाराजांचें चरित्र'** या नांवाचा ग्रंथ रा० बळवंत **खं**डोजी **पा**रख यांनीं लिहिला आहे तो जिज्ञासु जनांनीं पाहिला असतां या कवीची ओळख चांगली होण्यासारखी आहे. ८. ध्वज, ध्वजा, पताका. ९. भिऊन. १०. रेडा, हल्या. ११. **विठोबा**, **विठ्ठल**, **विठाई** हीं सर्व एकाच देवाचीं नांवें होत. **वि**ठोबा हा कृष्ण होय. एकदां राधा कृष्णाच्या मांडीवर बसली असतां तेथें रुक्मिणी आली, तेव्हां राधेनें तिला अभ्युत्थान दिलें नाहीं म्हणून ती आपला अपमान झाला असें समजून रागानें **दिं**डीरवनांत येऊन तपश्चर्या करूं लागली. जेथें हल्लीं **श्री**पंढरपुर क्षेत्र आहे तेथें पूर्वी दिंडीरनामक दैत्याचें वन होतें. या

रामानंदका पुरजी । उनकू बारा सोला राजी ॥ अंम० ॥ ४ ॥
मुकुंदराज बोले । राजा जयंतपाळ बंद खोले ॥ अंम० ॥ ५ ॥
सेना सजणा कसाई । ये मौलाके सिरफ सिपाई ॥ अंम० ॥ ६ ॥
अमृतराय कहे बिरजीका । चलते वैकुंठ लेवे तूका ॥ अंम० ॥ ७ ॥

वनांत रुक्मिणी असतां कृष्णानें तेथें येऊन तिची मनधरणी करून समजूत केली. नंतर त्या दोघांनीं तेथें '**विठोबा रुक्माई**' हीं नांवें धारण करून अखंडवास केला—असें वर्णन ग्रंथांतरीं आहे. १२. ठाणें.

१. हा कबीराचा, व ज्ञानेश्वर, निवृत्ति इत्यादिकांचा बाप जो विठ्ठलपंत, त्याचा गुरु. यानें '**आनंद**' नांवाचा नवा संप्रदाय काढिला, तो उत्तर हिंदुस्थानांत चालू आहे. हा मोठा विद्वान् होता. २. **मुकुंदराज** या नांवाचा एक साधु कवि सुमारें सातशें वर्षांपूर्वी झाला. हा जातीचा देशस्थ ब्राह्मण असून '**जोगाईचें आंबें**' या गावचा राहणारा होता. 'जोगाईचें आंबें' म्हणजे जाधवकुळांतील जयंतपाळाचें प्रधाननगर (राजधानी) हें निझामशाहींत असून त्याला हल्ली '**मोमीनाबाद**' म्हणतात. मुकुंदराजानें जयंतपाळास आत्मज्ञानाचा उपदेश करण्यासाठीं '**विवेकसिंधु**' नामक ग्रंथ रचिला. याचा '**परमामृत**' म्हणून दुसरा ग्रंथ आहे. या ग्रंथांतील प्रतिपादन शांकरदर्शनानुसारी आहे. याची वाणी शुद्ध, प्रौढ आणि रसाळ आहे. याची समाधि 'जोगाईच्या आंब्या' स डोंगराच्या कड्यावर आहे. ३. जयंतपाळ हा वीरबल्लाळ राजाचा पुत्र. या राजाला ब्रह्मविचार फार आवडत असे, म्हणून तो साधूंचा सन्मान करून त्यांस म्हणे कीं घोड्यावर बसतांना एका रिकिबींत पाय घालून दुसरींत घालीं घालीं तों मला ब्रह्मसाक्षात्कार करून द्या. कोणाच्यानेंही ही गोष्ट करवेना; म्हणून यानें पुष्कळ साधूंस बंदींत घातलें. हें वर्तमान मुकुंदराजास कळतांच तो राजाकडे आला व त्यानें राजास समाधी लाविली. पुढें मुकुंदराजांनीं त्यास सावध केलें. मुकुंदराजाच्या सांगण्यावरून राजानें बंदींतील साधूंस मुक्त केलें. ४. याची कथा 'भक्तविजय' अध्याय ३४ ग्यांत पहावी. या साधूविषयीं मोरोपंतानें आपल्या 'सन्मणिमाले'त असें म्हटलें आहे:—'जो भक्तिसरित्पूरीं पंढरीची सर्व वाहवी सेना, । रुचला मनास बहुतचि, तो, भगवद्भक्त, नाहवी सेना. ॥' [गीति ५३]. ५. मोरोपंतकृत 'सन्मणिमालेंत' या साधूचा असा उल्लेख आहे:—'सजणा नाम जयाचें, ज्या, गाती साधुजन कसायास । भगवान् पळहि न विसरे ज्यातें, विसरेन मी कसा यास? ॥' [गीति ५४]. ६. परमेश्वराचे. ७. फक्त, केवळ. ८. हा पंढरपुरच्या पांडुरंगाचा एक भक्त होता. हा शालिवाहन शके १५३०मध्यें देहूस जन्मला. हा जातीचा वाणी होता. याला दोन बायका होत्या. पहिली बायको दमेकरीण होती ती लवकरच वारली. दुसरी बायको जिजाबाई मोठी कर्कशा होती. याच्या सत्राव्या वर्षी आईबापें वारलीं. याचा मृत्यु शके १५७१ त झाला. याचे अभंग पुष्कळ आहेत. विशेष माहिती भक्तविजय अध्याय ४८ व ४९ यांत पहावी. या शूद्र कवीविषयीं आणखी माहिती कै० हुंस यांच्या निबंधांत व रा० रा० रा० वि० **माडगांवकर** यांच्या पुस्तकांतही आहे. ती जिज्ञासु वाचकांनीं पहावी.

पद १७८ वें.

दौलत खुब पायी खुब पायी । हरिपगसो अबलाई ॥ ध्रुवपद. ॥
मागत दूध उपमन्यू । उनकू दिया क्षीरसागर ॥ दौलत० ॥ १ ॥
बेटकू ध्रुरू रोवे । जनकू सबसे सिरेपद देवे ॥ दौलत० ॥ २ ॥

---

१. संपत्ती. २. पग=पाय. ३. उपमन्यू–वसिष्ठकुलोत्पन्न व्याघ्रपादनामक मुनीचा ज्येष्ठ पुत्र. हा लहान असतां बहुतकरून घरींच खेळत असे. एकदां हा दुसऱ्या आश्रमांतील मुलांसह खेळत असतां तेथें यानें गाईचें दूध काढतांना पाहिलें, व तेथील मुलांच्या मातेनें तेथील मुलांस व यास गोरस पान करण्यास दिलें व तें तो प्याला. नंतर तो आपले घरीं आल्यावर आपले मातेजवळ गोरस मागूं लागला. तेव्हां त्याच्या मातेनें नित्याप्रमाणें पिष्ट पाण्यानें कालवून त्याला दिलें; परंतु तें तो न घेतां 'काल मी त्या दुसऱ्या आश्रमांत दूध प्यालों तसें दे' असें म्हणूं लागला. तेव्हां त्याची आई जरा खिन्न होऊन म्हणाली कीं 'असें दूध तुला मिळण्यायोग्य तुम्ही नाहीं, कारण पूर्वजन्मीं तुझ्या हातून ईश्वराराधन घडलें नाहीं.' यावरून त्यानें ईश्वराराधन करून आकल्प आ-युष्य व समग्र क्षीरसागराचें आधिपत्य अशीं संपादन केलीं–अशी कथा आहे. हा शैव होता व कृष्णासही यानेंच शैवी दीक्षा दिली. हा धौम्य ऋषीचा ज्येष्ठ भ्राता व तंडी ऋषीचा शिष्य होता. (विशेष माहिती महाभारत–अनुशासनपर्व–अध्याय १४ यांत, अथवा सौरपुराण–अध्याय ३६ यांत पहावी.) ४. ध्रुव–उत्तानपाद राजास त्याच्या सुनीतीनामक भार्येपासून झालेला पुत्र. या राजास सुनीति व सुरुचि अशा दोन भार्या होत्या, त्यांत सुनीति ही नावडती होती, त्यामुळें तिचा पुत्र ध्रुव हाही नावडता होता. एकदां याचा सावत्र भाऊ राजाच्या मांडीवर बसला असतां हाही बसण्यास गेला, पण हें सुरुचीला आवडलें नाहीं व तिनें त्याचा धिक्कार केला. तेव्हां हा रडत रडत आपल्या मातेकडे (सुनीतीकडे) गेला व झालेली गोष्ट तिला सांगितली, तेव्हां तिलाही फार वाईट वाटून ती म्हणाली, परमेश्वराची आराधना केल्याशिवाय हें ऐश्वर्य कोठून प्राप्त हो-णार ? तेव्हां ह्याला पश्चात्ताप होऊन लागलाच अरण्यांत जाऊं लागला, इतक्यांत मार्गामध्यें ध्रुवाला नारद भेटले. त्यांनीं 'तूं लहान आहेस, परत जा' असें सांगितलें, पण ह्यानें ऐकिलें नाहीं. नारदमुनींस याची दया येऊन त्यांनीं यास एक मंत्र व भगवद्ध्यान ह्यांचा उपदेश केला. अल्पकाळांत यास भगवंतांनीं भेट दिली म्हणून याच्या मनांत स्तुति करावी असें वाटलें; पण सामर्थ्य नसल्यामुळें हस्त जोडून उभा राहिला. तेव्हां हें जाणून परमेश्वरानें त्यास सामर्थ्य दिलें, व यानें स्तुति केली. तीवरून परमेश्वर संतुष्ट होऊन 'तूं छत्तीस सहस्र वर्षें पित्याच्या मागें राज्य कर व या स्थानीं परत ये' असा वर दिला. हें सर्व वर्तमान उत्तानपाद राजास कळलें, व तो समारंभपूर्वक सामोरा येऊन ध्रुवास परत नगरास घेऊन गेला, व त्याला राज्या-भिषेक करून आपण अरण्यगमन केलें–अशी कथा आहे. (भागवत–स्कंध. ४ अ० ८-९.) ५. श्रेष्ठस्थान.

नैंक्रकु दे फटका । गैंजदासनके छुटका ॥ दौलत० ॥ ३ ॥
अमृतरायका चुटका । लेत *रामनामका घुटका ॥ दौलत ॥ ४ ॥

पद १७९ वें.

महाराज पांडवघरमें दासनके दास बिचारे ॥ ध्रुवपद. ॥
ब्रिजके ग्वालरूप अवतारे । बकी अघासुर संहारे ।
नैंखसों गोवर्धन उठावे । सो प्रभु अघबक कंस उद्धारे ।
उठाव ॥ सो प्रभु रैंाजसाहिमें अग्रपूजे अति उग्र तेज शिशुपाल कालसों मार
डालके ब्रजको झूटी भूमी कोहे बार वार परखारे ॥ महाराज० ॥१॥
चारों भुजसों आयुध डारे । झुटे पैंातक मेटे सारे ।
हिर्ंदे उठाय लिये हे त्रारे । लक्ष्मी कौस्तुभ सो है प्यारे ॥
उठाव ॥ जापर दधि दुध घृतके प्रवाह छुटे श्यामतनूके पीतांबर पर भांत भांतके
तऱ्हे तऱ्हेके बुटे चितरे न्यारे ॥ महाराज० ॥ २ ॥
कबहु छडी बगलमें मारे । ले संदेसा पटक सवारे ।
रथसे गाडीवान सवारे । तमाम घोडे चरावे दौरे ॥
उठाव ॥ रथ जोतके पोछ पांछके ललकार करतहे मुखसे 'होरे होरे' ॥महा०॥३॥

* नामरसायणघुटका.

१. गजेंद्र—ही कथा श्रीमद्भागवत—स्कंध ८ अध्याय २—४ यांत आहे. क्षीरसागरांत त्रिकूटनामक एक पर्वत होता. त्याच्या खालच्या तटावर वरुणाचें ऋतुमत्नामक उद्यान होते, आणि त्यांत एक अत्यंत रमणीय सरोवर होतें. तेथें उन्हानें संतप्त आणि तृषार्त असा एक गजेंद्र आपल्या कळपासह पाणी पिण्यासाठी आला. तो सरोवरांत प्रवेश करून तेथील पाणी यथेच्छ पिऊन बाहेर येऊं लागला, तों त्याला एका सुसरानें पकडिलें तेव्हां त्यानें नक्राच्या हातून सुटण्याचा पुष्कळ यत्न केला, परंतु सुटेना. त्याची सुटका करण्यासाठी इतर गज, गजस्त्रिया, आणि कलभ (गजशावक) यांनीही पुष्कळ प्रयत्न केला पण त्यांचेंही कांही चालेना. या उद्योगांत हजार वर्षे गेली; सर्व उपाय हरले. अखेरीस निरुपाय होऊन गजेंद्रानें हें प्राणसंकट टाळण्यासाठीं परमेश्वराचा धांवा केला. (अध्याय २ श्लो० २२९.) 'मी ग्राहापासून मुक्त होण्याची इच्छा करीत नाहीं, तर अज्ञानमोक्षाची इच्छा करतों' इत्यादि गजेंद्रानें केलेलें स्तोत्र ऐकून प्रसन्न होऊन श्रीभगवान् हरि प्रकट झाला. त्याला पाहतांच 'हे नारायणा ! अखिलगुरो ! भगवन्नमस्ते' असें म्हणून गजेंद्रानें सोंडेनें एक कमळ उपटून भक्तिभावानें त्याच्या प्रीत्यर्थ वर आकाशांत फेंकून दिलें. तेव्हां त्या पीडिताला पाहून विष्णूला दया आली. त्यानें एकदम गरुडावरून उतरून सग्राह गजेंद्राला सरोवराच्या बाहेर काढून चक्रानें नक्राचें तोंड कापून त्यास सोडविलें. (अध्याय ३ श्लोक ३३.) २. गौळ्यांच्या रूपानें. ३. नखानें. ४. राजसूययज्ञांत. ५. सर्व पातकें मिटविलीं—नाहींशीं केलीं. ६. ह्रदयांत.

याचक होके हात पसारे । भूप जरासंधको मारे ।
कपटी कौरवको संहारे । निजजन है सो पार उतारे ॥
उठाव॥मेखमों अर्जुनपें जब गांठ पडी तब होय सिपाइ जुलाल रथसे कूद पडे चक्र उठाय लिये जाय अकेले भीष्म पितामहाजी पर दौरे॥महा०॥४
बजाज द्रौपदिके बिहारी । पैंट पहिरवे न्यारे न्यारे ।
छोरे मथुराके है पैरे । ब्रिज चेटक हे नंददुलारे ॥
उठाव ॥ कामी पार्थ जानकें भये मेहरिया रूप सुभद्रा लिए लिला नाटक कैकै प्रकारे भक्त रिझावत अमृतराय कहि मायातीपर बारबार बलहारे ॥ महाराज० ॥ ५ ॥

द्वादशमासवर्णन.

(कार्तिकमासवर्णन.)

चिंतातुर राधा कामिनी । सांगे साजणी ॥ ध्रुवपद. ॥
पुण्यमास सये ! कार्तिक, न्हानि जनलोक, विश्व करिति आनंद ।
षड्रस पक्वान्न भोजन *कृष्णाकारणें गाति नंदाचा नंद ॥
नानापरि धर्म करिती, दीप लाविती, नारींस होय आल्हाद ।
हरि माझा स्वामि हो ! मथुरेसी, मी तों परदेशी, मज वाटे खेद ॥ चिंता० ॥

(श्लोक.)

परम कठिण काळीं राधिका रम्य बाळी,
चहुंकडे वनमाळी नेत्रविंबें न्यहाळी ।
तदुपरि मृगनयनी वेधिली कामबाणीं,
विरहविकळ झाली राधिका कृष्णराणी. ॥ १

(मार्गशीर्षमासवर्णन.)

मार्गशीर्ष धन्य आयिका, न्हाति बायका, पतिसेजे पहुडती ।
नानापरि भोगविलास, अति उल्हास, सुखगोष्टी करिती ॥

* विप्राकारणें.

१. आपले भक्त. २. राजसूययज्ञांत. ३. वस्त्र. ४. मुलें. ५. मथुरानिवासी. ६. सुखवीत असे, सुख देत असे. ७. मदनशरहत राधेची कृष्णविरहानें बारा महिन्यांत कशी स्थिति झाली ती यांत वर्णिली आहे. ८. स्त्रियांस. ९. 'मासानां मार्गशीर्षोऽहम्' असें भगवद्गीतेंत म्हटलें आहे.

परस्परें गोडी आनंदें, बहु विनोदें, कैसी उभयतां प्रीति ! ।
कृष्णरायें मज त्यजिलें, कां हो ! रुसले ? किती करूं मी खंती[1] ॥ चिंता० ॥

(श्लोक.)

कमलनयन कान्हा काय झालें कळेना ?
यदुपतिविरहाची वेदना साहवेना ।
लवकर हरि आणा प्राण जाईल जाणा,
टकमक बघतां कां कृष्ण शोधूनि आणा. ॥ २

(पौष्यमासवर्णन.)

पौष्यमासीं पतिवियोग गमे क्षण युग, तयाविण क्रमेना[2] ।
विरहानल अति पेटला, जीव कष्टला, अंगीं दाह शमेना ॥
दीननाथ ! कां हो ! कोपला, कंठ शोषला, मज निद्रा कां येना ? ।
करूं किती दुःख साजणी ! नये आझुनी, माझी करुणा कां येना ? ॥ चिंता० ॥

(श्लोक.)

जळत जळत कुंडामाजि नेवोनि दंडा,
घळ घळ नयनाची धार तुम्ही विखंडा ।
ढळ ढळ निढळाशीं घाम कोठोनि येतो ?
झुळ झुळ उदकाचा पूर कोठूनि जातो ? ॥ ३

(माघमासवर्णन.)

माघमास आला गे साजणी ! मी वो ! विरहिणी, पति नाहिं शेजेसी ।
पूर्वीं पापें मज घडलीं, तीं फळलीं, म्हणोनि विघडे यासी ॥
दारुण हें शीत वाजतें, मज पीडतें, कोण सांगे कृष्णासी ।
तूं वो ! सखी माझि जिवलगा, आणिं श्रीरंगा, चरण[3] झाडीन केशीं ॥ चिंता० ॥

(श्लोक.)

दहद दहद कुंडामाजि कोंडून दिल्हें
फणिपतिशयनानें[4] कां मला मोकलीलें[5] ।
म्हणुनि विकळ आंगीं राधिका ते शुभांगी,
धिक धिक जिव माझा कृष्णजीच्या वियोगीं. ॥ ४

---

१. दुःख. २. करमेना, चैन पडेना. ३. पायांवर डोकें ठेवीन—असा भाव. ४. शेषशयनानें (कृष्णानें). ५. सोडिलें, त्यजिलें.

(फाल्गुनमासवर्णन.)

फाल्गुन वसंत खेळती, जन हर्षती, माझें दुःख शरीरीं।
धन्य धन्य गोडी आठवीं, कृष्ण भेटवीं, शेजे नाहीं मुरारी ॥
भरंवसा नाहीं या देहाचा, तरुणपणाचा, बहु झुरें अंतरीं।
हरिविण काळ जातसे, श्रम होतसे, बोले राधा सुंदरी ॥ चिंता० ॥

(श्लोक.)

सुरस मधुर वाजे वेणु कोठें विचारा,
विकळ मि सखियांनो! धीर नाहीं शरीरा।
तंव तिज सखि बोले, 'जो हरी वेणुनादें
त्रिभुवनमन तेव्हां मोहिलें नादछंदें.' ॥ ५

(चैत्रमासवर्णन.)

चैत्र मास उष्णकाळ, हा महा ज्वाळ, होय मज जांचणी।
जळाविण जैशि मासोळी, तैसी तळमळी, तेणें कष्टि मी मनीं ॥
विरहानल अति पेटला, जीव कष्टला, सेजे नाहीं चक्रपाणी।
विविधोपचार करितां, न सरे हो! व्यथा, नये कृष्ण अजुनी. ॥ चिंता० ॥

(श्लोक.)

तळमळ करिताहे चैत्र वैशाख भारी,
हर हर सदनातें कोण आणी मुरारी ?।
जळु जळु जिव माझा, प्राण व्याकूळ झाला,
क्षण युग, जगदीशा! काळ हा व्यर्थ गेला. ॥ ६

(वैशाखमासवर्णन.)

वैशाख शीतळ चांदणें, देहाकारणें, बहु उपचार केले,।
कर्पूर चंदन चर्चिलें, तेंहि सूकलें, चर्चेत्रीलें ॥
घननीळा हेममंचकीं सेज घातली, पुष्पें रेखिलीं।
ये ना कृष्ण,.......... बहु कष्टी मी झालीं ॥
गोविंद सेजेसि नाहीं हो! करूं काय हो! कांहिं गोष्टि सूचेना।
अखंड ध्यान हो तयाचें, स्मरण देवाचें, अजुनि आले कां ना ? ॥
सेजेसि अंतर पडलें, म्हणुनि रूसवे, कोणी प्रार्थुनी आणा।
.... ॥ चिंता० ॥

---

१. त्रास.

(श्लोक.)

हृदय चळत भारी, कंचुकी शीघ्र सोडा,
लवकर सखियांनो! कंठिचा हार काढा।
मदनपिडित भारी, थोर होतो उकाडा,
लवकरि मुळ धाडा, कृष्ण आणा बिऱ्हाडा. ॥ ७

(ज्येष्ठमासवर्णन.)

ज्येष्ठमास प्रीय तुम्हासी विवेक मानसीं होईल कैसें कळेना।
चातकांस आस घनाची इच्छा मनाची दुःख कैसें साहेना ॥
मेघावीण [2]मेदिनी पिकेना, आशा पुरेना, जीव कैसा धरावा।
हरिविण शून्य झालें हो! चैन गेलें हो! जाउनि कृष्णासी आणा. ॥ चिंता० ॥

(श्लोक.)

थरथर तनु कांपे पाठिशीं धीर द्या गे!
कळकळ करिताहे कोकिला व्यर्थ कां गे!।
गरगर फिरताहे नेत्रबिंबेंहि दोनी,
परि हरिविण यांची वासना कोण मानी? ॥ ८

(आषाढमासवर्णन.)

आषाढ तृप्त हो मेदिनी चातकां ध्वनी आर्त पुरवी तयांची।
मजलागीं कैसे भेटती सुख तें देती ऐसी आशा मोठी मनाची ॥
राधेची मोठी हो! अवस्था चिंती भगवंता दासी होइन त्याची।
म्हणते श्रीरंगा भेटवीं, इच्छा पूरवीं, सुख नाहीं जिवासी. ॥ चिंता० ॥

(श्लोक.)

आतां जरी हरि नये तरि शस्त्रधारा, घेऊनियां तुम्हि करा मजलागिं मारा।
ऐसा विलाप करुनी मग फार बोले, ऐकूनियां निजजना बहु त्रास झाले. ॥ ९

(श्रावणमासवर्णन.)

चिंता हो मनाची भेटि कृष्णाची होईल कैसि कळेना।
हृदय वेधलें, श्रीहरी! तया सुंदरी कांहीं गोष्टि सूचेना ॥
अखंड ध्यान हो! तयाचें स्मरण देवाचें अजुनि आलें कां ना!।
शेजेसि अंतर पडलें म्हणूनि रूसले कोणी प्रार्थुनि आणा ॥ चिंता० ॥

---

१. आमंत्रण–बोलावणें पाठवा. २. पृथ्वी. ३. इच्छा.

(श्लोक.)

धनधान्य सखी करिं घेई, दक्षिणा द्विजवरां बहु देई ।
ज्योतिषास पुसती सखि बा गा, कृष्णनाथ कधिं येतिल सांगा. ॥१०

(भाद्रपदमासवर्णन.)

भाद्रपदीं मोठी अवस्था, आणीं अनंता, नाना यत्न करुनी ।
तूं हो ! माझी सखि सोयरी विनंति मी करीं माये ! सांगातिणी ! ॥
ऐकूनि दूति चालली कृष्णासि बोलली विनति जोडूनि पाणी ।
राधेची अवस्था ऐकतां कृपा अच्युता, पक्ष्यीं आले उडोनी ॥ चिंता० ॥

(श्लोक.)

सारिका गजबजे बहु बोले, आंगणीं फिरत नाचत डोले ।
वामनेत्र सखि कां लवतो गे, प्राणनाथ कधिं येतिल सांगें ? ॥ ११

(आश्विनमासवर्णन.)

आश्विनीं नवरात्र आनंद, आले गोविंद, फार उत्साह झाला ।
चांफेल मर्दुनि षड्मार्जनें कृष्णाकारणें आरत्या ओंवाळिल्या ॥
भोजन सारुनि एकांतीं सुखें नीजती, राधा मनीं निवाली ।
अनाथ मी हरिनायिका, बोले त्र्यंबका, ऐसें........विश्वा कळलें. ॥ चिंता०॥

(श्लोक.)

हृदय जळत होतें साजणी शांत झालें,
सरस वदन चुंबें आंग माझें निवालें ।
हरिकर सखि बाई लागतां आजि आंगा,
तनु मन धन तेंही सर्व आलें उपेगा. ॥ १२

(अधिकमासवर्णन.)

अधिकमासीं बहु सोहाळा बोलसी बाळा कृपाळा ।
कृपा आली कृष्णासी येऊनियां राधा भोगिलि, मनिं तोषला ॥
महाल्हाद झाला नाना प्रकारचीं वायनें विप्रांकारणें ।
देत राधा सुंदरी, हर्षयुक्त राधा कामिनी सांगे साजणी. ॥ चिंता० ॥

(श्लोक.)

अधिकमास सखे गे ! हीत माझें पुरे ना
क्षणभरि सखि बाई स्वामि सन्निध आणा ।

---

१. ब्राह्मणां. २. निरोप नेणारी स्त्री. ३ हात. ४. पक्ष्यावरून-गरुडावरून. ५. डावा डोळा. स्त्रियांचा डावा डोळा लवणें हें शुभ चिन्ह आहे.

घडि घडि सखि बाई पाहतां तृप्ति हो ना
म्हणत अमृत हेंची वासना सांठवेनां. ॥ १३

अविनाशसंदेहहरण.

(ओंव्या.)

जय जय जगन्नाथा । तूं एक दाता अनंता आनंता । एकाएकीं ऐसें पाहतां । तोचि पाहणें. ॥ १ ॥ आतां नमूं ते शारदा । जे आदिशक्ति महाराजा । ब्रह्मतनया आदिबीजा । हंसवाहिनी. ॥ २ ॥ मग नमूं महासद्गुरु । जो करी प्रपंचाचा संहारु । जयाचे कृपें निर्धारु । कलश रूपाचा. ॥ ३ ॥ ऐसिया सद्गुरूसी शरण । व्हावें कायावाचामन । मग निर्धारें प्रसन्न होऊन । दाखवी स्वरूप. ॥ ४ ॥ हा अवतार यादववंशीं । विश्वरूपा दाविलें अर्जुनाशीं । तैसेंच आदरें उद्धवाशीं । दाविलें स्वरूप. ॥ ५ ॥ येणेंच रीती पार्वतीप्रती । उपदेश केला पशुपती । आपली दाविली स्वरूपस्थिती । हिमनगतनयेसी. ॥ ६ ॥ ऋषीवर्या ते शिरोमणी । जो वसिष्ठ महामुनी । तेणें दाशरथीलागोनि । बोधविलें. ॥ ७ ॥ ऐसेंच जी कपिलेश्वरें । ऋषिसिद्धाप्रति आदरें । स्वरूप दाविलें साचोत्कारें । निर्धारेंसीं. ॥ ८ ॥ सूतें शौनकादिकांप्रति । स्वरूप दाविलें स्वस्थिती । हेचि युगीं हेचि प्राप्ती । गुरुप्रसादें. ॥ ९ ॥ ऐसा हा सद्गुरुनाथ । पाहतां पाहावे तो समर्थ । हाची धरूं निश्चयार्थ । निजमानसीं. ॥ १० ॥ सद्गुरूशी घालूं दंडवत । माझा प्रश्न तो पुरविता समर्थ । मज करूनि कृतकृत्यार्थ । तारावें जी ! ॥ ११ ॥ पांच अवस्था बोलिला वेद । हाची अर्थ वेद उपनिषद । शब्दींच दावी निःशब्द । हा ऐसा पैं. ॥ १२ ॥ अहो ! गुरुनर्यशिराणी । अवस्थांचे वर्णव्यक्ति दावा नयनपणीं । स्थानमात्रा कृपा करूनि । सांगा स्वामी ! ॥ १३ ॥ मग म्हणे श्रीगुरुनाथ, । 'बरवा प्रश्न केला समर्थ । तरी दावीन स्वरूप सत्य । निर्धारेंसीं.

---

१. या प्रकरणाच्या दुसऱ्या प्रतींत 'अधिकमासवर्णन' नसून 'आश्विनमासवर्णना'च्या शेवटील श्लोक असा आहे:—

बहुतचि सुख झालें अच्युतें भेट दिल्ही
तळमळ विरहाची पातकें सर्व गेलीं ।
सुदिन उगवला हा कृष्ण सेजेशि आला,
अमृत चरित वर्णी तत्पदीं लीन झाला. ॥

॥ १४ ॥ जागृति रक्तवर्ण ओट ह्रात । ऋग्वेद आकारमात्रा नेमस्त । स्थूळदेह हे समस्त । जाणावें तुवां. ॥ १५ ॥ स्वप्नावस्था श्वेतवर्ण । यजुर्वेद अंगुष्ठपर्वप्रमाण । उकारमात्रा देह सूक्ष्म जाण । प्रत्यक्ष पैं. ॥ १६ ॥ सुषुप्ति अवस्था कृष्णवर्ण । सामवेद पर्वार्धप्रमाण । मकारमात्रा देह कारण । जाणिजे ऐसें. ॥ १७ ॥ तुर्या अवस्था नीळवर्ण । अथर्वणेवद मसुराप्रमाण । ईकारमात्रा देह महाकारण । देह ओळखे. ॥ १८ ॥ उन्मनी अवस्था पीतवर्ण । सूक्ष्मवेद ज्योतीरूप प्रमाण । ॐकारमात्रा व्यापक देह निर्वाण । एवं प्रणवपिंड. ॥ १९ ॥ ऐसा हा पंचांग प्रणवें । हाची वेदाधार अनुभवें । सच्चिदानंदस्वरूप जाणावें । सद्गुरुखुण. ॥ २० ॥ हाचि होय ऐसा निर्धारू । पार्था सांगे शार्ङ्गधरू । जो हा स्वरूपप्रकारू । लेवविला जी! ॥ २१ ॥ परी काय सांगूं नवल थोर । प्रसन्न होऊनि कपिलेश्वर । ऋषिसिद्धा अनुग्रहसार । सांगे दश देह. ॥ २२ ॥ हें देखणें परम अवघडे । ज्यात्वरि सद्गुरुकृपा घडे । तरीच उकलेल हें कोडें । इतरां कां नेडे उमजेची. ॥ २३ ॥ मागें सांगितला विस्तार । पंचमुखें प्रणवप्रकार । सावध श्रोता होऊनि सादर । परिसीजे. ॥ २४ ॥ स्थूळ सूक्ष्म कारण महाकारण । हे चार देह झाले संपूर्ण । पांचवें व्यापक देह असे जाण । निजमानसीं. ॥ २५ ॥ आतां हेतुदेह सहावें । हेतु अवस्था जाणावें । अंगुष्ठपर्वप्रमाण ओळखावें । हृदयस्थानीं. ॥ २६ ॥ तेथिंची काय सांगूं शोभा । ज्योतिःस्वरूप पूर्णप्रभा । सद्गुरुवाक्य अमृतगर्भा । हाचि हा घनदाट. ॥ २७ ॥ याचे पाहतां स्थानक । पहातया पाहते हेची कौतुक । अनुभव पाहतां अलौकिक । वाटे परम. ॥ २८ ॥ पुढें सांगूं देह सातवें । निर्हेतु ऐसें जाणावें । निर्हेतुअवस्था स्वभावें । जाणिजे पैं. ॥२९॥ देखणा गगनीं पूर्ण जळ । भरलें दिसे निर्मळ । अर्ध ज्योति केवळ । प्रमाण अनुअर्ध. ॥ ३० ॥ सांगूं उल्लेखदेह आठवें । उल्लेखअवस्था ऐसें जाणावें । स्वप्रकाशरूपीं भरावें । सोज्ज्वळ शोभा. ॥ ३१॥ नववें देह अनुलेख । अवस्था देख । चतुर्थांसी अनुओळख । प्रमाण ऐसें. ॥ ३२ ॥ या चतुर्थ अंशाभीतरी । शिखा दिसे अतिसुंदरी । तयेमध्यें स्वरूप झळस झळ करी । दिसे प्रत्यक्ष पैं. ॥ ३३ ॥ अखा नवाचे जालें बोलणें । परम सखोल गहन । सांगूं दाहावें परिपूर्ण । शून्यची होय. ॥ ३४ ॥ नवपर्यंत नवखंड । दाहावें काशीखंड । विश्वेश्वर हा प्रचंड । असे तेथें. ॥३५॥ तया नांव विश्वनाथ । नेत्राग्नि

---

१. आंगठ्याच्या पेरायेवढा. २. न उकले.

असे निश्चयार्थ । सद्गुरु भेटेल समर्थ । तरीच हे अकळे. ॥ ३६ ॥ या महा-शून्याचा प्रकाशक । अकरावा श्रीगुरु ओळख । एकापुढें एक निष्टंक । ऐसा नि-ष्कळंक शोभला. ॥ ३७ ॥ कोटिसूर्याची एक प्रभा । कीं रत्नकीळीची दिसे शोभा । लखलखीत नयनगर्भा । माजी भरला असे. ॥ ३८ ॥ हाचि अंतरीं तोचि बाहेरी । जैसा चंद्रसूर्याचिया हारी । व्यापिला दिसे चराचरीं । राजहंसा-परि जैसा. ॥ ३९ ॥ हाची डोळां पाहतां । हाची श्रोत्रीं परिसतां । खपुष्पहि तत्वतां । तोच कीं. ॥४०॥ ऐसा देखणा श्रीगुरुदेवो । नासाग्रीं असे ऐसा वो । डोळां दिसे पाहा वो । स्वतःसिद्ध. ॥ ४१ ॥ ऐसें पाहाणें डोळियांसी । त्या-माजी जो समरसी । पाहाता पहाणें घडे यासी । नयनाचा नयन होऊनि ठाके. ॥ ४२ ॥ जो नयनाचा नयन होय । आंत बाहेर तोची पाहे । परिपूर्ण भरूनि ठाय । देखणा होय निजांगें. ॥४३॥ चळ नसे तें अचळ । मळ नसे तें नि-र्मळ । परम सोज्ज्वळ । दिसे वो ! हा. ॥ ४४ ॥ शुद्ध जैसी स्फटिक शिळा । चंद्रकांति प्रभा अगळा । ऐसा लखलखिला सोज्ज्वळा । तेजोमय. ॥ ४५ ॥ सूर्यकोटिप्रकाश एकवटला । कीं चंद्रकोटिप्रकाश फांकला । ऐसा शुभ्र तेजें शोभला । तेजोराशी. ॥ ४६ ॥ सकळ तेजें एका सरसीं । केलिया होय तेजो-राशी । ऐसीया परब्रह्म मूर्तीसी । धरी प्राणेंसीं निजभावें. ॥४७॥ तोची सच्चि-दानंद सर्वांगीं । व्याप्त असोनियां जगीं । न दिसे अज्ञान दृष्टीलागीं । ज्ञान-योगियां दृश्य होय. ॥ ४८ ॥ सद् म्हणजे अस्ति आहे । चिद्त्वें भ्रांति भास पाहे । आनंद हा प्रेम लाहे । सच्चिदानंद पाहे निजात्मा. ॥ ४९ ॥ जैं सद्गुरूची होय भेटी । त्याचिये चरणीं पडे मिठी । तैं सच्चिदानंद त्रिपुटी । ज्ञानदृष्टि दृश्य होय. ॥ ५० ॥ अहं सद्त्वें जीव बोले । सोहं चिद्त्वें शिव चाले । आनंद ऐक स्वलीळें । अखिल खेळे डोळां पाहा. ॥ ५१ ॥ ऐसा सच्चिदानंदप्रकाश डोळां । तेणें प्रकाशे सृष्टीस कळा । ज्ञानदृष्टी होय उजळा । गुरुकृपाळु देखो-नियां. ॥ ५२ ॥ देह अहंतेजो भुलला । माया ममतेनें व्यापिला । अज्ञान पडदे सांकोळला । जवळी ओळखिला नव जाये. ॥ ५३ ॥ जैसा सूर्य माध्यान्हासी येतां । किरणें दृष्टी न पहावे सर्वथा । तेंवी आत्मसूर्य प्रकाशतां । न दिसे तत्त्वता अज्ञानदृष्टी. ॥ ५४ ॥ या अज्ञानासीहि गुरु भेटे । डोळां झांकोनिया बोटें, । आत्मसूर्य दावी नेहटे । कृपाळु सदय सद्गुरुराव. ॥ ५५ ॥ अज्ञान चर्मदृष्टीसी । आच्छादूनि निजकरासी । ज्ञानदृष्टी स्वयं प्रकाशी । देखे भानूसी प्रत्यक्ष. ॥५६॥ डोळा नसतांहि पाहणें । श्रवण नसतां ऐकणें । घ्राण नसतां सुगंध घेणें । जिव्हेविणें रस चाखे. ॥ ५७ ॥ चरणाविण चालणें । हस्ताविण घेणें देणें ।

गुदेंविण मळविसर्जन करणें । रतीविण भोगणें भोग. ॥ ५८ ॥ ऐसा अनुभव न जाणतां । वृथा करिती इंद्रियांची वार्ता । जो तयाचा अधिष्ठिता । तो सहज तत्त्वता निजात्मा. ॥ ५९ ॥ तरी ऐसें जें कां लक्षण । तें सहज जाणावें विचक्षण । गर्भाधाचें जेंवि पाहणें । केलें खंडण या शब्दें. ॥ ६० ॥ नाश झाला म्हणे डोळा । तरी डोळा राहे तो निराळा । दश दिशा प्रकाश कळा । तया डोळा प्रगट दिसे. ॥ ६१ ॥ तो निज डोळा अविनाश । तया कैसा असे नाश । संशय न धरावा निःशेष । धरावा विश्वास सद्बुद्धि. ॥ ६२ ॥ पर्वतमस्तकीं पडती वज्रें । तेणें छिन्न विच्छिन्न होती गात्रें । तेंवि सद्वाक्य वज्र शस्त्रें । छेदा संशय दुर्बुद्धि. ॥ ६३ ॥ ऐसीया प्राप्तीकारणें । करिती हटयोग साधनें । परि नकळे निधान । जवळीं असतां. ॥ ६४ ॥ एक कल्पवरि ऊर्ध्वगती । आत्मा ब्रह्मांडासी नेती । ऐसे समाधिस्थ होती । हटयोगी जे. ॥ ६५ ॥ नानापरींचे अभ्यास । करितां कष्ट होय बहुवस । तैसें नोव्हे या मार्गास । राजयोग अति सोपा. ॥ ६६ ॥ गुरुपदीं टेऊनि विश्वास । भोगावा हा योग राजस । प्रपंच होय परब्रह्मास । न लगतां तत्क्षणें. ॥ ६७ ॥ राजयोग श्रवण होय । राजयोग डोळां पाहे । राजयोग सुगंध वाहे । घ्राणामाजी राहे निरंतर. ॥ ६८ ॥ माझिया डोळां सद्गुरु । अखंड असे स्थिरु । जेणें हा विश्वभरू । विश्वाकार दिसे पैं. ॥ ६९ ॥ कृतकृतार्थ जी ! दयाळा ! । अगाध पूर्ण तुमची लीळा । अहंभाव आमचा गळाला । दीनदयाळा गुरुवर्या ! ॥ ७० ॥ जयजयादि जगदादिकंदा । जयजयाजी अलक्षभेदा । जयजयाजी निजबोधा । सच्चिदानंदा गुरुवर्या. ॥ ७१ ॥ जयजयाजी परात्परा । परमपुरुषा दिगंबरा । परमानंदपरिकरा । नाहीं पारा तुझिया. ॥ ७२ ॥ सद्गुरु ! तूं आम्हांसी । प्रसन्न झालासी प्रबोधासी । हारूनि आमुच्या जिवासी । स्वानंदपदासी दीधलें. ॥ ७३ ॥ नवल सद्गुरूनें केलें । माझें अज्ञानत्व हारिलें । ऐसें हें स्वरूप दाविलें । निजडोळा. ॥ ७४ ॥ हृदयीं ज्योति स्थिर । प्रत्यक्ष होय दृष्टिगोचर । पद्मगर्भी पाहे नर । तो मुक्त निर्धारें संशय नाहीं. ॥ ७५ ॥ नेत्र पद्मगर्भ पोटीं । ज्योति प्रत्यक्ष दिसे दृष्टी । ते हृदयस्थानसंपुटि पाहे स्वानंद पोटीं । तोचि मुक्त. ॥ ७६ ॥ स्वामीचे प्रसादेंकरून । आम्हां झालें आत्मज्ञान । साक्षात्कारें स्वरूपदर्शन । तुमचे नयनें देखिलें. ॥ ७७ ॥ अनिर्वाच्य स्वरूप जाण । ते अनुभविली निजखूण । अगाध कृपा तुमची पूर्ण । आत्मा देखियला नयनीं. ॥ ७८ ॥ आतां असो हा अनुभवप्रकार । परंपरा सांगों जी निर्धार । शृंगेरीमठ साचार । तेथें अधिष्ठान

सरस्वती. ॥ ७९ ॥ तोचि सांप्रदाय माधवसरस्वती । वास गोदातीरनासि-तीर्थी । असतां अनुग्रहप्राप्ती । विठ्ठलसरस्वतीसी. ॥ ८० ॥ मग तयाचा उपदेश । प्राप्त अंबिकासरस्वतीस । तयाचा अभयकर अमृतास । असे सत्य. ॥ ८१ ॥ श्रोता करील अनुमान । म्हणेल पिढ्या सात नसेल पूर्ण । तरी संक्षेप केलें कथन । क्षमा संतीं मज कीजे. ॥ ८२ ॥ तरी पुन्हां सांगों साचार । जे परंपरा असे पूर्वापार । तेची सांगूं जी गंभीर । ऐकतां कर्णी मन निवे. ॥ ८३ ॥ आदिगुरु श्रीउमापती । तेथून विष्णु उत्पत्ति । तया प्रजापती । शिष्य होय. ॥ ८४ ॥ यापासोन वसिष्ठमुनीश्वर । तेथूनियां पाराशर । याचा अभयकर । श्रीव्यासदेवासी. ॥ ८५ ॥ व्यासापासून शुकदेव । तेथून गौडपादा उगव । मग शंकराचार्य । वैभव प्रगटलें. ॥ ८६ ॥[1]

---

१. 'शके १७७१ सौम्यनाम संवत्सरे ऊर्फ वैशाख वद्य ३० रोज भौमवार' असा लेखकाचा समाप्तिलेख आहे.